

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

DOĞU ANADOLU'YA YAPILAN KAMU HARCAMALARI (1927-1950)

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

DOĞU ANADOLU'YA YAPILAN KAMU HARCAMALARI (1927-1950)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

YRD. DOÇ.DR. RAHMİ DOĞANAY

HAZIRLAYAN

METİN KOPAR

ELAZIĞ-2004

T.C.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

DOĞU ANADOLU'YA YAPILAN KAMU HARCAMALARI (1927-1950)

DOKTORA TEZİ

Bu çalışma .... / .... / ..... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile
..... edilmiştir.

Danışman	Üye	Üye	Üye	Üye
Yrd.Doç.Dr.				
Rahmi DOĞANAY				

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur.

Doç.Dr. Ahmet AKSİN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları

(1927-1950)

Metin KOPAR

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Elazığ-2005, Sayfa: 203

Ülkenin tümüyle gelişme ihtiyacını giderme yolunda ciddi adımlar Cumhuriyet döneminde başlatılmıştır. Sanayî planları, ulaştırma altyapısının kurulması ve tarımsal gelişmeye yönelik çabalar, tümüyle gelişme ihtiyacı içinde olan Anadolu'nun kalkındırılmasına yöneliktir. Cumhuriyetten itibaren görülebilen en büyük hamle Atatürk dönemine ait olandır. Atatürk'ten sonra da iktisadi sahada görülen özveri devam ettirilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet Döneminde ülkede yapılan inkılaplar Türk milleti için kısa sürede bir umut ve ufuk doğurmuştur. Bunun sonucu başlayan kalkınma hamlesi büyük bir başarı ile sürdürülürken Doğu Anadolu Bölgesi'nde bundan nasibini almış, bütün olumsuzluklara rağmen ciddi adımlar atılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren bölgeler arasındaki farkların giderilmesi için büyük bir çaba içerisine girmiştir. Devletin almış olduğu tedbirler ile bölgeler arası farkların büyümesini önlemeye çalışmışsa da istenilen neticeye ulaşamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Kamu Harcamaları, Sanayi, Nüfus, Doğu Anadolu, Adalet, Sağlık, Tarım,

SUMMARY**Doctoral Thesis****The Expenditure of the Government made in Eastern Anatolian Region****(1927-1950)****Metin KOPAR****Fırat University****Institute of Social Sciences****The Department of History****Elazığ 2005, p:203**

The serious step for providing the whole development necessity of the country begun in the Republic period. The industry plan, the foundation of the transportation substructure, and the effort for the agricultural growth are all for the advance of Anatolia that needs development entirety. The most significant action, seen in the economy, from the foundation of Republic is belong to Atatürk's period. The self-sacrifice in economy was being tried to continue after Atatürk as well.

The renovation of Republic period became hope for Turkish Nation in a short period. Thus while a progressive movement were continuing with great success ,however, with bad condition, Eastern Anatolian Region benefited from it.

The Republic of Turkey had great struggle to remove the difference of the region from the foundation. Although the state got measures prevent the rise of difference between the region, it was not successful.

Key Words: Economy, Expenditure of Government, Eastern Anatolia, Industry, Health, Education, Agriculture, Justice.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	
.....I	
SUMMARY	
.....II	
İÇİNDEKİLER	
.....III	
ÖNSÖZ	
.....VII	
KISALTMALAR	
.....IX	
KONU VE KAYNAKLAR	
.....X	
GİRİŞ	
.....1	
1. Kamu Harcamalarının	
Tanımı.....	2
2. Geniş Anlamda Kamu	
Harcamaları.....	3
3. Dar Anlamda Kamu	
Harcamaları.....	4
4. Kamu Harcamalarının	
Özellikleri.....	4
5. Kamu Harcamalarının Artış	
Nedenleri.....	5

6. Kamu Harcamalarının	
Çeşitleri.....	10
7. Kamu Harcamalarının	
Etkileri.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖNEMİN EKONOMİK YAPISI VE KAMU HARCAMALARI

.....	15
1. 1923-1932	
Dönemi.....	15
2. 1933-1950 Dönemi	
.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK DÖNEMLERİNDEN İTİBAREN KAMU HARCAMALARINDA TÜRKİYE’NİN ÖNCELİKLERİ VE DOĞU İLLERİNDE NÜFUS.....

...24

1.Kamu Harcamalarında Ülkenin	
Öncelikleri.....	24
2.Doğu İllerinde Nüfus ve Kamu	
Harcamaları.....	44
3.Nüfus Sayım Sonuçlarının Doğu Anadolu Bölgesine Göre Değerlendirmesi	
.....	45
3.1 1927-1935 Dönemi	
.....	45
3.2 1936-1940	
Dönemi.....	46
3.3 1941-1945	
Dönemi.....	48
3.4 1946-1950	
Dönemi.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU İLLERİNDE KAMU HARCAMALARININ FONKSİYONEL AYIRIMI İTİBARIYLA DAĞILIMI (1943-

1950).....57

1.Genel Ortalamanın Üzerinde Kamu Harcaması Gerçekleşen

Sektörler.....57

1.1. Güvenlik

Hizmetleri.....57

2.2. Bayındırlık

Hizmetleri.....61

2.Genel Ortalamanın Altında Kamu Harcaması Gerçekleşen

Sektörler.....67

2.1. Adalet Hizmetleri Sektöründe Gerçekleşen Kamu

Harcamaları.....67

2.2.Milli Eğitim Hizmetleri Sektöründe Gerçekleşen Kamu

Harcamaları.....70

2.3. Sağlık Hizmetleri Sektöründe Gerçekleşen Kamu

Harcamaları.....75

2.4. Tarım Hizmetleri Sektöründe Gerçekleşen Kamu

Harcamaları.....80

2.5. Diyanet Hizmetleri Sektöründe Gerçekleşen Kamu Harcamaları

.....86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE ÖZEL İDARENİN YAPMIŞ OLDUĞU HARCAMALAR.....

.....91

1. İl Özel İdarelerinin Ortaya

Çıkışı.....91

2. İl Özel İdarelerinin

Görevleri.....92

2.1. Eğitim Hizmetleri.....	94
2.2. Sağlık Hizmetleri	94
2.3. Bayındırlık Hizmetleri	94
2.4. Tarım ve Hayvancılıkla ilgili Görevler.....	94
3. İl Özel İdarelerinin Gelirleri.....	95
4.Özel İdare Tarafından Kurumlar İtibarıyla Doğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Harcamalar.....	96
4.1. İl Özel İdare Eliyle Yapılan Eğitim Harcamaları.....	96
4.2. İl Özel İdare Eliyle Yapılan Bayındırlık Harcamaları.....	102
4.3. İl Özel İdare Eliyle Yapılan Sağlık Harcamaları.....	109
4.4. İl Özel İdare Eliyle Yapılan Tarım Harcamaları.....	114

BEŞİNCİ BÖLÜM

1- İLLER İTİBARIYLA KAMU HARCAMALARI VE BU DÖNEMDE YAPILAN KAMU YATIRIMLARI.....	120
1.1. Ağrı.....	120
1.2. Bingöl.....	122

1.3.	
Bitlis.....	125
1.4.	
Diyarbakır.....	128
1.5.	
Elazığ.....	133
1.6.	
Erzincan.....	140
1.7.	
Erzurum.....	145
1.8.	
Gaziantep.....	150
1.9.	
Hakkari.....	154
1.10.	
Kars.....	155
1.11.	
Malatya.....	158
1.12.	
Mardin.....	162
1.13.	
Muş.....	165
1.14.	
Siirt.....	167
1.15.	
Tunceli.....	169
1.16.	
Urfa.....	172
1.17.	
Van.....	175
SONUÇ.....	
.....179	

BİBLİYOGRAFYA.....
...185

ÖZGEÇMİŞ.....
.....

ÖNSÖZ

Dünyanın jeo-stratejik ve jeo-politik öneme sahip bölgelerinden biri olan Doğu Anadolu Bölgesi tarihi ticaret yollarının geçtiği yer altı ve yerüstü kaynakları ve mevcut imkanları ile Avrasya haritasının kilidi konumundadır. Bölgenin Ön Asya'ya açılan bir kapı özelliği göstermesi yanında Trans-Kafkasya coğrafyasına yakınlığı önemini ayrıca arttırmaktadır. Yakın dönemde gerçekleşeceği tahmin edilen enerji nakil hatları ve bölgede mevcut su kaynakları bölgenin önemini arttıran diğer unsurlardır.

İnsan - ekonomi ilişkisi insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. İnsan hayatıyla yakın ilişkisi nedeniyle ekonomi, her dönemde tarihin incelediği faktörlerden biri olmuştur.

Türk tarihinin genel akışı içinde ekonomik faktörlerin tarihimizin şekillenmesinde büyük tesiri olmuştur. Türklerin tarihte ve bugün çok geniş bir coğrafya üzerinde dağılmış olmalarındaki en önemli nedenlerden bir tanesi ekonomik unsurlara dayalıdır. Osmanlı Devletinin devamı olan Türkiye, kuruluşundan bugüne kadar hep iktisadi sıkıntılarıyla ile gündemde olmuştur. Ülkemizdeki adaletsiz gelir dağılımı, kişi başına düşen milli gelirin düşük olması ve bölgeler arası iktisadi

dengelesizlikler iç ve dış düşmanlarımız tarafından çoğu zaman istismar edilmeye çalışılmıştır. Bu şer odaklarının maksadı aslında Türkiye'nin veya herhangi bir bölgesinin iktisadi yetersizliğinden duyulan kaygıyı dile getirmek değil bu iktisadi yetersizliği emellerine ulaşmak yönünde kullanmaktır.

Bu istismar olayının en fazla görüldüğü yer Doğu Anadolu Bölgesi olmuştur. XX. yüzyılın başlarından itibaren bölgede aleyhimize gelişen siyasi olayların kaynağı ve bölgenin ekonomik yetersizliğini, bazı güçler tarafından bir koz olarak kullanılmıştır. Bölge insanının özellikle geri bırakıldığı, ülke genelinde gerçekleşen kamu harcamalarından yeterince pay almadığı ileri sürülmüştür. Bölge ekonomisi hakkında ortaya atılan spekülasyonlar ve düşüncelerin doğruluk ve samimiyet derecelerine ulaşmak, bizi 1927-1950 yılları arası doğu illerine yapılan kamu harcamalarını araştırmaya yönelten en önemli sebep olmuştur.

Bu çalışmamın her aşamasında kıymetli vakitlerinden fedakarlık ederek rehberlikleriyle araştırmayı yönlendiren Yrd. Doç. Dr. Rahmi DOĞANAY'a, hem konunun belirlenmesi aşamasında hem de arşiv taramaları esnasında desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez konunun belirlenmesi sırasında büyük yardımlarını gördüğüm ve yakın geçmişte kaybettiğimiz Yrd.Doç. Dr. İsmail YILDIRIM hocamızı da bu vesileyle tekrar şükran ve rahmetle anıyorum.

Metin KOPAR

Elazığ-2005

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.g. : Adı Geçen Gazete

a.g.m. : Adı Geçen Makale

BCA : T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BKH : Bütçe Kesin Hesabı

BM.GM.K : Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Katalogu

Bkz, BKZ. : Bakınız

DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

Emn. ve Jan.: Emniyet ve Jandarma

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

İ.A : İslam Ansiklopedisi

MEC: Mecmua

NSS: Nüfus Sayım Sonuçları

S : Sayı

s : Sayfa

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TL : Türk Lirası

Top. K. Gel. :Toplam Kamu Geliri

Top. K. Har. : Toplam Kamu Harcamaları

Ünv: Üniversite

vb. : ve benzerleri

vs. : vesaire

KONU VE KAYNAKLAR

Tezimizin konusu 1927-1950 Doğu Anadolu'ya yapılan kamu harcamalarıdır. Tezimizde Doğu illerine yapılan kamu harcamaları ve harcamaların iller genel ortalaması esas alınarak kişi başına düşen miktarlarının karşılaştırılması üzerinde durulmuştur.

Genellikle dönemin vesikalarına dayanarak hazırlamaya çalıştığımız araştırmada vesikalar haricinde konumuzla ilgisi bulunan telif eserlerinden faydalandık. Çalışmalarımızda esas alınan kaynaklar:

1.Arşiv vesikaları:

Tezimizde yararlandığımız arşiv kaynakları Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'dir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden faydaladığımız belgeler, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Katalogu(1924-1951)'dur.

2. Bütçe Kesin Hesaplar, Nüfus Sayım Sonuçları, Devlet İstatistik Enstitüsü Verileri, T.B.M.M. Açık Celse Zabıtları, Ayın Tarihi dergileri, T.B.M.M. Zabıt Cerideleri ve Düsturlar araştırmamızda yararlandığımız arşiv belgesi niteliğinde ana kaynaklardır. Bunlardan BKH'nın dayanağı olan hukuki temel ilgili kanun maddesinde verilmiştir. Buna göre Bütçe uygulamasının yasama organınca gözden geçirilmesi kesin hesap işleminin özünü teşkil eder. Bütçe denetiminin temeli kesin hesaptır. İşte her mali yılın başlangıcında devletçe toplanacak gelirleri ve yapılacak giderleri gösteren bütçe kanununun uygulama sonuçlarının belli edildiği kanun "Kesin Hesap Kanunu"dur. Kaynağını Anayasanın 164. maddesinden alan bu belge, yasama organının yapılmasına yetkili kıldığı harcamaları hükümetin ve onun yürütme aracı olan devlet örgütünün ne oranda başarabildiğini gösterir. Belli bir yıl bütçesinin kesin uygulama biçimini gösteren Kesin Hesap Kanunu ait olduğu mali yılın sonundan itibaren en geç bir yıl içinde Bakanlar Kurulu kararınca T.B.M.M.'ne sunulur. Bundan dolayı bu incelemeye esas teşkil eden rakamların büyük bir kısmının sağladığı BHK'ları resmi verileri ortaya koyan kaynaktır. Bu bilgilerin bulunduğu yegane kaynak da Maliye Bakanlığı'dır. Ancak, yapmış olduğum araştırmam sırasında Maliye Bakanlığı'nda bu dönemler için mevcut rakamlara ulaşmakta zorluk çektim. Maliye Bakanlığı yetkililerinin bu konuda gereken kolaylıkları sağlamadıkları, mevcut bilgi ve belgeleri vermekte zorluk çıkardıkları ve gereken yardımı esirgediklerini gördüm. Özellikle 1943 yılından önce illere gönderilen harcama kalemleri ile ilgili bilgilerin olmadığı ve bu konuda arşivlerinin bulunmadığı tarafıma söylendi. Bu araştırmam sırasında Maliye Bakanlığı yetkililerinden gereken yardımı alamadım. İnşallah bundan sonraki araştırmacılar benim kadar şanssız olmazlar ve gereken yardımları görürler.

İncelediğimiz dönemde tutulmuş olan T.B.M.M. Zabıt Ceridesi konunun aydınlanması açısından önemli olmuştur.

Düsturlar Türkiye Cumhuriyeti'nde kabul edilen Kanun Nizamname ve diğer hukuki mevzuatı bir araya getiren külliyyattır. Bu külliyyat içerisinde yeni Türk Devleti'nin hukuki mevzuatı Üçüncü Tertip Düstur'u oluşturmuştur. 23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960 tarihleri arasındaki mevzuat yılda bir cilt olmak üzere 41 cilt halinde yayınlanmıştır.

Ayın Tarihi Dergisi devletin resmi bir yayını olup 1923 yılından itibaren yayımlanmaya başlanmıştır. Bu dergi üç seriden oluşmuştur. 1934'te başlayan seri araştırmamızdaki bilgilere ışık tutmuştur. 1950 yılına kadar olan bu derginin yayınlanmış serilerinden yararlanılmıştır.

3. Döneme ait Cumhuriyet, Ulus, Akşam, Yeni Asır, Hürriyet, Vakit, Turan gibi gazetelerden yararlanılmıştır. Özellikle iktidar partilerinin bu bölge ile ilgili görüşleri ve yapmak istedikleri çalışmalar, ekonomik görüşleri özellikle bu gazetelerden taranarak verilmiştir.

4. Bu çalışmada yukarıda verilen "Arşiv Vesikaları" ve "Arşiv Vesikası" niteliğindeki kaynaklardan başka araştırma eserlerinden de yararlanılmıştır. Bu araştırmamda en fazla yararlandığım ve metot olarak örnek aldığım 2000 yılında yayımlanan Sait AŞGIN beyefendinin yazmış olduğu Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960) adlı eserdir. Bu eser bu dönemler içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi'nin içinde bulunduğu iktisadi şartların tahlilini çok yönlü olarak araştırması nedeniyle konumuz açısından önemli açılımlar sağlamıştır.

Kamu harcamaları ile ilgili bir diğer çalışma İzzettin Önderin hazırlamış olduğu Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri (1927-1967) adlı eseridir. Ülkemizdeki kamu harcamalarının genel seyrini vermesi açısından yararlı olan bu çalışma Doğu Anadolu'daki kamu harcamalarına ilişkin önemli bilgiler vermektedir.

Araştırma ve inceleme eserleri içerisinde çoğunlukla Cemil KOÇAK, Ersal Yavi, Erdoğan Öner, Haluk Cillov, İsmail Arar, Nazif Kuyucuklu, Akif Erginay, Zeynel Dinler, Tevfik Çavdar, Mustafa Sönmez, Hüseyin Koca, Fahri Fındıkoğlu, Mehmet Emin Bozarlan, Nejat Güyünç, Şerafettin Aksoy, Servet Mutlu'nun eserlerinden yararlandık.

Tezimiz beş ana başlıkta ele alınmıştır:

Giriş bölümünde kamu harcaması kavramı üzerinde durulmuş, kamu harcamalarının özellikleri, kamu harcamalarının artış nedenleri, kamu harcamalarının çeşitleri ve kamu harcamalarının mali ve sosyal yapı üzerindeki etkileri ayrıntılı olarak verilmeye çalışılmıştır.

Birinci Bölümde 1923-1950 yılları arasındaki ülkenin ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur. Bu tarihler arasındaki Türkiye'deki ekonomik gelişmeler ve bu ekonomik gelişmeleri etkileyen faktörler verilmiştir.

İkinci bölümde Türkiye'deki kamu harcamalarının gelişimi ve kamu harcamalarında ülkenin önceliklerinin neler olduğu ve 1927-1950 yılları arasındaki doğu illerinin nüfusu ayrıntılı olarak incelenmiş, ayrıca 1943-1950 dönemleri arasında doğu illerindeki kamu harcamaları ele alınmış, bölgeye ait demografik veriler titizlikle verilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde doğu illeri kamu harcamalarının fonksiyonel ayrımı itibariyle dağılımı verilmiş, genel ortalamanın üzerinde ve genel ortalamanın altında kalan sektörler üzerinde ayrıntılı olarak durulmuş, burada kamu hayatında belirleyici niteliği önde olan sektörler tercih edilmiştir.. Özellikle bu bölümde iller genelinde gerçekleşen kamu harcamalarından doğu illerinin aldığı paylar sektörel bazda karşılaştırılmıştır.

Dördüncü bölümde Türkiye'de özel idarelerinin ortaya çıkışı , görevleri , gelirlerinin neler olduğu belirtilmiş, 1927-1948 dönemlerinde İl Özel İdareleri'nin ülke genelinde yapmış olduğu harcamalar istatistik rakamlar dahilinde verilmiştir. Doğu illeri vilayetlerinin il özel idarelerinin 1927-1948 dönemleri arasındaki harcamalar, diğer illerle mukayese edilerek incelenmiştir.

Beşinci bölümde devletin bu dönemler itibarıyla doğu bölgesinde iller bazında yapmış olduğu yatırım ve harcamalar ayrıntılı olarak verilmiş, Maliye Bakanlığı, DİE. ve diğer kuruluşlardan elde edilen veriler, tablolar ve grafikler halinde verilerek gerçekleşen rakamlar istatistik veriler hâlinde ortaya konulmaya çalışılmıştır

GİRİŞ

Devletin varlığını sürdürebilmesi ve görevlerini yerine getirilebilmesi için bazı harcamalara girmesi zorunludur.¹ Her şeyden önce kamusal ihtiyaçların giderilmesi için devletin bir takım hizmetlerden yararlanması, bir kısım malları kullanması gerekir. Örneğin; adalet hizmetini gerçekleştirebilmek için yargıç, savcı, bilirkişi, mübaşir, yazıcı vs.gibi kişilerin hizmeti satın alınacak, gene hizmetin gereği olarak bire bir tesisat, malzeme vs. kullanacaktır. Devlet personel hizmetlerini sürekli ya da geçici olarak istihdam edeceği kişilerden sağlayacağı gibi gerekli malları da özel kesimden satın alma, kiralama ya da bizzat üretme yoluna gidebilir. Ancak kabul edilen yol ne olursa olsun paralı değişime de dayalı çağdaş toplumlarda, kamusal hizmet üretimi için gerekli girdilerin hemen tümü bir devlet harcamasını gerektirir. Devleti harcamada bulunmaya zorlayan tek unsur kamusal hizmet sağlama amacı değildir. Çağdaş devletin Büyüme-Kalkınma hızını artırmak, gelir dağılımını değiştirmek, kaynak dağılımını düzenlemek vs. türlü amaçları dar anlamda bir kamusal hizmet sağlama sayılmasalar bile, tıpkı kamusal hizmetler gibi, bazen devleti doğrudan mal ve hizmet alımına yöneltmekte, bazen de özel kesime karşılıksız ödemeleri gerekli kılmaktadır.²

Toplumsal hizmetlerin yerine getirilmesi yanında çağdaş devletin yüklendiği ekonomik görevlerde giderek önemli harcamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelir dağılımını düzeltme, tam istihdamı gerçekleştirme, ekonomik kalkınmayı sağlama gibi amaçların devleti sürekli olarak mal hizmet alımına yönelttiği bir gerçektir. Aynı zamanda bu amaçlar devleti, zaman zaman özel kesime devletin karşılıksız yapmış olduğu bu harcamalar, belirli hedeflere ulaşmak için kullanmış olduğu araçlardır.³

1. Kamu Harcamalarının Tanımı

¹ Erdoğan Öner, Kamu Maliyesi I, **Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri**, Ankara ,1986, s. 23.

² Özhan Uluatam, **Kamu Maliyesi**, Ankara, 1999, s. 213.

³ Yılmaz Büyükerşen, Fazıl Tekin, **Kamu Maliyesi**, Eskişehir ,1989 , s. 31.

Klasik maliyeciler kamu harcamalarının hukuki yaklaşımından hareket ederek, hukuki tanımını yapmışlardır. Hukuki tanımın hareket noktası harcamayı yapanın hukuki kişiliğidir. Harcamayı yapan kamu tüzel kişisi ise, harcama kamu harcamasıdır. Özel, gerçek veya tüzel kişi ise harcama özel harcamadır. Bu durumda, kamu harcamaları kamu tüzel kişilerinince yapılan harcamalar olarak tanımlanmaktadır.⁴

Kamu harcamaları, devletin para olarak yaptığı harcamaların toplamıdır. Buna göre bütçede ve bütçe ile ilgili hesaplarda masraf olarak yer almayan hiçbir unsur, kamu harcaması kapsamına girmez. Geniş anlamıyla kamu harcamaları ise devletçe yapılan bütün işlerin maliyetine giren her türlü unsur kapsar. Bu kapsamda devletin ve diğer kamu tüzel kişiliklerin doğrudan yaptıkları harcamalardan başka hizmetin görülmesi amacıyla kullanılan tüm araçlarda girer.⁵

Devlet masrafları denildiğinde bununla konsolide bütçeden harcanan paralar kast olunur. Konsolide bütçe, genel bütçe ile (Merkezi İdarenin Meclis Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlıklar Bütçeleri) katma bütçelerin, (her biri bir bakanlığa bağlı olmakla beraber ayrı tüzel kişiliğe kavuşturulmuş kamu kuruluşları: Üniversiteler, Karayolları, Devlet Su İşleri, Vakıflar İdaresi, Orman Umum Müdürlüğü vb.) bir arada mütalâa edilmesi sonucu ortaya çıkan toplam rakamlara verilen isimdir. O hâlde dar anlamıyla amme masrafları genel bütçeden ve katma bütçelerden yapılan harcamalar toplamını ifade etmektedir. Bunların dışında kalan kamu kuruluşlarının harcamaları bu kapsamın haricinde kalır.⁶

Kamu harcamaları, devletin teşkilatlanma biçimine uygun olarak kamu kuruluşları tarafından yapılır. Diğer bir ifade ile merkeziyetçi devlet sistemini uygulayan bir ülkede kamu harcamalarının büyük bir kısmı merkezi devlet teşkilatı (genel- merkezi idare) tarafından, bir kısmı mahalli, bir kısmı da diğer kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilir. Merkezi İdare ve Mahalli İdarelerin yapmış olduğu harcamaların kamu harcaması olduğu konusunda bir görüş ayrılığı yoktur. Asıl tartışma, kamu iktisadî teşebbüsleri ile ayrı tüzel kişiliği olan kurumlarca yürütülen sosyal güvenlik harcamaları üzerine yoğunlaşmaktadır.⁷ Buna göre kamu harcamalarını dar ya da geniş iki ayrı anlamda tanımlamak mümkün bulunmaktadır.

⁴ Aykut Herekman, **Kamu Maliyesi (Devlet Faaliyetleri ve Finansman Teknikleri)**, C. I, Ankara, 1988, s. 54.

⁵ Menduh Yaşa, **Amme Masrafları Miktar ve Strüktür Değişmelerin Tahlili**, İstanbul, 1952, s. 2.

⁶ Bedri Gürsoy, **Kamusal Maliye**, C. I, Ankara, 1975, s. 66

⁷ Erdoğan Öner, **a.g.e.**, s. 24-25.

2. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları

En geniş kavram olarak kamu harcamaları “devletin fonksiyonlarının yerine getirilmesi için yapılan, bütün işlerin maliyetine giren unsurların toplamına” denir. Bu tanıma göre kamu harcamaları sadece devletin değil, diğer kamu kuruluşlarının da nakdi ve ayni olarak doğrudan doğruya yaptıkları harcamaları da kapsamaktadır.⁸ Geniş manada kamu harcamaları tarifi kamu kuruluşlarının, kamusal hizmet ve faaliyetleri görebilmesi için kullanılan bütün kaynakları içine almakta ve onların hakiki mahiyetlerini ortaya koymaktadır.⁹

Geniş anlamda kamu giderleri, yalnız devlet ve diğer kamu kuruluşlarının bütçe ödemeleri değil, iktisadî devlet teşekküllerinin harcamaları, sosyal sigorta ödemeleri, vergi muafık ve istisnaları ve özel kişilerin kamu kuruluşlarınca yardımlarını da içeren bir terimdir. Gerçekten iktisadî devlet teşekküllerinin, sermayelerini oluşturmak için devletten verilen paralar veya bunların zararlarının devletçe karşılanması için yapılan ödemeler kamu gideri yapısındadır.¹⁰

Geniş manada kamu harcamalar kapsamına aşağıda ki harcamalar girmektedir.

1. Devlet ve Mahalli idarelerin yaptığı harcamalar
2. İktisadî Devlet Teşekkülleri harcamaları
3. Sosyal Sigorta harcamaları
4. Topluma yararlı hizmetler yapan kurumların harcamaları, (Belediyelerin işlettiği otobüs, tramvay, tünel, elektrik, havagazı, Su İşletmeleri veya Türkiye Elektrik Kurum gibi işletme tesislerin yaptığı harcamalar)
5. Vergi muafıkları ve vergi indirimleri
6. Hususi şahısların yaptıkları bağış ve yardımlar
7. Devlet aktifinde meydana gelen azalmalar

Geniş manada kamu harcamaları, sadece devlet ve mahalli idarelerin (Belediye, İl Özel İdare ve Köyler gibi) bütçe ödemeleri değil, İktisadî Devlet Teşekkülü harcamaları, Sosyal Sigorta harcamaları, topluma yararlı hizmetler gören kurumların ödemeleri vergi muafık ve indirimleri özel kişilerin yaptıkları bağış ve yardımları içeren bir kavram olmaktadır.¹¹

⁸ S. Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir, 1995, s.89.

⁹ Memduh Yaşa, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁰ Akif Erginay, **Kamu Maliyesi**, Ankara, 1987, s.137-138.

¹¹ Şerafettin Aksoy, **Kamu Maliyesi, Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri Bütçe Maliye Politikası**, İstanbul , 1991, s.102–103.

3. Dar Anlamda Kamu Harcamaları

Dar anlamda kamu hizmetlerinin bedeli olarak devlet (genel ve katma bütçeli idareler) ve mahalli idarelerin (Belediye, İl Özel İdaresi ve Köyler) yaptıkları ödemelere kamu harcamalar denir. Devletin hukuki kişiliğini esas alan bu tanıma göre anılan kamu tüzel kişilerin bütçelerinden kamu hizmetlerinin maliyetine giren bütün unsurlar kamu harcamasıdır. Belirli hizmetler karşılığı ödenen aylık ve ücretler savunma, bayındırlık, eğitim ve sağlık giderleri ile sosyal yardımlar v.s kamu harcamaları örnekleridir.¹²

Kamu harcamaları, belirli bir dönemde millî hâsılaya katkı yapan ve yapmayan harcamalar diye ikiye ayrılabilir. Millî hâsılaya katkı yapan harcamalar cari ve yatırım harcamalarıdır. Millî hâsılaya katkı yapmayan harcamalar ise, transfer harcamalarıdır. Cari harcamalar, ele alınan dönemde millî hâsılaya katkı yapan ve o dönemde tüketilen harcamalardır. Yatırım harcamaları ise, ele alınan dönemde millî hâsılaya katkı yapmakla birlikte, kamu sektöründe bir sermaye stoku birikimine yol açan ve dolayısıyla etkisi, uzun süreli olan harcamalardır. Transfer harcamaları ise, ele alınan dönem hâsılasına hiçbir katkıda bulunmayan harcamalardır. Mesela, bir kamu kuruluşu herhangi bir hizmetin görülmesi için memur istihdam ettiğinde bu harcama cari harcamadır. Buna mukabil, aynı kuruluş kendisine bir bina inşa ettiğinde bu harcama yatırım harcamasıdır. Eğer bir kuruluş emekli memuruna, emekli maaşı öderse işte bu da transfer harcamasıdır. İlk iki harcamada devlet bir mal veya hizmet satın almakta, millî hâsılanın o miktarda artmasına sebep olmaktadır. Hâlbuki üçüncü harcamada devlet yaptığı harcamasına karşılık hiçbir mal veya hizmet elde etmediği gibi, millî hâsılaya da katkıda bulunmaktadır.¹³

4. Kamu Harcamalarının Özellikleri

Trampa ekonomisinin geçerli olduğu eski dönemlerde kamusal ihtiyaçların giderilmesine yönelik harcamalar aynı bir özellik taşımaktaydı. Para ekonomisinin hakim olduğu ya da diğer bir ifadeyle monetizasyon olayının¹⁴ yaygınlık kazandığı günümüzde ise devlet hizmetleri karşılığında ödeme parayla yapılır.

Devlet kamu hizmetlerini gerçekleştirmek için hizmet satın alır. Emegın karşılığında para öder. Büyük onarım ve inşaat işlerini ya müteahhitlere yaptırır ya da emanet usulü ile

¹² Erdoğan Öner, a.g.e., s. 25.

¹³ İzzettin Önder, **Türkiye’de Kamu Harcamalarının Seyri (1927–1967)**, İstanbul , 1974, s. 80.

¹⁴ Monetizasyon: Ekonominin parasallaşması, ekonomide para kullanımının yaygınlaştırılması anlamına gelmektedir.

memur ve işçi çalıştırarak bu işi bizzat kendisi yapar. Gerek müteahhitlere gerekse kendi çalıştırdığı personele ödediği paralar birer kamu harcamasıdır.

Kamu harcamaları belirli bir kamusal ihtiyacı karşılamaya yöneliktir. Kamusal ihtiyaçlar toplum hâlinde yaşamanın zorunlu olarak ortaya çıkardığı ihtiyaçlardır. Yapılan harcamanın kişisel bir ihtiyacı gidermesi hâlinde kamu harcamalarından söz edilemez. Esasen bir ülkede geçerli olan kanun ve yönetmenlikler vb. harcama formalitelerini o derece sıkıştırmıştır ki, kamusal ihtiyaçları gideren bir hizmet olmaksızın devletten para çıkmasına imkân yoktur. Kamu harcamaları, devlet adına yapmaya yetkili şahıslar tarafından yapılır. Herhangi bir kamusal hizmetin yapılması için önce devleti taahhüt altına sokmak, sonra hizmeti yaptırarak, sonra da bedelini tahakkuk ettirip ödettirmek her memurun yapacağı bir iş durumunda değildir. Ancak kendilerine kanunlarla yetkiler verilmiş olan ilgili yöneticiler kamu harcaması yapabilirler. Kamu harcamaları ülkelerin gelişme sürecine paralel olarak sürekli artma eğilimi içindedir. Devlet bütçeleri incelendiğinde bu özellik hemen bütün ülkeler için geçerli olmaktadır.¹⁵

5. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri

Kamu harcamaları her dönemde ve her yerde geçici duraklamalar dışında sürekli olarak artma eğilimindedir. Çeşitli ülkelere ait veriler bu gerçeği doğrulamaktadır. Şüphesiz kamu harcamalarının artışı çok sayıda nedene dayanmaktadır.

Görünüşte artış yaratan sebeplerin en başında genel fiyat seviyesindeki yükselmeler gösterilebilir. Gözlemler, hemen hiçbir ülkede genel fiyat seviyesinin uzunca dönem sabit tutulmadığını ortaya koymaktadır. Bu unsur özellikle fiyat artışlarının belirgin olduğu dönemlerde devlet harcamalarında önemli yükselmelere yalnız başına yol açabilmektedir.¹⁶ Belirli bir satın alma gücünü temsil eden (millî) paranın değerinde meydana gelen düşüşler kamu harcamalarının görünüşte artmasına neden olur. Çünkü bu durumda aynı hizmeti gerçekleştirebilmek için her defasında paradaki değer kaybı ölçüsünde harcama miktarını artırmak gerekir. Ekonomideki enflasyonist baskılar paranın değerinin düşmesi üzerine belirli bir etkiye sahiptir. Günümüzde para değerinin düşmesinin, kamu harcamalarının görünüşte artmasına yol açan en önemli nedenlerden birini oluşturduğu görülmektedir.¹⁷

¹⁵ Aytaç Eker, Kamil Tügen, **Kamu Maliyesine Giriş**, İzmir, 1994, s. 57–58.

¹⁶ Ömer Faruk Batırel, **Kamu Maliyesi Teorisine Giriş**, İstanbul, 1976, s. 109.

¹⁷ Abdurrahman Akdoğan, **Kamu Maliyesi**, Ankara, 1985, s. 136.

Görünüşteki artış nedenlerinden biri de, eskiden kamu hizmetlerinin bir kısmının ayınla ya da fahri olarak gördürülmesi ve bundan dolayı bu hizmetlerin para karşılığının bütçede yer almasıdır.

Örnek olarak yol vergisinin uyguladığı yıllarda yol yapımındaki çalışmalar için bir ücret ödenmez, bu çalışma yol vergisine karşılık olarak sayılırdı. Bu gün dahi, bazı mahalli idare hizmetleri (köylerde yapılan müşterek hizmetler) köylünün veya kentlinin birlikte yaptıkları çalışmalarla yapılmaktadır. Aynı durumda zorunlu askerlik hizmeti içinde söz konusudur. Ancak bu gibi istisnaların dışında bugünkü bütçelerde bütün mal hizmetler, ilgili kamu kuruluşunca para karşılığında temin edilmektedir.¹⁸

Kamu harcamalarının görünüşte artmasında bütçe hazırlama usullerinde meydana gelen değişimler de etkili olmaktadır. Bu değişimlerden en önemlisi, bütçede safi usulün terk edilerek gayri safi usule geçilmesidir.¹⁹ Bütçe usulündeki bu değişiklik ile gelir ve gider kalemlerinin birbirine mahsubu yapılmaksızın gösterilmesi bütçe rakamlarının yükselmesine neden olmuştur. Öte yandan hâlen gelirler de gayri safi usulde yapılmaktadır. Bir kamu giderinin gelir yaratması hâlinde (Memur aylıklarından gelir vergisi kesilmesi gibi), gelir ayrıca “gelir bütçesi” içinde yer almaktadır.²⁰

Kamu harcamalarının görünüşte artış nedenlerinden biri de, yıllar boyunca ülke nüfusunun artması ya da ülke sınırlarının genişlemesi sonucu yeni kaynaklarla nüfus katılmasıdır. Nüfus artışları kent hizmetlerinin ve dolayısıyla kamu harcamalarının artmasına neden olur. Eğitim, sağlık, ulaşım, konut gibi hizmetlerinin çeşitlendirir, zorunlu kılar. Ayrıca artan nüfus yeni iş imkânları (istihdam) ve gelir dağılımı ile ilgili önemli sorunları da beraberinde getirir. Az gelişmiş ülkelerde kamu hizmetleri zaten eksik ve yetersiz olduğundan nüfusun hızlı artması, devlet bütçesi üzerindeki yükü daha da ağırlaştırır. Çünkü devlet mal ve hizmet üretiminin hacmini nüfus ile doğru orantılı olarak artırmak zorunda kalır.²¹

Örneğin; şehirlerdeki kanalizasyon, su ya da telefon şebekelerinin nüfus artış nedeniyle genişletilmesi istisnalar, mevcut yolların kazılması, eski şebekenin tümünden değiştirilmesi vs. gibi, gereklerle başlangıç maliyetlerine kıyasla çok daha pahalı olarak gerçekleştirilebiliyorsa nüfus artışı, harcamaları yalnız görünüşte değil, gerçek olarak da artırmakta demektir.²² Türkiye de nüfus yılda ortalama % 3 oranında artmaktadır. Eğitim

¹⁸ Erdoğan Öner, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁹ Aytaç Eker, Kamil Tügen, **a.g.e.**, s. 69.

²⁰ Erdoğan Öner, **a.g.e.**, s. 28.

²¹ Yılmaz Büyükerşen, Fazıl Tekin, **a.g.e.**, s. 45.

²² Özhan Uluatam, **a.g.e.**, s. 128.

ve sağlık gibi özellikle nufusla ilişkili harcamalarda nufus artışının önemli bir etkisi vardır.²³

Görünüşteki artış nedenlerinin etkisi böylece belirlendikten sonra geriye, kamu harcamalarını artıran gerçek nedenlerin ve bunların artıştaki rolünün belirlenmesi kalmaktadır.

Kamu harcamalarının gerçekte artış nedenleri; başlıca devlet anlayışında meydana gelen değişmeler, savaş ve savunma giderlerindeki artış ve teknolojideki gelişmeler ve nufus artışı olarak sıralanabilir.

Bugün savaşlar nedeniyle savunma harcamaları devletlerin bütçelerinde önemli miktarlara ulaşmıştır.²⁴ Bilhassa savaş dönemlerinde devlet bütçelerinin 3/4'ünün savunma harcamalarına ayrıldığı görölmektedir.²⁵

Mamafih savaş öncesi ve sonrası kamu harcamaları içindeki savunma harcamaları miktarı da küçümsenecek ölçüde değildir. Dünyadaki siyasal gerginliğin arttığı dönemlerde; bu harcamalar genişleme eğilimi gösterirler. Zaman zaman yumuşama devrelerine girilmesine karşın, soğuk savaş sürmekte, bunun sıcak savaşa dönüşmemesi, ülkelerin ve özellikle büyük devletlerin, en ileri teknolojisi ile üretilmiş pahalı silahlar için büyük harcamalar yapmasına bağlanmış bulunmaktadır.²⁶ Savaş dönemlerinde devletler artan kamu harcamalarını, borçlanmak suretiyle finanse etmektedirler. Böylece harbin mali yükü gelecek nesillere aktarılmış, yani gelecek nesiller olumsuz etkilenmiş olmaktadır.²⁷

Askeri giderleri yalnız savaş araçlarına inhisar ettirmek doğru değildir. Savaşların sonunda ortaya çıkan ve savaş dolayısıyla meydana gelmiş birçok giderler de bu gruba girebilir. Savaş felaketzedelerine, göçmenlere, esirlere, bunların ailelerine, harp malullerine

²³ İzzettin Önder, "Türkiye'de Kamu Harcamaları", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 28-30, İstanbul, 1969, s. 189.

²⁴ Kamil Tügen, "Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkisi", **Kamu Maliyesine Giriş**, İzmir, 1994, s. 115.

²⁵ Aytaç Eker, Kamil Tügen, **a.g.e.**, s. 71.

²⁶ Yılmaz Büyükerşen, Fazıl Tekin, **a.g.e.**, s. 44.

²⁷ Tablo: 1'de Türkiye'de 1939-1945 yılları arasındaki konsolide bütçe harcamaları gösterilmektedir. Bu tablonun incelenmesi sonucu II. Dünya Savaşı yıllarında, ülkenin savaşa girmemesine rağmen, harcamaların savaşa karşın alınan önlemler nedeniyle, önemli ölçüde arttığı görölmektedir.

Yıllar	Kesin Harcamalar
1939	398,7
1940	545,6
1941	581,9
1942	913,8
1943	1033,0
1944	1084,3
1945	606,5

ödenen paralar, harp borçlarının faizleri vb. de kamu harcamalarının artışını gerektirmiş olan önemli sonuçlardır.²⁸

Kamu harcamalarının gerçek manada artışının sebeplerinden birisi de, devletin ekonomik hayatta aktif rol oynamasıdır; diğer bir ifade ile devlet anlayışında meydana gelen değişimlerdir. Eskiden devlet tarafından yürütülen kamu hizmetleri oldukça sınırlıydı. Zamanla bu hizmetler hem nitelik bakımından daha iyi karşılanmaya başlanmış ve hem de bunların türleri artmıştır. Böylece devlet daha fazla kamu harcaması yapmak zorunda kalmıştır. Kamu hizmetlerinin daha yaygın ve nitelikli yerine getirilmesi isteği, bunlar için daha fazla harcama yapılmasını, çağdaş devletin temel ilkelerinden biri hâline getirmiştir.²⁹ Bütün sosyal refah devleti kavramı ile bütünleşen bu amaca göre devlet, sağlık, eğitim, konut, sosyal güvenlik gibi kamu hizmetlerini vatandaşlarına sunarak, onların hayat düzeylerini yükseltmekte devletin asıl amaçları arasında yer almıştır.³⁰

Kamu harcamalarının artışında Sosyal Güvenlik harcamalarının önemi giderek artmaktadır. Sosyal Sigortalar, İşsizlik Sigortaları, Emekli Sandıkları, Halk Sağlığı, Konut ve Eğitim ile ilgili tesislerin kurulması ve bunlara geniş ölçüde katılması yeni harcamaları gerektirmektedir.³¹ Bu günün devleti artık sosyal alanda vatandaşlarına imkânlarıyla sınırlı olsa bile, asgari refah ve güvenliği sağlamak zorundadır.

Diğer taraftan devletin alacağı tedbirlerle ekonomik dengenin tam istihdamda gerçekleşmesine de yardımcı olmak zorundadır. Hatta bütün bunlar Anayasalara girip hukuki bir nitelikte kazanmıştır.³²

Bilimsel ve teknik gelişmelerde kamu harcamalarının gerçek artışına neden olmaktadır. Gerçekten teknik alandaki gelişmeler kısa zamanda topluma mal olmakta ve kamuoyundan gelen baskı, devleti bu alandaki gelişmelerin gereğini yerine getirmeye zorlamaktadır.³³ Örneğin; otomobilin icat edilmesi ve yığın hâlinde ve seri olarak üretilmesi karayollarının yapılmasını zorunlu hâle getirmektedir. İşte motorlu taşıtların kullanılmasının yayılması, devleti sadece yeni yollar yapmak mecburiyetinde bırakmamış, ayrıca yolları daha kaliteli yapmaya, oto parkları çoğaltmaya ve trafik polislerini çoğaltmaya yönelik kamu harcamalarının gerçek artışına neden olmuştur.³⁴ Teknik ilerlemeler haberleşme ve iletişim araçlarının gelişmesini sağlamak suretiyle, fakir halk

²⁸ Akif Erginay, **a.g.e.**, s. 145.

²⁹ Şerafettin Aksoy, **a.g.e.**, s. 121.

³⁰ Memduh Yaşa, **a.g.e.**, İstanbul, 1959, s.79.

³¹ Yılmaz Büyükersen, Fazıl Tekin, **a.g.e.**, s. 46.

³² Erdoğan Öner, **a.g.e.**, s. 27-28.

³³ Aytaç Eker, Kamil Tügen, **a.g.e.**, s. 73.

³⁴ Şerafettin Aksoy, **a.g.e.**, s. 126.

tabakalarının, kendi ülkelerindeki yüksek gelirli ve iktisadın gelişmiş ülkelerin ortalama hayat standardı hakkında, bilgi sahibi olması, devlete doğrudan doğruya ve dolaylı olarak bir takım kamu harcamaları yüklenmiştir.³⁵

Hayat şartlarının yükselmesiyle yeni ve pahalı tüketim yapmaya alışan vatandaşlar devletin gördüğü hizmetlerin daha iyi ve daha fazla olmasını istemişlerdir. Hizmetlerin aksamasında tazminat ve teminat talepleri de halkın sağlığı ve refahın artmasıyla ilgili şehircilik faaliyetleri, elektrik ve havagazı tesisleri, ulaştırma ve istirahat imkânları, parklar, spor tesisleri gibi hizmetlerin artmasını gerektirmiştir.³⁶

Nüfusun büyük oranda artması da kamu harcamalarının gerçek artışına sebep olmaktadır. Ülke nüfusunun artması, geleneksel kamu hizmetlerinin artmasına neden olduğu (savunma, eğitim, sağlık, ve) gibi sınıflı ve iktisadî kalkınmaya bağlı ve paralel olarak meydana gelen nüfus hareketlerinin sebep olduğu yeni kamu hizmetleri, kamu harcamalarının gerçek artışına neden olmuştur. Bilhassa büyük şehirlerin meydana gelmesi, köyden şehirlere göçün başlaması, kamu harcamalarının önemli artış nedenlerinden birini teşkil etmektedir. Nüfus hem yerel hizmetler için daha fazla harcama yapılmasını hem de sağlık eğitim gibi hizmetlerin getirilmesini zorunlu hâle getirmektedir.³⁷

Kamu harcamalarının uzun dönemde mutlak miktarı ve bileşiminin, millî gelirin bir pay olarak zaman içerisinde değişmesinin ekonomik yapıya bağlı ve artış yönünde olduğu görüşü ilk olarak 19. yüzyılda Alman iktisatçısı A. Wagner tarafından ortaya atılmıştır. Wagner, kamusal faaliyetlerdeki artışın, kamu harcamalarındaki artışa neden olduğunu ve kamu harcamalarındaki gerçek artışın, millî gelirdeki artıştan daha hızlı olduğu vurgulanmıştır.³⁸

İngiliz iktisatçıları Peacock ve Wiersman yapmış oldukları bir araştırmada, kamu harcamalarının kısa dönemde göstermiş olduğu dalgalanma ve değişiklikleri inceleyerek harcamaların genel seyrini açıklamaya çalışmışlardır.³⁹ Sıçrama tezi olarak adlandırılan bu yöntemde, kamu harcamalarının artış nedeni olarak, genelde savaş ve sosyal buhranlar sonucu vergilerin arttırılması olarak gösterilmiştir.⁴⁰

³⁵ Memduh Yaşa, **a.g.e.**, s. 84-85.

³⁶ Akif Erginay, **a.g.e.**, s. 144.

³⁷ Şerafettin Aksoy, **a.g.e.**, s. 127.

³⁸ Arif Nemli, **Kamu Maliyesine Giriş**, İstanbul, 1979, s. 74.

³⁹ Kenan Bulutoğlu, **Kamu Ekonomisine Giriş**, İstanbul, 1981, s. 226.

⁴⁰ Arif Nemli, **a.g.e.**, s. 56-57.

6. Kamu Harcamalarının Çeşitleri

Her ülkenin şartlarına göre kamu harcamalarına büyük çeşitlilikler gösterilir. Bu çeşitler hakkında daha iyi bir fikir edinmek için kamu harcamalarının kamu hizmetleri bakımından çeşitlenmesinin nedenlerini de araştırmak gerekir. Bu bakımdan birbirinden farklı kamu hizmetlerine ilişkin harcamaların belirli ölçülere göre gruplandırılması ve gruplar arasında karşılaştırmalar yapılması önemli faydalar sağlar.⁴¹ Çeşitli kamu hizmetleri arasında denge kurarak devletin dar kaynaklarının, millî ihtiyaçların önemine göre dağıtılması, bütçe işlemlerinin genel muhasebe anlamında daha kolay görünmesi; çeşitli hizmetlerin maliyet unsurlarının incelenmesi; mali istatistik bilgilerinin daha kolaylıkla temin edilebilmesi⁴² şeklinde sıralanmaktadır.

Kamu harcamalarının çeşitli bakımlardan tasnif yapılabilir. Harcamalar ve devlet bütçelerinde olduğu gibi kamu hizmetleri ve miktarları görülecek şekilde sıralanarak veya ilmi anlamda ve özellikle ekonomik yapılarına göre belirli gruplar hâlinde tasnif edilebilir.

Kamu harcamalarının idarî tasnifi devletin organik yapısına göre yapılan bir tasnif biçimidir. Bu tasniften yavaş yavaş vazgeçilerek bir takım idarî reformlarla idarî tasniflerde de ekonomik tasnifte yer olan ve görerek inceleyeceğimiz fonksiyonel bir tasnife gidilmektedir. Bu tasnife organik tasnifte denilmektedir.

Türkiye’de devlet bütçesi geleneksel bir organik bir tasnife dayanmakta ve devletin çeşitli organları esas alınmak suretiyle kamu hizmeti sunan ayrı bir fonksiyon olarak kabul edilmektedir. Buna göre Türkiye’de bütçe harcamaları aşağıdaki şekilde protokol sırasıyla bir tasnife tabi tutulmuştur.

Büyük Millet Meclisi

Cumhurbaşkanlığı

Yüksek Mahkemeler

Anayasa Mahkemesi

Sayıştay

Danıştay

Yargıtay

Başbakanlık

Çeşitli Bakanlıklar

Bazı Özel ve Müstakil genel Müdürlük, Komutanlık, Enstitü ve Başkanlıklar⁴³

⁴¹ Erdoğan Öner, **a.g.e.**, s. 31.

⁴² Akif Erginay, **a.g.e.**, s. 178.

⁴³ Aykut Herekman, **a.g.e.**, s. 56-57.

Bu sınıflandırmaya hukuki sınıflandırma ismi de verilmektedir. Çünkü idarî birimler ülkedeki hukuk düzenine uygun olarak oluşturulmuştur. Bilimsel kriterlere göre yapılan harcama sınıflandırılmasının ihtiyari olmasına ve gerektiğinde ulaşılmak istenen amaca göre değiştirilmesine karşılık hukuki sınıflandırma belirli usullere uymak gerekmektedir. Ancak bu usullerde değişiklik olduğu zaman hukuki sınıflandırma yeni bir görünüm olabilir.⁴⁴

1950 yılına kadar geçen dönem içerisinde kamu harcamalarının sınıflandırmasında organik sınıflandırma esas alınmıştır. Buna göre yapılan sınıflandırmada yalnızca devlet teşkilatı içinde yer alan idarî bilimlerin toplam harcamaları gösterilmiş, harcamaların dağılımı hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir.⁴⁵ Çeşitli kamu hizmetleri devletlerin, bu hizmetlere göre kurulmuş idarî-siyasi organlarınca yapılır. Örneğin; Askeri Hizmetler, Millî Savunma Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Ulaştırma ve Bayındırlık Hizmetler, yine bu isimleri taşıyan bakanlıklar veya dairelerce yerine getirilir.

İşte kamu giderlerinin böyle çeşitli kamu hizmetlerini gören idarî-siyasi organlara göre değil de, bir bütün olarak belirli kamu hizmetlerine göre bölünmesine fonksiyonel tasnif denir. Buradaki ölçü hizmeti yapan organlar değil, nasıl ve kim tarafından yerine getirilirse getirilsin hizmetin bütünüdür. Şu hâlde çeşitli organlarca ortaklaşa yapılması dahi, Örneğin Millî Eğitim Hizmetleri, Güvenlik Hizmetleri, Tarım Hizmetleri, Bayındırlık Hizmetleri vb. için yapılan giderler bakımından öngörülen tasnif, fonksiyonel tasniftir.⁴⁶

Görüldüğü gibi idarî tasnifte, devletin neler satın aldığı ve bu satın almaları hangi idarî, siyasi birimin yaptığı, fonksiyonel tasnifte ise, devletin hangi kamu hizmetleri gördüğü ve bunlara ne kadar harcama yaptığı görülmektedir. Fonksiyonel sınıflandırmayı oluşturan hizmetler genel hizmetler, ekonomik hizmetler ve sosyal hizmetler diye üç başlık altında bütçe konularında görülmektedir.⁴⁷

7. Kamu Harcamalarının Etkileri

Kamu harcamaları ekonomik, mali ve sosyal yapı üzerinde önemli etkiler meydana getirir. Devlet çeşitli vasıtalarla elde ettiği kaynakları kamu hizmetlerini yerine getirmek, plan ve yıllık programlarda belirtilen hedefleri gerçekleştirmek üzere değişik şekillerde

⁴⁴ Aytaç Eker, Kamil Tüten, **a.g.e.**, s. 81–82.

⁴⁵ Aytaç Eker, Kamil Tüten, **a.g.e.**, s. 95.

⁴⁶ Akif Erginay, **a.g.e.**, s. 151.

⁴⁷ Şerafettin Aksoy, **a.g.e.**, s. 109.

kullanılır. Kaynakların farklı şekillerde kullanımı, dolaylı ya da dolaysız olarak üretim, gelir dağılımı, fiyatlar genel seviyesi ve istihdam üzerine etkide bulunur.⁴⁸

Kamu harcamalarının yapılması iktisadî kaynakların bir kısmının eksilmesine ve tüketilmesine neden olmaktadır.Çünkü kamu hizmetleri görülürken reel kamu harcamaları nedeniyle, kıt kaynakların bir kısmı kamu kesiminin tasarrufuna geçmektedir. Devlet üretim faktörlerini orijinal hâllerleriyle talep ettiği gibi, mal ve hizmetlere girmiş olarak da talep edebilir. Kamu harcamalarının miktar ve bileşimi ekonomideki üretim faktörlerinin, yani kıt kaynakların belirli sektörlere yönlendirilmesini sağlamaktadır. Hatta kamu harcamaları, belirli bir ölçüde özel kişisel harcamaların azalmasına neden olmaktadır.⁴⁹ Kamu harcamalarının bu yönde tesir göstermesi bütün topluma daha geniş ve etkili hizmetler verilmesini sağlamasıyla mümkün olabilir. Kamu harcamalarının üzerindeki etkilerini başlıca üç nokta üzerinde özetlemek mümkündür.

1. Kamu harcamalarının, istihdam, tasarruf ve yatırım hacmi üzerinde direkt olarak etkisi vardır.

2. Kamu harcamaları, bazen teşvik edici ve bazen de önleyici tesirler meydana getirmektedir.

3. Kamu harcamaları, ekonomik kaynakların çeşitli kamu kuruluşları arasında değişik biçimlerde kullanılmasını sağlamaktadır.⁵⁰

Kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerinde de önemli etkiler meydana getirmektedir. Kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi esas itibarıyla gelirin yeniden dağılımı mekanizmasıyla olur. Fonksiyonel bölüşüme göre vergiler ve harcamalar yoluyla kişilerin ve sosyal grupların (redistribution) adı verilmektedir.⁵¹

Devlet ekonomide üretim sonunda ortaya çıkan fonksiyonel gelir dağılımını daha adil hâle getirmeye çalışır, çünkü piyasada üretim süreci sonunda meydana gelen gelir dağılımı, üretime katılan üretim faktörleri arasında adil bir şekilde gerçekleşmeye bilmektedir. Diğer bir ifade ile piyasanın işleyişi bu tür olumsuzlukların meydana gelmesine neden olabilmektedir.

Bir kimsenin gelir seviyesi üzerinde, kamu gelir ve giderlerinin etkisini saptayabilmek için o kimsenin, kamu harcamalarından sağladığı fayda ile ödediği vergilerin bilinmesi gerekir. Hatta ödenilen vergilerin başkalarına yansıtılıp yansıtılmamış olmasına da dikkat etmek gerekir. Eğer, bir kimsenin kamu harcamalarından sağladığı

⁴⁸ Aytaç Eker, Kamil Tügen, **a.g.e.**, s. 99.

⁴⁹ Şerafettin Aksoy, **a.g.e.**, s. 129.

⁵⁰ Selahattin Tüncer, **Kamu Maliyesi Ders Notları**, İstanbul, 1967, s. 83.

⁵¹ Aytaç Eker, Kamil Tügen, **a.g.e.**, s.100

fayda ile nihai olarak yüklendiği vergi yükü arasında bir eşitlik söz konusu ise, gelirin yeniden dağılımının sonucu, o kimse bakımından sıfır olacaktır. Yani, gelirin yeniden dağılımının somut neticesini tespit ederken, devlete verilenle devletten alınanın mukayese edilmesi gerekmektedir. Toplumı meydana getiren kişiler açısından bu mukayesenin sonucu bazı kimseler için müspet bazıları için ise menfi olabilir. Ancak, hemen ifade etmek gerekir ki, bu gibi mukayeseleri kantitatif yöntemlerle, tespit etmek mümkün değildir. Çünkü bir kimsenin kamu harcamalarından sağladığı faydayı ve kamu gelirlerinden dolayı uğradığı kaybı tam olarak hesaplamaya imkân bulunmamaktadır.⁵² Her ne kadar, transfer harcamaların kimlere ödendiğini, dolaysız (vasıtasız) vergileri kimlerin ödediğini tespit etmek mümkün ise de, bunların dışında devlete verilenle, devletten alınanın hesaplanması mümkün olmamaktadır.

Kamu harcamaları, fiyatlar genel seviyesi üzerinde de özel kesimden kamu kesimine çeşitli araçlar (vergi, harç, borçlanma v.b.) aktarılan fonların kamusal hizmetlerin gerçekleştirilmesinde kullanılarak yeniden ekonomiye girmesiyle etkide bulunur.⁵³ Görüldüğü gibi vergiler, borçlar ve harcamaların toplumu oluşturan kişilerin satın alma gücü üzerinde çeşitli yönlerde etkisi olacaktır. Bu durum, bazı mallara karşıdan talebin artmasına diğer bazı mallara karşı olan talebin ise azalmasına neden olmaktadır. Böylece nispi fiyatlarda da bazı değişiklikler meydana gelmektedir.

Kamu harcamalarının devamlı bir şekilde artması dolayısıyla bir bakıma devletin piyasada daha fazla miktarda mal ve hizmet talep etmesi anlaşılmaktadır. Böyle bir davranış ekonomideki toplam talep düzeyini yükseltecektir. Eğer, toplam arz, toplam talepte meydana gelen bu artışı karşılayamazsa, o zaman fiyatlar genel seviyesi yükselmeye başlayacaktır.

Kamu harcamaları yoluyla, ancak toplam talepte meydana gelen kümülatif artışları önlemek mümkün olmaktadır. Şöyle ki, bu durumu gerçekleştirmek için kamu harcamaları azaltmak suretiyle efektif talebi kısmak gerekir.⁵⁴

Üretim faktörlerinin üretimde kullanılmasına istihdam denilmektedir. Devletin asıl amaçlardan birisi de ekonomide tam istihdamı sağlamaktır. Bu ifade bir ekonomideki bütün üretim faktörlerinin üretime katılmasını belirtmektedir. Ancak tam istihdam denildiği genellikle cari ücret seviyesinden çalışmak isteyen herkesin iş bulabilmesi akla gelmektedir. Eğer, aksi bir durum söz konusu olursa, o zaman ekonomide eksik istihdam var demektir. İşte bu gibi hâllerde kamu harcamalarını çoğaltmak suretiyle, efektif talebi

⁵² Halil Nadaroğlu, **Kamu Maliyesi Teorisi**, İstanbul, 1974, s. 188-189.

⁵³ Aytaç Eker, Kamil Tügen, **a.g.e.**, s. 131

⁵⁴ Halil Nadaroğlu, **a.g.e.**, s. 189-190.

yükseltmek ve dolayısıyla istihdam düzeyini arttırmak, mümkün olmaktadır. Bilhassa ekonominin üretim kapasitesini yükselten kamu harcamalarında olan, yatırım harcamalarının arttırılması daha fazla üretim faktörü kullanılmasını sağlar. Şayet kamu yatırımlarında tercih edilen teknoloji, emek-yoğun bir teknoloji ise o zaman daha fazla sayıda işgücü istihdam edecektir. Böylece ekonomide tam istihdama doğru yaklaşılmış olacaktır.⁵⁵

Kamu harcamalarının, diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de gelişimi I.Dünya Savaşı sonrası dönemde hız kazanmıştır. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda her ne kadar kamu harcamalarının millî gelir içindeki payı düşükse de 1933'lü yıllarda devletçi sanayileşme döneminde önemli gelişmeler kaydettiği görülmektedir. Kuşkusuz bu gelişmede 1929 sonrası devletleştirme faaliyetlerinin artması ve dış ödemelerin başlaması rol oynamıştır. Ayrıca 1933 ve 1938 yıllarında, uygulamaya konan birinci ve ikinci "Sanayi Planı"nın kamu harcamalarının artmasında büyük payı bulunmaktadır. Savaş dönemi, (1939-1945) boyunca kamu harcamalarının savaş ekonomisi nedeniyle tekrar hız kazandığı ve bu trendin savaş sonrasında devam ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁶

---

⁵⁵ Şerafettin Aksoy, **a.g.e.**, s. 132-133.

⁵⁶ Koray Başol, **Türkiye Ekonomisi**, İzmir 1983, s. 424.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖNEMİN EKONOMİK YAPISI VE KAMU HARCAMALARI

Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğundan çok kötü bir ekonomik miras devralmıştı. Yirminci yüzyıla girerken Osmanlı ekonomisi art arda gelen savaşlar nedeniyle bir çöküntü hâline gelmişti. Anadolu halkı varını yoğunu eşini-evladını her şeyini kaybetmiş durumdaydı.⁵⁷ Sanayi alanında bir atılım yapamamış ve üreticilik niteliği hemen hemen kalmamış olan imparatorluğun sadece ilkel bir düzeyde bir tarım ekonomisi vardı.⁵⁸ Tarım ülkesi olduğu hâlde nüfusunu besleyemeyen ve üstelik dışarıdan borçlanmış bir ülke görünümündeydi.⁵⁹

1. 1923-1933 Dönemi

Kuruluş yılları dediğimiz bu dönem, özellikle ekonomi politikasının başlıca ilkelerinin belirlenmesi ve yeni kurumsal ve yasal dönemleriyle daha sonraki gelişmeleri belirleyici niteliktedir.⁶⁰ Olağan üstü koşullarda, ekonomik ve toplumsal değişimin hız kazandığı, mülk edinme ve sermaye birikimi süreçlerinin değişik boyutlar aldığı ve bu gelişmelerin yeni kurumsal düzenlemelerle tamamladığı bu dönem, ileri düzeyde bir yeniden düzenleme ya da yapılanma dönemidir.⁶¹ Ülkenin millî gelirinin çok küçük düzeyde bulunması nedeniyle sermaye birikimi için gerekli ortam yoktur.⁶² Türkiye’de kişi başına düşen gelirin bugünkü değeri yaklaşık 250–300 dolar civarında olması, bize ülkenin ne kadar fakir olduğunu göstermeye yetmektedir.⁶³

Mustafa Kemal kazanılan askeri ve siyasi zaferlerin Anadolu’da bağımsız bir Türk Devleti’nin yaşanması için yeterli olmayacağını görerek, tam bir bağımsızlık için, tüm

⁵⁷ Erdinç Tokgöz “Atatürk Dönemi İktisat Politikacıları”, **Atatürk’ten Günümüze Türkiye Politikaları**, Ankara, 2002, s. 16.

⁵⁸ Koray Başol, **Türkiye İktisat Tarihi**, İzmir, 1994, s. 7.

⁵⁹ İsmet, Ergün, “Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İki Binli Yıllara Bakış”, **Hacetepe Üniv. İktisadi İdari Bilimler Fak. Dergisi**, C.8, Ankara, 1990, s. 11.

⁶⁰ Yakup, Kepenek, **Gelişim ve Üretim Yapısıyla Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 1983, s. 58.

⁶¹ Yakup, Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1994, s. 33.

⁶² Lale Cankay, “Atatürk Döneminin İktisat Politikası”, **Dokuz Eylül Üniv. İktisadî İdari Bilimler Dergisi**, C.9, S.2, İzmir, 1994, s.8.

⁶³ Zeyyat Hatipoğlu, **Gelişme ve Türkiye İktisadi**, İstanbul, 1993, s. 7.

bağımsızlık savaşı veren uluslara rehber olacak ve hâlen geçerliliğini koruyan şu temel ilkeyi ortaya koymuştur.

Ulusal egemenlik, ekonomik egemenlikle pekiştirilmelidir. Bu kadar büyük amaçlar, bu kadar kutsal ve ulu hedeflere, kâğıtlar üzerinde yazılı genel kurallarla, istek ve hırslarla dayanan buyruklara varılmaz. Bunların bütün olarak, gerçekleştirilmesini sağlamak için tek kuvvet, en kuvvetli temel : Ekonomik güçtür.⁶⁴

Kurtuluş savaşı'nın başında Erzurum ve Sivas kongrelerinde “Bağımsızlık” özlemi dile getirilmiş, Mustafa Kemal yaptığı konuşmalarda aynı konuyu işlemiştir.⁶⁵ Kurtuluş savaşı'ndan sonra ekonominin alacağı biçim ve yön Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde Şubat 1923'de İzmir'de toplanan Türkiye İktisat kongresinde temel nitelikleri ile belirlendi.⁶⁶

İzmir İktisat kongresi'nde alınan kararlar 1931'e kadar uzanan dönemin ekonomi politikasını önemli ölçüde oluşturmuş ve yönlendirmiştir.⁶⁷ Bu yönlendirmede liberal unsurlar etkili olmuş devletin her alanda ekonomiyi desteklemesi istenmiştir.⁶⁸ “ Genel olarak kalkınmacı yerli yabancı sermayeyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin millî unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezlerin ön plana çıktığı bir dönemdir.⁶⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında yani geçiş döneminde Devlet Demir yolları yapımını ele almış⁷⁰ kaynaklar sınırlı olmasına rağmen kamu⁷¹ gelirlerinin 1/4 ünü veren “Aşar Vergisi” 1925'te yürürlükten kaldırılırken, Reji idaresi (tütün tekeli olan yabancı şirket)'in imtiyaz sözleşmesi de feshedilmiştir. Ayrıca Lozan Antlaşmasına bağlı “Ticaret Sözleşmesine” göre 1929 yılına dek Türkiye gümrük tarifelerini değiştirmeyecek, yine bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarından payına düşen ödemeyi kabul etmiştir.⁷²

1927 yılında özel sanayi ve madencilik yatırımlarını teşvik eden yeni önlemler getirildi. Yine aynı yıl içinde “Ali İktisat Meclisi” kurularak ülkenin içinde bulunduğu sorunlara yönelik çözümlerin araştırılması ve hükümete raporlar verilmesi sağlandı⁷³

⁶⁴ Erdiñ Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadî Gelişme Tarihi (1914–1919)**, Ankara, 1999 , s. 33.

⁶⁵ A. Gündüz, Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara, 1968, s. 387–389.

⁶⁶ Özlem, Özgür, **Sanayileşme ve Türkiye**, İstanbul, 1976, s. 156.

⁶⁷ Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, 1982, s. 14.

⁶⁸ Nazif Kuyucuklu, **Türkiye İktisadı**, İstanbul, 1986, s. 159.

⁶⁹ Korkut Boratov, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, Ankara , 1982, s. 34.

⁷⁰ Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisadî Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve “Eklektik Model”**, Ankara , 1981, s. 19.

⁷¹ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C II, İstanbul , 1983, s. 461.

⁷² Avni Zorakoğlu, “1929–30 Dünya Ekonomik Krizi karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri” , **Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara, 1982, s. 44.

⁷³ Toyanç Tunç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul, 1973, s. 58.

Bu çalışmalar neticesinde 1923-1929 yılları arasında ithalatın gayri safi yurt içi hâsılaya oranı ortalama olarak % 14,4, ihracatın payı ise % 10,6 idi. 1923–1929 yıllarında ithalat ve ihracatın millî gelir içinde kapladığı paylar, sonraki 50 yıl boyunca aşılammıştır⁷⁴ Sıkı para politikası uygulandığı bu dönemde bütçe denklğine büyük önem verilmiş⁷⁵, millîleştirilen kuruluşlar için bile açık finansmana gidilmemiştir.⁷⁶

1929 yılında büyük buhran patlak verdi. Bu kriz büyük çapta tarım ürünleri piyasalarında fiyatların hızla düşmesine neden oldu. Tarım ürünleri ihracatçısı olan Türkiye'nin ihraç ürünleri fiyatları büyük ölçüde düştü.⁷⁷ Böylece ulusal ekonomisini oluşturmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ekonomik seferberlik ilan etmek ve ülke ekonomisinin işleyişini denetim altına almak zorunda kalmıştır. Tarım ürünlerinin fiyatları 1929-1933 arasında ortalama olarak % 60 , %70 oranında düşerken, Türkiye'nin dışarıdan satın aldığı sanayi mallarının fiyatlarında % 10. 27 oranında bir düşme olmuştur.⁷⁸

Dünyada 1929–1931 yılları arasında yaşanan ekonomik buhran Türkiye'yi tam olarak etkilememiş ancak dış piyasalarda fiyatların çok şiddetli düşmesi ihraç mallarımız olan ziraî ürünlerin düşük fiyatla satılmasına yol açmış, bu ise hükümetin ziraat sektörüne yardım etme politikası izlemesine sebep olmuştur⁷⁹

1926–1933 yılları arasında ortalama olarak 200 milyar civarında değişen devlet gelirlerinin yaklaşık olarak % 60 vergilerden geliyordu. % 20'sine yakın bir bölümü ise, tekel kazançlarından kaynaklanıyordu. Bütçe giderlerinde ise bu yıllarda fazla hareket olanağı yoktu. Bütçenin % 35 asker ve jandarmaya gidiyordu. İlk yıllarda dış borç ödemelerine ara verilmesi hükümete biraz nefes alma olanağı sağlamış, dar ve denk bütçe içinden dış borca girmeden bayındırlık (demir yolu) yatırımlarına, eğitim ve sağlık harcamalarına pay ayrılmasını mümkün kılmıştır.⁸⁰

Bu başarıyı İsmet Paşa Büyük Millet Meclisinde şöyle dile getiriyordu. “Bizim için ağır ve zahmetli sayılacak didinmelerden sonra devlet idaresinde açık bütçe belası ortadan kaldırılmıştı. Güç kazanılan bu iyilikten söz ederken özellikle belirteyim ki açık bütçe tehlikesi artık iyi doktorların dikkat ve gözlemleri altında nüksetmeyecek bir hastalık

⁷⁴ Korkut Baratov, **a.g.e.**, s. 37.

⁷⁵ Haldun Derin, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul , 1940, s. 181.

⁷⁶ Arslan Eren, **Türkiye’nin Ekonomik Analizi**, Muğla, 1982, s. 130.

⁷⁷ C.Aruba, “Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara , 1982, s. 80–82.

⁷⁸ S. R. Hatipoğlu, **Türkiye’de Siyasi Buhran**, Ankara , 1936, s. 81.

⁷⁹ Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul , 1972, s. 136.

⁸⁰ Oktay Yenal, **Cumhuriyetin İktisadî Tarihi**, İstanbul, 2003, s. 68.

değildir. Çözülmüştür. Gelecekte de bu mikrop hiç bir zaman bünyemizi etkilemeyecektir.”⁸¹

Ne yazık ki aynı yıl Lozan Antlaşması ile saptanan Osmanlı borçlarının ödenmesi başlamış, yıllık tutarları bütçenin % 20’sine varan borç ödemeleri dünya buhranının olduğu bu dönemde, hızla düşen vergi geliri de eklenince Türkiye ekonomisini büyük ölçüde sıkıntıya soktu.⁸²

Büyük buhran ve depresyon bütün dünyada devletin ekonomiye müdahalesini genişletmesine yol açmış ve bunun sonucunda güdümlü ve planlı ekonomi akımları güç kazanmıştır.⁸³ Türkiye’de devlet 1920 krizinin neden olduğu ortamda bütün 1930’lu yıllar boyunca egemen olan korumacı ve devletçi iktisat politikaları uygulamaya yöneltti.⁸⁴

Dünyada 1929 yılında yaşanan ekonomik kriz karşısında Türkiye korumacı ve müdahaleci bir politika izlemeye başladı.⁸⁵ Bu suretle devlet dış ticaret ve kambiyo denetimi, iç ticaret ve piyasalar üzerinde müdahaleler ve denetimlerde bulunmaya başladı ve sanayi alanında yatırımlara girişildi.⁸⁶

1930 yılı içinde dünya buhranının etkileri Türkiye’de şiddetli yaşanmaya başladı. Buhranın Türkiye’deki en önemli sonuçlarından biri, dış ticaret hadlerindeki bozulma, ikinci etkisi ithalat hacmindeki ani daralma, üçüncüsü ise bütçe gelirlerinin cari değerindeki önemli düşüştü.⁸⁷ Bütçe gelirinin cari değeri 1929’da 224 milyon TL den 1931’de 167 milyon TL’ye düşmüştür. 1935’e kadar da 1929 yılı düzeyinin altında kalmıştır.⁸⁸

1931 yılından itibaren Türkiye’nin iktisat politikasında belirgin değişiklik görüldü. 1929’larda ortaya çıkan “Dünya Ekonomik Buhranı”⁸⁹ ülkenin sanayileşme çabalarını engellediği gibi liberal iktisat denemelerine karşı da güvensizlik yaratmıştı.⁹⁰ İzlenen politika ile Cumhuriyet idarecilerinin iki temel ilkesi hâline gelmiş bulunan “İktisadî Bağımsızlık” ve “Hızlı Kalkınmanın” başaramayacağı anlaşılmıştır.⁹¹

⁸¹ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C.I, Ankara , 1988, s. 36.

⁸² Oktay Yenal, **a.g.e.**, s, 69

⁸³ Ferudun Ergin, **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, Ankara , 1977, s. 15.

⁸⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Buhranında Türkiye’nin İktisadî Politika Arayışları, Ankara , 1977, s.78. , Bilsay Kuruç, **a.g.e.** , s. 37.

⁸⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara ,1982, s. 128

⁸⁶ Mükerrerem Hiç, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **Türkler**, C. 17, s.545.

⁸⁷ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara, 1982, s.47

⁸⁸ Yahya Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi, (1923–1950)** , Ankara, 1986, s. 206.

⁸⁹ Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi I**, İstanbul, 1988, s. 22.

⁹⁰ Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi II**, İstanbul, 1990. s. 25.

⁹¹ Korkut Baratov, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul , 1974, s. 137.

2. 1933-1950 Dönemi

1933 yılı Türkiye ekonomisi açısından yeni bir dönem başlangıç olarak kabul edilebilir⁹² Zira o yılda iş başında bulunana tek siyasi parti CHP parti programına devletçilik ilkesini koymuştur.⁹³

Atatürk'ün devletçilik ilkesi aynen şöyledir. “ Bizim takip ettiğimiz devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi memuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerini icap ettiği işlerde bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alakadar etmektedir.”⁹⁴ Amaç ülkenin içinde bulunduğu koşullar içinde en süratli en dengeli gelişmeyi sağlamaktır.⁹⁵

Atatürk'ün benimsediği ve 1933'te açıklanan devletçilik rejimi şu ilkeleri içeriyordu.⁹⁶

1-Özel Teşebbüs esastır. Ancak özel teşebbüsün ele alamadığı veya yeterince ele alamadığı sektörler devlet yatırımlarıyla ele alınacak, böylece kalkınma ve sanayileşme hızlandırılacaktır.

2-Devlet teşebbüsleri esas itibarıyla enerji, madenler ve imalat sanayiî, yani “Sanayi” sektörü için söz konusu olacaktır. Yine ulaştırma sektörü için söz konusu olacaktır. Yine ulaştırma sektörü büyük ölçüde devlet tarafından ele alındığı gibi imalat sanayindeki devlet teşebbüslerini finanse etmek üzere Sümerbank, madencilik için Etibank kurulmuştur.

3-Tarım'da devlet üretimi olmayacaktır; araştırma amacıyla kurulacak üretim çiftlikleri ayırılır. Sulama köy yolu gibi yatırımlar ise devlet tarafından ele alınacaktır.

4-Özel teşebbüs herhangi bir alt-sektörde yeterince geliştiği takdirde o alt-sektör kamudan özel sektöre devir edilecektir.

Devletçilik rejimi ile birlikte iktisadî kalkınmayı gerçekleştirebilmek için I. Sınai Kalkınma Planı (1931–1938) yürürlüğe konulmuş⁹⁷ ve bu dönemde eski döneme kıyasla daha yüksek bir kalkınma ve sanayileşme hızına kavuşmuştur.⁹⁸ Demir yolları inşa edilmiş,

⁹² İzzettin Önder, “Türkiye’de Kamu Harcamaları”, **İstanbul Üniv. İktisat Fak. Mec.**, C. 28-30, İstanbul, 1969, s. 193.

⁹³ Ahmet Hamdi, **İktisadî Devletçilik**, İstanbul, 1931, s.105.

⁹⁴ Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, Ankara, 1989, s.7.

⁹⁵ Mükerrrem Hiç, “Atatürk’ün İktisadî Alandaki Görüş ve Politikaları”, **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye’si**, Ticaret Odaları Birliği, İstanbul, 1981, s. 127. Kazım Kiriş, “T.C. ‘nin Kuruluşundan Planlı Döneme Kadar Olan Dış Ekonomi Politikası”, **Dokuz Eylül İdarî Bilimler Fak. Dergisi**, C.9, S. .11, İzmir, 1994, s. 58.

⁹⁶ Akbank Kültür Yayını, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, 1980, s.77-80.

⁹⁷ Tayanç Tunç, **a.g.e.**, s.58

⁹⁸ Akbank Kültür Yayını, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi(1923-1978)**, İstanbul, 1980, s. 77-80.

ufak çapta baraj ve silolar yapılmış, memlekette mensucat sanayiinin geliştirilmesine çalışılmış ve ayrıca madencilik, kâğıt ve cam eşya sanayiinin gelişmesinde önemli bir mesafe sağlanmıştır.⁹⁹ Atatürk bu dönemdeki on beş yılda ortalama % 4–6 reel büyüme hızı enflasyonsuz şekilde gerçekleştirilmiş, sanayileşme yıllık ortalama büyüme hızı % 9'a ulaşmıştır.

Devletçilik modeli özellikle Türkiye'deki özel sektörün doğmasında ve gelişmesinde yapıcı bir rol oynamıştır.¹⁰⁰

1938 yılına gelindiğinde dünyada savaş rüzgârlarının esmeye başladığını gören Türk hükümeti Atatürk'ün ölümünden yaklaşık iki ay önce yani 16 Eylül 1938' de II. Plan taslağında bazı değişiklikler yaparak 4 yıllık olarak yeniden düzenlemiştir¹⁰¹ II. Dünya savaşının patlak vermesinden üç ay önce bu plandan vazgeçerek yerine iktisadî savunma planı hazırlayarak yürürlüğe koymuştur¹⁰². Fakat savaş nedeni ile savaş ekonomisi uygulanmış, hemen hemen hiçbir yeni yatırım yapılamamıştır.¹⁰³

Türkiye II. Dünya savaşına bil fiil iştirak etmemiş olmasına rağmen 1939–1945 yılları arasında ekonomik ve siyasi sıkıntılar geçirmiştir¹⁰⁴ Harp içinde çektiğimiz ve bir türlü yoluna koyamadığımız ekonomi ve ticaret zorlukları, geçim sıkıntıları ne olursa olsun hiç unutmamak lazımdır ki bütün Avrupa'nın katlandığı felaketler yanında saadettir. Yangın yerine dönmüş, büyük mamureleri taş yığını hâline gelmiş, Avrupa ortasında tek damı yıkılmamış, tek adamı ölmemiş bir vatan içinde yaşıyoruz. Millet az ve zor yedi fakat Avrupa milletleri gibi toptan aç kalmadı.¹⁰⁵

Avrupa savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye'de kısmi seferberliğe giderek bir milyonla yakın kişi askere alınmış, savunma ihtiyacı için bir önceki döneme oranla ülke gelirin büyük bir bölümü ayrılmıştır.¹⁰⁶

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda, bütün ısrarlara rağmen savaşa katılmayan Türkiye sınırlarını korumada başarılı olurken, ekonomik yapayı korumakta zorlanmıştır. Bir milyona yakın askerin beslenmesi ve silah altında alınan aktif nüfusun üretim dışında

⁹⁹ Necdet Serin, "1923' ten Bu Yana Türkiye'de Sanayileşme Siyaseti", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi**, Haziran 1955, s.22.

¹⁰⁰ Sabahattin Özel, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", **İstanbul Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnk. Tar. Enst. Dergisi, Yakın Dönem Türkiye Araştırması**, S. 2, İstanbul, 2002, s. 247.

¹⁰¹ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, 2001. Tevfik Çavdar, **Türk Ekonomisi Tarihi(1900-1960)**, İstanbul, 2003, s. 249.

¹⁰² Erdinç Tokgöz, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁰³ Koral Başol, **a.g.e.**, s. 63-64.

¹⁰⁴ Necmettin Sadak, "**Akşam Gazetesi**", İstanbul, 25 Mayıs 1945.

¹⁰⁵ DİE'nin 1996 yılında yayınladığı verilere göre 1923 yılında kişi başına gelir 45 dolar iken on beş yıl sonra 1938 yılı sonunda 88 dolar olmuştur. bkz. **Ticaret Bakanlığı ve 50 Yıl**, Ankara, 1973, s. 53.

¹⁰⁶ Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara , 1973, s. 217.

kalması, bu yıllarda Türkiye ekonomisini zor duruma sokmuştur.¹⁰⁷ savaş başlayıp da bir milyona yakın asker silâh altına alınınca, iktidarın çözmek zorunda kaldığı bir numaralı mesele, artan askeri masrafları karşılamak olmuştur. Her geçen gün yaklaşan savaş tehlikesi nedeniyle 1939–1945 arasında millî savunma harcamaları bütçe giderlerinin % 54' ünü oluşturmuştur.¹⁰⁸ Tarım ve sanayiden çekilen işgücü toplam hâsılatı etki ederken¹⁰⁹ dış ticaret hacminde önemli çapta daralma olmuştur.

Yıllar	İhracat	İthalat ¹¹⁰
1938	141,9 Milyon TL	149,8 Milyon TL
1939	127,3 “ “	118,2 “ “
1940	111,4 “ “	69,9 “ “
1941	123, 8 “ “	74,8 “ “

Hükümet ekonomik çarkı devam ettirebilmek, artan savunma harcamalarının karşılayabilmek için sık sık merkez bankasına başvurmuştur.¹¹¹ Bu ise geçmişe nazaran enflasyon oranını en yüksek seviyeye çıkarırken,¹¹² bunun tabii bir neticesi olarak aşırı fiyat artışları, hayat pahalılığı ve temel ihtiyaçların yokluğunu yaratmıştır.¹¹³ Piyasada aranan temel maddelerin yokluğu yanında hükümetin ordu ihtiyaçları için elde edilen ürünün belli bir miktarına el koyması ve bunun için uyguladığı baskılar özellikle dar gelirli vatandaşlar üzerinde tesirini göstermiştir.¹¹⁴

Harp ekonomisinin tabii bir sonucu olarak, hükümet bu dönemin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni kanun ve yetkilere gerek duymuş 18 Ocak 1940'da kabul edilen “Millî Korunma Kanunu” Hükümete olağanüstü geniş iktisadî yetkiler getirmiştir.¹¹⁵ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1942'de Millet Meclisinin açış nutkunda yönetimin

¹⁰⁷ Şerafettin Pektaş, Millî Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi (1938–1950), İstanbul, 2003, s. 271.

¹⁰⁸ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, 1997, s. 209.

¹⁰⁹ Mesela Buğday Üretimi 1939'da 4,2 milyon tondan 1945'te 2,2 milyon tona düşmüştür. bkz. Korkut Baraton, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, 1982, s. 217.

¹¹⁰ Necdet Ekinci, **Türkiye'de Çok Partili Döneme Geçişte Dış Etkiler**, İstanbul, 1997, s. 180.

¹¹¹ **Ticaret Bakanlığı ve 50 Yıl**, Ankara, 1973, s. 53–56.

¹¹² F. Nevmork, “Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meselesi”, **İktisat Fak. Mecmuası**, No, 1-4, C. 8, 1946–1947 s. 73-74.

¹¹³ Osman Okyar, “Bir İktisat Siyaset Peşinde”, **İktisat Fak. Mecmuası**, No, 1-4, C. 8, 1946–1947, s. 95.

¹¹⁴ Ş. Süreyya, Aydemir, **İkinci Adam**, C. 2, İstanbul, 1996, s. 334–335.

¹¹⁵ Millî Korunma Kanunu 1940 yılında çıkarılmış ve 1942'de tadilata uğramış olup yatırımları, üretim kollarını, tarımda ne ekileceğini hükümetin iznine bağlamış, gerek gördüğünde sınai tesislere el konabilmesini hükme yol açtığı aşırı kar birikiminin vergilendirilmesini ve enflasyonu kontrol altında tutmayı öngörmüştür. Bir defaya mahsus servet vergisi niteliğinde olan bu uygulamadan dört yüz altmış beş milyon TL beklenirken, üç yüz altmış milyon TL vergi toplanabilmiş ve enflasyonda frenlenememiştir. bkz. Mehmet Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923–1978)**, İstanbul, 1980, s. 88.

düşüncesini açıklarken savaş ortasındaki memleketin manzarasını gayet açık bir biçimde göz önüne seriyordu.

“Şuursuz bir ticaret havası haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan, eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metai yapmaya yeltenen, gözü doymaz vurguncu tüccar ve bunun sıkıntıları politik ihtirası için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı büyük bir milletin küstah bir suretle kundak koymaya çalışmaktadır.” diyordu.¹¹⁶

Savaş yıllarında yaşanan ekonomik bunalım karşısında devlet gelirini artırmak için olağanüstü bir vergi yasası, varlık vergisi getirdi.¹¹⁷ Bu vergi iktisadî şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazanç elde ettikleri hâlde, elde ettikleri kazançları ile vergi vermeyenlere yönelik uygulama alanı genel olarak dışa dönük İstanbul tüccarı ve azınlık tüccarı olmuştur.¹¹⁸

II. Dünya Savaşı'nın son üç yılında gittikçe artan sıkıntılar üretimin sürekli olarak düşmesine neden olmuş, 1945 yılında G.S.M.H. 1939 yılı düzeyinin % 20 altına gerilemiştir. 1946 yılında 7 Eylül kararları diye anılan Cumhuriyet döneminin ilk büyük devalüasyonu ile Türk lirasının değerinin 83 cent' ten (1 dolar= 1,30 TL), 36 cent'e (1 dolar = 2,80 TL) düşürülmüştü.¹¹⁹ 1946'da yapılan devalüasyona rağmen dış ticaret gelişmemiş, ihracat artışı kısa süreli olmuş ve yetersiz kalmıştır. Dış ödemeler bilançosu 1946'dan itibaren açık vermeye başlamıştır.¹²⁰

İç piyasada fiyatlar düşük dış fiyatlar yüksekken gerçekleşen devalüasyon sonrasında Türkiye, Beretton Woods' ta temelleri atılan (İMF ve Dünya Bankasına) bu kur üzerinde üye oldu. Birkaç ay sonra Marshal yardımı kapsamında gelen 100 milyon dolarla birlikte Cumhuriyet tarihinin dış borçlanma serüveni başladı. ABD hibe dâhil 1945-1952 yılları arasında Türkiye' ye toplam yardımı 343 milyon dolar olarak gerçekleştirdi.¹²¹

¹¹⁶ Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri (1919-1946)**, C. 1, İstanbul, 1946, s. 368. Kadri Kop, **Millî Şefin Söylev ve Demeçleri ve Mesajları**, İstanbul, 1945, s. 135-137.

¹¹⁷ 1942 Tarih ve 4305 Sayılı “Varlık Vergisi Kanunu”, **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem 6, C. 28, s. 20-30, Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi “ Türkleştirme” politikaları**, İstanbul, 2000, s. 33, Mahmut Güloğlu, **Millî Şef Dönemi (1934-1945)**, Ankara, 1974, s. 175.

¹¹⁸ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, 1951, s. 810, Korkut Baratov, **a.g.e.**, s. 262.

¹¹⁹ Oktay Yanal, **a.g.e.**, s. 75, İzzettin Önder, “Türkiye’de Kamu Harcamaları”, **İstanbul Üniv. İktisat Fak. Mecmuası**, C. 28-30, İstanbul, 1969, s. 193.

¹²⁰ Mükerrerem Hiç, “Atatürk ve Ekonomik Rejim: Devletçilikten Günümüzdeki Piyasa Ekonomisine”, **Yeni Türkiye**, Eylül- Aralık 1998, s.3296.

¹²¹ Sami Güven, **1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerika Kalkınma Reçeteleri**, Bursa 1988, s. 314.

1948 yılında Türkiye'nin G.S. Y.H.S. 1926–1939 arasında yılda % 5,6 , 1939-1950 arasında ise yılda % 70 oranında büyümüştür. 1926-1950 döneminin tamamı için ortalama büyüme haddi % 3,3 tür. 1948 fiyatlarıyla kişi başına düşen G.S. Y.H. 1920'ler ortası ile 1930'ların sonlarına göre önemli ölçüde düşmüştür. 1940'ların ikinci yarısındaki iktisadî düzenleme zayıf kaldığı için kişi başına hâsıla 1950 yılında bile 1939'daki düzeyine erişememiştir.¹²² İnönü döneminde (1939-1949) ekonomik kalkınma çok düşük düzeyde kalmış, kişi başına GSMH yılda ortalama % 0.9 dolaylarında gerilemiştir. 1949 gibi GSMH'nın %10.8 düşme gösterdiği yılı dışarıda tutsak dahi, 1939-1948 dönemi için kişi başına düşen GSMH yılda sadece % 4 dolayında, çok küçük bir yükselme göstermektedir. Bu durumda İnönü döneminde köylü işçi gibi düşük gelirli grupların reel gelirinde bir artış olmadığı aksine azalma kayd edildiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen 1938-1949 döneminde fiyatlar ciddi artışlar göstermiş, kapalı GSMH fiyat endeksine göre, yıllık ortalama fiyat artışı % 4.6 olmuştur.¹²³

1950 yılı Türkiye siyasi ekonomik hayatında bir dönüm noktası olarak kabul edilir¹²⁴ T. C. İktisat Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin başlattığı devletçilik görüş ve imkânlar dâhilindeki uygulamalardan sonra siyaset ve iktisat alanında ön plana geçen liberal görüşün başlangıç yılıdır. Bu yılda iş başına geçen Menderes hükümeti programında kamu teşebbüs sahasının mümkün olduğu kadar daraltıp özel teşebbüs sahasının mümkün olduğu kadar genişletilmesini ön görmüş ama bu görüş uzun süre devam ettirilememiştir.¹²⁵

Bu dönemin en önemli özelliği çok partili hayata geçiş ve Batı dünyası ile yakınlaşma çabası içinde olan Türkiye'nin yeri ve daha liberal politik, iktisadî ve sosyal politikalara ihtiyaç duymasıdır.

¹²² Yahya Tezel, **a.g.e.**, s. 112.

¹²³ Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1994, s.23.

¹²⁴ Bu yılın iktisadî açıdan bir dönüm noktası olmasının nedeni 16 yıldır kesintisiz olarak izlenen, kapalı, korumacı, içedönük politikaların gevşetilemeye ve dış ticarete liberalizasyon ile bu yılın iktisadî açıdan bir dönüm noktası olmasının nedeni 16 yıldır kesintisiz olarak izlenen, kapalı, korumacı, içedönük politikaların gevşetilemeye ve dış ticarete liberalizasyon ile bunların sonuçlarının ortaya çıkmaya başladığı yıl olmasıdır. **bkz.** Korkut Baratov, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, İstanbul, 1987, s. 73.

¹²⁵ Zayıt Hatipoğlu, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisinin Gelişimi**, İstanbul, 1974, s. 81.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK DÖNEMLERİNDEN İTİBAREN KAMU HARCAMALARINDA ÜLKENİN ÖNCELİKLERİ VE DOĞU İLLERİNDE NÜFUS

1. Kamu Harcamalarında Ülkenin Öncelikleri

Çeşitli ülkelerin bütçelerine bakılırsa kamu harcamalarının bazı fevkalade hâller dışında devamlı bir şekilde mutlak rakamlar olarak arttığı görülmektedir.¹²⁶ Ülkemizde kamu harcamalarının bütçe içerisindeki paylarına baktığımızda aynı artma eğiliminin ülkemizde de mevcut olduğunu görürüz. Kamu harcamalarının görünüşte artışı; ihtiyaçlarda köklü değişiklik olmamasına, topluma götürülen hizmetlerde bir değişiklik bulunmamasına karşılık harcama rakamlarının büyümesinden kaynaklanmıştır.¹²⁷ Kamu harcamalarının görünüşte büyümesinde etkili olan faktörler paranın değerinin düşmesi, bütçe usulünün değişmesi, kamu hizmetlerinin para ile gördürülmesi ve ülke yüz ölçümü ile nüfusunda meydana gelen artmalar olarak hesaplanabilir. Sosyal, ekonomik ve siyasi yapısı ne olursa olsun, kamu harcamalarının uzun vadede her ülkede devamlı olarak arttığı, bazı kısa dönemlerdeki duraklamalar ya da gerilmeler dışında bu artışın devam ettiği görülmektedir. Ele alınan dönemin ilk safhasını oluşturan 1925-1930 yılları arasında ülke genelinde yapılan kamu harcamalarının incelenen sektörler itibarıyla dağılımı Tablo 1’de verilmektedir.

Tabloya yansıyan dağıtım oranların, söz konusu olanlara verilen önem veya önceliğin bir göstergesi olduğu kabul edilirse; bu dönemde birinci derecede önem verilen alan Bayındırlık olmuştur. Bu incelik mevcut iktidarın kendi tercihi neticesinde olmuştur.

1925–1930 döneminde Merkezi Bütçe İçerisinde bayındırlığa ayrılan harcama oranı % 14,82’dir. Bu 1950 yılına kadar dönemlere göre en yüksek orandır. Bu Cumhuriyet döneminde Osmanlı’dan kalan yıkıntının yeniden imarıdır. Bu dönemde en yüksek artış % 16,03 ile 1929 yılı olmuştur.

Bayındırlık alanında en önemli faaliyet kuşkusuz, Cumhuriyetin ilanından hemen sonra başlatılan demir yolu programı idi. Yabancıların elindeki demir yollarının satın alınması ve çok dar bütçe içinde demir yolu inşaatına ödenek ayrılması, hem ülkenin

¹²⁶ Özhan Uluatam, *a.g.e.*, s. 121.

¹²⁷ Erdoğan Öner, *Kamu Maliyesi I*, Ankara, 1986, s. 27.

savunması ve hem de halk birliğinin sağlanması ve ekonomik pazarların geliştirilmesi yönlerinden bu yatırımlara verilen önemi yansıtıyordu.¹²⁸ Mustafa Kemal Malatya, konuşmasında demir yollarından “ Tüfekten ve toptan daha önemli bir güvenlik silahı “ olarak söz etmiştir.¹²⁹

Tablo 1: Gerçekleşen Merkezi Bütçe Harcamalarının, İncelenen Kurum ve Kuruluşlara Göre İşlevsel Dağılımı (1925–1930)¹³⁰

	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1925-
Adalet	1.17	2.96	2.67	2.72	2.94	3.17	2.61
Emn.ve Jan.	2.86	7.58	6.76	7.57	6.76	6.00	6.26
M.E.B.	1.80	3.92	3.16	3.19	3.89	3.68	3.27
Bayındırlık	6.24	7.51	13.23	15.79	16.03	14.82	12.27
S. S. Y. B.	1.91	1.92	1.65	1.64	1.65	2.02	1.80
Tarım	6.24	2.03	1.92	-	-	-	3.40
Diyanet	0.04	0.84	0.92	0.83	0.88	0.74	0.71

5 Eylül 1923 Fethi Okyar başkanlığındaki icra vekilleri heyetinin programında ülkenin genel bayındırlık hizmetlerinin genel durumu şöyle ifade edilmiştir:”Yollarımız ve köprülerimiz, muhacı tamir olduğu gibi bir çok limanlarımız henüz inşa olunmamış ve birçok şehirlerimiz mecralarına müsadif arazi için servet membaı olacak yerde bakımsızlık yüzünden o arazi için mucubi felaket bulunmuştur. Birçok yerde öyle bataklıklar vardı ki masraf edilip kurutulursa, civar ahali için aynı feyiz ve bereket olacaktır. Hâlbuki bu hâlleriyle ırkımızın sıhhatine ve nüfusumuzun tezayüdüne düşman olan mikropların yatağıdır. Yaşamak için ve iktisadî inkişafımızı temin için umuru nafiaya dört elle sarılmak mecburiyetindeyiz.”diyordu.¹³¹

¹²⁸ Oktay Yanal, **a.g.e.**, s. 53.

¹²⁹ İsmet Paşadan her söz açıldığında demir yolu yapımlarını ülke kalkınmasının temeli olduğunu ifade etmiş. Her sene devlet bütçesinden ne kadar mütevazı olursa olsun, bir ödenek ayırarak, memleketi bir ucundan, öbür ucuna kadar yıldan yıla ilerleyen bir demir yolu şebekesine kavuşturmak mümkündür. Tam bir inançla ilk bütçede buna başladık. Hatta Millî Mücadele esnasında daha mütevazı bütçe ile bile **bkz.** İsmet İnönü, **Cumhuriyetin ilk yılları**, İstanbul, 1999, s. 26.

¹³⁰ Tablo 1: 1925–1930 Yıllarına ilişkin Bütçe Kesin Hesaplarından Yararlanılarak Düzenlenmiştir

¹³¹ İsmail Arar, **1920–1965 Hükümet Programları**, Ankara, 1968, s. 25.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren savaşlar nedeniyle yıkılmış ve tahrip olunmuş olan Karayolları ve Köprülerin bakım ve onarımlarına hızlı bir şekilde başlanmış¹³² ancak bunun devlete maliyeti oldukça fazla olduğu görülünce 1929 yılında bir yasayla Yollar ve Köprüler Dairesi kurulmuştur. Ve yol vergisinin % 50'si yollar yapımı için harcanmak üzere illere tahsis edilmiştir¹³³

Söz konusu dönemde ikinci konu olarak asayişe yönelik kamu harcamalarını almaktadır. Bu konuda emniyet ve jandarma komutanlığı ile yapılan kamu harcamaları bir bütün olarak düşünülmektedir. Asayiş harcamaları 1925–1930 döneminde genel bütçeden % 6,26 oranında bir harcama miktarı ayrılmıştır. Asayişe ayrılan harcamalar 1925 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde artış olduğu görülmüştür.

Cumhuriyetin o zamanki en önemli konusu olan, millî sınırlar içinde, millet egemenliğine dayanan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin gereksinim duyulan kurumları oluşturmaya çalışırken, bu yeni yapılanmaya karşı örgütlü, dış destekli silahlı devlete ve kurumlarına karşı isyanlar görülmüştür. Bunlardan en önemlisi 16 Şubat 1925 tarihinde bugünkü Bingöl vilayetinin kazası olan Genç ilçesinde başlamıştır¹³⁴ İsyanın kısa sürede geniş bir alana yayılması devletin bu isyanı bastırmak için harekete geçmesine neden olmuş, sıkıyönetim ilan edilmiş, bölgeye kaydırılan kuvvetler bir süre sonra isyanın bastırılmasını sağlamışlardır. Ancak bu isyanın bastırılması devlete içte ve dışta güç kaybına neden olmuş, dışta Musul meselesinde istenilen direnç gösterilmemiş içte ise yeni kurulan devletin ekonomik açıdan büyük kayıplara neden olmuştur.¹³⁵

Yeni kurulan Türk devleti Doğu bölgesinde Şeyh Sait ayaklanmasından sonra bölgede asayişe sağlamaya gayret gösterirken yeni ayaklanmalar çıkmıştır. Bunlar 1. Seyit Abdullah'ın Şemdinli baskınları veya Nehri ayaklanması (1925–1926),¹³⁶ 2. Raçkotan ve Reman Ayaklanması (9–12 Ağustos 1925), 3. Eruhlu Yakup Ağa ve Oğulları Ayaklanması, 4. Şeyh Abdurrahman ve kardeşinin Pervari ayaklanması, 5. Güyan ve Çölemerik (Hakkari) Baskını ve Hakkari Beytüşşebap- Haco ayaklanmaları (1926), 6. Koç uşağı Ayaklanması (7–30 Ekim 1926), Mutki Ayaklanması (26 Mayıs–25 Ağustos 1927), 7.

¹³² 1923-1945 Döneminde kara yolların uzunluğu 18.335 Km'den 43.463 Km'ye çıkmış olup, bunun sadece 11.000 Km makdam (Kırma taş kaplı) olup, geriye kalan 23.300 Km si ham ve tesviye edilmiş durumdaydı. Karayolları yapımında genellikle yapılan karayollarının demir yollarını tamamlayıcılık işlevi olmasına dikkat edilmiştir. **bkz.** Kuter Ataç ,“Atatürk Döneminden Günümüze Hizmetler, Ulaştırma ve Bankacılık Sektörü” **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Ankara , 2002, s. 100.

¹³³ İzzettin Önder, “Türkiye’de Kamu Harcamaları”, **İstanbul Üniv. İktisat Fak. Mec.** ,C. 28-30, İstanbul, 1969, s. 193.

¹³⁴ Halil Şimşek, **Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları** , Ankara, 2001, s. 89.

¹³⁵ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri (1923-1927)**, Ankara , 1982, s. 342.

¹³⁶ Vedat Sadillili, **İsyanlar I** , Ankara , 1980, s. 113-116.

Birinci, ikinci Ağrı Dağı civarı ayaklanması (1926- 1927), 8. Biçar Tenkil Harekatı (7 Ekim- 17 Kasım 1927).¹³⁷

1927 sonraki yıllarda bölgede asayiş önemli ölçüde ihlal eden tedhişçi talancı eşkiya çetelerine karşı Ocak 1928 den itibaren ¹³⁸ Umumi Müfettişlikler¹³⁹ uzun süre mücadele etmek zorunda kalmışlardır.¹⁴⁰

Birinci Umumi Müfettişliği kurulmuş olmasına rağmen bölgede isyanlar devam etmiş, ancak devletin almış olduğu tedbirler neticesinde isyanlar bastırılmıştır.¹⁴¹ Bölgenin güvenlik, eğitim, sağlık, ulaşım, konut gibi sosyal sorunları çözmeye çalışan merkezi yönetim ve yerel bürokrasi özellikle Dr. İbrahim Tali Bey döneminde bölge kalkınmasına yönelik çalışmalara hız verdi. Hükümet, Macaristan'dan getirttiği Ziraat uzmanı Mösyö Canadi'ye bölge hakkında rapor hazırlattı. Canadi hazırladığı raporu hayata geçirmek amacıyla 1930 yılında Diyarbakır'da Tali Bey'e sunmuşsa da raporda tespit edilen ve önerilen hususlar maalesef hayata geçirilemedi. 1930'dan sonraki yıllarda Müfettişleri uğraştıran güvenlik, siyasi kürkçülük ve kaçakçılık sorunları birinci planda kaldı.¹⁴²

Bayındırlık, emniyet ve jandarmadan sonra %3.40 ile sırayı tarıma yönelik kamu harcamaları almaktadır. Ancak 1928, 1929,1930,1931 yılları bütçelerinde tarıma ayrılan pay görülmemektedir. Bu yıllara ait kesin bütçe rakamlarında bu kaleme ait harcamaların olmadığı görülmüştür¹⁴³ ama buna rağmen 1925 yılındaki bütçede bayındırlık ile birlikte en fazla payı tarım almıştır. Bütçenin % 6,24'ünü oluşturmuştur. Ülke nüfusunu besleyecek bir tarımsal üretim düzeyine ulaşmak, Cumhuriyet döneminde uygulamaya giren ilk tarım

¹³⁷ İsyandar konusunda bilgi edinmek için bkz. **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyandarları**, İstanbul ,1992, s. 197-207, Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara ,1981. s. 173-176, Alpay Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, İstanbul, 1991, s. 48-60, Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Ankara ,1972. s. 231-245, Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında, Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, 1992, s. 52-53, 128-131, 321-322.

¹³⁸ Hüseyin Koca, **Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları**, Ankara, 1988, s.151.

¹³⁹ Umumi Müfettişliğin kurulma nedeni 23 Ekim 1927' de sona eren sıkı yönetimin yerini dolduracak bir yetke yaratmaktır. Müfettişliğin başlıca görevi, bölgelerinde asayiş ve inzibatı sağlamaktır. Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkari, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerinden sorumlu olmak üzere bu göreve İbrahim Tali bey atanmıştır. Ancak bundan Sonra, Umumi Müfettişliğin yurdun başka yerlerinde de kullanabilecek bir yönetim düzenlemesi olduğu düşünülerek , bu ilk kurulana Birinci Umumi Müfettişlikler adı verilmiştir. (25 Aralık1927 tarih ve 5997 Sayılı Kararname). **Bkz.** Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, 1999, s.179.

¹⁴⁰ İsmail Kayabal, Cemender Arslanoğlu, **Doğu Problemi Bir Meteryal ve Kaynak Araştırması**, Ankara, 1990, s.325.

¹⁴¹ 1928'den sonra Doğu Anadolu Bölgesinde Asi Resul Ayaklanması (22 Mayıs- 3 Ağustos 1929), Şeyh Abdülkadir Ayaklanması (14-27 Eylül 1929), Savar Tenkil Harekatı (20 Mayıs- 9 Haziran 1930), Zeylan Ayaklanması(20 Haziran 1930), Oramar (Şeyh Barzani) Ayaklanması(16 Temmuz- 10 Ekim 1930), Üçüncü Ağrı Dağı Civarı Ayaklanması, **bkz.** Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar**, Ankara, 1972, s.271-286.

¹⁴² Hüseyin Koca, **a.g.e.**, s.532.

¹⁴³ **1928, 1929, 1930, 1931 Yılı Gider Kesin Hesap Cetveli.**

politikalarının temel hedefi olmuştur. Uzun süren savaşlar döneminde açlık ve sefaleti yaşamış bir toplum için beslenmede kendi kendine yeterliliğin stratejik bir hedef olarak tanımlanması beklenen politik bir seçimidir. Ancak ana hedefe ulaşmak kolay olmamıştır.¹⁴⁴ bu dönemde tarım alanında yapılan en önemli düzenleme aşar vergisinin kaldırılmasıdır.¹⁴⁵ 1927 tarım sayımına göre o dönemde mevcut traktör, tırmık, biçerdöver, çayır ve harman makineleri gibi araçların sayısı 15,711 civarında bulunmaktadır.¹⁴⁶ 1930 yılında Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu tarımın içinde bulunduğu durumu şöyle açıklar: “Cumhuriyet teessüs ettiği zaman her nevi kuvvetimizin membaini teşkil eden köyleri ve köylüleri bitkin hâlde bulduk. Bir taraftan aşar ve mültezim, diğer taraftan askerlik mükellefiyeti devletimizin hayat membalarını kurutacak bir hâle getirilmişti. İktisadi noktadan bakılınca Türkiye hammadde istihsal ve ihraç eden mamul mevat ithal eyleyen bir memleket olarak görürüz. Türkiye’nin iktisadî hüviyeti ziraatçılıktır. İstihsal ve ihraç edilen mevat da bilhassa ziraî ve hayvani hammaddelerdir. Nüfusumuzun üçte ikisi çiftçi ve ihracatçımızın %75’i tarıma dayalı olunca memleketin ana damarının ne olduğu meydana çıkar” demiştir.

Gerek tarımda gerekse hayvancılıkta bilgi eksikliğini gidermek amacıyla Yüksek Ziraat okulları açılmıştır. Yine 1923–1930 döneminde Ziraat Bankasının yeniden yapılanmasına ilişkin alınan önlemlere karşın “ Tarım Kredi Kooperatifler “ ancak bu dönemde yaşama geçirilmiştir.¹⁴⁷ Bütün yapılan bu çalışmalara rağmen 1923–1930 döneminde tarımda istenen üretimin artışı, verim yüksekliği sağlanamamıştır.¹⁴⁸ Buna karşın gelecek yıllarda tarım politikasının ana yönlerini belirleyecek deneyimler elde edilmiştir.¹⁴⁹

1925–1930 yılları arasında daha sonraki yıllarda payını hızlı bir şekilde artıracak dördüncü sırada yer alan millî eğitim olmuştur. 1925–1930 yılları arasında millî eğitime ayrılan pay %3,27 oranında gerçekleşmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti halkının % 90 ‘ı okuma, yazma bilmiyordu ve Cumhuriyet ilan edildiğinde ülkede sadece bir üniversite

¹⁴⁴ Ahmet Şahinöz, “Cumhuriyet Döneminin Tarım Politikaları”, **Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 2002, s.117.

¹⁴⁵ **İktisadi Kalkınmanın Ziraî Cephesi, Ekonomik ve Sosyal Etütler, Konferans Heyeti**, İstanbul, 1996, s.309

¹⁴⁶ Bilsay Kuruç, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁴⁷ O Silier, **Türkiye de Tarımsal Yapının Gelişimi, (1923-1938)**, İstanbul , 1981, s.174

¹⁴⁸ C. Aruba, “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarım’a Yönelik Politikalar”, **Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara, 1982, s. 80-82.

¹⁴⁹ Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s.183-184.

(İstanbul'da Darülfünun) vardı ve sekiz ayrı dalda eğitim veriyordu. Ayrıca bir de Yüksek Öğretmen Okulu faaliyetliydi. İkinin öğrenci sayısının toplamı 1200 idi.¹⁵⁰

Bu durumu Falih Rıfkı Atay “ Çankaya” adlı kitabında şöyle açıklamaktadır:

“Bilmiyorduk. Bir bilen öğretmen de yoktu. Herkes şaşırıcı ve ümit kırıcıydı. Mekteplerde okudukları ya da okuttukları XIX. yüzyıl iktisat teorisiyle yeni devlete nasihat verenleri dinlese kollarımızı kavuşturup bir yüzyıl beklemeliydik. Başbakan demir yollarını kendimizin yapacağından söz ettiğinde her yönden; ‘Devlet, demir yolu yapamaz, kitapta yeri yok’ sesi geliyordu”.¹⁵¹

Atatürk 27 Ekim 1922’de İstanbul’dan gelen öğretmenlere seslenirken eğitimde uygulanacak programları şöyle açıklamaktadır: “ Görülüyor ki bugün hepimizin en önemli en verimli görevi Millî Eğitim işleridir. Millî Eğitim işlerinde mutlaka başarılı olmak gerekir ve olacağız. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu şekilde olur” demişti.¹⁵² 3 Mart 1924’de çıkarılan bir kanunla Tevhidi Tedrisat Kanunu kabul edilmiş böylece Türkiye dahilinde tüm okular “Maarif Vekaleti’ne bağlanmıştı. Ardından 1926’da çıkarılan¹⁵³ “Maarif Teşkilatı Kanunu” aslında Tevhidi Tedrisat kanununun kabulünden sonraki atılımlar için olduğu kadar günümüze dek ulaşan tüm eğitim sistemlerimizin temelini oluşturmuştur.¹⁵⁴

11 Kasım 1928’de yürürlüğe giren “ Millet Mektebi Teşkilatına Dair Talimatname” ile önce okuma yazma öğretilmesi hedef alınmıştır. Okuma yazma bilenlerin yaşamları ve işlerinin gerektirdiği temel bilgilerle donatılmaları, bu programı da başarıyla bitirenler daha üst düzeyde bilgi ve beceri kazandırılması olmak üzere üç aşamalı bir halk eğitimi seferberliği başlatılmıştır.¹⁵⁵ Cumhuriyetin başlangıcında toplam okul sayısı ilkokuldan yüksek okula kadar 5060 adettir. Toplam öğrenci sayısı 358,548 kişidir. Toplam öğretmen sayısı yüksek okul dahil 12,437’dir.

1923–1938 arasında ilkokul artış oranı % 73 idi. Aynı dönemler arasında ortaokul artış oranı % 336 artmıştır. Normal liselerde 3 katlık bir artış bulunmaktadır. Yüksek okul sayısında yaklaşık olarak 2 katlık bir artış göstermiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Erdiç Tokgöz, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları“, **Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 2002, s. 19.

¹⁵¹ Ferudun Ergin, **Atatürk Zamanında Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1977, s. 112.

¹⁵² Ahmet Bekir Palazoğlu, **Atatürk İlkeleri**, Ankara, 1998, s. 259.

¹⁵³ Özer Ozankaya, **Atatürk ve Laiklik**, İstanbul, 1983, s. 259.

¹⁵⁴ Galip Karagözoğlu, “Atatürk’ün Eğitim Savaşı”, **Atatürk Araştırmalar Dergisi**, C.II, S. 4, Kasım 1985., s. 799.

¹⁵⁵ Levent Aksu “ Atatürk Dönemi (1923–1938) Millî Eğitim Sistemi ve Uygulamaları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 204–216, Aralık 2004, s. 31

¹⁵⁶ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul, 1994. s. 295., Hasan Ali Yücel, **Türkiye’de Orta Öğretim**, Ankara, 1994 s. 100.

1925–1930 döneminde toplam kamu harcamaları içerisindeki payını sürekli artıran diğer bir sektör beşinci sırada yer alan adalet hizmetleridir¹⁵⁷ 1925 yılından itibaren düzenli bir artışı söz konusudur.

Yüce Atatürk'ün en büyük hedefi “Türk ulusunun muasır medeniyetler düzeyine “ yükselmesiydi. Günümüz söylemiyle bundan kastedilen şey “ Türkiye'nin kalkınmış ülkeler arasında yer almasıydı. Bu hedefe ne ölçüde ulaşılabildiğinin ortaya konulabilmesi için öncelikle sağlık ile kalkınma arasındaki ilişkinin ve de Türkiye'nin bu alandaki durumunun ortaya konulması gerekir.

Dönemin kamu harcamalarında sağlık altıncı sırada yer almaktadır. Toplam kamu harcamaları içerisindeki payı % 1,80 oranında gerçekleşmiştir. Sağlık hizmetlerine ayrılan pay 1925 yılından 1929 yılına kadar bütçe harcamalarında aynı oranda olmuş, 1930 yılındaki bütçede ayrılan pay % 2,02 oranda bir yükselme görülmüştür.

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Sağlık Bakanlığına bağlı merkez ve örgütleri geliştirmeye çalışırken, hekim gereksinimi karşılamak amacıyla Tıp fakültesi mezunlarına “Mecburi Hizmet getiren yasa yürürlüğe konulmuştur.¹⁵⁸ Sağlık Bakanı Refik Saydam döneminde 1925’de hazırlanan ilk çalışma programında da devlet ve sağlık örgütlerinin genişletilmesi, sağlık elemanı yetiştirilmesi, Numune hastaneleri, Doğumevi, Çocuk Bakım Evi açılması gibi görevlerin yanında sıtma, verem, trahom vb. hastalıklarla mücadele konularında ağırlık kazandığı görülmektedir¹⁵⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın toplam kamu harcamaları içerisindeki payı bu dönemde ortalama % 0,71 oranında seyretmektedir. Bütçeden diyanete ayrılan pay en düşük 1925 bütçesinde görülürken, en yüksek yıl 1927’de % 0,92 olmuştur.

İncelenen dönemin ikinci safhasını 1931–1935 yılları arasındaki dönem oluşturur. dünya buhranının gerçekleştiği ve savunma harcamalarının arttığı, dünya devletleri arasında büyük silahlanma yarışına girildiği bu dönemde dış gelişmelerin ülke ekonomisine etkisi oldukça fazla olmuştur. Bu dönemde sektörler itibariyle gerçekleşen kamu harcamalarının toplam kamu harcaması içerisindeki oranları tablo 2’de verilmiştir¹⁶⁰

¹⁵⁷ Türkiye’de yaşayan her ferdin bilakaydü şart, asri ve halkçı millî mütemeddince kabul edilen sistemlerle temini hukuku Türk adliyesinin şiarıdır. Cumhuriyetin ceza, hukuk, usul ve teşkilata müteallik kanunları iş bu esasat dahilinde ve memleketimizin ihtiyacatı medeniye ve iktisadîyesiyle müterafik bir suretle Meclisi Ali'nin nazarı tasvip ve kabulüne arz olacaktır. **bkz.** Fethi Okyar, **II. Hükümetinin Programı**, 27 Kasım 1924, İsmail Arar , **a.g.e.**, s. 39.

¹⁵⁸ Şerafettin Pektaş, **Millî Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi (1931-1950)**, İstanbul , 2003, s. 308.

¹⁵⁹ Gencay Gürsoy, “Sağlık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI- VII, İstanbul ,1988, s. 1716-1735.

¹⁶⁰ 1931-1935 yılları arasında gerçekleşen Merkezi Bütçe harcamalarının incelenen kurum ve kuruluşlara göre işlevsel dağılımı ile ilgili tablo 2: 1931-1935 yıllarına ilişkin Bütçe Kesin Hesaplarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Tablo 2: Gerçekleşen Merkezi Bütçe Harcamalarının İncelenen Kurum ve Kuruluşlara Göre İşlevsel Dağılımı (1931–1935)

	1931	1932	1933	1934	1935	
Adalet	3.95	7.22	4.70	4.71	4.47	5.01
Emn. ve Jan.	6.92	7.24	7.50	6.95	6.87	5.84
M.E.B.	3.54	3.59	3.83	4.73	4.65	4.07
Bayındırlık	14.2	5.94	8.39	6.74	6.38	5.77
S. S. Y. B.	1.99	2.07	2.46	2.58	2.47	2.31
“Tarım		2.35	2.63	2.71	2.60	2.57
Diyanet İşleri	0.34	0.36	0.36	0.33	0.31	0.34

1931–1935 yılları arasında merkezi bütçe harcamalarının incelenen kurum ve kuruluşlara göre işlevsel dağılımına göre baktığımızda bu dönemde ilk sırayı emniyet ve jandarma harcamaları almaktadır.¹⁶¹ Bu oranın bir önceki dönemde % 6,26 olduğu düşünülürse, incelenen dönemin ikinci safhasında asayişe ayrılan kamu harcamalarının, azda olsa gerilediği söylenebilir. Yıllar itibariyle 1932-1933 yılları bütçelerinde emniyet ve jandarmaya ayrılan pay yüksek olmuş bunu 1934, 1931, 1935 yılları bütçeleri izlemiştir.

1931–1935 döneminde en fazla azalan bütçe kamu harcaması bayındırlık alanında görülmektedir. Nitekim bunun da toplam kamu harcaması içerisindeki payı ortalama % 5,77’dir ki bu, bir önceki dönemde gerçekleşen merkezi bütçe harcamasından % 61 oranında düşüktür.¹⁶² Bu düşüşün temelinde 1931 ile 1935 yılları arasındaki toplam bütçe harcamalarının 1925–1930 yılları arasındaki merkezi bütçe harcamalarından düşük olmasıdır. 1927’lerde artmaya başlayan yatırım harcamaları 1929 dünya buhranından etkilenerek 1930 yılından sonra azalmaya başlamıştır.¹⁶³

¹⁶¹ Dördüncü İnönü Hükümetinin programında bir ülkenin emniyetine verilen önem üzerinde durulmuş ve hükümet programında buna yer verilmiştir. “Vatanın emniyet ve masuniyetinin talep ettiği haller dahilinde millî müdafaa mesailinde ihtiyatlı ve tedbirli bulunmadığı zaruri ve elzem addediyoruz. Şimendifer Siyaseti’nin ilk büyük hedeflerini elde etmekte olduğumuz bu senelerde her sahada millî birlik ve emniyet ve iktisadî kudretin inkişaf ve suhulete mahzar olacağından şüphemiz yoktur.”, bkz. İsmail Arar, **a.g.e.**, s.55.

¹⁶² 1925-1930 döneminde toplam merkezi bütçe 1.054.782.555 TL oranında gerçekleşirken 1931-1935 döneminde toplam merkezi bütçe 905.290.235 TL olmuştur. **bkz. Bütçe Kesin Hesapları (1925-1935).**

¹⁶³ 1929 Dünya Ekonomik buhranının Türkiye’yi etkisine almasıyla 1931 ve 1932 yıllarında Demir yolu yapımı yavaşladığı gibi yeni demir yollarının yapımına da başlanamamıştır. Buhranın etkisinin azalmasıyla 1933 demir yolu inşaatının hızlandığı ve özellikle yeni inşaatların başladığı yıl olmuştur. **bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara, 1982, s. 256-257.

Bu dönemde ¹⁶⁴ bayındırlık alanında yapılan kamu harcamaları yıllar itibarıyla bu dönemde en yüksek yıl 1931 yılı olmuştur.¹⁶⁵

Cumhuriyetin kurulduğu sıralarda kara yolları toplamı 18.3 bin km den ibaret olup bunun ancak 13.9 bin km si nispeten vasıflı, 6.9 bin km si üst yapısı tamamlanmış iyi şoseydi. Kara yolları faaliyeti 1933–1939 arasında asgari düzeyde seyretmiştir. 37.4 bin km olan karayolları uzunluğu 1933'te 40.9 bin km olmuştur.¹⁶⁶ Bunların % 51'i devlet yolu % 49'u il yollarıydı. Ve bunların ancak 18.2 bin km si üst yapıyla yol niteliğindeydi.¹⁶⁷

Yol konusuna kesin bir çözüm bulabilmek için 26 Mayıs 1934'te 2443 numaralı “ Nafia Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun” ile “ Şoseler, Köprüler ve Binalar Reisliği” kurulmuştur. Bu başkanlık ticari merkezleri birbirine bağlayacak şekilde demir yollarını besleyecek yolları yapacaktı.¹⁶⁸ Böylece yol konusunda istenilen sonuç elde edilecekti.

Elektrik İşleri Etüt İdaresi 1936 yılından itibaren Fırat Nehrinin sağlayabileceği imkânların araştırılması ile ilgili ön çalışmalara başlanmış o zamanki imkânların nispetinde 500,000 kw takatlik bir proje olarak düşünülmüştür. Ancak gelecekteki enerji talebinin çok fazla olacağını anlaşılmaması üzerine 1952 yılından itibaren doğu akarsuları tekrar ele alınmış ve 1954 yılından sonra Keban boğazı'nda fiilen temel araştırmalarına başlanmıştır.¹⁶⁹

1930–1935 döneminde eğitim alanında gerçekleşen kamu harcamalarında ise bir artış söz konusudur. 1925–1930 yılları arasında ortalama % 3,27 oranında gerçekleşirken, bu dönemde bu oran % 4.07'ye çıkmıştır. 1935 yılında Kültür Bakanı Saffet Arıkan , kentlerde toplam nüfusun % 75'inin köylerde yaşadığını ve bu nüfusun ancak % 25'inin okula kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Yine Saffet Arıkan Mayıs 1936 da TBMM'inde söylediğine göre o yıllarda 40 bin köyden 35.000'inde okul ve öğretmen olmadığı, okulu olan köylerin bazılarında İlköğretimin üç yıl olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁰ Ağır aksak giden okuma yazma

¹⁶⁴ Haluk Cillov, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁶⁵ 1931 yılı bütçesinde Bayındırlık bütçesine toplam 26.406.377 lira ayrılmış iken sonraki yıllarda 1932'de 10.046.993., 1933'de 14.296.993., 1934'de 12.402.507, 1935'de 12.440.05 lira ayrılmıştır. **bkz.** 1932-1932, 1933, 1934, 1935, **Bütçe Kesin Hesapları.**

¹⁶⁶ 2 Mayıs 1934'de Nafia Vekili Ali Çetinkaya mecliste yaptığı konuşma da “Ülkemizin müdafaası açısından bir takım yollar yapmak mecburiyetindeyiz.” diyerek iktisadî açıdan olduğu kadar askeri açıdan da yola ihtiyaç olduğunu ifade etmekteydi. **bkz.** Nafia Vekili Ali Çetinkaya'nın 29 Mayıs 1934 tarihli konuşması ,**TBMM. Zabıt Ceridesi**, Dönem 4, C. 22, s. 448.

¹⁶⁷ Bayındırlık Bakanlığı ,**Bayındırlıkta 50 Yıl**, Ankara ,1973, s.89. Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1990, s. 153-154.

¹⁶⁸ Nazım Berkşan, **Yol Davamız Nerede**, Ankara ,1950, s. 82.

¹⁶⁹ Ekrem Ceyhun, “ Cumhuriyetimizin 50. Yılında Bayındırlık Hizmetleri” ,**Atatürk Üniv. 50.Yıl Armağanı**, Erzurum ,1973, s. 192.

¹⁷⁰ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul , 1999, s. 300.

oranının artırılmasına ilişkin çalışmalara Atatürk'ün müdahale ederek hızlandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁷¹

Eğitimin hizmetinin maliyeti yüksek bir hizmettir. Kalkınmakta olan ülkelerde eğitici kadronun kıtlığı ve özellikle teknik yüksek eğitimde kullanılan aletlerin pahalılığı bu hizmeti pahalı kılmaktadır. Bu itibarla eğitim hizmetindeki harcamanın gerek toplam kamu harcamaları içindeki gerek gayri safi millî hâsıla içindeki oranının ileri ülkelerinkinden yüksek olması gereklidir. Ancak Türkiye için tespit edilen bulgular bu dönem için ters bir görüntü vermektedir.¹⁷²

Toplam kamu harcaması içindeki payı ve incelenen sektörler arasındaki sıralaması 1928 yılından 1931 yılına kadar bütçeden pay ayrılmayan, tarım harcamaları 1932 den itibaren sürekli bir artış grafiği çizmiştir. Bu toplam bütçe harcamasındaki payı % 2.57 olmuştur. Şef “ Millî Ekonominin temeli ziraattır” buyurmuşlar ve tarımın gelişmesi için önemli direktifler vermişlerdir. Topraksız çiftçi bırakmamak, iş vasıtalarını artırmak, ziraat bölgelerine göre hususi tekbirler almak ve çok iyi, ucuz istihsal etmek, böylece tarımı geliştirmek için köklü tedbirler almak istemiştir.¹⁷³

1931–1935 döneminde bir önceki döneme göre artış göstererek altıncı sırada yer alan diğer bir harcama kalemi sağlık olmuştur. Kamu harcamaları içerisinde bir önceki döneme göre aynı sırada yer almasına rağmen, bu yıllardaki bütçelerinde bir artış söz konusudur. 1930’da çıkarılan Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve 1936 da çıkarılan Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat Kanunu¹⁷⁴ ile özel girişim reddedilmekle birlikte bireylerin sağlığına yönelik tüm faaliyetlerin denetimi devlete bırakılmıştır.¹⁷⁵

¹⁷¹ Taner Timur, **Türk Devrim Sonrası** , Ankara, 1997, s. 138. 1930-1931 Yıllarında Türkiye’de Okul Sayısı 6598, Erkek Öğrenci Sayısı ise 16.318 kişidir. **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Ocak 1950.

¹⁷² İzzettin Önder, **Kamu Harcamalarının Seyri (1927-1967)**, İstanbul, 1974, s. 129.

¹⁷³ İsmail Arar, “ Celal Bayar Hükümetinin Programı 8 Kasım 1937”, **1920-1965 Hükümet Programları**, Ankara , 1968, s. 80-81.

¹⁷⁴ Umumi Hıfzısıhha Kanununda (6.Bölüm, 1 ve 2 Fasıllar ve 151 ve 172 Maddeler) çocuk ve gençliğin korunması için önemli bir yer tutmaktadır. Nüfusun çok az oluşu nedeniyle doğuma özendirilmekte, doğum öncesi, doğum sonrası tüm tedavi ücretsiz yaptırılmakta ve sütannelik işini dahi denetime bağlı olarak kurumlaştırmaktadır. Aile olsun veya olmasın tüm çocukların bakımını üstlenen aile ve kurumlar devlet denetimine verilmiştir. **bkz.** Işık Demet, Süleyman Çubukçu, **Kavram İndeksli Sağlık Kanunları**, Ankara ,1970, s. 169.

¹⁷⁵ 1934 yılı Sağlık Bakanlığı bütçesinin TBMM’ inde görüşüldüğü sırada Sağlık Bakanı Muğla Saylavı Hüsnü Kitapçı kendi bakanlığı ile ilgili izahatta bulunurken şu ifadeleri kullanmıştır. “1934’de vekaletle ait 36 Hastanede 3990 yatak , Hususi İdarelere ait 70 hastanede 3302 yatak, Belediyeye ait 20 hastanede 1277 yatak ve evkafa 250 yatak vardır. Bu suretle yatak adeti 8819’a çıkmıştır. Vilayetin bir çok yerlerinde ufak hastaneler vücuda getirildiği nazari dikkate alınarak vaktiyle yapılmış olan 150 dispansere sonradan yapılan 76 dispanseri ilave ederek bugün 226 dispanser de 760 yatak mevcut bulunmuştur. İdarî Hususiyetleri, dispanserleri de 50’ye çıkarılmış ve 280 yatak olmuştur. Belediye dispanserleri de 31’ dir. Bunlarda da 107 yatak vardır. Bu suretle memlekette 1923’teki mevcut yatağa nazaran 9966 yatak mevcuttur.” demekteydi. **bkz. Ayın Tarihi**, C. 18, s. 164.

Bir önceki döneme göre 1931–1935 döneminde kamu harcamasının azalış gösterdiği bir diğer alan Diyanettir. 1925–1930 döneminde % 0,74 iken , 1931–1935 döneminde bu oran % 0,34'tür. Bu bir önceki döneme göre düşüş oranı % 54 olmuştur.

Tablo 3: Gerçekleşen Merkezi Bütçe Harcamalarının İncelenen Kurum ve Kuruluşlara Göre İşlevsel Dağılımı (1936–1940)¹⁷⁶

	1936	1937	1938	1939	1940	
Adalet	4.14	4.00	3.84	3.83	3.45	3.85
Emn.ve Jan.	6.32	6.87	7.05	7.05	7.33	9.62
M.E.B.	6.83	5.29	5.87	6.19	6.62	5.76
Bayındırlık Bak.	6.90	6.82	3.56	3.12	3.37	4.75
S. S. Y. B.	2.57	2.81	3.16	3.24	3.45	3.04
Tarım Bakanlığı	3.78	2.65	2.86	3.25	2.58	3.02
Diyanet işleri Baş.	0.29	0.26	0.24	0.93	0.25	0.25

Ele alınan dönemin üçüncü safhasını 1936–1940 yılları arasındaki dönemler oluşturur. Dünyada savaş rüzgârlarının estiği savunma harcamalarının hızla arttığı bu dönemin kamu harcamalarındaki seyri tablo.3'te verilmektedir. Bu tablodaki verilerden anlaşılacağı üzere incelenen sektörler içerisindeki birinci sırayı yine asayiş harcamaları almaktadır. Bir önceki dönemden farklı olarak 1936 yılından itibaren jandarma ve emniyete ayrılan bütçe harcamaları hızlı bir şekilde yükseliş kaydetmiş ve toplam merkezi bütçe içerisinde ilk sırayı almıştır. 1931–1935 döneminde % 5,87 iken bu harcama kalemi 1936–1940 döneminde % 6,92 oranına ulaşmıştır.¹⁷⁷ Bu dönemde meydana gelen Dersim isyanını bastırmak¹⁷⁸ ve bu bölgeye yeni bir idarî düzenleme verilmek amacıyla 6 Ocak

¹⁷⁶ Tablo 3: 1936-1940 yıllarına ilişkin bütçe kesin hesaplarından yararlanılarak düzenlenmiştir

¹⁷⁷ 1938 yıl bütçesinin müzakerelerine başlarken Maliye Vekili B. Fuat Ayrancı kendi bütçesi ile ilgili bölümünde “ Emniyet ve inzibat teşkilatımızın muhtelif ihtiyaçları için Emniyet-i Umumiye teşkilat kanununun süratle tatbikini temin edecek tahsisat 1938 bütçesinde azami derecede nazarı itibara alınmış bulunduğu gibi jandarma teşkilatını tanzim ve takviye için hükümetin çizmiş olduğu beş senelik bir programın önümüzdeki seneye ait icapları da tamamen karşılanmıştır.” demiştir. **bkz. Ayın Tarihi**, S. 54, 1938, s. 48.

¹⁷⁸ Rahmi Doğanay, “Cumhuriyet Dönemi İsyanlarının Mahiyeti”, **Türkiye'nin Güvenlik Sempozyumu 17-19 Ekim 2001**, Elazığ, s.261.

1936 tarihli ve 2/ 3823 sayılı Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmasına dair kararname yayımlanır.¹⁷⁹ Bu kararname ile Doğu ve Güneydoğu bölgesinde toplam 15 İl, Umumi Müfettişlik bölgesinde yer almış oldu. Bu düzenleme ile bu bölgede asayişin sağlanması, yönetimin daha düzenli bir hâle getirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Dördüncü Umumi Müfettişlik Raporlarında asayişin sağlanması için bazı iktidarlar dile getirilmiş, “Hükümet kuvvetlerinin bütün mıntika dâhilinde her tarafa kolayca ve suretle gidip gelebilmelerinin temin edecek yol ve köprülerin yapılması, muhtelif yerlerde kışlalara ve yollardan gidip gelme emniyet için müdafalı karakollara ve devlet teşkilat vezaifin için hükümet konakları, mektep ve hapishaneler inşasına ihtiyaç vardır.” denilmiştir.¹⁸⁰

Başbakan İsmet İnönü, 25 Haziran 1936 tarihinde “ General Abdullah Hüsnü, Dördüncü Umumi Müfettiş” hitabı ile Elazığ’a çektiği telgrafta Dördüncü Umumi bölgesindeki inşaatlar için fevkalade tahsilâtta ancak 500,000 TL ayırabildiğini bildiriyordu. Bu paranın gönderileceğini belirtmiş olmasına rağmen bu paranın bu işlerin yapılması için yeterli olmayacağını da belirtiyor, ancak bu önemli işlere başlanılmasını istiyordu.¹⁸¹

Dönemin ikinci öncelikli konusu millî eğitim olmuştur. Bu dönemde Millî Eğitim Bakanlığı’nın yapmış olduğu kamu harcamaları, toplam kamu harcamasının % 5.76’sını teşkil etmektedir. Bu oranın bir önceki dönemde % 4.07 olduğu düşünülürse, incelenen bu dönemde Millî Eğitime ayrılan kamu harcamasının önemli bir derecede arttığı görülmektedir. Kültür Bakanı Saffet Arıkan tarafından 26 Mayıs 1936’da TBMM’de bakanlığı ile ilgili bütçesi görüşülürken o günkü nüfusa göre, yaklaşık olarak 1.850.000 ilkokul çağındaki çocuktan, şehir, kasaba ve köylerde 685.000 inin okuyabildiğini, bunun kasaba ve köylere taksim edilmesi hâlinde 370.000’nin köy okullarında 310.000’nin de şehir okullarında okuduğunu söylemiştir. Aynı dönemde köylerin nüfusunun genel nüfusun % 75 ini meydana geldiği düşünülürse şehirlerde nüfusun % 68 inin, köylerde ise % 25 inin okuduğu görülmektedir.¹⁸² Bu tarihte toplam 13.834 ilkokul öğretmeninden yaklaşık yarısı, yani 6933 ü şehirlerde görevlidir. Buna karşılık şehirlerde 1165 köylerde ise 5186 ilkokul

¹⁷⁹ Bu kararnamede; “ Orta Anadolu’nun doğu kısımlarında ve bilhassa Şark halkının mütekasif bulunduğu Dersim çevresinde İdare Ve İnzibat işlerinin esaslı surette tanzim ve hükümet murakabesinin daha yakından ifasını temin için yeniden kurulacak Bingöl ve Tunceli ve Birinci Umumi Müfettişlik mıntikasından ayrılacak Elaziz (Elazığ) vilayetlerini ihtiva etmek ve 27 Teşrin sani (Kasım) 1927 tarihli talimatname ile muayyen vazife ve salahiyetleri haiz olmak üzere 1164 sayılı kanunun birinci maddesine dayanarak Dördüncü bir umumi müfettişlik kurulacaktır. bkz. Abidin Özmen, “Genel Müfettişlikler Hakkında Genel Düşünce”, **İdare Dergisi**, 1947, s. 240-241.

¹⁸⁰ Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İstanbul, 2003, s. 238.

¹⁸¹ **BCA. BMGMK**, 030. 10 / 71. 469. 3.

¹⁸² Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Ankara, 1999, s. 142

mevcuttur.¹⁸³ 1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre Türkiye’de erkeklerin ancak % 23.3 ünün kadınların da % 8.2 sinin okuma yazma bildiği tespit edilmiştir.¹⁸⁴

1936–1940 döneminde üçüncü sırayı olan Bayındırlık Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamalarında bir azalma görülmektedir. 1931–1935 döneminde ortalama bütçesinin % 5.77 sini oluştururken, 1936–1940 döneminde ortalama % 4.75 oranında gerçekleşmiştir. 1936–1940 bayındırlık bütçesinde en fazla ayrılan ödenek Demir yolları ve limanların millileştirilmesine ayrılmış ve önemli ölçüde başarılı olunmuştur.¹⁸⁵ Bu dönemde doğu bölgesinde toplam 622 km’lik demir yolu yapılmıştır. Yolçatı-Maden, Maden-Diyarbakır, Malatya-Yazıhan, Yazıhan-Hekimhan, Hekimhan-Çetinkaya, Çetinkaya-Divriği, Divriği-İliç, İliç- Kemah, Kemah- Erzincan, Erzincan- Aşkale, Aşkale-Erzurum, Diyarbakır-Bismil demir yolu hatları bu dönemde yapılmıştır¹⁸⁶

İncelenen sektörler içerisinde dördüncü öncelik alan adalettir. Bu alanda yapılan kamu harcamaları 1936–1940 döneminde önemli ölçüde düşmüş gözükmektedir. Bir önceki dönemde % 5,01 nispetindeki pay, bu dönemde % 3.85 e gerileyerek adalet alanındaki harcama oranında yaklaşık % 23’lük bir düşüş meydana gelmiştir ki bu 1936-1940 dönemindeki kamu harcaması içerisindeki önemli bir ölçüdeki düşüş kalemidir.

1936–1940 döneminde sağlık alanında gerçekleşen kamu harcamalarında bir artış söz konusudur. S.S.Y.B eliyle yapılan kamu harcamalarının toplam kamu harcamaları içerisindeki oranı bir önceki döneme göre % 24 artmıştır. Bu dönemde Dr. Refik Saydam’ın gayretleriyle özellikle salgın hastalıklarla mücadele yönünden bazı dikkate değer adımlar atılmıştır.¹⁸⁷ trahom, klora, sifilis, verem gibi hastalıklara karşı önlemler alınmış, sıtma vb. hastalıklarla mücadele yaygınlaştırılmıştır.

Toplam kamu harcaması içindeki payı ve incelenen sektörler arasındaki sıralaması 1936–1940 döneminde düşen ancak bütçedeki payı az da olsa bir miktar yükselen bir değer harcama kalemi tarımdır. Tarım eliyle yapılan kamu harcamaları 1931–1935 döneminde % 2.57 oranında gerçekleşirken, bu oran 1936–1940 döneminde artarak % 3.2 oranında gerçekleşmiştir¹⁸⁸

¹⁸³ Yahya Akyüz, **a.g.e.**, s. 330.

¹⁸⁴ Cemil Öztürk, **a.g.e.**, s. 149.

¹⁸⁵ 1935 yılında yabancı şirketlerle artan demir yolları 815 km’ye, 1940 yılında da 434 km’ye düşmüştür. Toplam demir yolu uzunluğu 1935 yılında 6639 Km’ye, 1940 yılında da 7381 Km’ye yaklaşmıştır. **bkz.** Mustafa Özatesler, “Türkiye’de Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası”, **Dokuz Eylül Üniv. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 1, İzmir, 1995, s. 226.

¹⁸⁶ DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, s. 515.

¹⁸⁷ Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s. 294.

¹⁸⁸ Yüksel Ülkem, “ 1923’ten 1993’e Cumhuriyet Ekonomisi”, **Türkiye Cumhuriyetinin 75.Yıl Armağanı**, Ankara, 1998, s. 200-203.

Atatürk tarım kesimine sürekli önem vermiş 1 Kasım 1937 deki konuşmasında topraksız köylünün kalmaması gerektiğini söylemiştir. Celal Bayar Hükümet programında aynı ilkeyi tekrarlamakta ve “ Her Türk çiftçisinin, ailesinin çalışarak geçinebileceği bir toprağa sahip olmasını, vatan için sağlam bir temel ve imar esası” saydığını belirtmektedir.¹⁸⁹

Bu dönemde tarımı geliştirmek için nitelikli tohum, damızlık fide ve fidan yetiştirip çiftçiye dağıtmak üzere, hazine arazisi üzerinde devlet sermayesiyle örnek çiftlikler kurulması gündeme gelmiştir. Ankara’daki Gazi Orman Çiftliği uygulamasının başarılı olması bu konuda karar alınmasını kolaylaştırmıştır. 1937 yılında Tarım Bakanlığına bağlı olarak kurulan “ Ziraî Kombina İdaresi”, 1938 de Devlet Ziraat işletmeleri kurumu adını almıştır.¹⁹⁰ Çiftçinin ürünü hükümet tarafından belirlenen fiyat üzerinden alınması için hazırlanan bir kararname ile 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi¹⁹¹ ve ardından 1937 ‘de Tarım Bakanlığı kurulmuştur.¹⁹²

Bütün bu çalışmalar yeterli olmamıştır. Bu döneme kadar bütçe harcamaları içinde tarıma ayrılan payın düşük olması mevcut iktidarın iktisadî kalkınma politikasının bir özelliğini açığa çıkarırken, hükümet bütçe politikası aracılığıyla tarım sektörünü ulaştırma ve sanayi sektörlerini geliştirmekten çok daha az önem vermiştir. Tarımı ihmal etme anlamındaki sanayileşme anlayışı bu dönemdeki iktidarın iktisat politikasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁹³

Önceki döneme göre 1936–1940 döneminde kamu harcamalarının düşüş gösterdiği bir diğer alan Diyanettir. Bu alandaki kamu harcamalarının toplam kamu harcamaları içerisindeki payı 1931–1935 döneminde % 0,34 iken, 1936–1940 döneminde % 0,25 oranında gerçekleşmiştir.

1939 yılı ikinci dünya harbinin ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde enflasyonist dönemin başlangıcı olarak görülmektedir. Bir yandan ikinci dünya harbinin başlaması, diğer yandan 1929–1931 dünya buhranı sebebiyle ihraç mallarımızın dış piyasalarda satılmaması veya düşük fiyatlarla satılması sebebiyle ithalatın giderek kısılması kamu harcamalarının yatırım kanadının daralmasına yol açmıştır. Bu devrede sektörler itibariyle

¹⁸⁹ Hükümet 1936 yılında çiftçinin 20 milyon küsur liraya varan ziraî borçları kabul edilen bir kanunla % 02 faizli 15 senelik taksitlere bağlanmış ve bu senedi kuraklık sebebiyle bazı yerlerde tohumuz kalan halkımıza 2.250.000 liralık tohum yardımı yapılmıştır. **Bkz. Ayın Tarihi**, S. 3, 1936, s. 33.

¹⁹⁰ Erdinç Tokgöz, **a.g.e.**, s. 64-65.

¹⁹¹ Gülten Kazgan, **Tarım ve Geliştirme**, İstanbul, 1977, s. 143.

¹⁹² İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, İstanbul , 1999, s. 182-183.

¹⁹³ İzzettin Önder, **a.g.e.**, s. 86-87.

gerçekleşen kamu harcamalarının toplam kamu harcaması içerisindeki oranları tablo 4' de verilmiştir.¹⁹⁴

Tablo 4: Gerçekleşen Bütçe Harcamalarının İncelenen Kurumca Kuruluşlara Göre İşlevsel Dağılımı (1941–1945)¹⁹⁵

	1941	1942	1943	1944	1945	1941-
Adalet	3.07	3.21	3.20	3.24	1.80	2.90
Emn. ve Jan.	6.94	6.60	8.12	9.04	3.79	6.90
M.E.B.	6.28	7.23	10.69	11.36	7.74	8.66
Bayındırlık Bak.	6.02	5.11	14.67	15.22	7.52	9.70
S. S. Y. B.	3.86	3.80	3.20	3.88	2.81	3.51
Tarım Bakanlığı	2.37	2.77	2.62	2.82	2.25	2.57
Diyanet İşleri Baş.	0.22	0.22	0.18	0.20	0.11	0.19

1941–1945 döneminde Merkezi bütçe kamu harcamaları içinde ilk sırayı bayındırlık harcamaları almaktadır.¹⁹⁶ Bu dönemde bayındırlık kamu harcamaları, toplam kamu harcamasının % 9.70 ini teşkil etmektedir. Bu oran bir önceki dönemde % 4.75 olduğu düşünülürse incelenen dönemde, bayındırlık harcamalarına ayrılan payın bir önceki döneme göre % 100 artığı görülür. Bayındırlık bütçesine en büyük artış % 15.22 ile 1944 ve % 14.67 ile 1943¹⁹⁷ yılları merkezi bütçe harcamaları içerisinde görülmüştür.¹⁹⁸

Millî Eğitim alanındaki kamu harcamalarında bir önceki dönemde görülen yükseliş 1941–1945 döneminde % 8.66'lık bir seviye tutturularak yüksek bir ortalamaya

¹⁹⁴ 1945 Bütçesi 7 aylık olarak düzenlenmiştir.

¹⁹⁵ Tablo 4: 1941-1945 yıllarına ilişkin bütçe kesin hesaplarından yararlanılarak düzenlenmiştir

¹⁹⁶ Bütçeye bakıldığında, millî müdafaa yanında, üç şeye daha barış zamanı gibi masraf edildiği görülür: Su, yol ve okul. Çünkü biz memleketin ana kalkınma işlerini, elimiz ateşte de olsa millî müdafaaın mayası olmak ehemmiyetinden düşüremeyiz. Millî müdafaa ihtiyaçlarının bunca ağırlığına rağmen, Türkiye'de bentler yapılmakta, gençliğin terbiye tesisleri kurulmakta, şosalar kazılmakta ve raylar döşenmektedir. **Bkz.** Falih Rıfık Atay, "Yeni Bütçemiz Büyük Millet Meclisi'nde", **Ulus**, Ankara, 26 Mayıs 1942.

¹⁹⁷ 1944 bütçesinde Nafia Vekaletine ayrılan pay 1943 bütçesindeki rakamın 13.937.002 fazlasıdır. Bu zammın 4 milyon lirası zelzele mıntıkasında yapılacak yardımlar ve inşaat tahsisatı ve 2.5 milyon lirası umumi müfettişler mıntıkasında yapılacak yol ve köprüler inşaatı, karakol ve mektep gibi tesisat karşılığıdır. 3 milyon lirasında ekseri şarkta olmak üzere evvelce başlanılmış olan hükümet konaklarının inşaatı ikmal içindir. **Bkz. Ayn Tarihi**, S. 26 ,1944, s. 34.

¹⁹⁸ 1941 bütçesinde Nafia hizmetlerine 1.380.000 lira ayrılmıştır. Bu miktarın 750.000 lirası yol inşaatına aittir. Bu suretle yollar ve köprüler inşaatı için beş milyon liraya yakın tahsisat, umumi bütçede daimi olarak yer almış bulunmaktadır. Demir yolları inşaatına ait mali programın 1941 yılına ait miktarı 6.271.000 lirası adi bütçeye konulan tahsisatta, bakiyesi de kanunu geçenlerde kabul buyurduğumun fevkalade vaziyetin doğurduğu müşkülata ve malzeme yokluğuna rağmen bu sene Zonguldak'tan Kozlu'ya Diyarbakır'dan Cizre'ye ve Elazığ'dan Palu'ya doğru olan demir yolları inşaat ameliyatı imkânın müsaadesi nispetinde ilerlemiştir. **bkz. Ayn Tarihi**, S. 90 , 1945, s. 22-23.

ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde en yüksek ortalama 1944, en düşük seviye ise 1941 ve 1942 yılı harcamaları olmuştur.¹⁹⁹

Bu oran 1944 yılında % 15.22 oranında gerçekleşirken 1943 yılında Millî Eğitim bütçesinde ayrılan pay % 14.67 oranında olmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1944 törenlerinde yaptığı bir konuşması ilköğretim seferberliği konusunda adeta bir milat gibidir. İnönü bu konuşmasının ilköğretime ilişkin bölümünde şu görüşlere yol vermiştir. “İlköğretim hiçbir devirde bugünkü ölçüsüyle ele alınmamıştır. Cumhuriyetin ilk gününden beri arkasından koştuğu ilköğretim ülküsü hakiki ve tam manasıyla başarılmak yolundadır. Makineler kurulmuştur. Bundan sonra yalnız ameli neticeler alacağız.”²⁰⁰ İnönü’nün bu sözlerinden 1944 yılından itibaren ilköğretim seferberliğini köy enstitülerine²⁰¹ endeksli olarak yürütüldüğü anlaşılmaktadır.²⁰²

İncelenen sektörler içerisinde üçüncü öncelikli olan asayıştır. 1941–1945 döneminde, bir önceki döneme göre mevcut konumunu korumuştur. 1936–1940 döneminde kamu harcaması içerisindeki payı % 6,92 olarak gerçekleşirken, bu oran 1941–1945 döneminde % 6.90 olmuştur. Asayiş harcamalarında bir düşüş görülmektedir. Bu düşüş bir önceki döneme göre % 2 oranındadır. 09.03.1943 II. Saraçoğlu hükümetinin programı anlatılırken asayiş üzerinde de durulmuş ve şu ifadeler söylenmiştir. “ Harp, dâhili ve zabıta işlemlerimizi çok artmıştır. Buna rağmen bu işler her gün biraz daha iyi işlemek yolundadır. Bu gün memleketimizin her yerinde tam bir emniyet ve sükûn havası hâkimdir. Adı zabıta vakalarından ve münferit hadislerden başka bir şey yoktur. Bu böyle olmakla beraber idare ve zabıta makinelerimizi biraz daha iyi işler hâle koymak istiyoruz.” Bu hükümet programındaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi bu dönemde ülkede önemli bir asayiş hadisesi olmamış, ancak devletin buna rağmen ülkede huzur ve güveni temin için yoğun bir çaba içerisinde olduğu vurgulanmıştır.²⁰³

¹⁹⁹ 1942 bütçesine ikinci sırada en fazla artış görülen hizmetler, Muarif Vekaleti hizmetleridir. Bu bütçeye göre seneye nazaran 19.385.650 lira zam yapılmıştır. Bununla da gerek bugünün, gerek yarın ki sulh hayatının ağır şartları altında Millî hayatımızın kudret ve inkişafını muhafaza etmek, Türk milletinin yüksek vasıflı ve teknik bilgili olarak yetiştirmek yolunda büyük meclisin ve büyük şefin verdiği direktiflerin tahakkuku için daha geniş hatveler atılmış bulunmaktadır. Bkz. **Ayın Tarihi**, C. 26, 1944 , s. 34-35.

²⁰⁰ **Ayın Tarihi**, S. 124 , Mayıs 1944, s. 21.

²⁰¹ Köy Enstitüleri, dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’in ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç’un emekleriyle II. Dünya Savaşı Yıllarının en parlak kurumları olarak ortaya çıkmışlardır. bkz. Murat Katoğlu ,“ Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat”, **Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, C. IV, İstanbul , 1990, s. 406.

²⁰² Mehmet Başaran, “Köy Enstitüleri: Kurtuluş Savaşı Temeli Üstünde Tam Bağımsız Çağdaş Bir Toplum”, **75. Yılda Eğitim**, İstanbul , 1999, s. 351.

²⁰³ Tuncay Özeyer , “Cumhuriyet Hükümetler programında İç Güvenlik”, **Türk İdare Dergisi**, S. 381, Aralık 1988, s. 209.

1941–1945 döneminde sağlık alanında gerçekleşen kamu harcamalarında bir artış söz konusudur. Onun için S.S.Y.B eliyle yapılan kamu harcamalarının toplam kamu harcamaları içerisindeki oranı bir önceki döneme göre % 13 artmıştır. En yüksek artış 1944 yılında olmuştur.²⁰⁴ Bu dönemde Türkiye savaşa girmediği hâlde ekonomik açıdan yıpranmış çocuk ölümleri yaygınlaştığı gibi tifüs, sıtma ve verem gibi pek çok bulaşıcı hastalığın salgın hâle gelmesi engellenmemiştir.²⁰⁵ II. Dünya Savaşı sırasında sıtma mücadelesinde kullanılan ilaçların dış alımlarında ortaya çıkan güçlükler ve genel sağlık koşullarının kötüleşmesi sonucu sıtma oranı 1942–1943 yıllarında % 32 artmıştır.²⁰⁶

İncelenen sektörler içerisinde beşinci sırada yer alan sektör adalettir. Bu alanda yapılan kamu harcamaları 1941–1945 döneminde önemli bir ölçüde düşmüş gözükmektedir. Bir önceki dönemde % 3.85 nispetindeki pay bu döneme % 2.90'a gerileyerek adalet alanındaki harcama oranında yaklaşık % 24'lük bir düşüş meydana gelmiştir.

Toplam kamu harcaması içindeki payı ve incelenen sektörler arasındaki sıralaması 1941–1945 döneminde değişmeyen sektör tarım olmuştur. 1936–1940 dönemindeki harcaması bütçe içerisinde % 3.02 oranında gerçekleşirken, bu dönemde bu oran % 2.57 oranında olmuştur.

Bu dönemde devlet sıkıntılı bir dönem yaşanmasına rağmen ziraat bütçesine az da olsa önemli bir pay ayrılmıştır.²⁰⁷ 1942–1943 yıllarında toprak reformunun yapılması için hazırlıkların yapıldığı yıl olmuştur. Bu çalışmalar beklenen neticeyi vermemiş²⁰⁸ nihayet, 1945 yılında Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Tarım Bakanlığı sırasında hazırlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı mecliste kabul edilmiş, böylece devlete ait “ toprakların ve belirli şartlardaki arazinin kamulaştırılarak topraksız köylülere dağıtılması sağlanmıştır.”²⁰⁹

²⁰⁴ 1944 bütçesinde bir önceki yıla göre 5.671.801 lira Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletine zam yapılmıştır. Bu zamların başlıcası da hastaneler, ihtiyaçlarıyla bazı vilayetlerdeki hastahanelerin inşaatının ikmaline, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadeleye ve çok çocuklu ailelere yapılacak yardımlara aittir. **bkz. Ayın Tarihi**, S. 26, 1944, s. 34-35.

²⁰⁵ **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1945.

²⁰⁶ Gencey Gürsoy, **a.g.m.**, s.172.

²⁰⁷ Şevket Bilgin, Tarım Politikası ile ilgili Yeni asır gazetesinde beklenen sonuç adlı makalesinde şunları ifade etmiştir. Köyümüzü istihsal kudret ile mütenasip en büyük müstehlik haline koyarak hayat seviyesini yükseltecek bir kalkınmanın esas şartları devlet çapında bir planlaşmaya dayanır, Toprak davası, donatım işleri, kredi meselesi bucaklar ve illerimizin dayanışma ruhu içinde top yekün ele alınmalıdır. Şevket Bilgin, “Beklenen Sonuç”, **Yeni Asır**, İzmir, 25 Mayıs 1945.

²⁰⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dün Bugün Yarın**, İstanbul, 1976, s. 489-490.

²⁰⁹ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, 1998, s. 80.

1945 yılı bütçesi 7 aylık bir bütçe olmasına rağmen tarım' a ayrılan pay tarımın gelişmesi için etkili olmuştur²¹⁰

1941–1945 döneminde bir önceki döneme göre % 24 düşüş göstererek gerileyen Diyanet harcamaları, bu dönemde % 0,19 oranında olmuştur.

Tablo 5: Gerçekleşen Merkezi Bütçe Harcamalarının İncelenen Kurum Ve Kuruluşlara Göre İşlevsel Dağılımı (1946–1950) ²¹¹

	1946	1947	1948	1949	1950	
Adalet	2.55	3.32	3.50	3.60	3.86	3.37
Emn. ve Jan.	5.67	5.91	5.80	6.23	5.58	5.84
M.E.B.	11.74	8.77	12.95	13.12	13.82	12.08
Bayındırlık Bak.	9.21	8.00	7.98	11.64	8.21	9.01
S. S. Y. B.	3.23	3.43	3.61	4.13	4.15	3.71
Tarım Bakanlığı	2.88	2.43	2.39	2.80	2.79	2.66
Diyanet İş. Baş.	0.18	0.23	0.22	0.22	0.44	0.26

Savaş sonrası dönem olarak isimlendireceğimiz bu dönem savaşın sıkıntılı izlerini taşımaktadır. Darlık, enflasyon ve harp ekonomisi koşulları, fiyatlar, kar hadleri gibi konularda sıkı kontrol uygulaması ve ceza hükümleri getiren “ Millî Koruma Yasası” çıkarılarak ekonomik hayata müdahale edilen ve Demokrat Partinin seçimleri kazandığı bir dönemdir.

Tabloya yansıyan dağılım oranlarının söz konusu alanlara verilen önem sırasına göre birinci derecede önem verilen alan Millî Eğitim olmuştur. 1941–1945 dönemlerinde toplam merkezi bütçe içerisinde Millî Eğitime ayrılan harcama % 8,66 oranında gerçekleşirken, bu dönemde bu oran % 12,08 ulaşarak % 28 artış sağlanmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 17 Aralık 1946 yılında Ulus Gazetesi'nde eğitim ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: 1945 yılında öncelikle Adana, Kars, Antalya ve Edirne'de başarılı çalışmalar yapan valilere teşekkür ederken, ülke genelinde 875 yeni, 851'de değişiklik ve eklemeler yaparak toplam 756 yeni okul tesis edildiği ifade etmektedir. Ayrıca bu okulların hepsinin işlik ve Öğretmen Evleri de yapılmıştır. Dolayısıyla sadece o yıl 641 işlik ile 993 yeni Öğretmen Evi yapıldığına işaret eden İnönü, Nisan 1946 itibarıyla Türkiye'de ilkokul

²¹⁰ Yeni Bütçe ile beraber Toprak Mahsulleri Vergisi tamamıyla kaldırılmış bu suretle Türk Çiftçisi 100-120 milyon liralık bir vergi ağırlığından kurtarılmıştır. Köylüyü topraklandırmak kanunundan sonra alınan bu karar elbette Türk köylüsünün daha güldürecek ve 1 Ekim 1945 onu daha mesut edecektir. Mümtaz Faik Fenik, “Yeni Yıl Bütçemizin Karakteri”, **Ulus**, 1 Ekim 1945.

²¹¹ Tablo 5: 1946-1950 yıllarına ilişkin bütçe kesin hesaplarından yararlanılarak düzenlenmiştir

sayısının 14,988 e, toplam öğrenci sayısının da bir önceki yıla göre yüz bin artışla 1.356.200 ulaştığını bildirmektedir. Yine bu dönemde liselerden çıkan yüksek tahsil yetkisini iktisap etmiş öğrenci sayısı 5,500 aşmış, 6000 doğru yükselmiştir.²¹² Üniversite ve Yüksek Okullarımızda okuyan çocukların sayısı % 1000 gibi bir nispette artmış bulunmaktadır.²¹³

1946 yılından itibaren İsmet İnönü İlköğretimin eğitimdeki önemini sık sık vurgulayarak²¹⁴ eğitim ve öğretimin devlet hayatında en önemli kavram olduğunu her defasında vurgulamıştır.²¹⁵

Eğitim ile ilgili bütçe harcamaları baktığımızda en yüksek yıl % 13,82 ile 1950 ve % 13.12 ile 1949 yılı olmuştur.²¹⁶ Bu dönemde ikinci öncelikli konu olarak bayındırlık harcamaları görülmektedir. Bayındırlık kamu harcamalarının oranı 1941–1945 döneminde ortalama % 9,70 oranında gerçekleşirken bu oran 1946–1950 döneminde % 9.01 olmuştur. Bu dönemde yıllar itibarıyla baktığımızda en yüksek ödeneğin ayrıldığı yıl 1949 yılıdır ki²¹⁷ bu dönemde merkezi bütçeden ayrılan kamu harcaması % 11,64 olmuştur.²¹⁸ Bunun nedeni o yıllarda meydana gelen sel ve deprem felaketlerinin yaralarını sarmak için ayrılan

²¹² Sait Aşkın, **Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)**, Ankara , 2000, s .79-80.

²¹³ **Aydın Tarihi**, S.167-169, 1947,s. 102

²¹⁴ Şehirlerdeki ilkokullar için özel tedbirler almaya mecbur ve şehirlerin “ilkokul çağına gelen çocuklarına bir bina göstermemelerini anlamak güçtür. Zaten şehirlerdeki aydınlarımız ilköğretim meselesini ehemmiyetli tutmuş olsalardı, bu dava bütün memlekette şimdiye kadar sürüklenmezdi. Büyük Millet Meclisinin teşebbüsü ile köylerde ilköğretim ümitli bir yoldadır. Şehirlerdeki okul ihtiyaçlarının tamamlanması için kanuni tedbirlerin alınması da artık gecikemez hale gelmiştir.” eksiklerin suretle giderilmesini istemiştir. **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1946.

²¹⁵ Balıkesir Millet Vekili Esat Atlan 1947 bütçe görüşmeleri sırasında söz alarak, özellikle ilköğretimde memnuniyet verici gelişmeler görüldüğünü kaydederek, bu maksatla açılan Köy Enstitüleri çalışmalarını överek Köy Enstitüleri, Cumhuriyet Türkiye'sinin, yapıcı bir hamle ile kültür alanında yarattığı nevi şahsına yepyeni bir tesistir. Bu böyle azametli bir hamledir ki yedi yıl içinde yeter değeri kırk milyon tahmin edilen binaları ve tesisler kazandırmıştır. bkz. **Aydın Tarihi**, S. 167-169, 1947, s. 99

²¹⁶ Millî Eğitimde yapılan kamu harcamalarında artışın en önemli sebebi bina vesair altyapı yatırımları ve personele ayrılan ödemelerin etkisi büyüktür. 1949-1950 ders yılında 1700 ilkokul, 80 ortaokul, 5 lise, 2 öğretmen okulu, 3 kız enstitüsü, 3 kız orta sanat okulu, 14 akşam kız sanat okulu, 2 Ticaret lisesi, 1 orta ticaret okulu, 7 erkek sanat enstitüsü, 4 sanat okulu, 4 kimsesiz çocuklar için yetiştirme yurdu, bir yüksek maden teknik okulu, bir yüksek beden eğitimi enstitüsü ve 1'de ilahiyat fakültesi açılmıştır. 1950 ders yılı basında ilkokul öğrencisi 1.625.000'e yükselmiş, yeni bir yılda 151.000 artmıştır. **bkz. Aydın Tarihi** , S. 194-199, 1950, s. 39.

²¹⁷ Marshall Programı dahilinde 1948 yılında 100.000 milyon TL kadar bir yardım gelmiştir. Bu nedenden dolayı 1949 yılında bayındırlık harcamalarında önemli bir artış olması bu nedenlere dayandırılmaktadır. **bkz. Sait Aşkın, a.g.e.**, s. 82-83.

²¹⁸ 1949 Bayındırlık bütçesinde 1948 ödemelerinin nihai miktarına nazaran 9 milyon liralık fazlalık vardır. Bu Bakanlığın bütçesinin tanziminde yol, şimendifer ve su tesislerine ait ödemelerin tezyidi hedef tutmuştur. Bu maksatla bütçe içinde muhtelif bakanlıklara ait yapı ödemelerinden 2.450.000 lira ve yer sarsıntısı bölgelerindeki resmi binalar inşaat tesisatlarına yedi yüz bin tasarruf edilmiştir. Bu tertip neticesinde 1948 ödemelerinin sene sonundaki miktarına nazaran şose ve köprüler ödeneği 16 milyon lira demir yolu ve limanlar inşaat ödeneği 3.500.000 lira ve su işleri tesisatı 3.300.000 lira arttırılmıştır. **Bkz.. Aydın Tarihi**, S. 182-186 , 1949, s.11.

ek ödeneklerden olmalıdır.²¹⁹ Bunun yanı sıra Marshall Plânından 1948–1952 arasında alınan 354 bin Doların da bu artışta önemli rolü vardır.²²⁰

1946–1950 döneminde kamu harcamaları içerisinde üçüncü sırayı emniyet ve jandarmaya ayrılan harcamalar oluşturmaktadır. Bu dönemde bütçede asayişe ayrılan pay % 5,84 oranındadır. Bir önceki döneme göre bir düşüş olmasına rağmen devlet asayişin sağlanması için 1925 yılından 1950 yılına kadar bütçe harcamaları içerisinde istikrarlı bir çizgi tutturulmuştur.

Sağlık alanında kamu harcamaları 1946 yılından itibaren düzenli bir şekilde artış olduğu görülmektedir. Önceki yıllara göre bu artış önemlidir, ancak yeterli değildir. Başbakan Recep Peker'in hükümet programında açıkladığı hususlar doğrultusunda 1946 yılı sonunda Sağlık Bakanlığı tarafından 10 yıllık bir sağlık planı hazırlanmıştır. Hazırlanan sağlık planı ile her bölgede hastaneler, prevantoryanlar, poliklinikler, dinlenme yerleri, doğumevleri kurulacağı gibi ayrıca o bölgeye hastalıklar için özel mücadele ekipleri ve araştırma merkezleri de yapılacaktır. Yine plan gereğince hastabakıcı ve sağlık memurları yetiştirmek amacıyla okullar ve kurslar açılacaktır²²¹

1940 senesinde devlet hastanelerindeki yatak sayısı 7,120 iken 1947 senesinde 7703 çıkartılmıştır.²²² 1940' da doktor başına düşen nüfus 11,815 kişi iken 1950 de 6890 kişi olmuştur. Bu savaşın koşullarına karşın önemli bir gelişmelerdir. 1950 yılında ülke genelinde 20 Hastane ve 18,837 yatak mevcuttur²²³

İncelenen sektörler içerisinde adalet eliyle yapılan kamu harcamalarında bir artış söz konusudur. Onun için adalet eliyle yapılan toplam kamu harcaması 1946–1950 döneminde % 3,37'dir. Bir önceki döneme göre % 14 artış olmuştur.

²¹⁹ 1949 yılında 15.424 km yol bakıma alınmıştır. 1950 yılında 18.500 km'ye çıkarılmıştır. 1065 km yolun inşası ihale edilmiş ve 755 km yolda tamir olunmuştur. Uzunluğu 5977 metreyi bulan 78 büyük ve esaslı köprü inşaat halindedir. Bu yılda da 3665 metre uzunluğunda 50 köprü ihale edilmektedir. Amerika askerleri yardımından yollar için ayrılan 5 milyon dolarla getirilen yol makinelerinden 2 yıldan beri çok verimli çalışmalar alınmıştır. Marshall planından ayrılan 15.5 milyon doların 10 milyonu makine ve malzeme siparişi ile bağlanmıştır. Doğu illerimizin kalkınmasını sağlamak üzere 1949 yılında 3481 Km uzunluğunda bir yol şebekesinin ıslahı programa bağlanmıştır. Ve aynı sene 5.260.000 lira ile 700 Km yol geçit verir hale getirilmiştir. **Ayın Tarihi**, S. 194-199, 1950, s. 34-35.

²²⁰ Mustafa sönmez, **Doğu Anadolu Hikayesi, Kürtler, Ekonomik ve Sosyal Tarih**, İstanbul , 1990, s. 126.

²²¹ Nadir Nadi, "Sağlık Planı", **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1946.

²²² **Ayın Tarihi**, S. 167-169, 1947, s. 113 .

²²³ Tevfik Çavdar ,a.g.e. , s. 343-345, 1949-1950 Doğu kalkınması ödenekleriyle Doğu illerinde sağlık tesislerine başlanmış 1949'da. Akçadağ, Nusaybin,Hakkari, Özalp ve Doğu Beyazıt'ta birer sağlık merkezinin inşasına başlanmıştır. Van ve Siirt'te 50 yataklı bir hastahane inşasına başlanmıştır. Ayrıca motorlu seyyar uç sahra hastahanesi 1949 yılında Urfa, Mardin, Hakkari, Van ve Siirt illerini taramıştır. bkz. **Ayın Tarihi**, S. 194-199, 1950, s. 41.

1946–1950 döneminde toplam kamu harcamaları içerisinde payını artıran diğer bir sektör, altıncı sırada yer alan tarım hizmetleridir. Bu dönemde tarıma ayrılan en yüksek harcama artış yılı 1946–1949 ve 1950 yılları olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya politik koşullarında meydana gelen değişmeye, daha liberal ve dışa açık genel ekonomi politikalarına yönelmeye uygun olarak oluşturulan tarım politikalarının öncelikli hedefi yeniden tanımlanmıştır. İhracatın artırılması, söz konusu amaca ulaşmak için kullanılan temel amaç ise tarımsal makineleşme olmuştur.²²⁴

1946–1953, liberal bir dış ticaret politikasının izlendiği ve tarımda ortalama hızın % 13,2 ye ulaştığı bir dönem oldu. Tarım bu dönemde millî gelirdeki payını da % 43,6’dan, % 45’e çıkardı.²²⁵ 1948 Marshall yardım planının uygulamaya başlanması ile birlikte tarım sektöründe hızlı bir makineleşmeye gidilmiş,²²⁶ Türkiye tarımında traktör sayısı 1948 de 1800 iken bu 1950’de 16,000’ni bulmuştur.²²⁷

Toplam kamu harcamalarında payını artıran bir diğer alan diyanettir. 1941–1945 döneminde merkezi bütçe içerisinde % 0,19 oranında bir pay ayrılırken, bu oran 1946-1950 döneminde % 0,26 olmuştur. Bu dönem içerisindeki en büyük artış 1948 yılında %100 artarak % 0,44’e ulaşmıştır

2. Doğu İllerinde Nüfus ve Kamu Harcamaları

Nüfus artışı, kamu harcamalarında artışlara yol açabilecek önemli bir sebeptir. Ülke nüfusunun doğal olarak artması kamu harcamaların artışını zorunlu kılar. Nüfus artışları harcamaları yalnızca genişletme sonucunu yaratmaz, bazen derinliğine bir harcama artışını da gerekli kılar²²⁸ Burada kişi başına bir harcama artışı olmamakta sadece nüfusun büyümesine bağlı bir artış söz konusu olmaktadır. Bu takdirde nüfus artışı, kamu harcamalarını yalnız görünüşte değil, gerçek olarak ta artırmış olur.²²⁹ Nüfusun çoğalması ve yoğunlaşması işsizlik, konut, eğitim, sağlık gibi önemli

²²⁴ Ahmet Şahinöz, “Cumhuriyet Döneminin Tarım Politikaları”, **Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 2002, s. 118.

²²⁵ Mustafa Sönmez, **a.g.e.**, s. 127 .

²²⁶ Hüseyin Şahin, **a.g.e.**, s. 107.

²²⁷ 1949-1950 EAKim ayında kuraklık, don gibi tabii afetlerden zarar gören köylülere devletçe 12, Ziraat Bankasınca 40 milyon olmak üzere 52 milyon liralık bir kredi temin edilmiştir. Bu para ile 60 vilayete 143.067 ton tohumluk verilmiştir. Yine bu dönemde 535 biçerdöver, 120 adet harman makinası temin edilmiştir.bkz. **Aym Tarihi**, S. 194-199, 1950, s. 42-44.

²²⁸ Özhan Uluatam, **a.g.e.**, s.128.

²²⁹ Erdoğan Öner, **a.g.e.**, s.28-29.

problemlerinde beraberinde getirmektedir.²³⁰ Bundan dolayı ele alınan dönemde Doğu Anadolu illerinde sektörler itibarıyla gerçekleşen kamu harcaması payının tespiti ve değerlendirilmesine geçmeden önce, bu illerin aynı süreçte sahip oldukları nüfus hareketliği ve yoğunluğunun ortaya konulması gerekmektedir

Her dönemin başında yapılan nüfus sayımı sonuçlarından çıkan rakamların o dönemin tümünü kapsamaması belki eleştirilebilir, ancak yapılan çalışmada kıyaslamaların nispi değerler üzerinden verilmesi ve sonuçta bunun doğu bölgesindeki illerde gerçekleşen kamu harcamaları hakkında doğru bilgilere ulaşmamızı sağlaması açısından önemlidir.

3. Nüfus Sayım Sonuçlarının Doğu Anadolu Bölgesine Göre Değerlendirmesi

3.1 1927–1935 Dönemi

Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen Kurtuluş Savaşı sırasında Müslüman nüfus büyük bir kayba uğramıştı. Bitlis Vilayeti, savaş öncesi nüfus artış hızıyla 1922’de olabilecek Müslüman nüfusun % 42’sini Diyarbakır % 26’sini, Erzurum %31’ini, Mamuretülaziz % 16’sını ve Van % 62’sini kaybetmişti. Nüfus, cephelerde olduğu kadar, açlıktan, hastalıktan, Ermeni çetelerinin imhasından ve Rus-Osmanlı savaşından yok olmuştu.²³¹ Savaş dönemi özellikle erkek nüfusta büyük tahribata yol açmıştır²³²

Savaş sonrası ailelerde yok olan nüfusu yenilemeye büyük ihtiyaç vardı. Bölgede 1925–1937 dönemindeki isyanlar da kuşkusuz nüfus üzerinde tahribata yol açmıştır.1937–1935 döneminde 11 ilin nüfusları ile bunların Türkiye ve bölge toplam nüfus içerisindeki payları tablo 6’de çıkarılmıştır. 1927 sayımında Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan illerin toplam nüfusu, 1.971.454 idi. Aynı tarihte Türkiye nüfusu 13.648.270 olduğuna göre; Doğu illerinin toplam nüfusu, ülke nüfusunun % 14,44 ini oluşturmaktadır. Bu iller içerisinde Erzurum 270,925 kişilik nüfus ile en yoğun il olmuştur.Elazığ ve Malatya illeri nüfus bakımından Erzurum ilinden sonra gelmektedir. Bu illeri Kars ve Urfa illeri takip etmektedir.Erzurum, Elazığ, Malatya, Kars, Urfa illeri 200,000’ in üzerinde nüfusa sahip olan iller olmaktadır. Türkiye nüfusunun % 8,07’sini, doğu illeri toplam nüfusunun ise % 55,87 sini barındıran bu beş

²³⁰ Akif Erginay, **a.g.e.**, s.165-167.

²³¹ Servet Mutlu, **Doğu Sorununun Kökenleri Ekonomik Açıdan**, İstanbul, 2002, s. 179.

²³² Ünal T. E. Kurtuluş, “Doğurganlık Tercihleri” içinde HÜNEE, **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması**, Ankara, 1998, s. 87.

il haricinde o dönem Doğu Anadolu' da 200,000'nin üzerinde nüfus'a sahip olan il bulunmamaktaydı.

Tablo 6: 1927 Sayım Sonuçlarına Göre Doğu İllerinin Nüfus Oranları²³³

NÜFUS BİLGİLERİ	Miktarı	Genel Toplamdaki Payı	Doğu İllerindeki Payı
Ağrı	-	-	-
Bingöl	-	-	-
Bitlis	-	-	-
Diyarbakır	194.316	%1.42	%9.85
Elazığ	213.770	%1.56	%10.8
Erzincan	134.443	%0.98	%6.81
Erzurum	270.925	%1.98	%13.7
Gaziantep	182.772	%1.33	%9.27
Hakkari	-	-	-
Kars	205.089	%1.50	%10.4
Malatya	206.725	%1.51	%10.5
Mardin	182.848	%1.34	%9.27
Muş	-	-	-
Siirt	106.082	%0.77	%5.38
Tunceli	-	-	-
Urfa	205.047	%1.50	%10.4
Van	75.437	%0.55	%3.8
Doğu illeri	1.971.454	%14.44	
Diğer iller	11.670.816	%85.51	
İller geneli	13.648.270	%100.00	%100.00

Nüfusu 150.000- 200.000 arasında değişen Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Türkiye nüfusunun % 4,10 unu, doğu illeri nüfusunda % 28,40'ını oluşturmaktaydı. Bunlar arasında 194.316 kişiyle Diyarbakır ilk, 182.772 kişiyle ise Gaziantep son sırada yer almaktaydı. Geriye kalan Erzincan, Siirt ve Van illerinin ise nüfusları 150.000 inin altında olup, bunlar Türkiye nüfusunun % 2.31 ini, doğu illeri toplam nüfusunun % 16.02 sini barındırmaktaydılar. Bu grupta 134.443 ile Erzincan en fazla, 75.437 ile Van en az nüfusa sahip iller görünmektedir.

3.2 1936–1940 Dönemi

1935 yılında yapılan nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu 16.158.018 kişidir. Doğu Anadolu Bölgesinin nüfusu ise 2.993.908 kişi olup, bölge ülke genelinin %18.53' unu barındırmaktadır. Bu bir önceki döneme göre bu oran % 4.09 fazlalığı ifade eder.

²³³Tablo 6 : DİE 1927 Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir

Bu da yaklaşık 1.022.454 kişilik bir artıştır. Buna göre Türkiye nüfusu %15.53 artış gösterirken bu rakam doğu illerinde % 34.15'e ulaşmaktadır. Bu illerin Türkiye bölge toplam nüfus içindeki payları tablo 7;de verilmiştir.

Tablo 7: 1935 Sayım Sonuçlarına Göre Doğu İllerinin Nüfus Oranları²³⁴

NÜFUS BİLGİLERİ	Miktarı	Genel Toplamdaki Payı	Doğu İllerindeki Payı
Ağrı	107.206	%0.66	%3.58
Bingöl	-	-	-
Bitlis	-	-	-
Diyarbakır	214.142	%1.33	%7.15
Elazığ	256.189	%1.59	%8.56
Erzincan	157.344	%0.97	%5.26
Erzurum	385.387	%2.39	%12.87
Gaziantep	283.506	%1.75	%9.47
Hakkari	-	-	-
Kars	305.586	%1.89	%10.21
Malatya	410.162	% 2.54	%13.70
Mardin	229.921	%1.42	%7.68
Muş	143.899	%0.89	%4.80
Siirt	127.518	%0.79	%4.26
Tunceli	-	-	-
Urfa	229.614	%1.42	%7.67
Van	143.434	% 0.89	%4.79
Doğu İlleri	2.993.908	%18.53	
Diğer İller	13.164.110	%81.47	
İller Geneli	16.158.018	%100.00	%100.00

Doğu illerinde büyüklük sırasıyla Malatya, Erzurum, Kars, Gaziantep, Elazığ illeri 250.000'nin üzerinde nüfusa sahip olup bunlar Türkiye nüfusunun % 10.16'sını, doğu illeri toplam nüfusunun ise % 54.80 barındırmaktadır. Bu beş ilin haricinde Doğu Anadolu' da 250.000'nin üzerinde nüfusa sahip il bulunmamaktadır. 1935 nüfus sayımında bölgede yer alan diğer sekiz ilin nüfusu 250.000'nin altında olup bunlar ancak Türkiye nüfusunun % 8.37 ve doğu illeri toplam nüfusunun % 45.20 teşkil etmektedir. Nüfusu 100.000-250.000 arasında değişen iller arasında ilk sırayı 229.921 kişiyle Mardin, son sırada ise 107.206 kişiyle Ağrı ili yer almaktadır. Nüfusu 150.000-250.000 arasında değişen, Diyarbakır, Erzincan, Mardin, Urfa olmak üzere dört il Türkiye toplam nüfusunun % 5,14 nü doğu illeri toplam nüfusunun da % 27.76'sını oluşturmaktadır.

²³⁴ Tablo 7 ; DİE 1935 Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

3.3. 1941-1945 Dönemi

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği bu dönemde Türkiye, barış ve kendi güvenliği açısından bir takım ittifaklar kurmasına karşın savaşa hazırlıksız yakalanmıştı. Birinci sanayi programının sonuçları yeni alınmaya başlamış, ikinci program uygulamasına geçilirken savaş çıkmıştı. Tüm bunlara karşın sanayi ve tarımda beklenen gelişmelere ulaşamamıştı. Demir yolu Güneyde Malatya, Elazığ, Diyarbakır'a ulaşmış, Kuzeyde Sivas, Erzincan'a varmıştı. Demir yolu politikası başarılı olsa da kara yollarında istenilen başarı yakalanmamıştı. Bunun sonucu olarak iç piyasada beklenen dinamik yapıya kavuşulamamıştı. Bu dönemde de ithalata bağımlılık devam etmiştir²³⁵ Savaş ortamının getirmiş olduğu bu konjunktör kamu harcamalarını da büyük ölçüde etkilemiştir.²³⁶ 1940-1945 döneminde Doğu illerinin nüfusları ile birlikte Türkiye ve bölge nüfusu içindeki payları tablo 8' de verilmiştir.²³⁷

Tablo 8: 1940 Sayım Sonuçlarına Göre Doğu İllerinin Nüfus Oranları

NÜFUS BİLGİLERİ	Miktarı	Genel Toplamdaki Payı	Doğu İllerindeki Payı
Ağrı	133.504	%0.71	%3.97
Bingöl	75.510	%0.40	%2.24
Bitlis	71.950	%0.38	%2.14
Diyarbakır	249.949	%1.33	%7.42
Elazığ	198.081	%1.05	%5.89
Erzincan	171868	%0.91	%5.11
Erzurum	395.876	%2.11	%11.77
Gaziantep	290.058	%1.54	%8.62
Hakkari	35.124	% 0.19	% 1.04
Kars	381.176	%2.03	%11.33
Malatya	428.660	%2.28	%12.74
Mardin	234.457	%1.25	%6.97
Muş	82.699	%0.44	%2.46
Siirt	133.627	%0.72	%3.97
Tunceli	90.446	%0.48	%2.69
Urfa	263.855	%1.40	%7.84
Van	127.858	%0.68	%3.80
Doğu İlleri	3.364.698	100.00 %	17.90
Diğer İller	18.790.174		82.10
İller Geneli	17.820.956		100.00 %

²³⁵ Çavdar, a.g.e., s. 297

²³⁶ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1939-1950)**, Ankara, 1995, s. 420-421.

²³⁷ Tablo 8; DİE 1940 Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

1940 yılında yapılan sayım sonuçlarına göre Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan illerin toplam nüfusu 3.364.698' tür. Bu sayımda Türkiye nüfusu ise 18.790.174'dür. Bu durumda Doğu Anadolu bölgesi ülke genelinin 17.90' ini barındırmaktadır. Bir önceki nüfus sayımında Doğu Anadolu Bölgesinin nüfusunda toplam 370.790 kişilik bir artış olmuştur. Buna göre Türkiye toplam nüfusu % 14.01 bir artış gösterirken bu rakam doğu illerinde % 11.03'e ulaşmaktadır. Doğu illerinde büyüklük sırasıyla Malatya, Erzurum, Kars, Gaziantep, Urfa illeri 250.000'nin üzerinde nüfusa sahip olup bunlar Türkiye toplam nüfusunun %9.36, Doğu illerinin ise % 52.29' unu teşkil etmektedir. Nüfus çokluğu açısından ilk üç sıra değişmemiş ancak 250,000 nüfusunun üzerine Gaziantep, Urfa illeri çıkmıştır..

Ele alınan dönemde doğuda 5 ilin nüfusu 100 binden yukarı 250.000 den aşağı idi. Bunlar büyüklük sırasıyla Diyarbakır, Mardin, Elazığ, Erzincan, Siirt, Van illeri olup Türkiye nüfusunun % 6.65'ini, doğu illeri toplam nüfusun unda % 37.13'ünü barındırmaktaydı. Bu grupta Elazığ ve Van'ın doğu illeri toplamı ve Türkiye nüfusu içerisindeki payı düşerken, diğerlerinin belirli seviyelerde arttığı gözlenmektedir. Geride kalan Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Muş, Tunceli illeri ise nüfusları 100.000'ne ulaşmamıştır. Bu iller Türkiye nüfusunun % 1.93 ünü, doğu illerinin toplamında %10.48 ini teşkil etmekteydiler. Bu illerin nüfusları ile kamu harcamalarından aldıkları payların mukayesesi ve sektörler itibarıyla dağılımı tablo dokuzda verilmiştir.

1943–1945 döneminde Türkiye'deki iller genelinde kişi başına toplam kamu harcaması % 28.53 TL iken bu arada doğu illerinde % 25.64 dür. Doğu illerindeki kişi başına harcama oranı ülke geneline göre %10.13 daha düşüktür. Sektörel bazda gerçekleşen kamu harcamalarının ülke geneli üzerine çıktığı alanlar sırasıyla bayındırlık, emniyet ve jandarma ve sağlıktır. Bayındırlıkta %31, asayişte %11, sağlıkta ise %7.2 bir fazlalığa sahiptir²³⁸

²³⁸ Tablo 9: da verilen nüfus miktarları 1940 yılı Devlet İstatistik Enstitüsü, 1940 yılı Nüfus Sayım sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir. Bu dönem ile ilgili 1943 yılından önceki kamu harcama miktarları bulunmadığından dolayı nüfus 1943, 1944 ve 1945 yılı artış oranları göz önüne alınarak yapılmıştır.

Tablo 9: Doğu İllerinde Yapılan Kamu Harcamalarının İller Genel Toplamına Göre Oranları ve Bu Oranların Kamu Harcamalarının, nüfus oranları ile karşılaştırılması(1943-1945)²³⁹

	Nüfusu	Toplam K. Har.	Adalet Bakanlığı	Emn.ve Jan.	Millî Eğ. Bakanlığı	Bayındırlık Bakanlığı	SSYB	Tarım Bakanlığı	Diy. İşt. Bşk.
Ağrı	72.886	12.74	1.16 < -	5.91 < -	1.74 < -	2.07 < -	0.90 < -	0.81 < -	0.15 = -
Bingöl	42.110	16.62	1.50 < -	11.63 > +	0.46 < -	1.34 < -	0.90 < -	0.56 < -	0.22 > +
Bitlis	41.295	21.22	3.55 > +	12.81 > +	1.37 < -	1.28 < -	1.34 < -	0.59 < -	0.29 > +
Diyarbakır	154.392	45.60	3.06 > -	9.93 > +	8.20 > +	14.27 > +	8.80 > +	1.18 < -	0.16 > -
Elazığ	114.219	32.95	2.82 > -	7.22 < -	4.69 < -	8.48 > +	8.78 > +	0.78 < -	0.18 > -
Erzincan	95.098	32.84	2.11 < -	7.86 < +	2.56 < -	15.39 > +	3.59 > +	1.18 < -	0.15 = -
Erzurum	222.836	26.29	1.59 < -	3.88 < -	11.29 > +	6.13 < +	2.14 < -	1.15 < -	0.10 < -
Gaziantep	184143	13.33	2.45 > -	3.39 < -	3.09 < -	1.16 < -	2.20 < -	0.94 < -	0.11 < -
Hakkari	21867	34.72	2.55 > -	27.90 > +	0.72 < -	0.53 < -	1.99 < -	0.78 < -	0.25 > +
Kars	213920	21.13	1.29 < -	4.78 < -	10.02 > +	2.54 < -	1.35 < -	1.03 < -	0.12 < -
Malatya	251084	18.65	1.40 < -	2.62 < -	6.69 > -	2.42 < -	1.40 < -	3.98 > +	0.14 < -
Mardin	151503	13.62	2.67 > -	8.16 > +	0.62 < -	0.22 < -	1.03 < -	0.95 < -	0.16 > -
Muş	44363	16.53	4.07 > +	9.03 > +	1.71 < -	0.63 < -	0.95 < -	2.62 > +	0.19 > -
Siirt	87913	35.52	3.34 > -	12.94 > +	0.60 < -	16.63 > +	1.41 < -	0.39 < -	0.20 > =
Tunceli	57783	89.32	2.46 > -	37.84 > +	1.27 < -	44.68 > +	1.85 < -	0.93 < -	0.28 > +
Urfa	147239	14.68	2.78 > -	7.01 < -	1.66 < -	0.79 < -	1.84 < -	0.76 < -	0.13 < -
Van	67785	38.26	3.65 > +	26.01 > +	1.35 < -	4.28 < -	2.35 < -	0.45 < -	0.19 > -
Doğu İlleri	1969436	25.64	2.26	8.15	4.98	6.15	2.68	1.30	0.15
İller Geneli	10.692.573	28.53	3.38	7.31	7.42	4.71	2.50	3.01	0.20

Buna karşılık Millî Eğitim, adalet, tarım ve diyanet alanlarında gerçekleşen kişi başına kamu harcamaları, doğu illerinde, ülke genelinin altında kalmaktadır. Bunlardan eğitim %33, adalet %33, tarım %57, diyanet %25'lik bir azlık söz konusudur.

Bölgenin en önemli gelir kaynağı tarım ve hayvancılık olmasına rağmen sektörler içerisinde bu bölgede en az pay ayrılan sektör tarım harcamaları olmuştur. Tarımın gelişmesi, üreticinin elindeki ürünün satılması ve diğer bölgelere ulaştırılma hususunda Demir yollarında belirli bir aşama kaydedilirken kara yolu bağlantılarının sağlanması hususunda istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Tali yollarının yetersizliğinin yanı sıra

²³⁹ Tablo 9: 1943-1945 yıllarına ilişkin Bütçe Kesin Hesapları ile Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak düzenlenmiştir. Tablodaki < ve işaretleri, o ilde gerçekleşen kişi başına kamu harcamasının, doğu illeri ortalamasından düşük veya yüksek olduğunu; - ve + işaretleri ise, o ilde gerçekleşen kişi başına kamu harcamasının, iller genel ortalamasından düşük veya yüksek olduğunu gösterir

kırsal kesimde, toprak mülkiyetinin feodal karakterini koruması, üretim ve verim artışı önünde ciddi bir engel olmuştur.²⁴⁰

1943–1945 döneminde Doğu Anadolu da gerçekleşen Kamu Harcamalarının dökümü tablo10’de verilmiştir.

Tablo 10: Doğu İllerinde Yapılan Kamu Harcamalarının İller Genel Toplamına Göre Oranları ve Bu Oranların Kamu Harcamalarının, nüfus oranları ile karşılaştırılması(1943-1945)²⁴¹

	Nüfusu	Toplam K. Har.	Adalet Bakanlığı	Emn.ve Jan.	Millî Eğ. Bakanlığı	Bayındırlık Bakanlığı	SSYB	Tarım Bakanlığı	Diy. İşt. Bşk.
Ağrı	%0.68	%0.31<	%0.23 <	%0.55 <	%0.16 <	%0.30 <	%0.24 <	%0.18 <	%0.51 <
Bingöl	%0.39	%0.23<	%0.18 <	%0.63 >	%0.02 <	%0.11 <	%0.14 <	%0.07 <	%0.43 >
Bitlis	%0.39	%0.29<	%0.41 >	%0.68 >	%0.07 <	%0.10 <	%0.21 <	%0.08 <	%0.57 >
Diyarbakı	%1.44	%2.30>	%1.31 <	%1.96 >	%1.60 >	%4.38 >	%5.08 >	%0.57 <	%1.15 <
Elazığ	%1.07	%1.23>	%0.89 <	%1.05 <	%0.68 <	%1.92 >	%3.75 >	%0.28 <	%0.97 <
Erzincan	%0.89	%1.02>	%0.56 <	%0.96 >	%0.31 <	%2.91 >	%1.28 >	%0.35 <	%0.67 <
Erzurum	%2.08	%1.92<	%0.98 <	%1.10 <	%3.17 >	%2.72 >	%1.78 <	%0.80 <	%1.09 <
Gaziantep	%1.72	%0.80<	%1.25 <	%0.80 <	%0.72 <	%0.42 <	%1.51 >	%0.54 <	%0.97 >
Hakkari	%0.20	%0.25>	%0.15 <	%0.78 >	%0.02 <	%0.02 <	%0.16 <	%0.05 <	%0.26 >
Kars	%2.00	%1.48<	%0.76 <	%1.31 <	%2.70 >	%1.08 <	%1.08 <	%0.69 <	%1.23 <
Malatya	%2.35	%1.54<	%0.98 <	%0.84 <	%2.12 <	%1.21 <	%1.32 <	%3.11 >	%1.63 <
Mardin	%1.42	%0.68<	%1.12 <	%1.58 >	%0.12 <	%0.07 <	%0.59 <	%0.44 <	%1.12 <
Muş	%0.41	%0.24<	%0.50 <	%0.51 >	%0.10 <	%0.06 <	%0.16 <	%0.12 <	%0.39 <
Siirt	%0.82	%1.03>	%0.81 <	%1.45 >	%0.06 <	%2.91 >	%0.46 <	%0.11 <	%0.83 >
Tunceli	%0.53	%1.66>	%0.39 <	%2.75 >	%0.09 <	%5.03 >	%0.39 <	%0.16 <	%0.76 >
Urfa	%1.38	%0.72<	%0.14 <	%1.32 <	%0.31 <	%0.23 <	%1.01 >	%0.35 <	%0.92 <
Van	%0.63	%0.85>	%0.68 <	%2.26 >	%0.11 <	%0.58 <	%0.59 <	%0.09 <	%0.60 <
Doğu	%18.42	%16.55<	%12.34<	%20.53<	%12.36<	%24.05>	%19.75>	%7.97 <	%14.10<

1943–1945 döneminde Doğu da yedi ilde, kişi başına toplam kamu harcaması hem doğu illeri ve hem de iller genel ortalamasının üzerinde dendir. Bu iller sırasıyla Tunceli, Diyarbakır, Van, Siirt, Hakkâri, Elazığ, Erzincan illeridir.²⁴²

Söz konusu dönemde 10 ilde kişi başına toplam kamu harcaması, iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Bu iller Ağrı, Bingöl, Bitlis, Erzurum, Gaziantep, Kars,

²⁴⁰ Mustafa Sönmez, **Doğu Anadolu'nun Hikayesi Kürtler Ekonomik ve Sosyal Tarih**, İstanbul, 1990, s.119.

²⁴¹ Tablo 10: 1943-1945 yıllarına ilişkin Bütçe Kesin Hesapları ile Devlet İstatistik Enstitüsü, 1940 Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak düzenlenmiştir. ; Tablodaki < ve> işaretleri, illerin genel nüfus içerisindeki payları ile her sektörde buralara yapılan kamu harcamasının iller harcaması içerisindeki payının karşılaştırmasını gösterir. < İşareti, ilde o sektörde yapılan kamu harcamasının iller genel harcamasındaki payının,; il nüfusunun genel nüfus içerisindeki payından düşük olduğunu anlatır. > İşareti ise, o sektörde ilde yapılan kamu harcaması oranının, ilin nüfus oranından yüksek olduğunu anlatır

²⁴² 1943-1945 Döneminde gerçekleşen toplam kamu harcamalarının kamu gelirlerine oranları, Tunceli’de 89.32, Diyarbakır’da 45.60, Van’da 38.26, Siirt’te 35.52, Hakkari’de 34.72, Elazığ’da 32.95 Erzincan’da 32.84 olmuştur. Görüldüğü gibi bu oranlar doğu illeri ortalamasında üzerinde gerçekleşmiştir.

Malatya, Mardin, Muş, Urfa'dır. Bu grupta yer alan iller içerisinde kişi başına toplam kamu harcaması bölge ortalaması üzerinde olan tek il Erzurum olmuştur.

3.5. 1946–1950 Dönemi

Savaş sonrası dönem olarak da isimlendireceğimiz bu dönem, savaşın sıkıntılı izlerini taşımaktadır. Buna rağmen Demokrat Partinin seçimleri kazanması ile birlikte yeni bir siyasi yapılanma ve kalkınma hamlelerinin başlatıldığı bir dönem olarak da görülür. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de devletçilik politikasının gevşediğidir. Ülke ihtiyaçları göz önüne alınarak yatırımlara başlanılmıştır.²⁴³ Bunların yapılabilmesi için bir dizi karar alındı ve uygulamaya koyuldu. Bunların kamu harcamalarını ve demografik yapıyı etkilemesi de kaçınılmazdı. 1946–1950 döneminde 18 ilin nüfusları ile bunların Türkiye ve bölge nüfusu içerisindeki payları Tablo11 'de çıkarılmıştır.²⁴⁴

1945 yılında yapılan sayım sonuçlarına göre Doğu Anadolu bölgesinde yer alan illerin toplam nüfusu 3.364.698 dir. Bu sayımda Türkiye nüfusu ise 18.790.174 dür. Bu durumda Doğu Anadolu bölgesi ülke genelinin % 17.91 ini oluşturmaktadır. Bir önceki dönemdeki ülke genel ortalamasına göre bu oran % 0.50 bir azalmanın olduğu, nüfus olarak da 82.305 kişilik bir artışı göstermektedir. Buna göre Türkiye Nüfusu % 5.44'lik bir artış gösterirken bu rakam doğu illerinde % 29.52 ye ulaşmaktadır.

Doğu illerinde büyüklük sırasıyla Malatya, Erzurum, Kars illeri ilk üç sırayı almaktadır. Bu illeri Gaziantep ve Urfa illeri izlemiştir. Bu beş il Türkiye nüfusunun % 9.36'sını, doğu illeri toplam nüfusunun % 52.30' unu barındırmaktadır. Bu sayımda bu beş ilin dışında kalan diğer 12 ilin nüfusu 250.000'nin altında olup, bu iller Türkiye toplam nüfusunun % 8.55' ini ve doğu illeri toplam nüfusunun da %47.70' ini teşkil etmekteydi.

²⁴³ İlhan Uludağ, Ersan Arıcan, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul , 2003, s. 64.

²⁴⁴ Sait Aşgın, **Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)**, Ankara 2000, s. 109.

Tablo 11: 1945 Sayım Sonuçlarına Göre Doğu İllerinin Nüfus Oranları²⁴⁵

NÜFUS BİLGİLERİ	Miktarı	Genel Toplamdaki Payı	Doğu İllerindeki Payı
Ağrı	133504	%3.97	%0.71
Bingöl	75510	%2.24	%0.40
Bitlis	71950	%2.14	%0.38
Diyarbakır	249949	%7.42	%1.33
Elazığ	198081	%5.89	%1.05
Erzincan	171868	%5.11	%0.91
Erzurum	395876	%11.77	%2.11
Gaziantep	290058	%8.62	%1.54
Hakkari	35124	%1.04	%0.19
Kars	381176	%11.33	%2.03
Malatya	428660	%12.74	%2.28
Mardin	234457	%6.97	%1.25
Muş	82619	%2.46	%0.44
Siirt	133627	%3.97	%0.72
Tunceli	90446	%2.69	%0.48
Urfa	263855	%7.84	%1.40
Van	127858	%3.80	%0.68
Doğu İlleri	3364698	%17.90	
Diğer İller	15425476	%82.10	
İller Genel	18790174	100.00	%100.00

Nüfusu 100.000-150.000 arasında değişen iller Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Mardin, illeridir. Bu illerin nüfusu Türkiye toplam nüfusunun % 2.87'sini, doğu illeri nüfusunun da % 25.39'ünü oluşturmaktadır. Bu dört ilin dışında yer alan Ağrı, Bingöl, Bitlis, Hakkari, Muş, Siirt, Tunceli ve Van illerinin nüfusları 100 bin altında olup Türkiye toplam nüfusunun % 2.52'sini, doğu illeri toplam nüfusunun % 22.31'ni barındırmaktadır. Bölgedeki en az nüfus barındıran il 21.074 ile Hakkâri ili olmuştur. Bu dönemde doğu illerinin sahip oldukları mukayesesi ve bunların sektörel itibarıyla dağılımı tablo12'de verilmiştir.

²⁴⁵ Tablo 11; DİE 1945 Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 12: Doğu İllerinde Yapılan Kamu Harcamalarının İller Genel Toplamına Göre Oranları Ve Bu Oranların Kamu Harcamalarının, Nüfus Oranları İle Karşılaştırılması (1946-1950)²⁴⁶

	Nüfusu	Toplam K. Har.	Adalet Bakanlığı	Emn.ve Jan.	Millî Eğ. Bakanlığı	Bayındırlık Bakanlığı	SSYB	Tarım Bakanlığı	Diy. İşt. Bşk.
Ağrı	133.504	4.58< -	6.43< +	16.38< +	8.39< -	9.79< +	2.91< -	1.53< -	0.32< -
Bingöl	75.510	5.44< -	6.92> -	17.83> +	9.02< -	15.20> +	3.30< -	1.64< -	0.51< -
Bitlis	71.950	6.46	9.07> +	21.81> +	14.80< -	10.14< +	6.15< -	1.85< -	0.74> +
Diyarbakır	249.949	13.10> +	7.80> +	17.12> +	25.36> +	64.21> +	12.45> +	3.17< -	0.86> +
Elazığ	198.081	10.28> +	7.15> -	13.33< -	21.86> -	37.15> +	19.81> +	2.92< -	0.59> -
Erzincan	171.868	6.18< -	6.90> -	11.20< -	18.54> -	12.95< +	7.10> +	4.47> -	0.67> +
Erzurum	395.876	5.76< -	4.38< -	8.76< -	28.24> +	6.74< -	6.00< -	3.06< -	0.45< -
Gaziantep	290.058	4.36< -	6.00< -	9.08< -	15.47< -	3.84< -	6.35< -	2.46< -	0.41< -
Hakkari	35.124	16.69> +	10.12> +	96.33> +	13.63< -	38.40> +	5.01< -	2.68< -	0.76> +
Kars	381.176	4.67< -	4.53< -	10.01< -	23.04> +	3.10< -	2.69< -	3.04< -	0.28< -
Malatya	428.660	5.91< -	5.10< -	6.28< -	22.48> +	12.74< +	5.18< -	6.89> +	0.45< -
Mardin	234.457	4.92< -	7.17> -	21.65> +	7.86< -	4.32< -	5.37< -	2.21< -	0.64> +
Muş	82.699	5.57< -	8.78> +	17.05> +	10.80< -	13.40< +	2.53< -	2.58< -	0.51< -
Siirt	133.627	7.31> +	8.84> +	35.58> +	8.09< -	11.77< +	6.43< +	1.47< -	0.96> +
Tunceli	90.446	11.07> +	11.84> +	52.20> +	17.39< -	18.05> +	8.22> +	2.55< -	0.75> +
Urfa	263.855	4.59< -	6.67> -	12.51< -	6.92< -	5.77< -	6.41< +	4.39> -	0.58> -
Van	127.858	12.34> +	8.18> +	59.73> +	22.74> +	25.35> +	4.46< -	2.48< -	0.47< -
Doğu iller	3.364.698	6.74	6.48-	16.89+	18.46-	15.06+	6.63 +	3.37 -	0.54 -
İller geneli	18.790.174	6.46	7.70	13.86	21.86	9.32	6.38	4.85	0.61

1946–1950 döneminde doğu illerinde kişi başına yapılan kamu harcaması ülke geneline göre yüksek görünmektedir. İller genelinde kişi başına düşen kamu harcaması % 6,46 TL/kişi düşerken doğu bölgesinde kişi başına düşen kamu harcaması %6,74 TL/kişi olmuştur. Bu da doğu illerinde kişi başına yapılan kamu harcamalarının ülke geneline göre % 4.15 daha fazla olduğu ifade eder.

Bir önceki dönemde ülke geneli kamu harcamasının bölge kamu harcamasına göre % 10.13 bir fazlalık görülmesine rağmen, bu dönemde bölgeye yapılan harcamanın artırıldığı ve bu artışın bir önceki döneme göre % 14.28 olduğu görülmektedir.

²⁴⁶ Tablo 12: 1946-1950 yıllarına ilişkin Bütçe Kesin Hesapları ile Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak düzenlenmiştir. Tablodaki < ve > işaretleri, o ilde gerçekleşen kişi başına kamu harcamasının, doğu illeri ortalamasından düşük veya yüksek olduğunu; - ve + işaretleri ise, o ilde gerçekleşen kişi başına kamu harcamasının, iller genel ortalamasından düşük veya yüksek olduğunu gösterir

Sektörel bazda baktığımızda harcamadaki artışların dengeli bir şekilde olmadığı görülmektedir. Kamu harcamaların ülke genelinin üzerine çıktığı sektörler bayındırlık, asayiş ve sağlıktır. Bayındırlıkta %61.59, emniyet ve jandarma % 21.86 ve sağlık %3.92' lik bir fazlalığa sahiptir.

Bu sektörlerdeki artışlara karşılık millî eğitim, tarım, adalet ve diyanet alanlarındaki kamu harcamalarının ülke genelinin altına kaldığı görülmektedir. Millî Eğitim % 18.41, adalet % 18.83, tarım % 43.91, diyanette % 12.96'lık bir azlık söz konusudur. Bölgenin en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olmasına rağmen en az kamu harcaması tarım alanında yapılmıştır. Anayasanın 37 Maddesinde “Devlet toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amacıyla gereken tedbirleri alır. Kanun, bu amaçlarla değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet, çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır.” Anayasada bu hüküm bulunmasına rağmen, Doğu Bölgesinin gelişmesinde en önemli etken olabilecek tarımın geri bırakılması, günümüzdeki bölge sorunlarının oluşmasında etkisi olmuştur.²⁴⁷ 1946-1950 döneminde doğu Anadolu'da gerçekleşen kamu harcamalarının dökümü tablo 13'de verilmiştir.

Bu dönemde hem doğu illeri ve hem de ülke geneli ortalaması üzerinde kalan iller sırasıyla Hakkari, Diyarbakır, Van, Tunceli, Elazığ, Siirt'tir.²⁴⁸ Bitlis ilinin kamu harcaması oranı ülke genel ortalaması ile aynı olmuştur. Ancak doğu illeri ortalamasının altında kalmıştır. Ayrıca bu dönemde ülke genel ortalamasının altında kalan iller Ağrı, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Kars, Malatya, Mardin, Muş ve Urfa' dır.

²⁴⁷ Mehmet Emin Bozarşlan, **Doğunun Sorunları**, Ankara, 1966, s. 151.

²⁴⁸ 1946-1950 Döneminde gerçekleşen toplam kamu harcamasının kamu gelirlerine oranları, Hakkari'de 16.69, Diyarbakır'da 13.10, Van'da 12.34, Tunceli'de 11.07, Elazığ'da 10.28, Siirt'te 7.31 olmuştur. Bu iller hem ülke geneli hem de doğu illeri ortalamalarının üzerinde olmuştur.

Tablo13: Doğu İllerinde Yapılan Kamu Harcamalarının İller Genel Toplamına Göre Oranları ve Bu Oranların Kamu Harcamalarının, Nüfus oranları ile karşılaştırılması(1946-1950)²⁴⁹

	Nüfusu	Toplam K. Har.	Adalet Bakanlığı	Emn.ve Jan.	Millî Eğ. Bakanlığı	Bayındırlık	SSYB	Tarım Bakanlığı	Diy. İşt. Bşk.
Ağrı	%0.71	% 0.45<	%0.59<	%0.84>	%0.27<	%0.75>	%0.32<	%0.22<	%0.38<
Bingöl	%0.40	% 0.29<	%0.36<	%0.52>	%0.17<	%0.66>	%0.21<	%0.14<	%0.34<
Bitlis	%0.38	%0.48>	%0.45>	%0.60>	%0.26<	%0.42>	%0.37<	%0.15<	%0.47>
Diyarba	%1.33	%2.10>	%1.35>	%1.64>	%1.54>	%9.17>	%2.59>	%0.87<	%1.89>
Elazığ	%1.05	%1.40>	%0.98<	%1.01<	%1.05=	%4.20>	%3.27>	%0.64<	%1.03<
Erzincan	%0.91	%0.80<	%0.82<	%0.74<	%0.78<	%1.27>	%1.02>	%0.84<	%1.01>
Erzurum	%2.11	%1.72<	%1.20<	%1.33<	%2.72>	%11.53<	%1.98<	%1.33<	%1.55<
Gaziantep	%1.54	%0.94<	%1.20<	%1.01<	%1.09<	%0.64<	%1.54=	%0.78<	%1.04<
Hakkari	%0.19	%0.41>	%0.25>	%1.30>	%0.12<	%0.77>	%0.15<	%0.10<	%0.23>
Kars	%2.03	%1.32<	%1.19<	%1.47<	%2.14>	%0.67<	%0.86<	%1.27<	%0.95<
Malatya	%2.28	%1.93<	%1.51<	%1.03<	%2.35>	%3.12>	%1.85<	%3.24>	%1.69<
Mardin	%1.25	%0.79<	%1.16<	%1.95>	%0.45<	%0.58<	%1.05<	%0.57<	%1.31>
Muş	%0.44	%0.43<	%0.50>	%0.54>	%0.22<	%0.63>	%0.17<	%0.23<	%0.37<
Siirt	%0.71	%0.67<	%0.82>	%1.83>	%0.26<	%0.90>	%0.72>	%0.22<	%1.13>
Tunceli	%0.48	%0.63>	%0.74>	%1.81>	%0.38<	%0.93>	%0.62>	%0.22<	%0.60>
Urfa	%1.40	%0.82<	%1.22<	%1.27<	%0.62<	%0.87<	%1.41>	%1.27<	%1.33<
Van	%0.68	%1.12>	%0.72>	%2.93>	%0.71>	%1.85>	%0.48<	%0.35<	%0.52<
Doğu	%17.91	%16.31<	%15.07<	%21.82>	%15.12<	%28.95>	%18.60>	%12.45<	%15.83<

²⁴⁹ Tablo 13: 1946-1950 yıllarına ilişkin Bütçe Kesin Hesapları ile Devlet İstatistik Enstitüsü, 1945 Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak düzenlenmiştir.; Tablodaki < ve > işaretleri, illerin genel nüfus içerisindeki payları ile her sektörde buralara yapılan kamu harcamasının iller harcaması içerisindeki payının karşılaştırmasını gösterir. < İşareti, ilde o sektörde yapılan kamu harcamasının iller genel harcamasındaki payının,; il nüfusunun genel nüfus içerisindeki payından düşük olduğunu anlatır. > İşareti ise, o sektörde ilde yapılan kamu harcaması oranının, ilin nüfus oranından yüksek olduğunu anlatır

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEKTÖRLER İTİBARIYLA KAMU HARCAMALARININ SEYRİ

1. Genel Ortalamanın Üzerinde Kamu Harcaması Gerçekleşen Sektörler

Doğu Anadolu Bölgesinde kişi başına yapılan toplam kamu harcamasının altı sektör içerisinde Türkiye iller ortalamasının fazla olduğu alanlar, asayiş ve bayındırlıktır.²⁵⁰ Doğu Anadolu'da Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı eliyle yapılan kamu harcamaları, yürütülen kamu hizmetlerinin niteliği göz önüne alınarak birlikte değerlendirilmiştir. Çünkü hâlen yürürlükte olan mevzuat düzenlemelerine göre de Polis örgütünün kurulmadığı yerlerde, polisin yürütmekte yükümlü olduğu tüm hizmetler, Jandarma tarafından yerine getirilmektedir.²⁵¹ Jandarmanın genel olarak görev ve sorumluluk alanı polis görev sahası dışı olup, bu alanlar il ve ilçe belediye hudutları haricinde kalan veya polis teşkilatı bulunmayan yerlerdir.²⁵²

1.1. Güvenlik Hizmetleri

1943 -1945 döneminde iller genelinde kişi başına 7.31 TL asayiş harcaması yapılırken, aynı dönemde doğu illerinde kişi başına ortalama 8.15 TL düzeyindeydi. Bu iller ortalamasının %11 fazla olduğunu göstermektedir.

İller genel ortalamasının 13.86 TL/kişi olduğu 194-1950, döneminde doğu illerindeki kişi başına harcaması 16.89 TL düzeyindeydi. 1946-1950 dönemindeki asayiş harcamalarının bir önceki döneme göre bir artış olduğu görülmektedir.

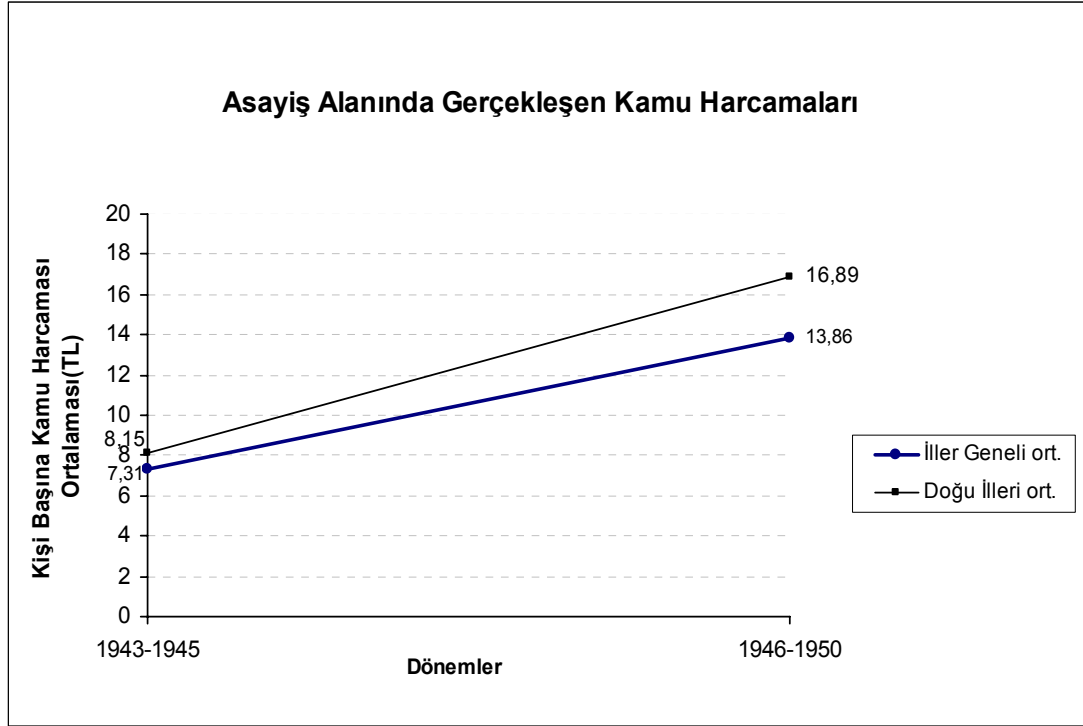
Doğu illerinde emniyet alanında yapılan kişi başına toplam kamu harcaması ortalaması 9 ilde doğu illeri ortalamasının da üzerinde gerçekleşmiştir. Bunlar kişi

²⁵⁰ Kamu hizmetleri içerisinde en temel görevlerden birinin asayişin sağlanması ve diğer hizmetlerin yürütülebilmesinin de buna bağlı olduğu ile ilgilidir. "Fertlerin kendileri ve mal ve eşyalarının herhangi bir şiddet ve müdahaleye açık kalmaması "amacına dönük olarak maliyet ve karlılık unsurları aranmaz. Bkz.. Akif Erginay, **a.g.e.**, s.153.

²⁵¹ Sait Aşgın, **a.g.e.**, s.127.

²⁵² Jandarma Teşkilatı, Görev ve Yetkileri Yönetmeliği (Madde 19-20), bkz., **Resmî Gazete**, 18254, 17.12.1983.

başına toplam harcama miktarının büyüklüğüne göre Tunceli, Hakkari, Van, Siirt, Bitlis, Bingöl, Diyarbakır, Muş, Mardin illeridir²⁵³. Görülüyor ki asayiş harcamalarının fazlalığını gerektiren ortamlar bu dokuz ilde yoğunlaşmıştır.

Grafik:1²⁵⁴

Erzincan, Elazığ, Ağrı, Kars, Gaziantep, Malatya, Urfa, Erzurum illerinde ise asayiş alanında kişi başına yapılan kamu harcaması miktarları doğu illeri ortalamasının altında gerçekleşmiştir.²⁵⁵

²⁵³ Bu illerde gerçekleşen asayiş harcamaları kişi başına harcama miktarının büyüklüğüne göre Tunceli 37.84 TL/kişi, Hakkari 27.90 TL/kişi, Van 26.0 TL/kişi, Siirt 12.94 TL/kişi, Bitlis 12.81 TL/kişi, Bingöl 11.63 TL/kişi, Diyarbakır 9.93 TL/kişi, Muş 9.03 TL/kişi, Mardin 8.16 TL/kişi olarak gerçekleşmiştir.

²⁵⁴ Grafik 1: 1943 -1950 yıllarına ilişkin Bütçe kesin hesapları ile; DİE. 1940, 1945 yılları nüfus sayım sonuçlarından yararlanarak oluşturulmuştur.

²⁵⁵ 1943-1945 döneminde kişi başına gerçekleşen asayiş harcamaları Erzincan 7.86 TL/kişi, Elazığ 7.22 TL/kişi, Ağrı 5.91 TL/kişi, Kars 2.62 TL/kişi, Gaziantep 3.39 TL/kişi, Malatya 2.62 TL/kişi, Urfa 2.01 TL/kişi, Erzurum 3.88 TL/kişi olarak gerçekleşmiştir.

Tablo14: Emniyet ve Asayiş Alanında Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1943-1945)²⁵⁶

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞİ B.
	1943-1945	1943-1945	1943-1945
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	43.062.622	:%0.55	5.91
Bingöl	48.985.860	%0.63	11.63
Bitlis	52.895.191	%0.68	12.81
Diyarbakır	153.385.512	%1,96	9.93
Elazığ	82.417.273	%1.05	7.22
Erzincan	74.733.431	%0.96	7.86
Erzurum	86.505.888	%1.10	3.88
Gaziantep	62.376.321	%0.80	3.39
Hakkari	61.019.772	%0.78	27.90
Kars	102.211.754	%1.31	4.78
Malatya	65.766.191	%0.84	2.62
Mardin	123.624.001	%1.58	8.16
Muş	40.075.582	%0.51	9.03
Siirt	113.794.460	%1.45	12.94
Tunceli	214.885.317	%2.75	37.84
Urfa	103.213.045	%1.32	7.01
Van	176.281.346	%2.26	26.0
Doğu İlleri	1.605.233.566	%20.53	8.15
Diğer İller	6.211.919.652	%79.47	7.12
İller Geneli	7.817.153.218	%100.00	7.31

Elazığ, Erzincan, Ağrı, Kars, Gaziantep, Malatya, Urfa, Erzurum illerinde asayiş alanında yüksek kamu harcaması yapılmasını gerektiren ortamların bulunmadığı anlaşılmaktadır. Hatta Ağrı, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, Kars, Malatya, Urfa illerinde asayiş alanında yapılan kişi başına kamu harcamaları, iller genel ortalamasının altındadır.

Asayiş hizmetleri alanında Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı eliyle yapılan kamu harcamalarında doğu illerine ayrılan pay 1946-1950 döneminde 21.82 olmuştur. Bu oran daha önceki dönemler de asayiş alanında doğu illerine yapılan kamu harcaması oranları ile karşılaştırıldığında önemli bir artış dikkati çekmektedir.

Kişi başına asayiş harcaması doğu illerinde ortalama 16,89 lira, diğer illerde ise 13,20 olmuştur. Doğu illerinden Ağrı, Elazığ, Urfa, Erzincan, Kars, Gaziantep,

²⁵⁶ Tablo 14: 1943-1945 yıllarına ilişkin Bütçe Kesin Hesapları ile DİE 1940 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Erzurum ve Malatya illerinde asayiş alanında kişi başına yapılan kamu harcaması miktarları doğu illeri ortalamasının altında gerçekleşmiştir.²⁵⁷

Toplam Kamu Harcamasının doğu illeri ortalamasının üzerinde olan illerin sayısı dokuzdur. Bunlar, kişi başına toplanan harcama miktarının büyüklüğüne göre Hakkari, Van, Tunceli, Siirt, Bitlis, Mardin, Bingöl, Diyarbakır ve Muş illeridir.²⁵⁸ Bu da şunu göstermektedir ki asayişle ilgili harcamaların sebeplerini oluşturan nedenlerinin bu illerde daha fazla olmasıdır. Gelişmiş ülkelerde asayiş uygulamaları ekonomide istikrarı sağlama fonksiyonu olduğu iddia edilmektedir. Halbuki iktisadî kalkınma safhasında bulunan ekonomiler açısından aynı iddiayı ileri atmak mümkün değildir.

Tablo15: Emniyet ve Asayiş Alanında Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1950)²⁵⁹

	MİKTAR(TL)	YÜZDE	KİŞİ B. HAR.
	1946 -1950	1946 -1950	1946 -1950
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	2.187.195.90	%0,84	16,38
Bingöl	1.346.206.70	%0,52	17,83
Bitlis	1.569.394.73	%0,60	21,81
Diyarbakır	4.279.134.14	%1,64	17,12
Elazığ	2.640.994.57	%1,01	13,33
Erzincan	1.925.122.01	%0,74	11,20
Erzurum	3.468.131.67	%1,33	8,76
Gaziantep	2.632.850.05	%1,01	9,08
Hakkâri	3.383.573.53.	%1,30	96,33
Kars	3.817.300.02	%1,47	10,01
Malatya	2.690.082.80	%1,03	6,28
Mardin	5.076.095.91	%1,95	21,65
Muş	1.409.740.49	%0,54	17,05
Siirt	4.754.612.96	%1,83	35,58
Tunceli	4.721.118.29	%1,81	52,20
Urfa	3.299.860.07	%1,27	12,51
Van	7.637.213.83	%2,93	59,73
Doğu İlleri	56.838.627.67	%21,82	16,89
Diğer İller	203.667.171.22	%78,18	13,20
İller Geneli	260.505.798.89	%100,00	13,86

²⁵⁷ 1946-1950 döneminde kişi başına gerçekleşen asayiş harcamaları Ağrı'da 16.38 TL/kişi, Elazığ'da 13,33 TL/kişi, Urfa'da 12,51 TL/kişi, Erzincan'da 11,20 TL/kişi, Kars'ta 10,01 TL/kişi, Gaziantep'te 90,8 TL/kişi, Erzurum'da 8,76 TL/kişi ve Malatya'da 6,28 TL/kişi olarak gerçekleşmiştir.

²⁵⁸ Bu illerde gerçekleşen Asayiş harcama miktarının büyüklüğüne göre Hakkâri'de 96,33 TL/kişi, Van'da 59,73 TL/kişi, Tunceli'de 52,20 TL/kişi, Siirt'te 35,58 TL/kişi, Bitlis'te 21,81 TL/kişi, Mardin'de 21,65 TL/kişi, Bingöl'de 17,83 TL/kişi, Diyarbakır'da 17,82 TL/kişi ve Muş'ta 17,05 TL/kişi, olarak gerçekleşmiştir.

²⁵⁹ Tablo 15:1946-1950 yıllarına ilişkin Bütçe Kesin Hesapları ile DİE 1945 yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarından uyarlanılarak hazırlanmıştır.

Çünkü asayiş harcamaları, ekonomide kalkınma gayesi ile kullanılacak kaynakları bu tür kullanımdan alıkoymaktadır. Asayiş harcamaları , başlı başına ekonomide refah yükseltici bir hizmet olarak görülmektedir. Bu itibarla bu tür harcamalar kalkınmakta olan ülkeler açısından olumsuz ve kalkınmayı engelleyici olarak görülmektedir.²⁶⁰ Yeni kurulan Türk Devleti'nin kısıtlı bütçesine rağmen bu bölgeye büyük miktarlarda aktarılan güvenlik harcamaları bölgenin gelişmesine olumsuz yönde etki yaptığı, aynı zamanda diğer alanlara da yapılacak harcamaları etkilediği görülmektedir. Doğu illerinde yürütülen asayişle ilgili kamu hizmetlerine 1946-1950 döneminde yapılan harcama tutarı, iller genelinde yapılanın % 21,82 üzerindedir. Bu pay 1943-1945 döneminde % 20,53 dır. Kişi başına harcamanın büyüklüğüne göre, Hakkari, Van, Tunceli, Siirt, Bingöl, Bitlis, Mardin ve Diyarbakır'da doğu illeri ortalamasının üzerinde asayiş harcaması gerçekleşmiştir. Bunlardan ilk dördünün ortalamaları oldukça yüksek düzeyde kişi başına 43,80 TL dolaylarında olmuştur.

1.2. Bayındırlık Hizmetleri

1943-1945 döneminde doğu illerindeki kişi başına harcamanın iller genel ortalamasının üzerinde gerçekleştiği bir diğer alan bayındırlıktır.

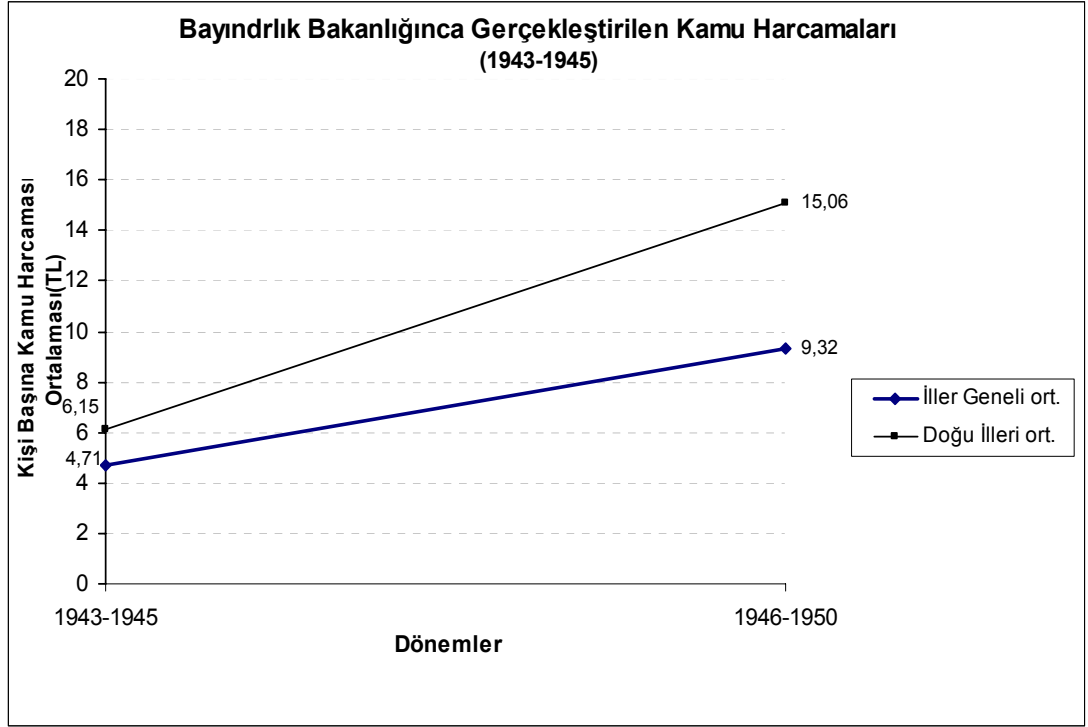
İller genel ortalamasının 4,71 TL/kişi olduğu bu dönemde doğu illeri ortalaması bunun, % 23 fazlasıyla 6.15 TL/kişi düzeyinde olmuştur. İkinci Dünya Savaşının devam ettiği bu dönemde bu bölgedeki bayındırlık hizmetlerinin yürütülmesi noktasında yapılan harcamalar oldukça önemlidir.²⁶¹ Doğu illerinde öncelikle bu dönemde önem verilen konulardan biri demir yollarının yapımıydı. II. Dünya Savaşının devam ettiği yıllarda Demir yolları inşaatları için gerekli ödenek ayrılamıyordu. Bu durumda iç borçlanmaya gidildi. Diyarbakır'dan Irak sınırına ve Elazığ'dan İran sınırına yapılan demir yoluna harcamak üzere %7 faizli 35 milyon liralık tahvil çıkarılmasına karar verildi.²⁶² Ve elde edilen para ile hattın inşasına devam edildi.²⁶³

²⁶⁰ İzzettin Önder; **a.g.e.**, s.134.

²⁶¹ Bu dönemde yapılan bariz vasıflardan biri de Türkiye'nin imar işleri üzerinde hassasiyetle durmuş olmasıdır. Türkiye'yi idealizmdaki mesut vatan haline koymak için harp ve tehlike anında bile imardan vazgeçilmemiştir. bkz. Sadri Erdem, " Yeni Bütçe ve Türk Görüşü " , **Vakit**, İstanbul, 6 Mart 1943

²⁶² 2.6.1941 tarih ve 4057 Numaralı Diyarbakır ve Elazığ İstasyonlarından Irak -İran Hudutlarına Kadar Yapılacak Demir yollarının İnşası için İstikraz Akdine Dair Kanun için bkz. **TBMM. Kavanin Mecmuası**, C.22, s.726.

²⁶³ Mithat Eridor, "Elazığ -Genç Hattı İşletmeye Açıldı", **Demir yolları Dergisi**, C.22, S. 267 -268, 2. Kanun -Şubat 1948, s.41.

Grafik: 2²⁶⁴

Hattın inşası için gerekli maddi kaynak sağlanmış ise de , yine II. Dünya Savaşının olumsuz etkisiyle çimento, demir, kereste gibi önemli inşaat malzemesi zamanında ve yeterince bulunamıyordu. Bulunanlar da yeterli motorlu taşıt olmadığı için inşaat bölgesine ulaştırılamıyordu. Bu yüzden inşaatta büyük zorluklarla karşılaşıyordu.²⁶⁵ Böylece 1940'ta kabul edilen kanun ile 5 yılda tamamlanması öngörülen Elazığ-Muş-Tatvan-Van-İran sınır hattının 1947 sonuna kadar ancak 129.688 km'lik bir bölümü açılabilmişti.²⁶⁶ Yine 1938 yılında başlanılan Diyarbakır – Kurtalan hattı 28 Ekim 1944 bitirilerek kullanıma açılmıştır.²⁶⁷

1938 yılından itibaren Erzincan'dan başlanarak bölgede etkili olan depremin vermiş olduğu hasarı ortadan kaldırmak ve bölgenin bayındır hâle getirilmesi

²⁶⁴ Grafik 2: 1943 -1950 yıllarına ilişkin Bütçe kesin hesapları ile; DİE. 1940, 1945 yılları nüfus sayım sonuçlarından yararlanarak oluşturulmuştur.

²⁶⁵ TBMM Kavanin Mecmuası , C.1, 1943, s.195.

²⁶⁶ TC. Bayındrılık Bakanlığı, Bayındrılıkta 50. Yıl, s.10

²⁶⁷ Ayın Tarihi , S.131, 1944, s.4.

hususunda da büyük çaba sarf edilmiştir.²⁶⁸ Öyle ki, 1949 yılı içerisinde 600 ev tamamlanarak kabulleri yapılmış ve halka dağıtılacak hâle getirilmiştir.²⁶⁹

Doğu Anadolu'da Bayındırlık Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamalarının 1943 -1945 dönemindeki genel durumu tablo16'de gösterilmiştir. Bu dönemde doğu illerinde yapılan bayındırlık harcamaları, iller genel toplamının %24.05'i kadardır. Bu oran, bayındırlık alanı, doğu illerine yapılan kamu harcamaları içerisinde birinci sıraya yerleştirmektedir. Bayındırlık alanında bu bölgede yapılan harcamaların, asayişin sağlanması için yapılan harcamalardan yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo16: Bayındırlık Alanında Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1943-1945)²⁷⁰

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B. HAR. (TL)
	1943-1945	1943-1945	1943-1945
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	15.128.689	%0.30	2.07
Bingöl	5.641.024	%0.11	1.34
Bitlis	5.286.315	%0.10	1.28
Diyarbakır	220.296.429	%4.38	14.27
Elazığ	96.898.427	%1.92	8.48
Erzincan	146.384.215	%2.91	15.39
Erzurum	136.689.072	%2.72	6.13
Gaziantep	21.304.005	%0.42	1.16
Hakkâri	1.152.560	%0.02	0.53
Kars	54.309.232	%1.08	2.54
Malatya	60.656.112	%1.21	2.42
Mardin	3.401.385	%0.07	0.22
Muş	2.791.075	%0.06	0.63
Siirt	146.242.349	%2.91	16.63
Tunceli	253.705.104	%5.03	44.68
Urfa	11.630.939	%0.23	0.79
Van	28.981.843	%0.58	4.28
Doğu İlleri	1.210.498.775	%24.05	6.15
Diğer İller	3.822.569.617	%75.95	4.38
İller Geneli	5.033.068.392	%100.00	4.71

²⁶⁸ Erzincan depremini takip eden 1940 yılından 1946 yılı sonuna kadar muhtelif deprem bölgelerinde yapılan Hükümet Konağı, okul cezaevleri, dispanserler, Karakollar inşası ve hususi idare ve belediyelere ve halka yardım gibi masrafların tutarı 23,6 milyon lirayı bulmuştur. bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.3. Dönem 8, 1947, s.199.

²⁶⁹ **Ayın Tarihi**, S. 193, 1949, s. 4.

²⁷⁰ Tablo 16:1943-1950 yıllarına ilişkin BKH ile DİE 1940 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Dönem itibarıyla Bayındırlık Bakanlığı eliyle yapılan kişi başına toplam kamu harcaması, doğu illeri için 6,15 TL/kişidir. Bu miktar aynı dönemde, iller genel ortalaması için 4,71 TL/kişi, Doğu illeri dışında kalan iller ortalaması içinde 4.38TL/kişidir. Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Bakanlığı eliyle yapılan harcama miktarı, iller geneli yapılan Bayındırlık harcamasından %29'dan daha yüksek düzeyde olmuştur. Devletin özellikle bu bölgede bayındırlık hizmetlerini sağlamak hususunda büyük gayret sarf ettiği görülmektedir. Doğu illerine yapılan harcamaların ulaştırma, haberleşme, tarım ve madencilik alanlarında yoğunlaştırılırken, ağırlıklı alanlar olarak tarım, enerji ve madencilik alanları seçilmiştir.

Bu harcamaların iller düzeyinde dağılıma baktığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Doğu illerinin beşinde Bayındırlık Bakanlığı eliyle kişi başına yapılan kamu harcamaları, doğu illeri ve iller geneli ortalamalarının üzerinde gerçekleşmiştir. Bu illerde kişi başına yapılan bayındırlık harcamasının büyükten küçüğe şöyle

İller genel ortalaması altında bayındırlık harcaması gerçekleşen iller ise şunlar olmuştur. Ağrı, Bingöl, Bitlis, Gaziantep, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Urfa ve Van illeridir. Bu on bir il'e yapılan toplam bayındırlık harcaması Tunceli iline yapılan bayındırlık harcamasının ancak %38 oranı kadardır. Bu da şunu göstermektedir ki yapılan Bayındırlık harcamalarının doğu illeri genelinde aynı düzeyde gerçekleşmediğidir.

1946-1950 döneminde Bayındırlık alanında kamu harcamalarında Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşen bayındırlık harcamaları iller geneli ortalamasından yüksek olmuştur. Doğu illerinde yapılan kişi başına bayındırlık harcaması hem göreceli, hem de mutlak değer olarak yüksektir. İller genel ortalamasının 9.32 TL/kişi olduğu bu dönemde doğu illeri ortalaması, bunun %38 fazlasıyla 15,06 TL/kişi düzeyine ulaşmıştır. Yine bu dönemde ağırlık verilen bayındırlık hizmeti demir yolları olmuştur ve bu bölgede önemli bir mesafe alınmıştır.²⁷¹

---

²⁷¹ Muhtelif kanunlarla yapılması esasen karar altına alınmış olan ve halen üzerinde çalışılmakta bulunan demir yolları şunlardır: 1. Diyarbakır-Cizre, 2.Elazığ-Van, 3.Erzurum-Sarıkamış, 4.Gaziantep ve Maraş Hatları'dır. 1946 yılında inşaatına başlanan Narlı-Gaziantep hatlarından Maraş hattı 1949 yılının sonunda ikmal olunmuş Pos Maraş istasyonuna gelinmiştir. Gaziantep-Maraş hattı için bu dönemde 3.100.000 liralık ödenek verilmiştir. Elazığ-Van hattı Genç istasyonuna varılmış ve işletmeye açılmıştır. Genç-Muş arasının tamamlanması için 60.000.000 liraya ihtiyaç olduğunu ve bu ancak verilen ödeneklerle 5-6 senede ikmal mümkün olacaktı. bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.16, 1949, s.156.

Tablo17: Bayındırlık Bakanlığı Eliyle Doğu Anadolu’da Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1950)²⁷²

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B. HAR. (TL)
	1946 -1950	1946 -1950	1946 –1950
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	1.306.760.98	%0.75	9.79
Bingöl	1.147.756.25	%0.66	15.20
Bitlis	729.387.49	%0.42	10.14
Diyarbakır	16.049.344.85	%9.17	64,21
Elazığ	7.358.297.68	%4.20	37,15
Erzincan	2.225.182.92	%1.27	12,95
Erzurum	2.669.952.85	%1.53	6.74
Gaziantep	1.114.380.58	%0.64	3.84
Hakkari	1.348.645.27	%0.77	38.40
Kars	1.180.919.97	%0.67	3.10
Malatya	5.459.743.50	%3.12	12.74
Mardin	1.013.690.36	%0.58	4.32
Muş	1.108.567.10	%0.63	13.40
Siirt	1.573.052.49	%0.90	11.77
Tunceli	1.632.716.51	%0.93	18.05
Urfa	1.522.760.42	%50.87	5.77
Van	3.240.772.99	%1.85	25.35
Doğu İlleri	50.681.932.21	%28.95	15.06
Diğer İller	124.389.502.09	%71.05	8.06
İller Geneli	175.071.434.30	%100 .00	9.32

Doğu Anadolu’da Bayındırlık Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamaları tablo: 18’de verilmiştir. Bu dönemde doğu illerinde yapılan bayındırlık harcamaları, iller toplamının %28.95’ kadardır. Toplam bütçe kamu harcamaları içerisinde Doğu Anadolu’daki Bayındırlık harcama tutarının oldukça yüksek düzeyde gerçekleştiğini görmekteyiz.²⁷³

Demir yollarının yanında Kara yollarının önemi üzerinde durulmuş, Doğu illerimizin bir an evvel kalkınmasını sağlamak üzere 1949 yılında 3.481 kilometre uzunluğunda bir yol şebekesinin ıslahı programa bağlanmış ve aynı sene içinde 5.260.000 lira tahsis edilmek suretiyle 700 kilometre yol geçit verir hâle getirilmiştir. 1950 yılında da Doğu kalkınmasında yollar için 6.310.000 lira ayrılmıştır. Köy yollarının yapılmasına yardım olarak ilk defa bu yıl bütçesine konulan 7 milyon lira,

²⁷² Tablo 17: 1946-1950 yıllarına ilişkin Bütçe Kesin Hesapları İle DİE. 1945 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarından Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

²⁷³ 1946-1950 döneminde toplam bayındırlık harcama tutarı 50.681.923.21 TL’dir.

ihtiyaç ve hususiyetlerine göre muayyen bir program dâhilinde illere tevzi olunmuştur.²⁷⁴

Böylece yaklaşık elli milyon liralık bir ödenek yollara tahsis edilmiş²⁷⁵ ayrıca Marshall planından da üç milyon liralık bir yol malzemesi girdisi saklanmıştır.²⁷⁶ 1949 yılında Demokrat Parti Celal Bayar başkanlığında ilk defa Erzurum'a gitti ve Erzurum'da Doğu illerinin kalkınması konusunda söylemiş olduğu sözler oldukça önemlidir. Demokrat Partinin Doğu illerinin kalkınması noktasında Cumhuriyet Halk Partisi programından zerre kadar farklı olmadığını belirterek kalkınmanın temeli olmak üzere Erzurum'a varan demir yolu tamamlanmakta, bir yandan da Bayındırlık Bakanlığı mühendisleri Trabzon hattının geçeceği yolu tespit etmektedirler.²⁷⁷

Yapılan bayındırlık harcamalarında iller düzeyinde bakıldığında söyle bir görüntü oluşmaktadır. Doğu illerinden Diyarbakır, Hakkâri, Elazığ, Van, Tunceli, Bingöl, Erzincan, Malatya, Siirt, Bitlis ve Ağrı'da gerçekleşen harcama düzeyi doğu illeri dışında kalan illerinden daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bu iller içerisinde kişi başına en yüksek bayındırlık harcamasında ilk dört sırayı %64,21 TL/Kişi Diyarbakır, %38,40 TL/Kişi Hakkâri, %37,15 TL/Kişi Elazığ, %25,35 TL/Kişi Van şehirleri olmuştur.

Bayındırlık Bakanlığı eliyle yapılan kişi başına kamu harcamaları, iller geneli ortalamasının ve diğer iller ortalamasının altında gerçekleştiği yerler Erzurum (6,74 TL/Kişi), Urfa (5,77 TL/Kişi), Mardin (4,42 TL/Kişi), Gaziantep (3,84 TL/Kişi) ve Kars (3,77 TL/kişi) illerdir. Bu beş il aynı zamanda doğu illeri ortalamasının altında kalan iller olmuştur.

²⁷⁴ **Aynı Tarihi**, S. 194 –199, Ocak 1950, s.35.

²⁷⁵ Falih Rıfki Atay, "Celal Bayar'ın Erzurum'daki Nutku" 7 Ekim 1947 Tarihli "Ulus" Ankara

²⁷⁶ Bu dönemde Marshall yardımları daha çok yapım araçlarının teminine yönelik kullanılmaktadır. Yine bunlar için beş yüzden fazla teknik eleman yetiştirilmişti. Bu elemanlar Ankara, İstanbul, Elazığ'da kurulan atölyelere ek olarak on beş yeni şube atölyelerinde görev alacaklardır. bkz. **Aynı Tarihi**, S.183, Şubat 1949, s.192.

²⁷⁷ Dönemin Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan'ın verdiği bilgilere göre o yıl içerisinde bölgede ele alınan Nizip-Birecik, Urfa-Siverek, Deşöy-Bitlis, Doğu Beyazıt-İğdir, yolları tamamlanmak üzeredir. Bashan-Muş, Hakkâri-Van, Hakkari-Şivelen Tutak'a kadar kısmı tamamlanmış olan Ağrı-Van yolları üzerinde ise çalışmalar büyük bir hızla devam etmekte olup 1950 yılında bitirilmesi planlanmaktadır. Yine çalışmaların devam ettiği Erzurum-İşbir -Rize hattı ile Erzurum-Tortum-Yusufeli-Çoruh yolu inşaatları 1950 yılında da devam ettirilecektir. Yine Erzurum Çat yolu ıslah edilmiş olup bu arada Çat-Kiği yolunun Doğu Anadolu kalkınma programına ilave edilmesi düşünülmektedir. bkz. **Aynı Tarihi**, S.192, Aralık 1949, s.45. buna rağmen 1950 yılında doğudaki 16 İl'e bağlı 99 ilçeden sadece 37 si fevkalade haller dışında her mevsimde il merkezi ile irtibat kurabiliyorlardı. Bu 13 İlçe motorlu taşıtın işleyebileceği yolu bulunmazken, 49 ilçenin yolları ise sadece yaz mevsiminde ve muayyen bir dönemde il merkezi ile irtibat kurabilmeye müsaitti. Bu hususta Bayındırlık Bakan Vekili Hasan Polatkan'ın açıklamaları için bkz.: **Aynı Tarihi**, S.205, Aralık 1950, s.32.

1943-1945 dönem ile 1946-1950 dönemi Bayındırlık harcamaları iller bazında bakıldığında Doğu illerinde %150 bir artışın olduğu görülmektedir. 1946-1950 döneminde 1943-1945 dönemine göre en fazla artışın olduğu iller Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Malatya, Muş ve Van illeri olmuştur. Bir önceki dönemde Erzincan, Siirt ve Tunceli illeri bayındırlık harcaması yüksek olmuş ancak bu dönemde diğer illerin artışına paralel büyük düşüş görülmüştür²⁷⁸ diğer illerde de %150'lik bir artış olmasına rağmen bu artış aynı düzeyde olmamıştır.

2. Genel Ortalamanın Altında Kamu Harcaması Gerçekleşen Sektörler

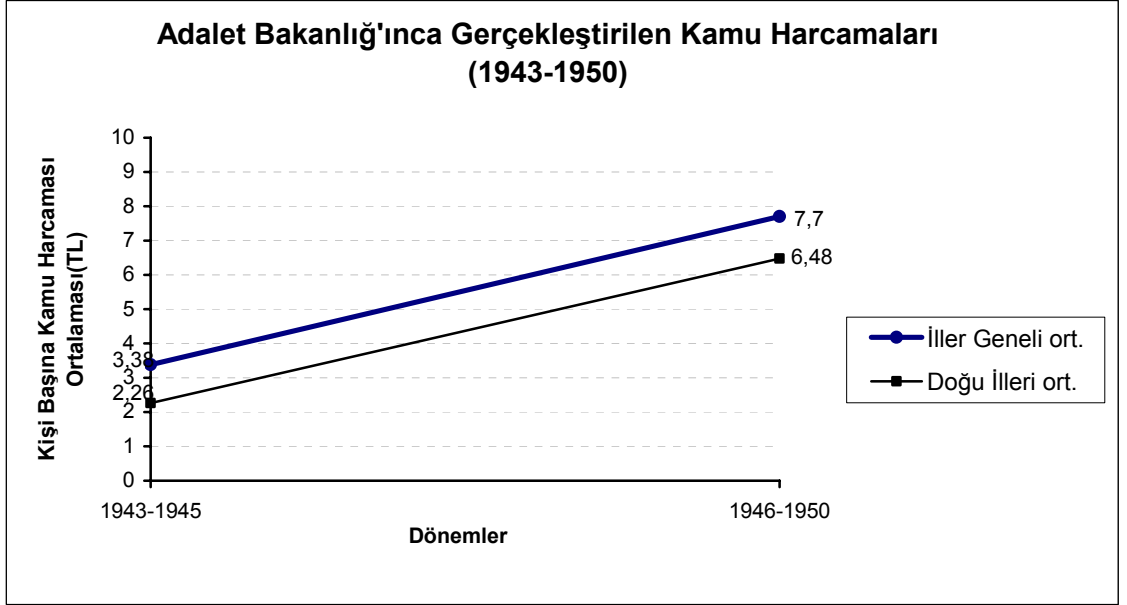
2.1 Adalet Hizmetleri Alanında Yapılan Kamu Harcamaları

1943-1945 döneminde Adalet Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamalarını gösteren grafik aşağıda verilmiştir. Doğu Anadolu'da 1943-1945 döneminde Adalet Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamaları, iller geneli yapılanın 12,34'ü kadardır. Bu oran hem bu illerin ülke nüfusu içindeki payından ve hem de toplam kamu harcamalarından aldıkları paydan daha düşüktür. Kişi başına yapılan harcamalar itibarıyla adalet hizmetlerine ilişkin kamu harcamalarına baktığımızda, iller geneli ortalamasının 3,38 TL/Kişi olmasına karşın doğu illerinde 2,26 TL/Kişi düzeyinde kaldığı görülmektedir. 1946-1950 döneminde iller geneli kişi başına yapılan adalet harcaması ortalaması 7,70 TL iken doğu illerinde bu ortalama, iller genel ortalamasının %15,84 gerisinde kalarak 6,48 TL/kişi olmuştur.

Doğu Anadolu'ya 1943-1945 döneminde Adalet Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamalarının durumu Grafik 3'te gösterilmiştir. Bölgede yapılan adalet harcaması 1943-1945 dönemi için ortalama %12.34 olarak gerçekleşmiştir.

Kişi başına düşen harcama miktarları incelendiğinde 1943-1945 döneminde Adalet Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcaması, doğu illeri ortalamasında 2,26 TL ve iller genel ortalamasında 3,38 TL'dir. Bu da şunu göstermektedir ki doğu illeri ortalaması iller genel ortalamasının altında kalmış ve düşük oranda gerçekleşmiştir.

²⁷⁸ 1943-1945 döneminde Bayındırlık harcaması Erzincan'da 15,39 TL/kişi, Siirt 16,63 TL/kişi, Tunceli'de 44,68 TL/kişi oranlarında gerçekleşirken 1946 -1950 dönemlerinde Erzincan'da 12,95 TL/kişi, Siirt'te 11,77 TL/kişi, Tunceli'de 18,05 TL/kişi olmuştur.

Grafik:3²⁷⁹

Buna rağmen Bitlis, Van ve Muş illerinde gerçekleşen kişi başına adalet harcaması iller genel ortalamasının üzerinde olmuştur. Öte andan iller genel ortalamasının altında kalmakla birlikte Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli, Urfa illerinde gerçekleşen harcama oranları doğu illeri ortalamasının üzerindedir.

Ağrı, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Kars, Malatya, illerinde Adalet Bakanlığınca yapılan kişi başına kamu harcamaları ise hem iller geneli ve hem de doğu illeri ortalamasının altında kalmıştır. Doğu illeri içerisinde Adalet Bakanlığınca en yüksek harcama yapılan il 4,07 TL/kişi Muş, en düşük harcama yapılan il ise 1,16 TL/kişi Ağrı ili olmuştur.

Doğu Anadolu'da Adalet Bakanlığı eliyle gerçekleştirilen kamu harcamaları 1946-1950 döneminde önemli bir artış göstererek, iller genelinde yapılan adalet harcamasının %15,07 düzeyine ulaşmıştır. Ona rağmen doğu illerinde Adalet Bakanlığınca eliyle kişi başına gerçekleştirilen kamu harcaması ortalama 6,48 TL/Kişi'dir. Aynı dönemde iller genel ortalaması 7,70 TL/Kişi olarak gerçekleşmiş; dolayısıyla doğu illeri ortalaması, genel ortalamasının altında kalmıştır.

²⁷⁹ Grafik 3: Bütçe Kesin Hesapları ile, DİE 1940, 1940 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo18: Adalet Bakanlığı Eliyle Doğu Anadolu'da Yapılan Kamu Harcamaları (1943 –1945)²⁸⁰

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B. HAR.(TL)
	1943-1945	1943-1945	1943-1945
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	8.439.846	%0.23	1.16
Bingöl	6.329.976	%0.18	1.50
Bitlis	14.646.176	%0.41	3.55
Diyarbakır	47.281.616	%1.31	3.06
Elazığ	32.176.977	%0.89	2.82
Erzincan	20.052.244	%0.56	2.11
Erzurum	35.490.066	%0.98	1.59
Gaziantep	45.033.497	%1.25	2.45
Hakkâri	5.576.837	%0.15	2.55
Kars	27.555.205	%0.76	1.29
Malatya	35.243.060	%0.98	1.40
Mardin	40.521.240	%1.12	2.67
Muş	18.056.044	%0.50	4.07
Siirt	29.384.624	%0.81	3.34
Tunceli	13.992.151	%0.39	2.46
Urfa	40.997.103	%1.14	2.78
Van	24.729.288	%0.68	3.65
Doğu İlleri	445.505.950	%12.34	2.26
Diğer İller	3.166.136.208	%87.66	3.63
İller Geneli	3.611.642.158	%100.00	3.38

Doğu illeri içerisinde yer alan yedi il ortalamasının doğu illeri ortalaması ve aynı zamanda iller gerekli ortalamasından yüksek olmuştur. Bu iller sırasıyla Tunceli, Hakkâri, Bitlis, Siirt, Muş, Van, Diyarbakır illeridir. Bu illerdeki Adalet Bakanlığı eliyle yapılan kişi başına kamu harcamaları 11,84 ile 7,80 TL arasında değişmektedir. Bunun yanında iller geneli ortalamasının altında kalıpta doğu illeri ortalaması üzerinde kalan iller ise Elazığ, Erzincan, Bingöl, Mardin ve Urfa'dır. Ağrı, Erzurum, Gaziantep, Kars, Malatya illerinde Adalet bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamaları, doğu illeri ortalaması ve ülke geneli ortalamasının altında kalan iller olmuştur.²⁸¹

²⁸⁰ Tablo 18: Bütçe Kesin Hesapları ile, DİE 1940, 1940 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

²⁸¹ 1946 -1950 döneminde kişi başına gerçekleşen adalet hizmeti harcamaları Tunceli'de 11,84 TL/Kişi, Hakkâri'de 10,12 TL/Kişi, Bitlis'te 9,07 TL/Kişi, Siirt'te 8,84 TL/Kişi, Muş'ta 8,78 TL/Kişi, Van'da 8,18 TL/Kişi, Diyarbakır'da 7,80 TL/Kişi, Mardin'de 7,17 TL/Kişi, Elazığ'da 7,15 TL/Kişi, Bingöl'de 6,92 TL/Kişi ve Erzincan'da 6,90TL/Kişi olmuştur.

Tablo19: Adalet Bakanlığı Eliyle Doğu Anadolu'da Yapılan Kamu Harcamaları (1946–1950)²⁸²

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B. HAR.(TL)
	1946 -1950	1946 -1950	1946 -1950
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	859.071.06	%0.59	6.43
Bingöl	522.406.93	%0.36	6.92
Bitlis	652.538.37	%0.4	9.07
Diyarbakır	1.948.804.40	%1.35	7.80
Elazığ	1.415.466.93	%0.98	7.15
Erzincan	1.185.856.97	%0.82	6.90
Erzurum	1.734.551.76	%1.20	4.38
Gaziantep	1.739.716.97	%1.20	6.00
Hakkâri	355.624.95	%0.25	10.12
Kars	1.726.528.99	%1.19	4.53
Malatya	2.184.300.30	%1.51	5.10
Mardin	1.681.920.22	%1.16	7.17
Muş	726.444.31	%0.50	8.78
Siirt	1.181.161.39	%0.82	8.84
Tunceli	1.070.760.71	%0.74	11.84
Urfa	1.760.836.08	%1.22	6.67
Van	1.046.451.08	%0.72	8.18
Doğu İlleri	21.792.417.42	%15.07	6.48
Diğer İller	122.839.226.66	%84.93	7.96
İller Geneli	144.631.644.08	%100.00	7.70

2.2. Millî Eğitim Alanında Yapılan Kamu Harcamaları

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren toplam genel bütçe harcamaları içerisinde dikey bir artış gösteren harcama kalemi Millî Eğitim harcamaları oluşturmuştur. Ülke genelinde baktığımızda 1925 -1930 Bütçe harcamalarında eğitime ayrılan pay %3,68 oranında iken bu yıllar itibarıyla önemli bir artış sağlamış bu oran 1945 -1950 Genel bütçe harcamalarında %12,08 ulaşmıştır. Bu Merkezi bütçe harcamaları içerisindeki kurumlara ayrılan harcamalar içerisindeki en yüksek orandır. Bütçe rakamları içerisinde eğitimde önemli bir artış sağlanmış olmasına rağmen bu harcamanın ülke genelindeki dağılımında tam anlamıyla eşit bir yapının gerçekleşmediği görülmüştür. Buna rağmen devletin eğitim konusunda önemli bir mesafede kat etmiş olduğu da mevcuttur. 1925 -

²⁸² Tablo 19: Bütçe Kesin Hesapları ile, DİE 1945, 1945 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

1950 yılları arasında Doğu Anadolu’da eğitimde, gerek okuma yazma oranında istenilen düzey, gerekse eğitim verilecek binaların yapımı ve bu binalarda eğitim ve öğretim verecek öğretmen ve diğer memurların gönderilmesi hususunda da istenilen düzeye ulaşılamamıştır. 1950 yılına kadar D.Anadolu bölgesinde bir üniversite kurulamamıştır. Bu bölgede bir üniversitenin kurulma çabaları ancak 1951 yılında ön hazırlık çalışmaları yapılmaya başlanılmıştır. Kurulan on beş kişilik ilim heyeti komisyonun hazırladığı rapora atfen zamanın Millî Eğitim Bakanı doğu illerindeki eğitim durumuna ilişkin olarak “ilim heyeti raporunda bilhassa ortaokul ve lise bakımında doğu illerimizin diğer illerimize nazaran geri bir seviyede olduğu ve en az on veya on beş yıl zarfında bu mntıkadaki ortaöğretim seviyesinin²⁸³ diğer bölgelerimizin bugünkü seviyesine ulaşabileceğinin tahmin edildiği kaydedilmektedir”.²⁸⁴

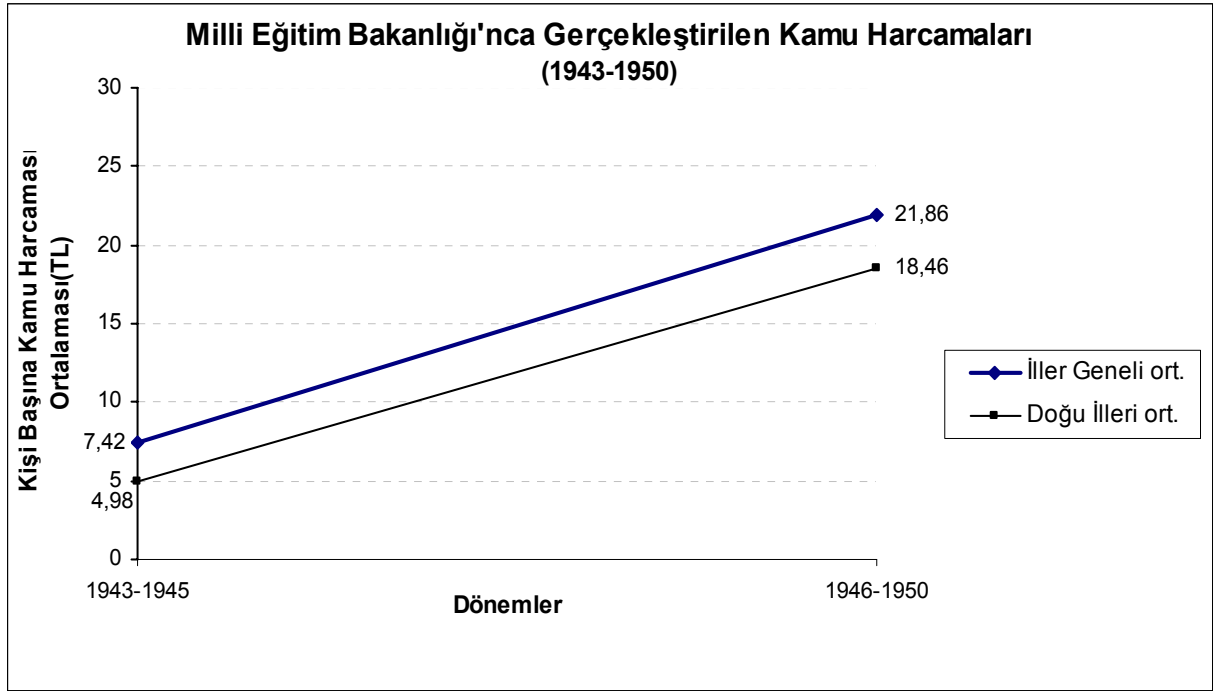
Millî Eğitim alanında kamu harcamalarında dönemler itibarıyla önemli bir artış sağlanmıştır. 1943-1945 döneminde doğu illerinde kişi başına Millî Eğitim harcaması iller genelinde ortalama 7,42 TL/kişi iken doğu illeri ortalaması 4.98 TL/kişi düzeyinde gerçekleşmiştir.1946-1950 döneminde ise bu alanda yapılan millî eğitim harcaması iller genelinde ortalama 21,86 TL iken doğu illeri ortalaması 18,46 TL/kişi düzeyinde olmuştur.

---

²⁸³ Sait Aşgın, **a.g.e.**, s. 154

²⁸⁴ 1947 yılında bütçe tasarısı görüşmeleri sırasında Millî Eğitim Bakanı Reşit Şemsettin Sirer’in kendi bakanlığı ile ilgili görüşlerini anlatırken şu konu üzerinde durmuştur. Su anda onbinlerce köyümüzde ilkokul yoktur.bu köylerimizde yaşayan vatandaşlarımız ilk tahsilden nasibini alamamaktadır. Önümüzdeki onbeşyıl içinde bu vaziyet ortadan kalkacak, köyde, kentte yaşayan bütün memleket evladına ilk tahsilden aldırılmak olacaktır. Bunun için iki şey lazımdır. Birincisi Öğretmen, ikincisi ise bulunduğu bina bkz. **Aynı Tarihi**, S.167-169, 1947, s.105.

Grafik:4²⁸⁵

1946-1950 döneminde Millî Eğitim Bakanlığı eliyle yapılan harcama miktarı 1943-1945 dönemine oranla üç katı fazla oranda gerçekleşmiştir.

Millî Eğitim alanında yapılan kişi başına kamu harcaması ortalamalarını gösterir grafikten izlenebileceği üzere, 1943-1945 döneminde Doğu Anadolu'daki kişi başına Millî Eğitim harcaması, iller genel ortalamasının yaklaşık %33 altında olmuştur.

1943-1945 döneminde doğu illerinde yapılan Millî Eğitim harcamaları, iller geneli yapılanın %12,36' sını oluşturmaktadır. Bu oran ülke genelinde harcanan eğitim harcamalarına oranla daha az miktarda gerçekleşmiştir. Bu miktar doğudaki eğitim yapılabilmesi için yeterli değildir. Ancak ülke şartları ve o günkü konjiktüre bakıldığında dünyada bir savaş ortamının olması ve bunun Türkiye'ye yansımaları göz önüne alındığında bu oran hiç küçümsenmeyecek bir orandır.

²⁸⁵ Grafik 4: 1943-1950 yıllarına ait Bütçe Kesin Hesapları ile DİE. 1940 -1945 Yılları Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 20: Millî Eğitim Bakanlığı Eliyle Doğu Anadolu’da Yapılan Kamu Harcamaları (1943-1945)²⁸⁶

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B.HAR.(TL)
	1943-1945	1943-1945	1943-1945
Adıyaman			
Ağrı	12.650.060	%0.16	1.74
Bingöl	1.921.703	%0.02	0.46
Bitlis	5.671.116	%0.07	1.37
Diyarbakır	126.643.789	%1.60	8.20
Elazığ	53.554.846	%0.68	4.69
Erzincan	24.378.256	%0.31	2.56
Erzurum	251.581.455	%3.17	1.29
Gaziantep	56.925.726	%0.72	3.09
Hakkâri	1.563.820	%0.02	0.72
Kars	214.378.839	%2.70	10.02
Malatya	167.910.889	%2.12	6.69
Mardin	9.405.239	%0.12	0.62
Muş	7.579.891	%0.10	1.71
Siirt	5.294.949	%0.06	0.60
Tunceli	7.220.930	%0.09	1.27
Urfa	24.487.963	%0.31	1.66
Van	9.139.483	%0.11	1.35
Doğu İlleri	980.308.954	%12.36	4.98
Diğer İller	6.951.712.665	%87.64	7.94
İller Geneli	7.932.021.619	%100.00	7.42

İller bazında Diyarbakır, Erzurum, Kars, Malatya’da gerçekleşen kişi başına millî eğitim harcamaları, Doğu Anadolu ortalamasının üzerinde olmuştur.²⁸⁷ Bu dört il içerisinde Diyarbakır, Erzurum, Kars, illerindeki eğitim harcaması Doğu illeri eğitim harcaması ortalamasından yüksek olmakla birlikte ülke geneli eğitim harcaması oranından da yüksek olmuştur. Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Gaziantep, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa, Van illerindeki eğitim harcamaları ise hem doğu illeri hem de ülke geneli ortalamasının altında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Doğu bölgesinde Millî Eğitim Bakanlığı eliyle yapılan en yüksek eğitim harcamasının yapıldığı il Erzurum, en düşük harcama yapılan il ise Bingöl olmuştur.

1946-1950 döneminde Doğu Anadolu’da Millî Eğitimce gerçekleştirilen kamu harcaması bir önceki döneme göre önemli bir mesafe kat ederek, doğu illeri ortalaması 18,46 oranında gerçekleşirken Bu oran bir önceki dönemden %73 daha yüksektir.

²⁸⁶Tablo 20: 1943-1945 yıllarına ilişkin Bütçe Kesin Hesapları ile DİE 1940 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

²⁸⁷ Bu dönemde kişi başına gerçekleşen Millî Eğitim harcamaları Diyarbakır’da 8,20 TL/kişi, Erzurum’da 11,29 TL/kişi, Kars’ta 10,02 TL/kişi, Malatya’da 6,69 TL/kişi olmuştur.

Tablo 21: Millî Eğitim Bakanlığı Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946 -1950)²⁸⁸

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B. HAR. (TL)
	1946 -1950	1946 -1950	1946 -1950
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	1.120.353.30	%0.27	8.39
Bingöl	680.731.03	%0.17	9.02
Bitlis	1.064.657.25	%0.26	14.80
Diyarbakır	6.388.842.57	%1.54	25.36
Elazığ	4.329.898.13	%1.05	21.86
Erzincan	3.186.116.88	%0.78	18.54
Erzurum	11.180.415.33	%2.72	28.24
Gaziantep	4.486.228.93	%1.09	15.47
Hakkâri	478.793.83	%0.12	13.63
Kars	8.780.442.94	%2.14	23.04
Malatya	9.634.648.01	%2.35	22.48
Mardin	1.843.668.53	%0.45	7.86
Muş	893.277.68	%0.22	10.80
Siirt	1.080.740.36	%0.26	8.09
Tunceli	1.572.675.92	%0.38	17.39
Urfa	2.538.192.96	%0.62	9.62
Van	2.907.090.32	%0.71	22.74
Doğu İlleri	62.116.773.97	%15.12	18.46
Diğer İller	348.663.001.79	%84.88	22.60
İller Geneli	410.779.775.76	%100.00	21.86

Bu dönemde doğu illerinin yedisinde, kişi başına düşen eğitim harcamalarının, doğu illeri ortalamasından yüksek olduğu görülmüştür. Bu iller Erzurum, Diyarbakır, Kars, Van, Malatya, Elazığ ve Erzincan'dır. Bu iller içerisinde iller genel ortalamasının üzerinde beş il bulunmaktadır. Bu iller sırasıyla Erzurum, Diyarbakır, Kars, Van ve Malatya'dır. Bu beş il içerisinde en yüksek oran %28,24 ile Erzurum ili olmuştur.²⁸⁹

Elazığ'da ise %21,86 ile iller genel ortalaması ile eşit seviyede olmuştur. İller genel ortalamasının altında kalan iller ise Ağrı, Bingöl, Bitlis, Erzincan, Gaziantep, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli ve Urfa'dır.

²⁸⁸ Tablo 21: 1946-1950 yıllarına ait Bütçe Kesin Hesapları ile DİE 1945 Yılları Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

²⁸⁹ Bu dönemde kişi başına gerçekleşen Millî Eğitim harcamaları Erzurum'da 28,24 TL/kişi, Diyarbakır'da 25,36 TL/kişi, Kars'ta 23,04 TL/kişi, Van'da 22,74 TL/kişi, Malatya'da 22,48 TL/kişi olmuştur.

Bu iller içerisinde en düşük eğitim harcaması %7,86 TL/kişi Mardin iline yapılmıştır.²⁹⁰

Devlet kısıtlı bütçesine rağmen Millî Eğitim hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için büyük bir çaba içerisinde girmiş, özellikle doğu illerinde de bu harcamalar gerçekleştirilmeye çalışılmış ancak istenilen düzeye ulaşılmamıştır.²⁹¹

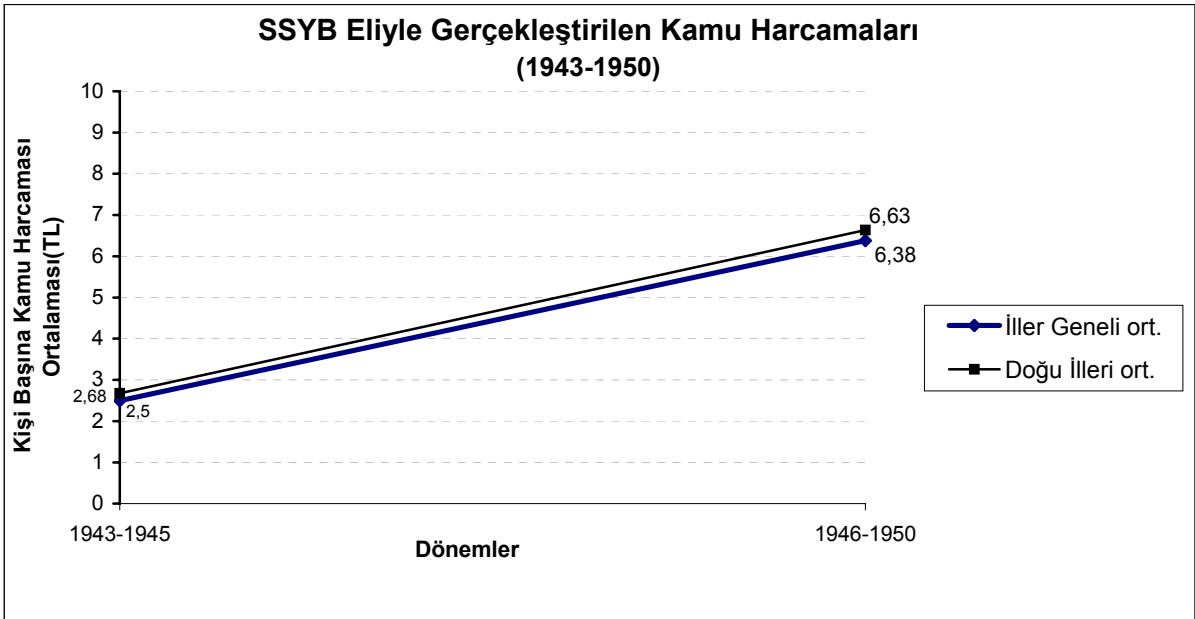
2.3. Sağlık Alanında Yapılan Kamu Harcamaları

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren hazırlanan genel bütçeler içerisinde sağlık hizmetlerine ayrılan harcamanın yeterli bir düzeyde olmadığı, diğer kamu harcamaları içerisinde istenilen ödeneklerin ayrılmadığı görülmektedir. Sağlık hizmetlerinin yapılması hususunda yeterli miktarda harcamaların kısıtlı olması bütün Türkiye’de olduğu gibi Doğu Anadolu bölgesinde de sağlık sorunlarının yaşanmasına neden olmuştur. Kısıtlı bütçesine rağmen Doğu Anadolu bölgesinde 1943-1950 döneminde sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için ayrılan harcamanın, Türkiye genel sağlık harcama miktarının üzerinde gerçekleştiği görülmüştür.

Nitekim 1943-1945 döneminde Sağlık Bakanlığı’nın iller genelinde kişi başına yaptığı kamu harcaması ortalama 2,50 TL iken, bu oran doğu illerinde ortalama 2,68 TL/kişi düzeyindedir. Diğer bir anlatımla doğu illerindeki kişi başına sağlık harcaması, iller genel ortalamasının %6,72 üzerinde olmuştur.

²⁹⁰ 17 Ağustos 1951 tarihinde Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri’nin verdiği bir beyanatta okul inşası vesaire gibi Millî Eğitime müteallik hususlarda köylünün katkı mecburiyetini ortadan kaldıran düzenlemenin dile getirildiği görülmektedir. Yine bu beyanatta “ Millî eğitim Bakanlığı bütçesine 8.800.000 TL’lik köy okulları inşaatına yardım tahsisatının 4.000.000 TL’si tahsil çağındaki çocukların ancak %25’ini okutabilen (10 il) verilmiştir. Bu suretle: Diyarbakır’da 40, Urfa’da 30, Mardin’de 27, Van’da 25, Gaziantep’te 18, Ağrı’da 18 ve Bitlis’te 15’er, Siirt’te 17, Tunceli’de 15, Hakkâri’de 9 ilkokul inşa edilmektedir. 2.031.000 TL’si ise tahsil çağındaki çocukların %25 -%50 kadarını okutabilen (16 il) tahsis edilmiştir. Geri kalan miktarda tahsil çağındaki çocuklardan %50’den fazlasını okutan 37 İl’e tevzi edilmiştir. Böylece bu para en muhtaç illere verilmiş bulunmaktadır denilmekteydi. bkz. Sait Aşgın, **a.g.e.**, s.163. Bu beyanattan anlaşılacağı gibi bu ilde yaşayan çocukların ancak %25’i eğitim görebilmekteydi.

²⁹¹ 12 Ağustos 1951 tarihinde Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri’nin Antakya’ya yaptığı bir konuşmasında Doğu Üniversitesinin kurulması Demokrat Parti programında yer almıştır. Hükümet programında da vardır. Üniversite ne bir dispanserdır ne de bir ortaokul, Üniversiteler uzun senelerde kemale erer. Doğu Üniversitesinin temeli eğer bugün atılırsa 25 sene sonra biraz gelişmiş olur. Biz istiyoruz ki Doğu Üniversitesinin temelini atalım. Üniversite bilirsiniz ki bir ilim müessesidir. Öyle bir anda yaşıyoruz ki, her şeyin altında ve kökünde ilim vardır. Bugün harp, ziraat ticaret dahi müsavi ilim ve fendir. Üniversite doğuya ne getirecektir diye bir sorulacaksa cevabı şudur: Doğuya ilim gelmesini istemeyelim mi? Eğer doğuda üniversite kurulacak olursa 8000 doğulu çocuğumuzdan 6000’i okuma imkânı bulacaktır. bkz. **Aydın Tarihi**, S.213, Ağustos 1951, s.21.

Grafik:5²⁹²

1946-1950 döneminde, sağlık alanında yapılan kamu harcamaları, önceki dönem ortalamasının iki katından fazla bir artışla iller genelinde 6,38 TL/kişi, doğu illerinde ise 6,63 TL/kişi düzeyinde gerçekleşmiştir. 1943 -1950 dönemlerinde Sağlık Bakanlığı eliyle bölgede yapılan kişi başına harcama oranının iller genel ortalamasından yüksek olduğu görülmüştür.

1943-1945 döneminde doğu illerine Sağlık Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamaları, iller genelinde yapılanın %19,75'i kadardır. Bu oran aynı dönemde gerçekleşen toplam kamu harcaması yüzdesinden daha yüksek olup, incelenen sektörler içerisinde asayiş, bayındırlıktan sonra üçüncü öncelikli konumdadır.

Kişi başına gerçekleşen sağlık harcaması doğu illerinde ortalama 2,68 TL/kişi iken iller genel ortalaması 2,50 TL/kişi olmuştur.

Sağlık alanında yapılan kişi başına kamu harcaması ortalamalarını gösterir tablodan izlenebileceği üzere 1943-1945 döneminde Doğu Anadolu'da kişi başına sağlık harcaması iller genel ortalamasının % 6,72 üzerindedir. Bir sonraki dönemde sağlık harcaması artışı devam etmiş bu artış oranı % 3,78'in üzerinde olmuştur.

²⁹² Grafik 5: 1943-1950 yıllarına ait Bütçe Kesin Hesapları ile DİE. 1940-1945 Yılları Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 22: Sağlık Bakanlığı Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1943-1945)²⁹³

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B. HAR. (TL)
	1943 -1945	1943 -1945	1943 -1945
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	6.544.116	%0.24	0.90
Bingöl	3.806.188	%0.14	0.90
Bitlis	5.515.587	%0.21	1.34
Diyarbakır	135.836.335	%5.08	8.80
Elazığ	100.304.472	%3.75	8.78
Erzincan	34.134.657	%1.28	3.59
Erzurum	47.673.256	%1.78	2.14
Gaziantep	40.447.186	%1.51	2.20
Hakkâri	4.357.680	%0.16	1.99
Kars	28.854.526	%1.08	1.35
Malatya	35.243.060	%1.32	1.40
Mardin	15.661.673	%0.59	1.03
Muş	4.225.133	%0.16	0.95
4,225Siirt	12.369.010	%0.46	1.41
Tunceli	10.479.917	%0.39	1.85
Urfa	27.138.555	%1.01	1.84
Van	15.911.422	%0.59	2.35
Doğu İlleri	528.502.773	%19.75	2.68
Diğer İller	2.147.318.607	%80.25	2.46
İller Geneli	2.675.821.380	%100.00	2.50

İller bazında bu dönemde S.S.Y.B eliyle kişi başına yapılan kamu harcamasının en yüksek il Diyarbakır ili olmuştur. Bunu Elazığ ili takip etmiştir.²⁹⁴ Bölgedeki illerin büyük bir kısmı sağlık harcamaları bakımından kişi başına iller ortalamasının altında kalmıştır. Bu iller şunlardır: Ağrı, Bingöl, Bitlis, Erzurum, Gaziantep, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van illeridir.

Ülke geneli sağlık harcamaları hem doğu illeri ve hem de ülke geneli ortalamasının üzerinde gerçekleşen üç il vardır. Bunlar Diyarbakır, Elazığ ve Erzincan illeri olmuştur. 1946-1950 döneminde Sağlık Bakanlığı eliyle kişi başına yapılan toplam kamu harcamaları ortalaması doğu illerinde 6,63 TL/kişi, iller genel ortalamasında ise 6,38 TL/kişidir. Elazığ, Diyarbakır, Tunceli doğu illeri ortalamasının üzerinde kişi

²⁹³ Tablo 22: 1943-1945 Yılları İlişkin Bütçe Kesin Hesapları ile DİE 1940 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

²⁹⁴ Bu dönemde sağlık alanında yapılan kişi başına harcama miktarları Diyarbakır'da 8,80 TL/kişi, Elazığ'da 8,78 TL/kişi olmuştur.

başına sağlık kamu harcaması alan illerdir. İller bazında baktığımızda sağlık harcamalarının en fazla yapıldığı il Elazığ olmuştur.

Coğrafi konumu göz önüne alınarak Elazığ ili bir sağlık merkezi durumuna getirilmek istenmiştir.²⁹⁵ Sağlık hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla 1926 yılında açılan Doğu Bölgesi Akıl ve Ruh Hastanesi, 1940 yılında Cüzam Hastanesi, 1941 yılında açılan Doğumevi, 1944 yılında Elazığ Hastanesi hizmetlerini yoğun bir şekilde devam ettirmiştir. Kişi başına sağlık harcamalarının doğu bölgesi sağlık kamu harcama yüzdesinden fazla olan dört il bulunmaktadır. Elazığ, Diyarbakır, Tunceli, Erzincan illeridir.²⁹⁶

Doğu illeri ortalamasından düşük olup ancak diğer iller ortalamasının üzerindeki iller ise Gaziantep, Siirt ve Urfa illeridir. Kişi başına sağlık harcaması iller genel ortalamasının yaklaşık % 3,72 TL üzerindedir. Harcama miktarındaki artışlar sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde etkili olmuştur. 1944 yılında Doğu Anadolu'daki hastanelerdeki yatak sayısı ve hasta sayılarına ilişkin Tablo 23 sunulmuştur.

Tablo 23: Doğu Anadolu Bölgesindeki Devlet Hastanelerinin 1944 Yılı Mesaisine Ait Hulusa Tedavi Olunan Hasta Adedi²⁹⁷

Kurum Adı	Yatak Adedi	Yatırılarak	Ayaktan	Laboratuvar muayenesi
Erzurum Hastanesi	170	3386	22208	4726
Diyarbakır Hastanesi	145	2245	9094	1809
Elazığ Hastanesi ²⁹⁸	100	308	4662	1626
Erzincan Hastanesi	75	913	3973	-
Elazığ Cüzam Hastanesi	100	131	-	-
Elazığ Akliye Hastanesi	290	408	2546	461
Toplam	880	7391	42.483	8622

²⁹⁵ Devlet hastanelerinin sayısı bu yıl alınan beş hastane ile beraber 36'yı bulmuştur. Bu hastaneleri 6100'ü bulan yatak sayısından 3345'i İstanbul'da, 500'ü Ankara'da, 390'ı Elazığ'da olup, 1865 yatağı da 23 ilimiz içindedir. bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8, 1948, s.249 .

²⁹⁶ Bu dönemde kişi başına gerçekleşen sağlık harcamaları Elazığ'da %19,81 TL/kişi, Diyarbakır'da %12,45 TL/kişi, Tunceli'de 8,22 TL/kişi, Erzincan'da % 7,10 TL/kişidir.

²⁹⁷ Yukarıdaki Doğu Anadolu bölgesindeki 1944 yılı Yatak Sayıları ve Hasta muayeneleri ile ilgili bkz. **TBMM. Zabıt Ceridesi**, C.17, 1945, s. 249.

²⁹⁸ Elazığ Hastanesi 1944 yılında açılmıştır.

En düşük harcamalarının yapıldığı il Muş olmuştur.²⁹⁹ Bunu Kars, Ağrı, Bingöl, Van, Hakkâri, Malatya, Mardin, Erzurum illeri izlemiştir.³⁰⁰

Tablo 24: Sağlık Ve Sosyal Yardım Bakanlığı Eliyle Doğu Anadolu'da Yapılan Kamu Harcamaları (1946 -1950)³⁰¹

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B.HAR. (TL)
	1946 -1950	1946 -1950	1946 -1950
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	388.927.46	%0.32	2.91
Bingöl	249.377.37	%0.21	3.30
Bitlis	442.486.52	%0.37	6.15
Diyarbakır	3.112.725.83	%2.59	12.45
Elazığ	3.924.794.24	%3.27	19.81
Erzincan	1.220.166.14	%1.02	7.10
Erzurum	2.373.869.42	%1.98	6.00
Gaziantep	1.842.110.95	%1.54	6.35
Hakkâri	175.907.26	%0.15	5.01
Kars	1.026.378.34	%0.86	2.69
Malatya	2.221.330.28	%1.85	5.18
Mardin	1.260.050.31	%1.05	5.37
Muş	209.507.19	%0.17	2.53
Siirt	859.393.51	%0.72	6.43
Tunceli	743.232.33	%0.62	8.22
Urfa	1.691.654.95	%1.41	6.41
Van	570.770.53	%0.48	4.46
Doğu İlleri	22.312.862.63	%18.60	6.63
Diğer İller	97.652.346.04	%81.40	6.33
İller Geneli	119.965.208.67	%100.00	6.38

Bu dönemlerde doğu bölgesine yapılan harcama miktarları Türkiye genelinin üstünde olmasına rağmen bütün Türkiye genelinde olduğu gibi Doğu Anadolu'da da istenilen düzeyde olmamıştır. Yeterli düzeyde olmadığı 1950 seçimleri sonucunda iktidara gelen Menderes Hükümeti programında, “Sıhhat işlerimizin, hatta komşu

²⁹⁹ Muş iline 1946-1950 dönemlerinde sağlık harcama miktarı 209.507.19 TL olurken kişi başına harcama miktarı %2,53 TL/kişi olmuştur.

³⁰⁰ 1949-1950 ödenekleriyle Doğu illerinde sağlık tesislerine başlanmış 1949'da Akçakale, Nusaybin, Hakkâri, Özalp ve Doğubeyazıt'ta birer sağlık merkezinin açılışına başlanmıştır. Bu yılda Midyat, Kulp, Eğil, Bulanık, Yusufeli, Ardahan sağlık merkezi inşâ ediyoruz. Van ve Siirt'te ellişer yataklı birer hastanenin bu yıl inşasına başlanacaktır. Ayrıca motorlu seyyar uç Sahra hastanesi 1949 yılında Urfa, Mardin, Hakkâri, Van, Ağrı ve Siirt illerini taramıştır. bkz. **Ayın Tarihi**, 1950 Ocak -Haziran, s.194 - 199.

³⁰¹ Tablo 24 : 1946-1950 Yılları İlişkin Bütçe Kesin Hesapları ile DİE 1945 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır

memleketlere nispetle ne derece ihmal olunduğu hususiyle köylümüzün sağlık meselesi hakkında hemen hiçbir şey yapılmadığı acı bir hakikattir. Bu vaziyeti göz önüne alan hükümetimiz, bir taraftan şehirlerimizdeki hastanelerin tanzimine ve çoğalmasına çalışırken diğer taraftan da köylümüzün tıbbî ve sıhhî ihtiyaçlarının teminini ehemmiyetle ele almak kararındadır. Yeni portatif hastaneler ve sağlık merkezleri tesisi hususunda şimdiden teşebbüslere geçmiş bulunuyoruz. Verem, sıtma vesaire bu gibi içtimai bir musibet halini alan hastalıklara karşı daha geniş ve ciddi bir mücadele programı hazırlamak ve bu arada koruyucu tababete layık olduğu ehemmiyeti vermek azmindeyiz.” doğrulanmıştır.³⁰²

Devletin güçte olsa ülke genelinde sağlık hizmetlerinin halka ulaştırılmasında önemli bir mesafe alınmıştır.³⁰³

2.4. Tarım Alanında Yapılan Kamu Harcamaları

1950’ler girerken Doğu illerinin tarımsal yapısı önemli dönüşümlere uğramışsa da³⁰⁴ tarımın görece ticarileştiği görülmektedir. Demir yolu yapımının hız kazanması ile birlikte bölge, Batı Türkiye ile birleşme konusunda önemli bir köprüye sahip oldu.³⁰⁵ Ancak tali yolların yetersizliğinin yanı sıra kırsal kesimde toprak mülkiyetinin feodal karakterini koruması³⁰⁶ üretim ve verim artışı önünde ciddi bir engeldi.³⁰⁷

Yalnız doğu için değil bütün Türkiye için başlı başına bir problem teşkil eden ve kalkınma yolunda önemli bir hamle olacak olan toprak reformu doğu için daha çok gereklidir.³⁰⁸

³⁰² Cumhuriyet 30 Mayıs 1950

³⁰³ Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de 554 hekim, 69 eczacı, 4 hemşire, 560 sağlık memuru ve 136 ebe bulunuyordu. Özel eğitim görmüş dış tabibi hemen hiç yoktu. 1950’de hekim sayısı 6895’e eczacı sayısı 980’e, dış hekimi 910’a hemşire sayısı 737’e, sağlık memuru sayısı 4018’e ve ebe sayısı 1285’e yükseldi. 1950’de hastane sayısı 201’e, yatak sayısı 18837’e yükseldi. bkz. Ahmet Kala-Sedat Murat, **İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul, İstanbul İstatistikleri 2 (1927 -1996)** , İstanbul , 1997, s.2, 4,7,14,108.

³⁰⁴ Osmanlı İmparatorluğunun toprak sistemi olan miri arazi sistemi daha bu toprakların imparatorluğa geçişinde bölgede uygulanamamış ve buradaki beylere eski toprakları bırakılmıştır. Cumhuriyetten sonra Medeni Kanun ile özel mülkiyet esası sistemine hukuksal bir çerçeveye getirilmesiyle, toprak mülkiyetinin dağılımındaki dengesizlik daha bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. bkz. Zeynep Dinler, **Bölgesel İktisat**, Bursa, 1978, s.146.

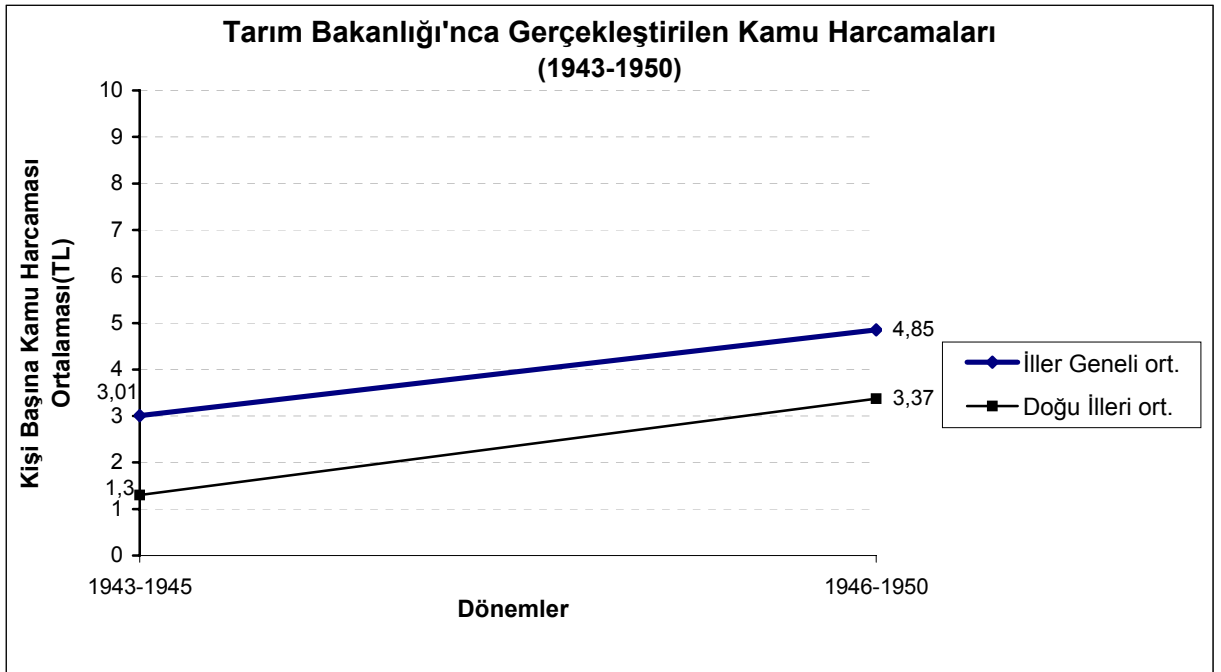
³⁰⁵ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye(1923-1929)**, Ankara, 1982, s.49-50.

³⁰⁶ Nerde köy adına çorak, hüznün verici bir kerpiç yığını görürseniz burası kendilerinin malı olmayan topraklar üstünde çalışan çiftçilerin barınağıdır. Çünkü burada ne kadar zaman kalacaklarını bilemezler tarla sahibi olmadıkları için evleri, ağaçları yoktur. Topraklara sahip köy ağasının kölesidirler. bkz. Necmettin Sadak “Onyedinci Madde”, Akşam, İstanbul, 27 Mayıs 1945.

³⁰⁷ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni (DÜN- BUGÜN- YARIN)**, İstanbul, 1978, s.116.

³⁰⁸ Rifat Dağ, **Doğu Ekonomisi (1800’lerden Günümüze)**, Ankara, 1965, s. 65.

1943-1945 döneminde tarım bakanlığının iller genelinde kişi başına yaptığı kamu harcaması ortalaması 3.01 TL iken bu doğu illerinde ortalama 1.30 TL/kişi düzeyindedir. Doğu illerindeki kişi başına tarım harcaması, iller genel ortalamasının %57 TL gerisinde kalmıştır.

Grafik:6³⁰⁹

1946-1950 döneminde tarım alanında yapılan kamu harcamaları önceki döneme göre büyük bir artış göstererek iller genelinde 4,85 TL iken, doğu illeri ortalaması ise 3,37 TL/Kişi düzeyinde gerçekleşmiştir.

³⁰⁹ Grafik 6: 1943-1950 yıllarına ait Bütçe Kesin Hesapları ile DİE. 1940 -1945 Yılları Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 25: Tarım Bakanlığı Eliyle Doğu Anadolu'da Yapılan Kamu Harcamaları (1943-1945)³¹⁰

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B.HAR. (TL)
	1943-1945	1943-1945	1943-1945
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	5.928.684	%0.18	0.81
Bingöl	2.377.093	%0.07	0.56
Bitlis	2.417.206	%0.08	0.59
Diyarbakır	18.225.803	%0.57	1.18
Elazığ	8.927.502	%0.28	0.78
Erzincan	11.188.438	%0,35	1.18
Erzurum	25.670.760	%0.80	1.15
Gaziantep	17.282.612	%0.54	0.94
Hakkâri	1.700.283	%0.05	0.78
Kars	22.071.829	%0.69	1.03
Malatya	99.977.591	%3.11	3.98
Mardin	14.320.558	%0.44	0.95
Muş	3.771.799	%0.12	2.62
Siirt	3.427.210	%0.11	0.39
Tunceli	5.276.881	%0.16	0.93
Urfa	11.140.155	%0.35	0.76
Van	3.018.192	%0.09	0.45
Doğu İlleri	256.722.596	%7.97	1.30
Diğer İller	2.962.956.649	%92.03	3.40
İller Geneli	3.219.679.245	%100.00	3.01

Tabloda görüldüğü üzere Tarım Bakanlığı eliyle yapılan harcama toplamı, aynı bakanlığın iller genelinde yaptığı harcama miktarının % 7,97'sini oluşturmaktadır.

1943-1945 döneminde Tarım Bakanlığı eliyle kişi başına yapılan toplam kamu harcamaları ortalaması doğu illerinde 7,97 TL/kişi iller genel ortalamasında ise 3,01 TL/kişidir. Malatya ili % 62 ile doğu illeri ortalamasının üzerinde kişi başına tarımsal kamu harcaması olan tek il olmuştur. Onun dışındaki tüm iller ülke genel ortalamasının altında gerçekleşmiştir. Oysaki bölgenin tek önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olduğu düşünülürse bu oran oldukça azdır. Bu dönemde kişi başına doğu illeri ortalamasının üzerinde, ancak ülke geneli altında kalan tek il Muş olmuştur.³¹¹

³¹⁰ Tablo 25: 1943-1945Yılları İlişkin Bütçe Kesin Hesapları ile DİE 1940 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır

³¹¹ Bu illerde gerçekleşen tarımsal kamu harcamaları Malatya'da 3,98 TL/kişi, Muş'ta ise 2,62 TL/kişi olmuştur.

Tablo 26: 1950 Sayımına Göre Doğu İlleri³¹²

İller	Türkiye Ekili Alanı (Binha) ve İl Payı(%)	Üretilen Tahıl (BinTon) ve İl payı(%)	Buğday Verimi (kg/ha)	Topraksız Aile Oranı (%)
Türkiye	8,414	5,933	7770	5,9
Urfa	2,11	2,02	685	36,7
Kars	1,79	2,00	696	8,0
Malatya	1,56	1,37	734	18,7
Diyarbakır	1,36	1,28	787	37,1
Mardin	1,30	1,43	933	11,8
Erzurum	0,94	1,68	1.220	10,7
Elazığ	0,63	0,53	705	12,0
Erzincan	0,62	0,77	843	10,7
Van	0,54	0,57	815	20,0
Ağrı	0,53	1,17	-	10,7
Siirt	0,43	0,57	996	19,0
Muş	0,32	0,43	993	-
Bingöl	0,13	0,15	1.040	20,0
Bitlis	0,1	0,16	1.042	-
Hakkâri	0,05	0,06	-	-
Bölge Payı	14,42	14,19		

Doğu Anadolu'daki hayvancılığa baktığımızda 1937-1947 istatistiklerinin ortalamasına göre 52 milyon dolayındaki hayvan varlığının %24'ü doğu bölgesine aitti. Türkiye'de sığır, koyun ve keçi varlığında bölgenin payı % 24'dü. Bölge topraklarının % 67'si çayır-mera olmakla beraber, hayvancılığın geleneksel yöntemlerle yapılması verimliliği de düşürüyordu. Ancak demir yollarının yapımı bölge hayvancılığında sıçramaya yol açtı.³¹³

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren tarım alanında devlet isabetli kalkınma stratejileri ile ilk önce tarımsal modernleşme ve gelişmenin altyapısını oluşturma yolunda önemli adımlar atmış vergiden çok haraç niteliği taşıyan "aşarın" kaldırılması tarımın finansman gereksiniminin karşılanması için Ziraat Bankasının yeniden düzenlenmesi, tarım kredi ve satış kooperatiflerinin kurulması, üreticilerin eğitilmesi vs. bu alanda atılan adımların en etkileridir. II. Dünya Savaşının araya girmesinin

³¹² DİE, 1950 Tarım Sayımı Urfa, Kars, Diyarbakır, Malatya ve Mardin doğudaki tarımsal üretimde ilk sıralara sahiptirler.

³¹³ Mustafa Sönmez, a.g.e., s.123.

olumsuz etkisiyle tarım alanında çok büyük atılımlar ve köklü değişiklikler yapılamamıştır.³¹⁴ Bütün bu çalışmalar olumlu ve olumsuz yönleri ile tarımın Doğu Anadolu'daki yansıması istenilen düzeyde olmamıştır. Bunda ulaşımdaki sıkıntılarda tarımın gelişmesini engellemiştir.

Doğu Anadolu'da 1946-1950 döneminde yapılan tarımsal yapı harcamalarının durumu tablo 27'de verilmiştir.

Tablo 27: Tarım Bakanlığı Eliyle Doğu Anadolu'da Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1950)³¹⁵

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B. HAR.
	1946 -1950	1946 -1950	1946 -1950
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	20.431.346	%0.22	1.53
Bingöl	123.755.27	%0.14	1.64
Bitlis	132.965.92	%0.15	1.85
Diyarbakır	79.297.615	%0.87	3.17
Elazığ	578.439.69	%0.64	2.92
Erzincan	768.229.62	%0.84	4.47
Erzurum	1.210.338.59	%1.33	3.06
Gaziantep	712.293.56	%0.78	2.46
Hakkari	94.206.06	%0.10	2.68
Kars	1.160.126.02	%1.27	3.04
Malatya	2.951.561.08	%3.24	6.89
Mardin	518.267.36	%0.57	2.21
Muş	213.472.70	%0.23	2.58
Siirt	196.957.00	%0.22	1.47
Tunceli	203.281.68	%0.22	2.25
Urfa	1.158.087.08	%1.27	4.39
Van	316.957.95	%0.35	2.48
Doğu İlleri	11.336.229.79	%12.45	3.37
Diğer İller	79.741.743.82	%87.55	5.17
İller Geneli	91.077.973.61	%100.00	4.85

Buna göre 1946-1950 döneminde iller genelinde bu alanda yapılan kamu harcamalarının %12,45'i doğu illerine ayrılmıştır. Bu 1943-1945 döneminde %7,97 idi. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki 1946-1950 dönemlerindeki tarımdaki artış 1943-1950 dönemlerine nazaran %50 üzerindedir. Malatya, Erzincan ve Urfa doğu illeri ortalamasının üzerinde kişi başına tarımsal kamu harcaması olan yerlerdir. Görüldüğü

³¹⁴ Ahmet Şahinöz , “Cumhuriyet Döneminde Tarım Politikaları” Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, Ankara, 2002, s. 117–118.

³¹⁵ Tablo 27: 1946-1950 İlişkin Bütçe Kesin Hesapları ile DİE 1945 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

gibi bu iller içerisinde Türkiye geneli ortalamasının üzerinde kalan il % 6,89 ile Malatya ili olmuştur. Erzincan ve Urfa illeri ise doğu illeri ortalamasının üzerinde olmasına rağmen ülke geneli ortalamasının altında kalmıştır.³¹⁶Erzincan, Malatya ve Urfa illeri dışındaki tüm doğu illeri hem doğu illeri ve hem de ülke geneli kişi başına kamu harcaması ortalamasının altında kalmıştır. Türkiye’de 1940’lı yıllardaki tarım politikası ve sonuçları o dönem TBMM oturumlarında zaman zaman gündeme getirilmiş aksaklıklar ve sıkıntılarla bir kısım iddialar tartışılmıştır. Örneğin,1948 yılı bütçesi üzerinde yapılan konuşmaların birinde, Toprak Mahsulleri Ofisindeki yolsuzluklar üzerinde durulmakta ve depolardaki hırsızlar nedeniyle oluşan açıkların örtülmesi için hububatın kuşlar tarafından yendiğinin söylendiği iddia edilmekteydi.³¹⁷ Doğu illerinin tarımda geri bırakıldığı söylemleri sık sık Mecliste de dile getirilmiş, 1949 bütçe görüşmeleri sırasında CHP Kars Milletvekili Arif İyidoğan söz alarak son yıllarda her bakımdan doğu illerinin kalkınması için maddî imkânlar dahilinde azami gayret sarf edildiğini söylemiş ve hükümetten köy davasını esaslı bir suretle ele alınmasını isteyerek köylünün refahının artmasıyla memleketin millî ekonomisinin düzenlenmesi arasında fark bulunduğunu belirtmiştir.³¹⁸

27 Aralık 1950’de TBMM’deki toplantıda Mardin Milletvekili Aziz Uras’ın Güney Doğu ovasının sulama projesi ile ilgili sorusu Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu tarafından cevaplanmıştır: “Güney Doğu bölgesinin Nusaybin ovası, sulama sayesinde çok verimli bir hâle gelecektir. Bu ovanın 50 bin dekarlık bir kısmının sulama tesisatı 10.11.1950 tarihinde Müteahhide ihale edilmiştir ve önümüzdeki inşaat mevsiminde faaliyete geçecektir. Hükümetimiz 1951 yılında küçük sulama projesi için 18 küsur milyon lira ayırmıştır” sözleri ile cevaplandırmıştır.³¹⁹ Bütün bu gelişme ve tartışmalar ile gerçekleşen politika değişikliğinin sonuçları, Tarım Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamalarına yansımıştır. Nitekim 1946 yılında iller genelinde yapılan toplam kamu harcamaları içerisinde Tarım Bakanlığı’nın payı %11,17 iken, 1947’de

³¹⁶ Bu üç ilde gerçekleşen tarımsal kamu harcamaları Malatya’da % 6,89 TL/kişi, Urfa’da % 4,39 TL/kişi, Erzincan’da % 4,47 TL/kişi olarak gerçekleşmiştir.

³¹⁷ Sait Asgın **a.g.e.**, s.183.

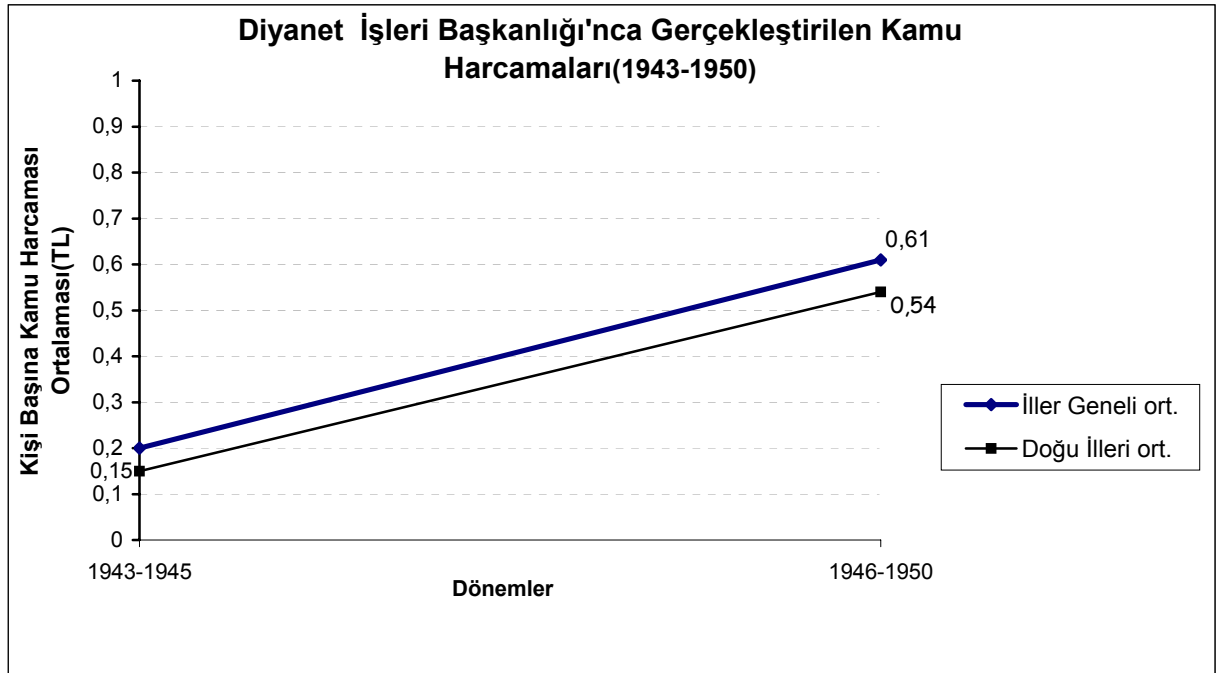
³¹⁸ **Ayın Tarihi**, S. 182 –186, Ocak –Mayıs, 1949, s. 21.

³¹⁹ **Ayın Tarihi**, S.179, 1949, s. 80-81.

%12,11, 1948'de %12,53 ve 1949'da %13,36'ya yükselmiş³²⁰ 1950 yılında ise %12,57 olarak gerçekleşmiştir.

2.5. Diyanet Alanında Yapılan Kamu Harcamaları

Diyanet alanında yapılan kişi başına kamu harcamaları, incelenen sektörler içerisinde bir artışın olduğu görülmüştür. Kişi başına düşen diyanet harcamaları 1943 - 1945 döneminde 0,20 TL/kişi iken 1946-1950 döneminde 0,61 TL/kişi olmuştur. Doğu illerine yapılan din hizmetlerinin yürütülmesi noktasında yapılan harcamaların tüm iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Aşağıdaki grafik dönemler itibarıyla, bu harcamaların seyrini göstermektedir. 1943-1945 döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nca iller genelinde gerçekleştirilen harcama ortalaması 0,15 TL/kişi iken bu dönemde doğu ortalaması 0,20 TL/kişi olmuştur. 1946-1950 döneminde doğu illerinde yapılan diyanet harcaması, iller genel ortalaması 0,61 TL/kişi düzeyine ulaşırken doğu illeri ortalama 0,54 TL/kişi olmuştur. Bir önceki döneme göre %63 artmıştır, ancak kişi başına doğu illeri ortalaması iller genelinin altında kalmıştır.

Grafik7³²¹

³²⁰ 1949 yılında Ankara, Konya, Afyon, Niğde, Kütahya, Gümüşhane, Denizli, Yozgat, kayseri, Kırşehir, Isparta ve Edirne gibi illerimizin yanında Elazığ, Diyarbakır, Malatya, Tunceli, Hakkari, Van, Muş ve Erzurum gibi doğu illerimizde de şiddetli kuraklık yaşanmıştır. Ayrıca bölgede tohumluk ihtiyacının da had safhaya çıktığı dönemin Tarım Bakanı tarafından açıklanmıştır. Yine bu dönemde Doğu Anadolu bölgesi hayvancılığı bu kuraklıktan büyük zarar görmüştür. bkz. Sait Asgın, **a.g.e.**, s.183.

³²¹ Grafik 7: 1943-1950 yıllarına ait Bütçe Kesin Hesapları ile DİE. 1940-1945 Yılları Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Din hizmetlerinin yürütülmesi Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülerek devlet bizzat bu işi kendisi yürütmüştür. Din eğitimi alanında en büyük girişim 1947'de toplanan CHP 7. kurultayında yapılmış parti tüzüğünde bu konuda var olan hükümler yumuşatılmıştır. 1947 yılı sonunda toplanan CHP 7. kurultayından sonra parti içi muhalefetin bir rapor hazırladığı ve bu raporda İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültelerinin açılma önerileri vardı.³²²

20 Ocak 1948 tarihinde TBMM'de din öğretimi ve imam yetiştirme konusunda Millî Eğitim Bakanlığınca kurslar açılması ve buraya ortaokul mezunlarından askerliğini yapmış kimselerin alınması, din hizmetlerini görecektir. 1949 yılının haziran ayında Başbakan Şemsettin Günaltay TBMM'de yaptığı konuşmasında din eğitimi konusunda şunları söylemiştir: “İlk mekteplerde din dersi okutturmaya başlayan hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam hatip kursları açan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanıyım.”³²⁴ demiştir.

1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesi ile din eğitimine önem verileceği biçimdeki vaatleri hükümet programında yer almıştır. Adnan Menderes hükümeti programında din eğitimi ile ilgili şu konulara yer vermektedir. “İrticai tahrike asla müdahale etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakikî laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi hakiki laikliği dinin devlet siyaseti ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikatında müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tekbirleri süratle ittihaz etmek karındayız.”³²⁵

Bütün bu çalışmalar Din adamı yetiştirilmesi konusunda istenilen neticeye ulaşmamış diğer kurumlardaki eleman sıkıntısı da din eğitimi verecek ve din

³²² Niyazi Altunya: “Türkiye Cumhuriyetinde Din Eğitimi” 75. Yılda Eğitim, İstanbul, 1999, s.215-220.

³²³ Nilgün Gürkan, Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945 -1950), İstanbul, 1998, s. 455.

³²⁴ Cumhuriyet 9 Haziran 1949.

³²⁵ Cumhuriyet 30 Mayıs 1950

hizmetlerini yürütecek memurların azlığı bu görevin tam anlamıyla yerine getirilmediği görülmüştür. Ancak bu aksiliklerin giderilmesi için devlet hızlı bir çalışma içerisine girmiştir. Diyanet İşleri başkanlığı eliyle 1943-1945 döneminde toplam 213.146.357 TL harcama yapılmış olup bunun %14,10'u doğu illerinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte kişi başına yapılan harcamalar bakımından, doğu illerinde Diyanet İşleri Başkanlığınca kişi başına yapılan harcama miktarının iller genel ortalamasından yaklaşık %25 TL daha düşük olduğu görülmektedir.

TABLO 28: Diyanet İşleri Başkanlığı Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1943-1945)³²⁶

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B. HAR. (TL)
	1943-1945	1943-1945	1943-1945
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	1.085.560	%0.51	0.15
Bingöl	918.911	%0.43	0.22
Bitlis	1.211.391	%0.57	0.29
Diyarbakır	2.456.088	%1.15	0.16
Elazığ	2.063.480	%0.97	0.18
Erzincan	1.442.916	%0.67	0.15
Erzurum	2.324.630	%1.09	0.10
Gaziantep	2.076.129	%0.97	0.11
Hakkari	545.235	%0.26	0.25
Kars	2.614.407	%1.23	0.12
Malatya	3.469.370	%1.63	0.14
Mardin	2.377.495	%1.12	0.16
Muş	832.940	%0.39	0.19
Siirt	1.778.918	%0.83	0.20
Tunceli	1.615.142	%0.76	0.28
Urfa	1.964.755	%0.92	0.13
Van	1.275.612	%0.60	0.19
Doğu İlleri	30.052.979	%14.10	0.15
Diğer İller	183.093.378	%85.90	0.21
İller Geneli	213.146.357	%100.00	0.20

Bingöl, Bitlis, Hakkari, Tunceli illerinde bu dönemde yapılan diyanet harcaması ülke geneli yapılan diyanet harcaması oranından yüksek olmuştur.³²⁷ Siirt ilinde diyanet

³²⁶ Tablo 28: 1943-1945 İlişkin Bütçe Kesin Hesapları ile DİE 1945 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

³²⁷ Bu dönemde diyanet alanında yapılan kişi başına harcama miktarları Bingöl'de 0,22 TL/kişi, Bitlis'te 0,29 TL/kişi, Hakkari'de 0,25 TL/kişi, Tunceli'de 0,28 TL/kişi olmuştur.

eliyle yapılan harcama oranı ise ülke geneli ortalaması ile aynı düzeyde gerçekleşmiştir.

Gaziantep, Kars, Malatya, Urfa illerinde kişi başına gerçekleşen diyanet harcamaları ise hem doğu illeri hem de iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Ağrı, Erzincan illerine yapılan diyanet harcamaları ise doğu illeri ortalaması ile aynı düzeyde olmuştur. 1946-1950 döneminde diyanet hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla bu dönemde toplam 1.807.715.15 TL harcama yapılmış olup, bunun %15,83'ü doğu illerinde gerçekleşmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca 1946-1950 döneminde kişi başına yapılan kamu harcama doğu illeri ortalaması 0,54 TL/kişi'dir. İller genel ortalaması ise 0,61 TL/kişi olmuştur. Mevcut sektörler içerisinde kişi başına gerçekleşen en düşük kamu harcaması diyanet harcamaları olmuştur.

Tablo 29: Diyanet Başkanlığı Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1950)³²⁸

	MİKTAR (TL)	YÜZDE	KİŞİ B. HAR. (TL)
	1946 -1950	1946 -1950	1946 -1950
Adıyaman	-	-	-
Ağrı	42.915.90	%0.38	0.32
Bingöl	38.313.21	%0.34	0.51
Bitlis	53.358.84	%0.47	0.74
Diyarbakır	215.898.39	%1.89	0.86
Elazığ	117.333.96	%1.03	0.59
Erzincan	115.771.12	%1.01	0.67
Erzurum	177.607.68	%1.55	0.45
Gaziantep	118.886.92	%1.04	0.41
Hakkari	26.772.88	%0.23	0.76
Kars	108.065.74	%0.95	0.28
Malatya	193.009.56	%0.69	0.45
Mardin	149.065.23	%1.31	0.64
Muş	42.006.01	%0.37	0.51
Siirt	128.825.44	%1.13	0.96
Tunceli	67.978.79	%0.60	0.75
Urfa	152.050.04	%1.33	0.58
Van	59.855.44	%0.52	0.47
Doğu İlleri	1.807.715.15	%15.83	0.54
Diğer İller	9.614.363.72	%84.14	0.62
İller Geneli	11.422.078.87	%100.00	0.61

³²⁸ Tablo 29: 1946-1950 Yılları İlişkin Bütçe Kesin Hesapları ile DİE 1945 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kişi başına harcamanın ülke geneli ortalamasından yüksek olan yedi il bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Siirt (128.825.44 TL), Diyarbakır (215.898.39 TL), Hakkari (26.772.88 TL), Tunceli (67.978.79 TL), Bitlis (53.358.84 TL), Erzincan (115.771.12 TL), Mardin (149.065.23 TL) illeridir. Bu iller içinde en yüksek harcama oranıyla Siirt ilk sırayı almıştır.

Erzincan ve Urfa illeri kişi başına diyanet harcaması ülke geneli ortalamasından düşük olmasına rağmen doğu illeri ortalamasından yüksek olmuştur.³²⁹

Kişi başına ülke geneli ve Doğu illeri ortalaması altında kalan iller ise Ağrı, Bingöl, Kars, Erzurum, Gaziantep, Malatya, Muş ve Van illeri olmuştur.³³⁰

---

³²⁹ Bu dönemde kişi başına gerçekleşen diyanet harcamaları Erzincan'da 0.67TL/kişi, Urfa'da 0.58TL/kişidir.

³³⁰ Söz konusu dönemde kişi başına gerçekleşen diyanet hizmetleri harcamaları Ağrı (0,32 TL/kişi), Bingöl (0,51 TL/kişi), Erzurum (0,45 TL/kişi), Gaziantep (0,41 TL/kişi), Malatya (0,45 TL/kişi), Muş (0,51 TL/kişi), Kars (0,28 TL/kişi) ve Van (0,47 TL/kişi) olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE İL ÖZEL İDARELERİNİN YAPTIĞI HARCAMALAR (1927-1948)

Ülkelerin tarihi, sosyokültürel yapısının yanı sıra iktisadî imkân ve araçları, yerel yönetim birimlerinin yapısı ile faaliyetlerini belirlemektedir. Demokratik yapının desteklediği ülke yerel yönetimleri, diğerlerine oranla daha işlevsel etkinliğe sahip görünmektedir. Günümüzün en ileri demokratik ülkelerinde Mahallî İdareler; demokrasinin temel okulları sayılmakta sağlıklı ve tutarlı güçlü yapılarıyla da kökleri yüzyıllar öncesine uzanan vazgeçilmez birer yönetim biçimi olarak kabul edilmektedir.³³¹

Bu çalışmada yerel yönetim birimleri içinde yer alan İl Özel İdarelerimizin kuruluşu, görevleri, gelirleri ve Doğu Anadolu Bölgesindeki illerin bünyesinde bulunan Özel İdarelerin 1925-1948 yılları arasındaki harcama miktarlarını ortaya koymaktadır.

1. İl Özel İdarelerinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti, Tanzimat'a doğru, sarsılan ve yıpranan kamu düzenini, idarî usul ve teşkilatını, iç ve dış faktörlerin etkisiyle yeniden düzenleme ihtiyacını hissetmiş, yeni bir takım düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Bunun için merkezi otorite, iç ve dış çevrelerin reel desteğini sağlamak amacıyla, tebaasını daha fazla eğitmek ve ülke yönetiminde ondan yararlanma yolunu seçmeye yöneldi. Yönetimin her kademesinde kanun hakimiyetini sağlamak için, 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu kabul etti. Bu Hattı Hümayun ile Osmanlı Devleti, siyasi idarî ve sosyal muhtevalı bir değişme sürecine resmen ve fiilen girmiş oldu.³³²

³³¹ Bünyamin Güral, **İl Özel İdarelerinin Mevzuatı**, İstanbul, 1993, s. 4.

³³² Bilal Eryılmaz, "İl Özel İdarelerinin Mahalli İdare Sistemimiz İçindeki Yeri", **Türk İdare Dergisi**, S. 382, Mart 1989, s. 71.

Bu değişme sürecinde, merkezi ve mahalli düzeyde çeşitli meclisler oluşturuldu.³³³ Bu meclisler, 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nin kabulüne kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Mahallî işlerin yürütülmesinde mülkî yöneticiler yardımcı olmuşlardır.³³⁴

İl Özel İdarelerinin kurulduğuna dair ilk resmi belge 1864 yılında yürürlüğe giren “Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi”dir. Koyu bir merkezîyetçilik getiren ve illere tüzel kişilik tanımayan bu Nizamnâme ülkenin vilayetlere, vilayetlerin sancaklara, sancakların kazalara, kazaların da köy ve mahallelere ayrılacağı ilkesini getirmiştir.³³⁵ Bu tüzük ile Vali başkanlığında İslâm olan ve olmayan halk arasından seçilecek kişilerden bir il Genel Meclisi kurulmuş ve bu meclise İli ilgilendiren bazı bayındırlık, tarım ve ekonomi konularının tartışılması, görüş ve düşüncelerin belirlenmesi görevi verilmiştir.³³⁶

1870 tarihli “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi” ile İl Genel Meclisinin görev ve yetkileri artırılmıştır.³³⁷

Bu nizamnamede özel idarelerle ilgili hükümler büyük ölçüde korunmuş; meclisin görevleri ile hastane ve ıslahhanelerin yapım ve onarımı, eğitimin yaygınlaştırılması, devlet ihalelerinin görüşülmesi gibi eklerle genişletilmiştir.³³⁸ 1986 yılında ilan edilen Kanun-u Esasi, ilk defa yönetimde “yetki genişliği” ilkesini benimseyerek daha geniş bir yerel yönetim anlayışı getirmiştir.³³⁹ 1913 tarihli kanun da bu Anayasaya göre çıkarılmıştır.

“İllerin Genel İdaresi Geçici Kanunu” İdare-i Umumiye-i Vilayet (İl Genel İdaresi) ve İdare-i Hususiye-i Vilayet (İl Özel İdaresi) başlıkları altında iki kısımdan oluşmaktadır. Kanunun birinci kısmı 1926 tarihli “Vilayet İdaresi Kanunu” ile

³³³ Bilal Eryılmaz, “Tanzimat’ın Türk Yönetim Hayatındaki Yeri,” *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.1, İzmir, 1987, s. 36.

³³⁴ M.A.Ubicını, *Türkiye 1850*, C.1. (Cev Cemal Karaağaçlı). *Tercüman 1001 Temel Eser*, No.63, İstanbul, s. 67.

³³⁵ İsmail Hakkı Ülkmen, *Mahalli İdareler Maliyesi*, Ankara, 1998, s. 2.

³³⁶ Zerrin Toprak, “İl Özel İdarelerinin Görevleri Ve Kamusal Hizmet Yaklaşımı”, *Türk İdare Dergisi*, S.387, Haziran Ankara 1990, s.15.

³³⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara, 1974, s. 188.

³³⁸ İÇ DÜZEN, *İl Özel İdareleri, İÇ DÜZEN Genel Rapor Kitap; 3*, No.6, S. 197, Ankara, s. 1

³³⁹ Nejat Erol, *İl Özel İdaresi Bütçe ve Muhasebe Usulü Yönetmenliği*, Ankara, 1998, s. 2.

yürürlükten kaldırılmış³⁴⁰ ve bu kanunda 10 Haziran 1949 tarih ve 5442 sayılı “İl İdare Kanunu” ile ilga edilerek illerin genel idaresi bu son kanunla tanzim edilmiştir.³⁴¹

Muvakkat kanun gerek dil, gerekse sistem olarak anlaşılabilir hâle geldiğinden dolayı yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuş ve 16 Mayıs 1987 tarih ve 3360 sayılı “13 Mart 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatı’nın adının ve bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddelerin eklenmesine dair kanunla” gerekli değişiklikler yapılmıştır.

Söz konusu 3660 sayılı kanunun 1. maddesiyle “İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatı”nın adı “İl Özel İdaresi Kanunu” olarak değiştirilmiştir.

Ancak İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatı’nın değiştirilmeyen diğer maddeleri ek ve değişiklikleri ile birlikte bugün hâlen yürürlükte bulunmaktadır.³⁴² O günden günümüze dek siyasal, toplumsal ve yönetim yapısında meydana gelen değişiklik ve gelişmelere rağmen İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu’nda istenilen düzenlemeler gerçekleştirilmemiş, Özel İdarenin görev ve hizmetlerinin çoğu merkezi hükümete kaydırılmış ve bunlara yeterli ölçüde kaynak temini sağlanamamıştır. Bundan dolayı İl Özel İdarelerin eski önemi kaybetmiştir.³⁴³

2. İl Özel İdarelerinin Görevleri

İl Özel idareleri; varlık sebeplerini Anayasadan alan hâlen yürürlükte olan esasları gösterilen, seçilmiş organları Anayasa doğrultusunda ve seçim kanunlarına göre teşekkül ettirilmiş, hukukî varlıkları tartışma kabul etmeyecek kadar gerçek olan yerel yönetimlerdir. Bu yerel yönetim faaliyet sahası bakımından merkezi yönetimin ülke üzerindeki teşkilat bölümünün yüzölçümü ile çakışır ve toprak parçası üzerinde devletin bir kısım idarî görev ve yetkilerini paylaşır. İl Özel İdarelerinin en önemli görevi merkezi yönetime yardım mahiyetindeki görevleridir.³⁴⁴ İkincisi görevi ise yerel yönetime yardım mahiyetinde özellikle köy yönetimine, onların yetişemediklerine yardım eden, kırsal alan dediğimiz, yani köylerin ve belediyelerin yeki alanlarının dışında kalan alanlara yönelik görevlerdir.³⁴⁵

³⁴⁰ Zerrin Toprak, **a.g.m.**, s.152.

³⁴¹ Fehmi Yavuz, **Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 1966, s.149.

³⁴² Bünyamin Güral, **a.g.e.**, s. 12-14.

³⁴³ Ahmet Özer, “İl Özel İdaresi Ve Mülkî Amirleri”, **Türk İdare Dergisi**, S.372, Eylül 1986, s. 14.

³⁴⁴ Bahtiyar Akyılmaz, “İl Özel İdaresi”, **Türk İdare Dergisi**, S.379, Haziran 1988, s. 86-90.

³⁴⁵ Mustafa Tamer, **İl Özel İdaresi**, Ankara, 2003, s. 91.

İl Özel İdarelerine 3360 sayılı kanunla verilen görevler o kadar geniştir ki adeta devlete ait tüm görevleri içine alır niteliktedir. Bazı görevlerin bir merkezi yönetim görevi mi olduğu, yoksa yerel yönetim biriminin mi görevi olduğunu ayırmak mümkün değildir. Özel İdarenin en belirgin dört önemli görevi bulunmaktadır.

2.1 Eğitim Hizmetleri

İl Özel İdaresi Kanunu ile ve 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile İlkokulların yapım, onarım ve donatımı İl Özel İdarelerinin görevleri içerisinde. Ayrıca Orta dereceli okullar, Sanat Okulları, Öğretmen Okulları açmak ve geçici kurslar düzenlemektedir.³⁴⁶

2.2 Sağlık Hizmetleri

Hastane, bakıma muhtaç yaşlı ve güçsüz kimseler için barınma evleri, Yetimler Yurdu yapmak ve işletmek, Ana Çocuk Sağlığı, Halk Sağlığı, Nüfus Planlaması ve aşı uygulamaları merkezi yönetimin il birimlerince yürütülürken, İl Özel İdareleri de bunlara katkı ve destek sağlamaktadır.³⁴⁷

2.3 Bayındırlık Hizmetleri

İl Özel İdaresi Kanunu ile Köy İmar planı, yerleşim planı, İmar haritaları ve köy kanalizasyonunun yapımı konuları İl Özel İdarelerine görev olarak verilmiştir. Ayrıca il ve köy yollarını ve geçitlerini yapmak, bakımını ve tamiratını sağlamak, köy içme suyu tesislerini yapmak, göl ve bataklıkları iyileştirmek ve kurutmak gibi görevleri vardır.³⁴⁸

2.4 Tarım Ve Hayvancılıkla İlgili Görevleri

Tarımla ilgili olarak İl Özel İdarelerine örnek olarak ve deneme çiftlikleri kurmak, fidanlık kurmak ve bedelsiz fidan ve tohum dağıtmak, yabanî ağaçları aşılama, aşıcı yetiştirmek için kurslar açmak, orman yetiştirmek, tarım araçları için depolar açmak, tarım araçları sağlayarak bunları çiftçiye satmak ya da kiralamak, tarım okulları, tarım müzeleri açmak, damızlık hayvan depoları kurmak, iğdiş giderlerini

³⁴⁶ Selçuk Yalçındağ, **İlçe Özel Yönetimi**, Ankara 1977, s. 31.

³⁴⁷ Bünyemin Güral, **a.g.e.**, s. 12-13.

³⁴⁸ İç Düzen, **a.g.e.**, s. 46-47.

karşlamak, bulaşıcı hastalıklara savaş için ödenek ayırmak ve bu konuda ödülleri vermek gibi görevleri vardır.³⁴⁹

3. İl Özel İdarelerinin Gelirleri

Cumhuriyetin kurulmasıyla merkezden yönetime olduğu kadar, yerel yönetimlere de ulusal sınırlar içinde kalan yurt parçasını yeniden onarmak ve bayındır hâle getirmek için önemli görevler düşüyordu. Bir başka anlatımla geniş kapsamlı bir kalkınma çabasının ulusal bütünlüğün içinde yerel yönetimlerinde, hizmet üretmek ya da yatırım yapmak suretiyle yerlerini almaları gerekiyordu.³⁵⁰ Bu amaca il özel idareleri varlık sebeplerini Anayasadan alan yürürlükte olan esasları gösterilen seçilmiş organları anayasa doğrultusunda ve seçim kanunlarına göre teşekkül ettirilmiş, hukukî varlıkları tartışma kabul etmeyecek kadar gerçek olan yerel yönetimlerdir.³⁵¹ İl özel idareleri, görevleri bakımından merkezi idare ile belediye ve köyler arasında “ara düzey” niteliğine sahip idarî birimlerdir. Belediye ve köy idareleri, belirli bir yerleşme alanı içinde faaliyet gösterdikleri hâlde, il özel idareleri ise il sınırları içindeki yerleşme birimleri arasında ve bünyesinde hizmet yürütmektedir. Kamu hizmetlerinin özellikle alt-yapı yatırımlarının yürütülmesinde, böyle ara düzey kuruluşlara ihtiyaç olduğu muhakkaktır.³⁵² Şüphesiz bu görevlerin yerine getirilmesi gelir kaynaklarına bağlıdır.³⁵³ Bu gelir kaynakları genel olarak (a) özel kanunlarla tanınmış vergi ve resim ve harç gelirleri: Orman ürünleri ve mamulleri satışı, (b) taş, kum, tuğla, kireç mermer gibi ocakların işletilmesi nedeniyle alınan rusum ve harç, (c) Özel idarelerce yönetilen basımevi fidanlık gibi kurumlar hâsılatı ile Özel idarelerin katıldıkları ortaklıklardan alınan pay, (d) iskele kayık ve salları geçiş ücreti ile çeltik ekimi yapanlardan alınan ücret ve cezalar (e) genel bütçe ve vergi gelirlerinden alınan paylar, (f) borçlanmalar ve devlet yardımları, ilköğretim, köy hizmetleri ve spor yardımları oluşturmaktadır.³⁵⁴

³⁴⁹ Bahtiyar Akyılmaz, “İl Özel İdaresi”, **Türk İdare Dergisi**, S.379, Haziran 1988, s. 103 –104.

³⁵⁰ Halil Nadaroğlu, “İl Özel İdarelerinin Mahalli İdareler İçindeki Yeri Ve Önemi”, **İl Özel İdareleri Başta Olmak Üzere Mahalli İdareler Toplum Kalkınması Sempozyumu (Tokat 1987)**, DPT Yayını No. 2173, s. 188-190.

³⁵¹ Bahtiyar Akyılmaz, “İl Özel İdaresi”, **Türk İdare Dergisi**, S 379, Haziran 1988, s.86-90.

³⁵² Bilal Eryılmaz, “İl Özel İdarelerinin Mahalli İdare Sistemimiz İçindeki Yeri”, **Türk İdare Dergisi**, Mart 1989, S. 382, s. 73.

³⁵³ İlhan Özer, **Devlet Maliyesi**, C.2, Ankara, 1980, s. 245-246

³⁵⁴ Zerrin Toprak, “İl Özel İdarelerinin Görevleri Ve Kamusal Hizmet Yaklaşımı”, **Türk İdare Dergisi**, S .387, Ankara, 1990, s. 154.

4. Özel İdare Tarafından Kurumlar İtibarıyla Doğu Anadolu Bölgesine Yapılan Harcamalar

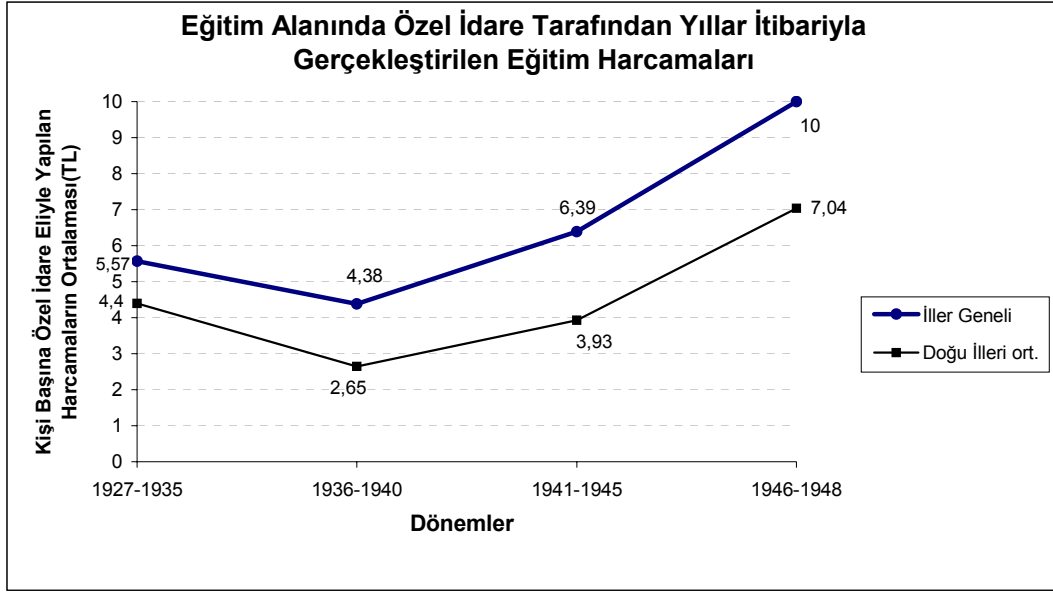
Cumhuriyetin kurulması ile, merkezden yönetime olduğu kadar yerel yönetimlere de ulusal sınırlar içinde kalan yurt parçasını yeniden onarmak ve bayındır hâle getirmek için önemli hizmetler vermiştir. Ülkenin kalkınma çabası içinde yer alan yerel yönetimler hizmet yürütmek ya da yatırım yapmak suretiyle bu işlevini önemli ölçüde yerine getirmişlerdir. 3360 sayılı kanunla özel idarelere verilen görevler o kadar geniş ki, adeta devlete ait tüm görevleri içine alır niteliktedir. Bazı görevlerin bir merkezi yönetim görevi mi olduğu yoksa, yerel yönetim biriminin mi görevi olduğunu ayırmak mümkün değildir. Bütün görevlerde bu böyle olmakla birlikte, bunların hepsini gözden geçirmek mümkün olamayacağından burada en belirgin olanlarından dördü üzerinde durulacaktır.

4.1 İl Özel İdare Eliyle Yapılan Eğitim Harcamaları

1927-1935 döneminde Özel İdare tarafından iller genelinde 5,57 TL eğitim harcaması yapılırken, aynı dönemde doğu illerinde bu ortalama 4,40 TL/kişi idi. Bu iller genel ortalamasının %21.01 eksiği anlamına gelir. İller genelinde Özel idare eliyle yapılan kişi başına Millî Eğitim harcaması ortalaması, doğu illeri Özel idare eliyle yapılan eğitim harcamasından %21,01 TL/kişi daha fazladır.

1936-1940 döneminde Özel İdare tarafından yapılan iller genel ortalaması 4,38 TL/kişi iken doğu illerindeki kişi başına eğitim harcaması 2,65 TL/kişi düzeyindeydi. Bu da iller genel ortalamasının % 39,50 oranı ile doğu illeri ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir.

1940-1945 döneminde doğu illerinde Özel İdare tarafından yapılan harcamalarda bir artış gözlenmesine rağmen yine iller genel ortalamasının altında kaldığı görülmüştür. Dolayısıyla 1941-1945 döneminde kişi başına düşen Eğitim harcaması 6,39 TL olurken Doğu illerindeki eğitim harcaması 3,93 TL düzeyine ulaştırmıştır.

Grafik:8³⁵⁵

Bir önceki döneme göre Doğu illerine Özel İdare eliyle yapılan eğitim harcamasında %44,18 TL artış olmuştur. 1946 -1948 dönemlerinde ise eğitime ayrılan harcama miktarının önemli bir ölçüde artış olduğu gözlenmiştir.³⁵⁶ İller genelindeki harcama oranı 10,00 TL olarak gerçekleşirken bu oran doğu illerinde 7,04 TL düzeyine yükselmiştir.

1927-1935 dönemlerinde doğu illerinde eğitim alanında yapılan kişi başına toplam Özel İdare harcaması ortalaması Kars ve Van illeri dışında iller geneli ortalamasının altında kalmıştır. Özellikle Van ilinde Özel İdare eliyle yapılan harcama oranı 11,69 TL/kişi ile oldukça yüksek bir düzeydedir. Malatya'da gerçekleşen kişi başına eğitim harcaması oranı ise, diğer iller ortalamasında düşük ancak doğu illeri ortalamasından yüksektir. Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Mardin, Siirt ve Urfa'da Özel İdare eliyle Millî Eğitimde yapılan harcamalar doğu illeri ortalamasının altında kalmıştır.

³⁵⁵ Grafik 8: 1927-1948 yıllarına ait Arşiv Belgeleri, DİE. 1927-1945 Yılları Nüfus Sayımları ve DİE 1927-1948 İstatistik Verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır

³⁵⁶ 1941-1945 döneminde Doğu illerindeki Özel İdare tarafından yapılan harcama tutarı 12.909.585 TL iken 1946 -1948 yıllarında bu miktar 14.219.418 TL olmuştur.

Özel İdare eliyle bu dönemde en az harcama yapılan il 2,37 TL/kişi ile Urfa ili olmuştur.³⁵⁷

Tablo30: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Eğitim Harcamaları (1927-1935)³⁵⁸

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1927-1935	1927-1935	1927-1935
Ağrı	-	-	-
Bingöl	-	-	-
Bitlis	-	-	-
Diyarbakır	676.584	%0.89	3.48
Elazığ	856.062	%1.13	4.00
Erzincan	507.264	%0.67	3.77
Erzurum	1.085.975	%1.43	4.01
Gaziantep	725.781	%0.95	3.97
Hakkâri	25.950	%0.03	-
Kars	1.145.533	%1.51	5.59
Malatya	1.071.153	%1.41	5.18
Mardin	515.525	%0.68	2.81
Muş	407.359	%0.53	-
Siirt	294.356	%0.38	2.77
Tunceli	-	-	-
Urfa	485.166	%0.64	2.37
Van	882.148	%1.16	11.69
Doğu İlleri	8.678.856	%11.41	4.40
Diğer İller	67.361.298	%88.59	
İller Geneli	76.040.154	%100.00	5.57

1936-1940 döneminde Özel İdare tarafından ülke genelinde yapılan harcamanın azaldığı görülmüştür. Bu aynı zamanda doğu illerindeki eğitim harcamasının azaldığı göstermektedir. Doğu illerinde Özel İdarenin yaptığı eğitim harcaması iller genelinde yapılanın 1927-1935 döneminde %11,41 ini oluştururken 1936-1940 döneminde bu pay %11,22'ye inmiştir. 1936-1940 döneminde doğu illerinde yapılan kişi başına eğitim harcaması ortalaması, diğer iller ortalamasının %39,50 oranında daha düşük

³⁵⁷ BCA, No: 30 .11.1 / 34.24. 41, BCA, No: 30. 11.1 / 31. 8. 11, BCA, No: 30.11.1 / 36.34.5, BCA, No: 30.11.1 / 30. 6.11, BCA, No: 18.74. 39. 1930. BCA, No: 18.74.41.1930. BCA, No:030.18.01/10. 28.3, BCA, No: 18.74.351. 1931, BCA, No: 18.74 . 72.1930, BCA, No:18.74 . 60.1930, BCA, No,18.74.56.1930, BCA. No:18.74.49.1930, BCA. No:18.74.90.1930, BCA, No: 18.74.110.1931, BCA. No:18.74.123.1931, BCA, No :18.74.126.1931, BCA, No:18.74.103.1931, BCA, No:18.74.140.1931, BCA, No:18.74.174.1932, BCA, No:18.74.179.1932, BCA, No:18.74.170.1932, BCA No:18.74.168.1932, BCA, No:18.74.172.1932, BCA, No:18.74.116.1931, BCA, No. 18.74.208.1933, BCA, No:18.74.246.1934, BCA, No: 18.74.324.1936, BCA, No:18.74.320.1936, BCA, No:030.11.1/7.23.13, BCA, No:18.74.250.1934, BCA, No:18.74.246.1934

³⁵⁸ Tablo 30: 1927-1935 yıllarına ait Arşiv Belgeleri ile DİE verileri ve 1927 yılı DİE Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

gerçekleşmiştir. Bununla birlikte doğudaki hiçbir ilin ülke genel ortalamasının üzerinde olmadığı görülmüştür. Ancak doğu illeri ortalamasının üzerinde yer alan iller Ağrı, Diyarbakır, Erzincan, Gaziantep ve Kars illeri olmuştur. Elazığ, Erzurum, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van illerindeki harcama oranı hem ülke geneli hem de doğu illeri ortalamasının altında gerçekleşmiştir.

Tablo 31: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Eğitim Harcamaları (1936-1940)³⁵⁹

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1936-1940	1936-1940	1936-1940
Ağrı	365.710	%50,50	3,33
Bingöl	121.328	%0,17	-
Bitlis	140.458	%0,20	-
Diyarbakır	583.996	%0,83	2,73
Elazığ	544.237	%0,77	2,12
Erzincan	512.618	%0,72	3,26
Erzurum	1.018.769	%1,44	2,64
Gaziantep	804.222	%1,14	2,84
Hakkâri	66.719	%0,09	-
Kars	871.321	%1,23	2,85
Malatya	1.008.476	%1,42	2,46
Mardin	417.504	%0,59	1,82
Muş	186.445	%0,26	1,30
Siirt	176.791	%0,25	1,39
Tunceli	291.481	%0,41	-
Urfa	551.941	%0,78	2,40
Van	295.708	%0,42	2,06
Doğu İlleri	7.948.724	%11,22	2,65
Diğer İller	62.870.257	%88,78	4,78
İller Genel	70.818.981	%100,00	4,38

Van'da 1927-1935 dönemindeki kişi başına düşen eğitim harcaması 11,69 TL iken 1936-1940 döneminde bu oran %82,38 azalarak 2,06 TL düzeyine inmiştir. Bu dönemde Özel İdarenin en fazla harcama gerçekleştirdiği il Ağrı olmuştur. Ağrı ilinde Özel İdarenin eğitim harcaması kişi başına 3,33 TL/kişi olmuştur.³⁶⁰

³⁵⁹ Tablo 31: 1936-1940 yıllarına ait Arşiv Belgeleri ile DİE verileri ve 1935 yılı DİE Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

³⁶⁰ **BCA**, No: 18.74.329.1936, **BCA**, No: 18.74.330.1936 , **BCA**, No: 18.74.331.1936, **BCA**, No: 18.74.332.1936, **BCA**, No: 18.74.208.1933, **BCA**, No: 18.74.368.1937, **BCA**, No: 18.74.360.1937, **BCA**, No: 18.74.376.1937, **BCA**, No: 18.74.395.1938, **BCA**, No: 18.74.395.1938, **BCA**, No: 18.74.396.1938, **BCA**, No: 18.74.447.1939, **BCA**, No: 18.74.433.1939, **BCA**, No: 18.74.505.1940, **BCA**, No: 18.74.513.1940, **BCA**, No: 030.11.1 / 3.5.13, **BCA**, No: 18.74.385.1938

Doğu Anadolu'ya 1941-1945 döneminde Özel İdare tarafından yapılan eğitim harcamalarının durumu tabloda 32'de gösterilmiştir.

Tablo 32: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Eğitim Harcamaları (1941-1945)³⁶¹

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
Ağrı	468.742	%0.41	3.86
Bingöl	184.446	%50.16	2.63
Bitlis	210.608	%50.18	3.06
Diyarbakır	1.050.360	%0.92	4.08
Elazığ	1.009.455	%0.89	5.30
Erzincan	941.870	%0.83	5.94
Erzurum	1.551.522	%1.36	4.17
Gaziantep	1.341.601	%1.18	4.37
Hakkâri	87.740	%0.08	2.41
Kars	1.492.610	%1.31	4.19
Malatya	1.784.559	%1.57	4.26
Mardin	593.599	%0.52	2.35
Muş	177.165	%0.16	2.40
Siirt	363.915	%0.32	2.48
Tunceli	460.528	%0.40	4.87
Urfa	827.485	%0.73	3.37
Van	363.380	%0.32	3.22
Doğu İlleri	12.909.585	%11.34	3.93
Diğer İller	100.978.110	%88.66	6.95
İller Geneli	113887.695	%100.00	6.39

Buradan izleneceği üzere bölgede eğitim hizmetlerine harcanan Özel İdare harcamaları ortalama %11,34 olarak gerçekleşmiştir.

Kişi başına düşen harcama miktarı baz alındığında karşımıza çıkan genel durum şöyle özetlenebilir: 1941-1945 döneminde Özel İdare tarafından eğitim hizmetlerinin gerçekleşmesi için kişi başına harcaması, doğu illeri ortalamasında 3,93 TL ve iller genel ortalaması da 6,39 TL'dir. Demek oluyor ki, doğu illeri ortalaması iller genel ortalamasından daha düşük olmuştur. Yine bu dönemde de geçen dönemde olduğu gibi doğudaki hiçbir ilin eğitim harcaması ülke genelindeki il harcaması üzerinde olmamıştır. Buna rağmen il bazında %100 yakın harcaması artan iller olmuştur. Bu illerin başında Elazığ ve Erzincan illeri gelmektedir. Bu illeri Erzurum ve Muş illeri

³⁶¹ Tablo 32: 1942-1945 yıllarına ait Arşiv Belgeleri ile DİE verileri ve 1940 yılı DİE Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

izlemiştir. Doğu illeri ortalaması üzerinde gerçekleşen iller ise Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Kars, Malatya, Tunceli illeridir.

Ağrı, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van illerindeki eğitim harcaması doğu illeri genel ortalamasının altında gerçekleşen iller olmuşlardır.³⁶²

Doğu Anadolu'da Özel İdarenin eliyle gerçekleştirilen eğitim harcamaları 1946 - 1948 döneminde de artış göstererek iller genelinde yapılan eğitim harcamasının %12,60 düzeyine ulaşmıştır. Buna rağmen doğu illerinde Özel İdare eliyle kişi başına gerçekleştirilen eğitim harcaması ortalama 7,04 TL/kişidir.

Tablo33: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Eğitim Harcamaları (1946-1948)³⁶³

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1946-1948	1946-1948	1946-1948
Ağrı	516.435	%0.45	6.45
Bingöl	203.881	%0.18	4.50
Bitlis	347.269	%0.31	8.04
Diyarbakır	1.648.635	%1.46	1.10
Elazığ	1.062.757	%0.94	8.94
Erzincan	1.117.706	%0.99	10.84
Erzurum	966.591	%0.86	4.07
Gaziantep	1.358.645	%1.20	7.81
Hakkâri	170.976	%0.15	8.11
Kars	1.610.246	%1,43	7,04
Malatya	1.863.844	%1,65	7,25
Mardin	559.085	%0,50	3,97
Muş	275.615	%0,24	5,56
Siirt	334.002	%0,30	4,17
Tunceli	604.525	%0,54	11,13
Urfa	853.815	%0,76	5,39
Van	725.391	%0,64	9,46
Doğu İlleri	14.219.418	%12,60	7,04
Diğer İller	98.601.466	%87,40	10,65
İller Geneli	112.820.884	% 100.00	10,00

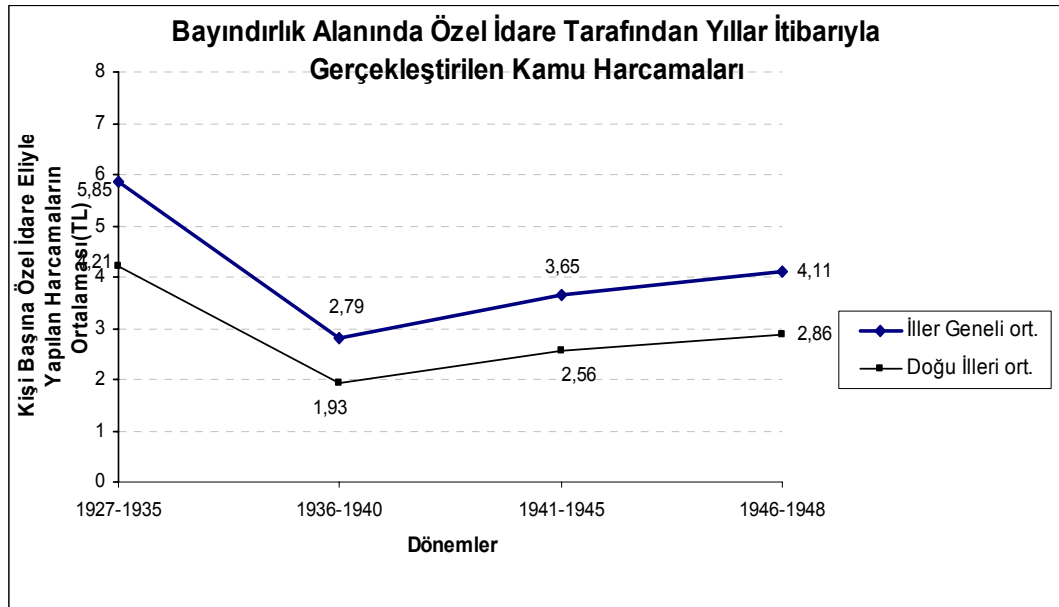
³⁶² BCA, No: 18. 74.564.1941, BCA, No: 30.11.1/ 15.29.3, BCA, No: 030.11.1/ 14.22.14, BCA, No: 030.11.1/ 11.11.1, BCA, No: 030.11.1/ 12.3.5, BCA, No: 030.11.1 /10.5.6, BCA, No: 18.74.559.1941, BCA, No: 18.159.216.1941, BCA, No: 030.11.1 / 14.23.12, BCA, No: 18.74.602.1942, BCA, No: 18.74.606.1942, BCA, No:18.74.594.1942, BCA, No:18.74. 639.1942, BCA, No:18.74.625.1942, BCA, No: 18.159.240.1942, BCA, No: 18.74.715.1943, BCA, No:18.74.692.1943, BCA, No: 030.11.1/ 11.10.10

³⁶³ Tablo 33: 1946-1948 yıllarına ait Arşiv Belgeleri ile DİE verileri ve 1945 yılı DİE Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır

Bu dönemde iller genel ortalaması 10,00 TL/kişidir. Aynı dönemde iller genel ortalaması 7,04 TL/kişi olarak gerçekleşmiş; dolayısıyla doğu illeri ortalaması, iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Buna rağmen doğu illerinden ikisinde kişi başına gerçekleşen eğitim harcamaları; yalnızca doğu illeri ortalamasının değil aynı zamanda doğu dışındaki illerin ortalamasından da yüksek düzeydedir. Bu iki il Tunceli ve Erzincan illeridir. İller genel ortalamasının altında kalmakla birlikte Bitlis, Gaziantep, Hakkâri, Malatya Van illerinde gerçekleşen harcama oranları, doğu illeri ortalamasının üzerindedir. Ağrı, Bingöl, Diyarbakır, Erzurum, Kars, Mardin, Muş, Siirt ve Urfa illerinde Özel İdare tarafından yapılan kişi başına eğitim harcamaları ise hem iller genel ortalamasının ve hem de doğu illeri ortalamasının altında kalmıştır.³⁶⁴

4.2 İl Özel İdare Eliyle Yapılan Bayındırlık Harcamaları

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte devletin önem verdiği çalışmalardan birisi de bayındırlık hizmetleri olmuştur. Bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi hususunda Doğu Anadolu, bu harcamalardan önemli bir ölçüde yararlanmış başta demir yolları olmak üzere yol, köprü ve diğer hizmetlerin gerçekleştirilmesi hususunda önemli bir mesafe kaydetmiştir.

Grafik:9³⁶⁵

³⁶⁴ BCA, No: 030.11.1 01.02.1947, BCA, No: 030.11.1/ 10.01.1947, BCA, No: 030.11.1/ 25.1.1947, BCA, No:030.11.1 /3.7.1947, BCA, No: 030.11.1 /28.12.1948, BCA, NO: 030.11.1/ 2.3.1948

³⁶⁵ Grafik 9: 1927-1948 yıllarına ait Arşiv Belgeleri, DİE. 1927-1945 Yılları Nüfus Sayımları ve DİE 1927-1948 İstatistik Verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır

Özel İdare eliyle yapılan bayındırlık harcamaları dönemler itibarıyla önemli düşüş ve sıçramalar dikkati çekmektedir. 1927-1935 döneminde kişi başına bayındırlık harcaması iller genelinde 5,85 TL iken, doğu illeri ortalaması % 28.03 gerisinde kalarak 4,21 TL/kişi düzeyinde gerçekleşmiştir. Bir sonraki dönemde hem iller genel ortalaması hem de Doğu illeri ortalaması önemli bir düşüş göstermiş ve iller genelinde 2,79 TL/kişi düzeyine inerken bu düşüş doğu illerinde 1,93 TL/kişi olmuştur. 1941 - 1945 döneminde yeniden bir artış sağlanmış, bu oran doğu illerinde 2,56 TL/kişi olurken ülke genelinde 3,65 TL/kişi oranında yükselerek gerçekleşmiştir. Bu artış 1946 -1948 savaş sonrası dönemde de bu artış devam etmiş, ülke genelinde 3,65 TL/kişi olurken iller genelinde bu oran 2,86 oranında gerçekleşmiştir³⁶⁶

1927-1935 döneminde Doğu illerinde Özel İdare tarafından yapılan bayındırlık harcamaları miktarları il bazında yıllar itibarıyla tespit edilmeye çalışılmış ancak, bazı doğu illerinin 1932 yılı verilerine ulaşılammıştır.³⁶⁷

1927 -1935 döneminde doğu illerinde gerçekleşen bayındırlık ile ilgili Özel İdare harcamalarının genel durumu tablo35 de gösterilmiştir. 1936-1940 döneminde Özel İdare tarafından yapılan bayındırlık harcamaları ülke geneli ve Doğu illeri geneli olarak büyük bir düşüşün gerçekleştiği görülmektedir. 1927-1935 döneminde ülke genelinde 5,85 TL/kişi iken bu oran 1936-1940 döneminde % 52.30 azalarak 2,79 TL/kişiyeye düşmüştür. Doğu illerinde ise bir önceki dönemde 4,21 TL/kişi olurken bu dönemde, % 54.15 azalarak 1,93 TL/kişi olmuştur.

Bu dönemde Özel İdare eliyle yapılan kişi başına toplam kamu harcaması, doğu illeri için 1,93 TL/kişidir. Bu miktar aynı dönemde, iller genel ortalaması için 2,79 TL/kişi, doğu illeri dışında kalan iller ortalaması içinde 2,98 TL/kişidir. Verilen rakamlara baktığımızda Özel İdare tarafından yapılan harcamaların oranı diğer illerdeki Özel İdarenin yapmış olduğu bayındırlık harcamalarından düşük olduğu görülmektedir.

³⁶⁶ **BCA**, No: 30 .11.1 / 34.24. 41, **BCA**, No: 30. 11.1 / 31. 8. 11, **BCA**, No: 30.11.1 / 36.34.5, **BCA**,No, 30.11.1 / 30. 6.11, **BCA**, No: 18.74. 39. 1930. **BCA**, No: 18.74.41.1930. **BCA**, No:030.18.01/10. 28.3, **BCA**, No: 18.74.351. 1931, **BCA**, No: 18.74 . 72.1930, **BCA**, No:18.74 . 60.1930, **BCA**, No,18.74.56.1930, **BCA**. No:18.74.49.1930, **BCA**. No:18.74.90.1930, **BCA**, No: 18.74.110.1931, **BCA**. No:18.74.123.1931, **BCA**, No :18.74.126.1931, **BCA**, No:18.74.103.1931, **BCA**, No:18.74.140.1931, **BCA**, No:18.74.174.1932, **BCA**, No:18.74.179.1932, **BCA**, No:18.74.170.1932, **BCA** No:18.74.168.1932, **BCA**, No:18.74.172.1932, **BCA**, No:18.74.116.1931, **BCA**, No. 18.74.208.1933, **BCA**, No:18.74.246.1934, **BCA**, No: 18.74.324.1936, **BCA**, No:18.74.320.1936, **BCA**, No:030.11.1/7.23.13, **BCA**, No:18.74.250.1934, **BCA**, No:18.74.246.1934

³⁶⁷ 1932 yılı bayındırlık harcamalarında ulaşılammayan iller sırasıyla Erzincan, Gaziantep, Mardin, Siirt, Urfa'dır. Gerek başbakanlık arşivi, gerekse de DİE verileri bu illere ait bu yıla ait veri bulunamamıştır.

Ama şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki yapılan Özel İdare harcamaları o illerde toplanan gelirlerle orantılı olmaktadır.

Tablo 34: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Bayındırlık Harcamaları (1927-1935)³⁶⁸

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1927-1935	1927-1935	1927-1935
Ağrı	-	-	-
Bingöl	-	-	-
Bitlis	-	-	-
Diyarbakır	697.960	%0.87	3.59
Elazığ	850.286	%1.06	3.98
Erzincan	381.345	%0.48	2.84
Erzurum	1.058.594	%1.33	3.91
Gaziantep	731.535	%0.92	4.00
Hakkâri	-	-	-
Kars	650.363	%0.81	3.17
Malatya	1.039.506	%1.30	5.03
Mardin	793.172	%0.99	4.34
Muş	433.706	%0.54	
Siirt	450.912	%0.57	4.25
Tunceli	-	-	-
Urfa	615.641	%0.77	3.00
Van	533.788	%0.67	7.08
Doğu İlleri	8.296.798	%10.31	4.21
Diğer İller	71.567.931	%89.61	6.13
İller Geneli	79.864.729	% 100.00	5.85

Özel İdare tarafından bu dönemde özellikle il ve köy yollarının ve geçitlerini yapmak, bakımını ve tamirini sağlamak, köy içme suyu tesislerini yapmak, göl ve bataklıkları iyileştirmek ve kurutmak gibi görevlerini yerine getirilmesi hususunda harcamalar yapılmıştır. Ayrıca köylere içme suyu götürme ve köylerin elektrik kavuşturma hizmetlerini de üstlenmiş bu beyanda doğu bölgesine önemli hizmetler götürülmüştür.³⁶⁹

³⁶⁸ Tablo 34: 1927-1935 yıllarına ait Arşiv Belgeleri ile DİE verileri ve 1927 yılı DİE Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır

³⁶⁹ İç-Düzen, **a.g.e.**, s. 46-47.

Bu dönemde doğu illerinde Özel İdare eliyle yapılan bayındırlık harcamalarının doğu illeri ortalamasının altında kaldığı iller Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Kars ve Urfa'dır.³⁷⁰

Bu dönemde de hem doğu illeri ve hem de ülke geneli ortalaması üzerinde gerçekleşen sadece Van ili olmuştur. Siirt ve Mardin illerinde ise gerçekleşen oran doğu illeri ortalaması üzerinde gerçekleşmesine rağmen iller geneli ortalamasının altında kalmışlardır. İl Özel İdareleri tarafından Doğu Anadolu bölgesinde 1936-1940 evresinde bir önceki döneme göre bir artış olduğu görülmüştür. Dönemin kişi başına bayındırlık harcaması oranı iller genelinde 2,79 TL iken, doğu illeri ortalaması bunun %30,82 daha gerisinde 1,93 TL/kişi düzeyinde kalmıştır.

Aşağıda verilen 36'ncı tabloda doğu illerinde İl Özel İdaresi tarafından yapılan bayındırlık harcamalarının genel bir özetini vermektedir. Verilen tabloya göre bu dönemde Doğu Anadolu'da İl Özel İdaresince yapılan bayındırlık harcamaları toplamı, iller genelinde yapılan İl Özel İdareleri Bayındırlık harcamalarının toplamının %12,84'ünü oluşturmaktadır. Bu 1927-1935 döneminin üstünde bir düzeydir. Bir önceki dönemde bu oran 10,39dur.

Bu harcamaların iller düzeyinde dağılımına baktığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkar. Bu dönemde doğu illerinden sadece birinde Özel İdare eliyle yapılan bayındırlık harcaması, doğu illeri dışında kalan illerinkinden daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bu il Ağrı ili olmuştur. Ağrı ili dışındaki bütün illerde Özel İdare tarafından yapılan bayındırlık harcaması düşük düzeyde gerçekleşmiştir.³⁷¹

³⁷⁰ 1927-1935 döneminde kişi başına gerçekleşen Özel İdare eliyle yapılan bayındırlık harcamaları Diyarbakır'da 3,59 TL/kişi, Elazığ'da 3,98 TL/kişi, Erzincan'da 2,84 TL/kişi, Erzurum'da 3,91 TL/kişi, Gaziantep'te 4,00 TL/kişi, Kars'ta 3,17 TL/kişi, Urfa'da 3,00 TL/kişidir.

³⁷¹ **BCA**, No: 18.74.329.1936, **BCA**, No: 18.74.330.1936 , **BCA**, No: 18.74.331.1936, **BCA**, No: 18.74.332.1936, **BCA**, No: 18.74.208.1933, **BCA**, No: 18.74.368.1937, **BCA**, No: 18.74.360.1937, **BCA**, No: 18.74.376.1937, **BCA**, No: 18.74.395.1938, **BCA**, No: 18.74.395.1938, **BCA**, No: 18.74.396.1938, **BCA**, No: 18.74.447.1939, **BCA**, No: 18.74.433.1939, **BCA**, No: 18.74.505.1940, **BCA**, No: 18.74.513.1940, **BCA**, No: 030.11.1 / 3.5.13, **BCA**, No: 18.74.385.1938

Tablo 35: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Bayındırlık Harcamaları (1936-1940)³⁷²

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1936-1940	1936-1940	1936-1940
Ağrı	306.512	%0.68	2.86
Bingöl	210.512	%0.46	-
Bitlis	107.261	%0.24	-
Diyarbakır	481.951	%1.07	2.25
Elazığ	564.974	%1.26	2.21
Erzincan	224.480	%0.50	1.43
Erzurum	633.883	%1.41	1.64
Gaziantep	560.221	%1.24	1.98
Hakkari	131.836	%0.29	-
Kars	367.141	%0.82	1.20
Malatya	867.375	%1.93	2.11
Mardin	340.377	%0.76	1.48
Muş	91.283	%0.20	0.63
Siirt	133.082	%0.30	1.04
Tunceli	59.811	%0.13	-
Urfa	385.110	%0.86	1.68
Van	310.785	%0.69	2.17
Doğu İlleri	5.776.594	%12.84	1.93
Diğer İller	39.226.981	%87.16	2.98
İller Geneli	45.003.575	% 100.00	2.79

Kişi başına yapılan harcamalar içerisinde doğu illerinde iller genel ortalamasından düşük ancak, kişi başına yapılan harcama miktarı bölge genel ortalamasının üzerinde gerçekleşen iller olmuştur. Bunlar sırasıyla Diyarbakır, Elazığ, Van, Malatya ve Gaziantep illeri olmuştur.³⁷³

Bu iller dışında kalan diğer doğu illeri hem ülke geneli hem de bölge genel ortalamasının altında kalmıştır.

³⁷² Tablo 35: 1936-1940 yıllarına ait Arşiv Belgeleri ile DİE verileri ve 1935 yılı DİE Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır

³⁷³ Kişi başına 1936-1940 döneminde Doğu illerindeki gerçekleşen özel İdare eliyle yapılan bayındırlık harcamaları Diyarbakır'da 2,25 TL/kişi, Elazığ'da 2,21 TL/kişi, Van'da 2,17 TL/kişi, Malatya'da 2,11 TL/kişi, Gaziantep'te 1,98 TL/kişi olmuştur.

Tablo 36: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Bayındırlık Harcamaları (1941-1945)³⁷⁴

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1941-1945	1941-1945	1941-1945
Ağrı	227.057	%0.35	1.87
Bingöl	357.210	%0.55	5.09
Bitlis	78.417	%0.12	1.14
Diyarbakır	881.577	%1.35	3.43
Elazığ	1.008.767	%1.55	5.30
Erzincan	192.088	%0.30	1.21
Erzurum	743.738	%1.14	2.00
Gaziantep	578.961	%0.89	1.89
Hakkari	86.138	%0.13	2.36
Kars	702.175	%1.08	1.97
Malatya	833.887	%1.28	1.99
Mardin	799.516	%1.22	3.17
Muş	162.141	%0.25	2.19
Siirt	167.861	%0.26	1.15
Tunceli	740.981	%1.14	7.83
Urfa	609.767	%0.94	2.48
Van	233.894	%0.36	2.07
Doğu İlleri	8.405.175	%12.91	2.56
Diğer İller	56.690.798	%87.09	3.90
İller Geneli	65.095.973	%10000	3.65

Özel İdare tarafından yapılan bayındırlık harcamaları 1941-1945 döneminde bir önceki döneme göre artış göstererek iller genel toplamının 12,91'ine ulaşmıştır.³⁷⁵ Ülke genelinde görülen artışın Doğu Anadolu'ya da yansıdığı görülmüştür.

Doğu Anadolu'da bu dönemde yapılan kişi başına Özel İdare tarafından yapılan bayındırlık harcaması ortalama 2,56 TL düzeyindedir. Bu dönemde hem doğu illeri ve hem de ülke geneli ortalamasının üzerinde bayındırlık harcaması gerçekleşen iller olmuştur. Bingöl, Elazığ, Tunceli, bu iller grubuna girmektedir. Kişi başına Bingöl'de 5,09 TL/kişi, Elazığ'da 5,30 TL/kişi, Tunceli'de 7,83 TL/kişi oranlarında bir harcama

³⁷⁴ Tablo 36: 1941-1945 yıllarına ilişkin İl Özel İdareleri hesapları ile DİE. 1940 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

³⁷⁵ BCA, No: 18. 74.564.1941, BCA, No: 30.11.1/ 15.29.3, BCA, No: 030.11.1/ 14.22.14, BCA, No: 030.11.1/ 11.11.1, BCA, No: 030.11.1/ 12.3.5, BCA, No: 030.11.1 /10.5.6, BCA, No: 18.74.559.1941, BCA, No: 18.159.216.1941, BCA, No: 030.11.1 / 14.23.12, BCA, No: 18.74.602.1942, BCA, No: 18.74.606.1942, BCA, No:18.74.594.1942, BCA, No:18.74. 639.1942, BCA, No:18.74.625.1942, BCA, No: 18.159.240.1942, BCA, No: 18.74.715.1943, BCA, No:18.74.692.1943, BCA, No: 030.11.1/ 11.10.10

gerçekleşmiştir. Bu harcamaların büyük miktarları yolların yapılmasına harcanmıştır. Yeni yolların yapılması: eski yolların onarılması ve bu yollar üzerindeki köprülerin kurulması bu harcamaların önemli bir miktarını oluşturmuştur.

İller genel ortalamasının altında olup da bölge iller ortalamasının üzerinde gerçekleşen iller ise Diyarbakır ve Mardin illeridir. Kişi başına bayındırlık harcaması en az düzeyde gerçekleşen il Siirt ili olmuştur.

Tablo 37: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Bayındırlık Harcamaları (1946 -1948)³⁷⁶

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1946-1948	1946-1948	1946-1948
Ağrı	101.793	%0.22	1.27
Bingöl	114.200	%0.25	2.52
Bitlis	117.668	%0.25	2.73
Diyarbakır	543.475	%1.17	3.62
Elazığ	433.503	%0.94	3.64
Erzincan	201.665	%0.43	1.96
Erzurum	648.981	%1.40	2.73
Gaziantep	423.394	%0.91	2.43
Hakkari	80.262	%0.17	3.81
Kars	676.149	%1.46	2.96
Malatya	638.326	%1.38	2.48
Mardin	864.487	%1.87	6.15
Muş	94.834	%0.20	1.91
Siirt	399.253	%0.86	4.98
Tunceli	151.449	%0,33	2,79
Urfa	384.795	%0,83	2,43
Van	219.590	%0,47	2,86
Doğu İlleri	6.093.824	%013.14	3,02
Diğer İller	40.278.499	%86.86	4,35
İller Geneli	46.372.323	%100.00	4,11

Özel İdare tarafından yapılan bayındırlık harcamalarının 1946-1948 döneminde aynı önemini koruduğunu ve bu dönemde de önemli bir miktarda harcamanın yapıldığı görülmektedir.³⁷⁷ 1946-1948 döneminde kişi başına düşen bayındırlık harcaması doğu

³⁷⁶ Tablo 37: 1946–1948 yıllarına ilişkin İl Özel İdareleri hesapları ile DİE. 1945 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

³⁷⁷ BCA, No: 030.11.1 01.02.1947, BCA, No: 030.11.1/ 10.01.1947, BCA, No: 030.11.1/ 25.1.1947, BCA, No:030.11.1 /3.7.1947, BCA, No: 030.11.1 /28.12.1948, BCA, NO: 030.11.1/ 2.3.1948

illerinde 3,02 TL/kişi olmuştur. Bu bir önceki döneme göre %15,23 oranında bir artışın olduğu görülmüştür.

İller bazında Mardin ve Siirt illeri dışındaki bölge illeri harcamaları ülke genel ortalamasının altında kalmıştır. Bu dönemde Özel İdare tarafından yapılan bayındırlık harcaması ülke genelinde 4,11 TL/kişi olurken, bu oran Doğu illerinde 3,02 TL/kişi olmuştur.³⁷⁸

Diyarbakır, Elazığ, Hakkari’de Özel İdare tarafından yapılan bayındırlık harcamaları kişi başına oranı bölge ortalamasının üzerinde gerçekleşmesine rağmen iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Ağrı, Bingöl, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Malatya, Muş, Tunceli, Urfa, Van illerinde yapılan harcamalar hem bölge illerin ortalaması ve hem de iller genel ortalamasının altında gerçekleşen iller olmuştur.

4.3 İl Özel İdare Eliyle Yapılan Sağlık Harcamaları (1936–1940)

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ülke genelinde karşılaşılan sorunlar içerisinde sağlık sorunları önemli bir yer tutmaktadır. Geçmişten gelen sağlık problemleri yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından çözümlenmeye çalışılmış bu beyanda Sağlık Bakanlığı yanında Özel İdarelerde sağlık hizmetlerinin yürütülmesi konusunda hizmet vermişlerdir. İz özel idarelerinin çevre sağlığı ile görevleri 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıha Kanununda yer almıştır.³⁷⁹ Bu kanunun 4. maddesinde çevre sağlığıyla ilgili görevlerin aslında halli idarelere ait olduğunu belirtmiş ayrıca bu konuda il özel idareleri bütçelerine konulacak ödeneklerin nerelere harcanabileceği ve personel çalıştırmanın ne şekilde yapılacağı konusunda hükümler getirmiştir.³⁸⁰ Ancak daha sonra yapılacak düzenlemelerle sağlık hizmeti sağlık bakanlığına bırakılmıştır.³⁸¹

Özel idarenin yapmış olduğu sağlık hizmetlerinin yürütülmesi hususunda yapılan harcamalarda 1935 yılından önceki yıllara ait rakamlara ulaşamamıştır.³⁸²

1936–1948 döneminde özel idare eliyle yapılan sağlık harcamaların gösteren grafik aşağıda gösterilmiştir.

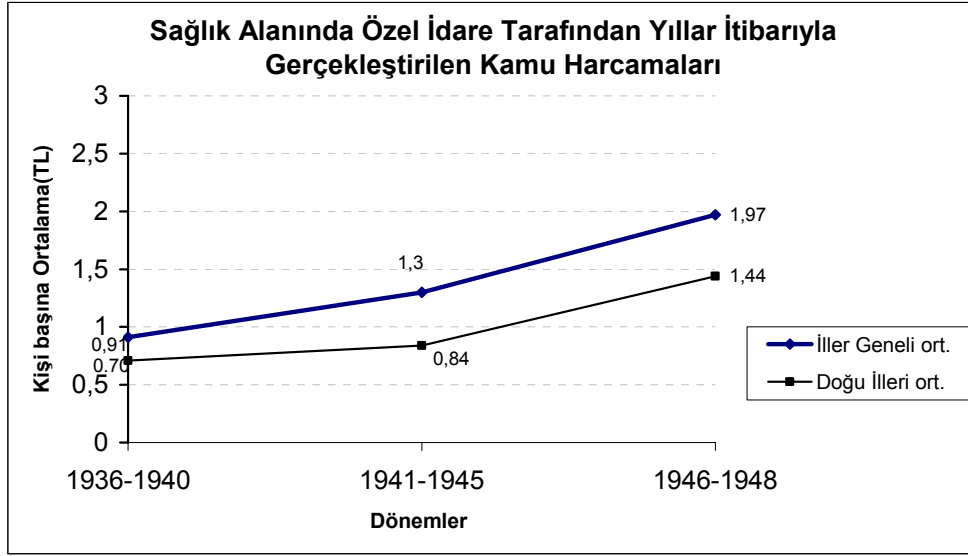
³⁷⁸ Kişi başına Özel İdare tarafından yapılan Bayındırlık harcaması Mardin’de 6,15 TL/kişi Siirt’te 4,98 TL/kişi olarak gerçekleşmiştir.

³⁷⁹ Bahtiyar Akyılmaz, “İl Özel İdaresi”, **Türk İdare Dergisi**, S.382, Mart 1989, s.18.

³⁸⁰ Ahmet Özer, “İl Özel İdarelerimiz ve Fransa’daki Son Gelişmeler”, **Türk İdare Dergisi**, S. 383, Haziran 1989, s. 99.

³⁸¹ İç Düzen, **a.g.e.**, s.23.

³⁸² 1935 yılından itibaren Özel İdare eliyle yapılan Sağlık harcamaları Başbakanlı Arşivi, ve DİE verilerinden yararlanılarak verilmiştir.

Grafik:10³⁸³

Özel idare tarafından yapılan dönemler itibarıyla önemli değişiklikler dikkati çekmektedir. Yukarıdaki grafikte de görüleceği gibi sağlık harcamalarında yukarı doğru bir artış görülmüştür. Ancak sağlık hizmetlerine ayrılan harcamaların az olması sağlık sorunlarının çözümlenmesi hususunda yeterli olmamıştır. Özellikle doğu bölgesinde bu kendisini etkili biçimde göstermiştir.

1936–1940 döneminde kişi başına özel idare tarafından yapılan sağlık harcaması iller genelinde ortalama 0.91 TL iken, doğu illeri ortalaması bunun % 23.07’ gerisinde kalarak 0.70 TL/kişi düzeyinde gerçekleşmiştir.³⁸⁴ Bir sonraki dönemde yeterli olmamasına rağmen o günkü şartlar göz önünde tutularak önemli bir artış sağlanmış iller genelinde 1.3 TL/kişi düzeyinde gerçekleşmiştir. 1936–1940 döneminde doğu illerindeki artış daha az olmuş, 0.84 TL/kişi düzeyinde sağlık harcaması gerçekleşmiştir. Ele aldığımız son dönem olan 1946–1948 devresinde de artışın devam

³⁸³ Grafik 10: 1936-1948 yıllarına ait Arşiv Belgeleri, DİE. 1935-1945 Yılları Nüfus Sayımları ve DİE 1936-1948 İstatistik Verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır

³⁸⁴ **BCA**, No: 18.74.329.1936,**BCA**,No: 18.74.330.1936 , **BCA**, No:18.74.331.1936, **BCA**,No:18.74.332.1936,**BCA**, No:18.74.208.1933,**BCA**, No: 18.74.368.1937, **BCA**, No:18.74.360.1937, **BCA**, No:18.74.376.1937, **BCA**, No:18.74.395.1938, **BCA**, No:18.74.395.1938, **BCA**, No:18.74.396.1938, **BCA**, No:18.74.447.1939, **BCA**, No:18.74.433.1939,**BCA**, No: 18.74.505.1940, **BCA**, No: 18.74.513.1940,**BCA**, No: 030.11.1 / 3.5.13,**BCA**, No: 18.74.385.1938

ettiği görülmüş, bu dönemde iller genelinde 1.97 TL/kişi, doğu illerinde ise 1.44 TL/kişi düzeyinde gerçekleşmiştir.

1936–1940 döneminde doğu illerinde gerçekleşen Özel İdare eliyle yapılan sağlık harcamaları tabloda verilmiştir.

Tablo 38: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu’da Yapılan Sağlık Harcamaları (1936-1940)³⁸⁵

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1936-1940	1936-1940	1936-1940
Ağrı	141.618	%0.97	1.32
Bingöl	40.850	%0.28	-
Bitlis	54.456	%0,37	-
Diyarbakır	88.444	%0.60	0.41
Elazığ	139.257	%0.95	0.54
Erzincan	71.666	%0.49	0.46
Erzurum	213.818	%1.46	0.55
Gaziantep	202.065	%1.38	0.71
Hakkari	10.311	%0.07	-
Kars	191.323	%1.31	0.63
Malatya	376.631	%2.57	0.92
Mardin	154.209	%1.05	0.67
Muş	72.462	%0.49	0.50
Siirt	83.305	%0.57	0.65
Tunceli	6.900	%0.05	-
Urfa	127.952	%0.87	0.56
Van	114.378	%0.78	0.80
Doğu İlleri	2.089.645	%14.26	0.70
Diğer İller	12.562.904	%85.74	0.95
İller Geneli	14.652.549	% 100.00	0.91

Buna göre bu dönemde doğu illerinde Özel İdare eliyle yapılan sağlık harcamaları iller genelinde 0.91 TL/kişi oranında gerçekleşirken bu oran doğu illerinde 0.70 TL/kişi olmuştur. Elde edilen verilere göre Doğu illerindeki sağlık harcamaları iller geneline göre %23.08 TL/kişi az olduğu görülmektedir.

İller genelinde konu incelendiği zaman doğu illerinin ikisinde sağlık harcamalarının iller genel ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Bu iller Malatya ve Ağrı illeridir.³⁸⁶ Bu illerdeki harcama oranının hem ülke geneli ve hem de bölge geneli ortalamasından yüksek olduğu görülmüştür.

³⁸⁵ Tablo 38: 1936–1940 yıllarına ilişkin İl Özel İdareleri hesapları ile DİE. 1935 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

³⁸⁶ Söz konusu dönemde kişi başına gerçekleşen sağlık harcamaları Ağrı’da 1.32TL/kişi, Malatya’da 0.92TL/kişi olmuştur.

İller genel ortalaması altında kalıpta bölge illeri ortalaması üzerinde harcama gerçekleştiren iller ise Gaziantep ve Van illeridir.

Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Urfa illerinde ise kişi başına yapılan sağlık harcamaları doğu illeri ortalaması altında kalmakta ve 0.41 TL/kişiyle 0.67 YL/kişi arasında değişmektedir.³⁸⁷

Doğu illerinde Özel İdare eliyle gerçekleştirilen sağlık harcamaları 1941–1945 döneminde savaş döneminin getirmiş olduğu şartlar göz önüne alınarak, savaşın getirmiş olduğu sonuçlar ülke ekonomisini etkilemiş. Bunun sonucunda Özel İdare tarafından yürütülen sağlık hizmetlerinin yapılabilmesi için ayrılan harcamalarda da bir azalma olduğu sonucunu doğurmuştur.

Doğu Anadolu'da Özel İdare eliyle gerçekleştirilen kamu harcamaları 1941–1945 döneminde belli bir oranda azalma göstermiş ülke genelinde yapılan sağlık harcaması bir önceki döneme göre düşüş göstererek %11.92 düzeyine düşmüştür.³⁸⁸ Buna rağmen doğu illerinde Özel İdare eliyle kişi başına gerçekleştirilen harcamalarda bir artış göstermiş ve bu artış kişi başına 0.84 TL/kişi olmuştur. Bu oran bir önceki dönemde 0.70 TL/kişidir. Bir önceki dönemde olduğu gibi sağlık harcamaları iller geneli ortalamasının altında kalmıştır.

Öte yandan doğu illerinden ikisinde kişi başına gerçekleştirilen sağlık harcamaları yalnız doğu illeri ortalamasının değil, aynı zamanda doğu illeri ortalamasından da yüksek düzeydedir. Bu iller 1.80 TL/kişiyle Gaziantep, 1.47 TL/kişiyle Van illeridir.

Kişi başına toplam sağlık harcamasının, doğu illeri ortalamasından yüksek, ancak genel ortalamasından düşük iller Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Kars, Muş ve Urfa'dır. Bir önceki dönemde Ağrı ili ülke geneli ortalamasından yüksek bir harcama gerçekleştirilirken bu dönemde ülke genel ortalamasının altında kalmıştır.

³⁸⁷ Bingöl, Bitlis, Hakkari ve Tunceli illerinde ait 1935 Nüfus Sayımı sonuçları olmadığından bu illerin kişi başına harcama oranları hesaplanamamıştır.

³⁸⁸ **BCA**, No: 18. 74.564.1941, **BCA**, No: 30.11.1/ 15.29.3, **BCA**, No: 030.11.1/ 14.22.14, **BCA**, No: 030.11.1/ 11.11.1, **BCA**, No: 030.11.1/ 12.3.5, **BCA**, No: 030.11.1 /10.5.6, **BCA**, No: 18.74.559.1941, **BCA**, No: 18.159.216.1941, **BCA**, No: 030.11.1 / 14.23.12, **BCA**, No: 18.74.602.1942, **BCA**, No: 18.74.606.1942, **BCA**, No:18.74.594.1942, **BCA**, No:18.74. 639.1942, **BCA**, No:18.74.625.1942, **BCA**, No: 18.159.240.1942, **BCA**, No: 18.74.715.1943, **BCA**, No:18.74.692.1943, **BCA**, No: 030.11.1/ 11.10.10

Tablo 39: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Sağlık Harcamaları (1941-1945)³⁸⁹

İller	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1941-1945	1941-1945	1941-1945
Ağrı	148.537	%064	1.22
Bingöl	60.735	%0.26	0.87
Bitlis	88.940	%0.38	1.29
Diyarbakır	137.302	%0.59	0.53
Elazığ	191.773	%0.83	1.00
Erzincan	32.230	%0.14	0.20
Erzurum	129.417	%0.56	0.35
Gaziantep	552.408	%2.38	1.80
Hakkari	8.042	%0.03	0.22
Kars	319.134	%1.38	0.90
Malatya	322.071	%1.39	0.77
Mardin	188.360	%0.81	0.75
Muş	73.560	%0.32	0.99
Siirt	117.921	%0.51	0.81
Tunceli	19.754	%0.09	0.21
Urfa	208.499	%0.90	0.85
Van	166.031	%0.71	1.47
Doğu İlleri	2.764.714	%11.92	0.84
Diğer İller	20.426.428	%88.08	1.40
İller Geneli	23.191.142	%100.00	1.30

Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Kars, Mardin, Muş, Tunceli illeri hem ülke geneli hem de doğu illeri ortalamasının altında kalan iller olmuşlardır.

1946–1948 döneminde Doğu Anadolu'da Özel İdare tarafından yapılan sağlık harcamalarının durumu tablo 41'de gösterilmiştir.³⁹⁰ Doğu Anadolu'da bu dönemde Özel İdare eliyle yapılan sağlık harcamaları, iller genelinin yapılanın %13.04 i kadardır. Kişi başına yapılan harcamalar itibarıyla sağlık hizmetlerine ilişkin harcamalar baktığımızda, iller genel ortalamasının 1.97 TL/kişi olmasına karşın doğu illerinde 1.44 TL/kişi düzeyinde kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte Ağrı, Gaziantep, Kars ve Van illerinde gerçekleşen harcama oranları, iller genel ortalamasının üzerindedir. Örneğin Gaziantep de 3.82 TL/kişi düzeyinde bir harca gerçekleştirilmiştir. İller genel ortalamasının altında kalmakla birlikte Muş ve Siirt

³⁸⁹Tablo 39: 1941–1945 yıllarına ilişkin İl Özel İdareleri hesapları ile DİE. 1940 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

³⁹⁰BCA, No: 030.11.1 01.02.1947, BCA, No: 030.11.1/ 10.01.1947, BCA, No: 030.11.1/ 25.1.1947, BCA, No:030.11.1 /3.7.1947, BCA, No: 030.11.1 /28.12.1948, BCA, NO: 030.11.1/ 2.3.1948

illerinde gerçekleşen harcama oranları doğu illeri ortalaması üzerindedir. Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Malatya, Mardin, Tunceli, Urfa illerinde Özel İdare eliyle yapılan sağlık harcamaları ise hem iller geneli ve hem de doğu illeri ortalamasının altında kalmıştır. Bu iller içerisinde en az harcama gerçekleştirilen il 0.04 TL/kişi ile Erzincan ili olmuştur.

Tablo 40: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Sağlık Harcamaları (1946-1948)³⁹¹

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1946-1948	1946-1948	1946-1948
Ağrı	186.829	%0.84	2.33
Bingöl	59.243	%0.27	1.31
Bitlis	55.016	%0.25	1.27
Diyarbakır	162.792	%0.73	1.09
Elazığ	53.547	%0.24	0.45
Erzincan	4.275	%0.02	0.04
Erzurum	88.170	%0.40	0.37
Gaziantep	665.281	%2.99	3.82
Hakkari	7.118	%0,03	0,34
Kars	696.428	%3.13	3.04
Malatya	217.687	%0.98	0.85
Mardin	156.247	%0.70	1.11
Muş	72.211	%0.32	1.46
Siirt	131.396	%0.59	1.64
Tunceli	16.937	%0.08	0.31
Urfa	146.247	%0.65	0.92
Van	183.535	%0.82	2.39
Doğu İlleri	2.903.022	%13.04	1.44
Diğer İller	19.362.803	%86.96	2.09
İller Geneli	22.265.825	% 100.00	1.97

4.4 İl Özel İdare Eliyle Yapılan Tarım Harcamaları (1936–1948)

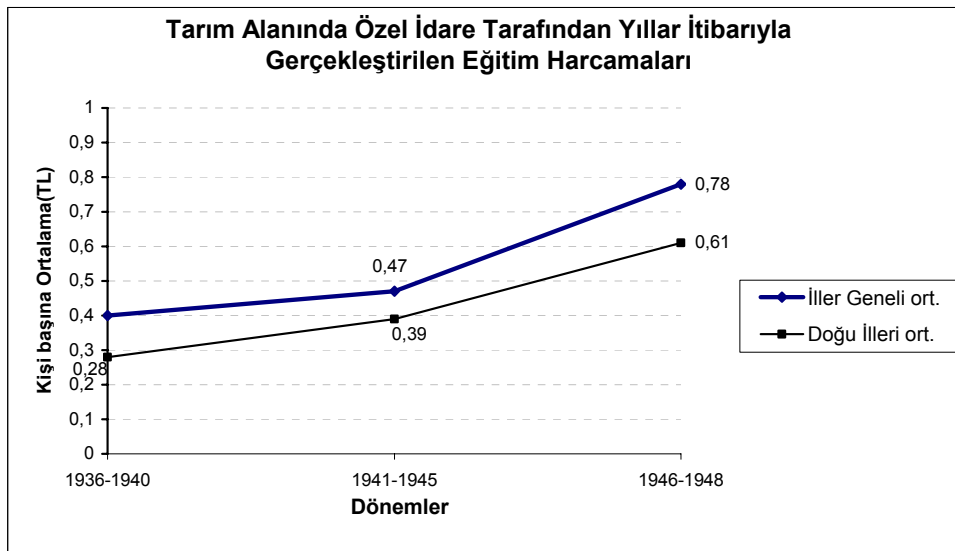
Tarımın gelişmesi hususunda devlet il özel idarelerine belirli görevler tahsis etmiş ve bu anlamda bu kuruma önemli görevler vermiştir. Tarımın geliştirilmesi için deneme çiftlikleri kurmuş, bedelsiz tohum ve fidan dağıtmış, yabancı ağaçları aşılama ve aşıcı yetiştirmek için kurslar açtırmış, tarım araçları sağlayarak bunları

³⁹¹ Tablo 40: 1946–1948 yıllarına ilişkin İl Özel İdareleri hesapları ile DİE. 1945 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

çiftçilere satmış ya da kiralamış, tarım okulları açtırmış, suni tohumlamayı sağlamış ve hayvan depoları kurdurmuş, tarım ve hayvan hastalıklarının giderilmesi ve önlenmesi görevini İl Özel İdarelerine vermiş ve bu anlamda bu işlerin yapılması için giderler tahsis etmiştir. Bu hizmetler yapılırken doğu illeri de bu harcamalardan istifade etmiştir.³⁹²

Doğu illerinin en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olmasına rağmen incelediğimiz dönemler içerisinde İl Özel İdaresince Doğu illerine yapılan harcamalarının oranı iller geneli oranının altında olmuştur ve bu da bu illerimizdeki Tarım ve Hayvancılıktaki gelişmeyi etkilemiştir.

1936 -1940 döneminde İl Özel İdaresince tarım hizmetlerinde yürütülmesi için iller genelinde kişi başına yaptığı harcaması ortalama 0.40 TL/kişi iken bu oran doğu illerinde ortalama 0.28 TL/kişi düzeyindedir. Diğer bir ifade ile doğu illerindeki kişi başına tarım harcaması, iller genel ortalamasının %30 gerisinde kalmıştır.

Grafik:11³⁹³

1941–1945 döneminde tarım alanında yapılan harcamalar bir önceki döneme göre bir artışla iller genelinde 0.47 TL/kişi, doğu illerinde ise 0.39 TL/kişi düzeyinde gerçekleşmiş ancak bir önceki dönemde olduğu gibi doğu illeri, iller genel ortalamasının %17.02 gerisinde kalmıştır. 1946–1948 döneminde de artışın devam ettiği iller genelinde 0.78 TL/kişi oranında gerçekleşirken doğu illerinde bu oran 0.61

³⁹² İç Düzen, a.g.e., s. 46-47

³⁹³ Grafik 11: 1936-1948 yıllarına ait Arşiv Belgeleri, DİE. 1935-1945 Yılları Nüfus Sayımları ve DİE 1936-1948 İstatistik Verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır

olmuştur. 1935 den 1948 yılına kadar İl Özel İdaresince doğu illerine yapılan harcamalara baktığımızda iller genel ortalamasının altında kaldığı görülmüştür.

Aşağıdaki tablo doğu illerinde İl Özel İdaresi eliyle 1936–1940 aralığında yapılan kamu harcamalarının genel bir özetini vermektedir.

Tablo 41: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Tarım Harcamaları (1936-1940)³⁹⁴

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1936-1940	1936-1940	1936-1940
Ağrı	66578	%1.02	0.62
Bingöl	29863	%0.46	-
Bitlis	11591	%0.18	-
Diyarbakır	104633	%1.60	0.49
Elazığ	59105	%0.91	0.23
Erzincan	17529	%0.27	0.11
Erzurum	89588	%1.38	0.23
Gaziantep	57341	%0.88	0.20
Hakkari	19064	%0.29	-
Kars	84916	%1.30	0.28
Malatya	55666	%0.85	0.14
Mardin	58267	%0.89	0.25
Muş	31766	%0.49	0.22
Siirt	28935	%0.44	0.23
Tunceli	12452	%0.19	-
Urfa	72956	%1.12	0.32
Van	35680	%0.55	0.25
Doğu İlleri	835930	%12.83	0.28
Diğer İller	5678607	%87.17	0.43
İller Geneli	6514537	% 100.00	0.40

1936–1940 döneminde İl Özel İdaresi eliyle Doğu Anadolu'da yapılan harcamaları yüz olarak kabul edersek, doğu illerine yapılan ancak bunun %12.83 olmuştur.³⁹⁵

İl Özel İdaresince yapılan tarım harcamaları 1936–1940 döneminde kişi başına yapılan harcama, doğu illeri için ortalama 0.28 TL/kişi olmuştur. İller genel ortalaması, bu dönemde 0.40 TL/kişidir.

³⁹⁴ Tablo 41: 1936–1940 yıllarına ilişkin İl Özel İdareleri hesapları ile DİE. 1945 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

³⁹⁵ **BCA**, No: 18.74.329.1936, **BCA**, No: 18.74.330.1936, **BCA**, No: 18.74.331.1936, **BCA**, No: 18.74.332.1936, **BCA**, No: 18.74.208.1933, **BCA**, No: 18.74.368.1937, **BCA**, No: 18.74.360.1937, **BCA**, No: 18.74.376.1937, **BCA**, No: 18.74.395.1938, **BCA**, No: 18.74.395.1938, **BCA**, No: 18.74.396.1938, **BCA**, No: 18.74.447.1939, **BCA**, No: 18.74.433.1939, **BCA**, No: 18.74.505.1940, **BCA**, No: 18.74.513.1940, **BCA**, No: 030.11.1 / 3.5.13, **BCA**, No: 18.74.385.1938

Doğu illerinden Ağrı (0.62 TL/kişi), Diyarbakır (0.49 TL/kişi), Kars (0.28 TL/kişi), Urfa (0.32 TL/kişi) bu alanda kişi başına toplam harcamanın en fazla olduğu illerdir. Görüldüğü üzere Ağrı ve Diyarbakır illeri iller genel ortalamasından yüksek olan illerdir. Urfa ili iller genel ortalamasından düşük olmasına rağmen bölge ortalamasının üzerindedir. Kars ili ise 0.28 TL/kişi ile Doğu illeri ortalaması ile aynı düzeydedir.

Tablo 42: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Tarım Harcamaları (1941-1945)³⁹⁶

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1941-1945	1941-1945	1941-1945
Ağrı	75553	%0.90	0.62
Bingöl	38630	%0.46	0.55
Bitlis	4895	%0.06	0.07
Diyarbakır	176899	%2.11	0.69
Elazığ	85881	%1,02	0.45
Erzincan	40935	%0.49	0.26
Erzurum	105420	%1.26	0.28
Gaziantep	81801	%0.97	0.27
Hakkari	18236	%0.22	0.50
Kars	134310	%1.60	0.38
Malatya	158066	%1.88	0.38
Mardin	72253	%0.86	0.29
Muş	32339	%0.39	0.44
Siirt	42672	%0.51	0.29
Tunceli	27226	%0.32	0.29
Urfa	105944	%1.26	0.43
Van	82794	0,98	0,73
Doğu İlleri	1283854	15,29	0,39
Diğer İller	7111866	%75.71	0,49
İller Geneli	8395720	%100.00	0,47

İl Özel İdaresince yapılan tarım harcamaları 1936-1940 dönemindeki %12.83 düzeyinden 1941-1945 döneminde %15.29 düzeyine yükselmiştir.³⁹⁷ Doğu illerinden beşinde kişi başına gerçekleşen tarım harcaması, doğu illeri ortalamasının üzerindedir. Bu iller sırasıyla Van, Diyarbakır, Ağrı, Bingöl, Hakkari'dir. Bu illerin harcaması hem

³⁹⁶ Tablo 42: 1941-1945 yıllarına ilişkin İl Özel İdareleri hesapları ile DİE. 1940 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

³⁹⁷ BCA, No: 18. 74.564.1941, BCA, No: 30.11.1/ 15.29.3, BCA, No: 030.11.1/ 14.22.14, BCA, No: 030.11.1/ 11.11.1, BCA, No: 030.11.1/ 12.3.5, BCA, No: 030.11.1 /10.5.6, BCA, No: 18.74.559.1941, BCA, No: 18.159.216.1941, BCA, No: 030.11.1 / 14.23.12, BCA, No: 18.74.602.1942, BCA, No: 18.74.606.1942, BCA, No:18.74.594.1942, BCA, No:18.74. 639.1942, BCA, No:18.74.625.1942, BCA, No: 18.159.240.1942, BCA, No: 18.74.715.1943, BCA, No:18.74.692.1943, BCA, No: 030.11.1/ 11.10.10

doğu illeri hem de ülke geneli ortalamasından yüksektir. Bu illerden Ağrı ve Diyarbakır bir önceki dönemde de en fazla harcama gerçekleştiren iller olmuşlardır. Elazığ, Muş ve Urfa illerindeki harcamaların oranı iller geneli ortalamasından düşük olmasına rağmen bölge genel ortalamasından yüksek düzeydedir. Geri kalan Bitlis, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Kars, Malatya, Mardin, Siirt, Tunceli illeri, iller genel ve Doğu illeri ortalamasının altında kalan illerdir.

Doğu Anadolu'da İl Özel İdaresince yapılan harcamaların 1946–1948 dönemindeki genel durumu tabloda verilmiştir.

Tablo 43: Özel İdare Eliyle Doğu Anadolu'ya Yapılan Tarım Harcamaları (1946-1948)³⁹⁸

	MİKTAR	YÜZDE	KİŞ B. HAR.
	1946-1948	1946-1948	1946-1948
Ağrı	70539	%0.80	0.88
Bingöl	33592	%0.38	0.74
Bitlis	14427	%0.16	0.33
Diyarbakır	187429	%2.14	1.25
Elazığ	58554	%0.67	0.49
Erzincan	68770	%0.78	0.67
Erzurum	71051	%0.81	0.30
Gaziantep	85507	%0.98	0.49
Hakkari	17969	%0.20	0.85
Kars	129962	%1.48	0.57
Malatya	117843	%1.34	0.46
Mardin	69911	%0.80	0.50
Muş	59561	%0.68	1.20
Siirt	48357	%0.55	0.60
Tunceli	20727	%0.24	0.38
Urfa	102408	%1.17	0.65
Van	84245	%0.96	1.10
Doğu İlleri	1240852	%14.14	0.61
Diğer İller	7531822	%85,8	0.81
İller Geneli	8772674	% 100.00	0.78

Doğu illerinde gerçekleşen kişi başına il özel idaresince yapılan tarım harcaması 1946–1948 döneminde 14.14 TL olmuştur. Bir önceki döneme göre bir düşüş görülmüştür.³⁹⁹

³⁹⁸ Tablo 43: 1946–1948 yıllarına ilişkin İl Özel İdareleri hesapları ile DİE. 1945 yılı Nüfus Sayım Sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

³⁹⁹ BCA, No: 030.11.1 01.02.1947, BCA, No: 030.11.1/ 10.01.1947, BCA, No: 030.11.1/ 25.1.1947, BCA, No:030.11.1 /3.7.1947, BCA, No: 030.11.1 /28.12.1948, BCA, NO: 030.11.1/ 2.3.1948

Aynı dönemde il özel idaresince yapılan kişi başına tarım harcaması, doğu illeri için 0.61 TL/kişidir. Bu miktar aynı dönemde iller genel ortalaması için 0.78 TL/kişi, doğu illeri dışında kalan iller ortalaması için de 0.81 TL/kişidir. Yine bu dönemde de doğu illerindeki tarımdaki harcama miktarı iller genel ortalamasının altında kalmıştır.

Doğu illerinden Ağrı, Hâkkari, Diyarbakır, Muş, Van illeri bu dönemde iller geneli ve Doğu illeri ortalaması üzerinde harcama gerçekleştiren iller olmuşlardır. Buna karşılık Bingöl, Erzincan ve Urfa illerindeki harcamalar iller genelinin altında kalmasına rağmen doğu illeri ortalamasından yüksek olan iller olmuşlardır.

Bitlis, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, Malatya, Mardin, Siirt, Tunceli illeri ülke geneli iller ortalamasının altında kalan iller olduğu gibi bölge illeri ortalamasının altında kalan iller olmuşlardır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1.İLLER İTİBARIYLA KAMU HARCAMALARININ DURUMU VE BU DÖNEMDE YAPILAN KAMU YATIRIMLARI

1.1 Ağrı

Ülkemizin doğusundaki sınır illerinden birisi olan Ağrı genel olarak dağlık araziye sahiptir. Çetin tabiat şartları yeryüzü şekilleri ve iklimi nüfus seyrekliğine ve ekonomik geriliğe sebep olmuştur⁴⁰⁰. Osmanlı devletinin son dönemlerinde gelişmeye başlayan Karaköse şehri, Cumhuriyet döneminde Ağrı adıyla il merkezi olacak ve Doğu Beyazıt sancağının yerini alacaktır.⁴⁰¹

Ağrı ilinde gerçekleşen kişi başına kamu harcamaları incelendiğinde dikkati çeken en önemli husus kişi başına yapılan harcamalar sektörel bazda ülke genel ortalamasının altında kalan illerimizden birisi olmuştur. Yapılan harcamalar itibarıyla en az yardım alabilen illerimizden birisidir.

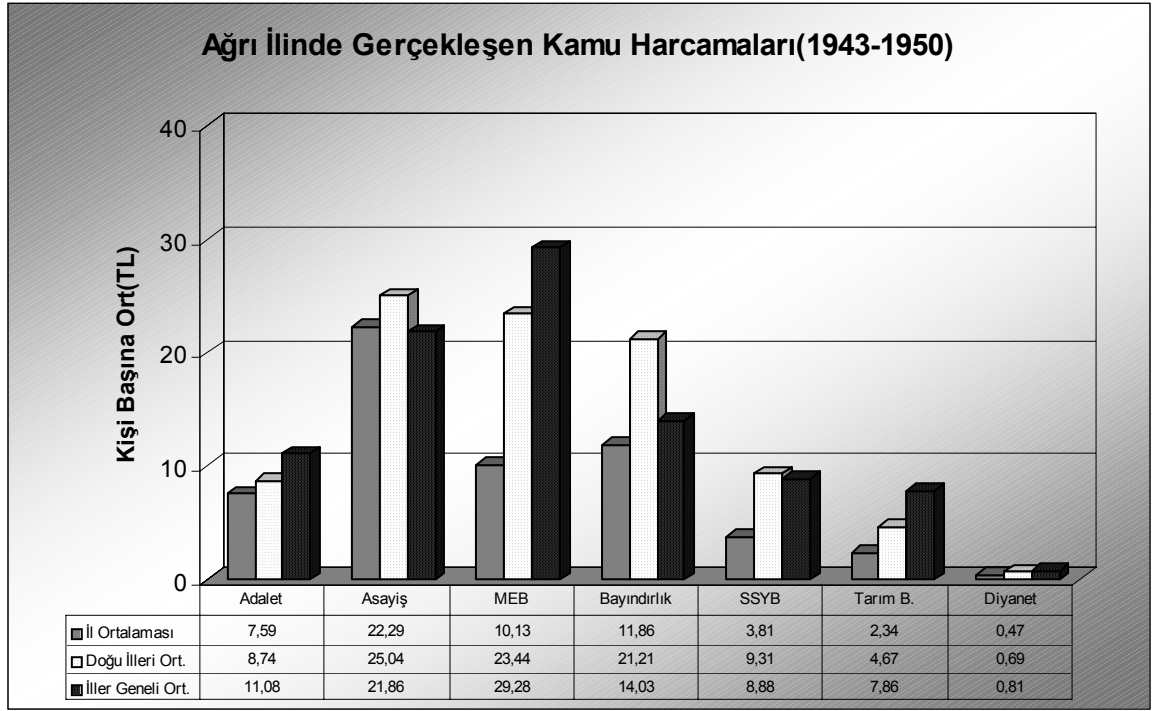
Asayiş alanında Ağrı da yapılan kamu harcamaları 1943-1950 döneminde, doğu illeri ortalamasının altında yer almasında rağmen iller geneli ile kıyasladığımız zaman yapılan harcamaların kişisel bazda iller genel ortalamasının üstünde kalmıştır. Millî Eğitim alanındaki kişi başına kamu harcamaları iller geneli ve Doğu illeri ortalamalarının altında kalmıştır. Millî Eğitim hizmetlerinin bu ildeki harcamaları iller genelinin %65.4, Doğu illerinin ise %56.7 gerisinde kalmıştır.

İncelenen sektörler içerisinde Ağrı'da kişi başına düşen Bayındırlık harcamalarında bir düşüş mevcuttur. İller genelinde kişi başına düşen bayındırlık harcaması 14.03 TL/kişi olurken Doğu illerinde 21.21 TL/kişi olmuş, Ağrı ilinde ise 11.86 TL/kişi olmuştur.

İlin en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olmasına rağmen kişi başına yapılan Tarım harcamalarının iller genel ortalamasının %70, Doğu iller ortalamasının %49.8 gerisindedir.

⁴⁰⁰ İsmet Alparslan, *Atatürk Yılında Ağrı*, Ankara, 1982, s.45.

⁴⁰¹ *Ağrı İl Yıllığı*, 1967, s.206.

Grafik:12⁴⁰²

Sağlık ve diyanet harcamalarına baktığımızda yine aynı sonuç görülmektedir. Kişi başına düşen sağlık harcamaları iller genelinin %57, diyanet harcamaları ise %41 oranında bir düşüş olduğu görülmektedir.

İl özel idaresi eliyle yapılan harcamalara baktığımızda 1936–1948 döneminde yapılan kişi başına harcama miktarı (Eğitim, Bayındırlık, Sağlık ve Tarım) 26.63 TL/kişi olurken Doğu illerinde bu oran 25.39 TL/kişi iller genelinde ise 37.15 TL/kişi olmuştur.

Ağrı iline özel idare eliyle yapılan harcamaların ülke genel ortalamasına göre %28 oranında az olduğu görülmüştür. İl özel idaresinin yapmış olduğu harcama ülke genel ortalamasının altında kalmasına rağmen doğu illeri ortalamasından yüksektir.

İl Özel İdaresinin en fazla harcama yaptığı harcamalar eğitim harcamalarıdır. Eğitim hizmetlerine yapılan harcama 1936–1948 yılları itibariyle 13.64 TL/kişi olmuştur.

Yapmış olduğumuz incelemeler neticesiyle Ağrı ili ilgili yatırım ve harcamalarının evrak ve kayıtları bulmakta oldukça zorlandık ve yatırımlar ile ilgili bilgi ve belgelerin az olması dikkatimizi çekmiştir.

⁴⁰² Grafik12: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

Diğer illerde olduğu gibi Ağrı ilinde gerek il içinde ve gerekse ilin diğer illere olan bağlantılarının sağlanması için devletin 1927 yılından itibaren bir çalışma içerisine girdiği, 148.5 kilometrelik yol, 285 tane köprü yapıldığını ve bunun 1950 yılı sonu itibarıyla 1.757.000 liraya mal olduğu görülmüştür⁴⁰³.

Ağrı ilinin en önemli geçim kaynaklarından en önemlisi tarım ve hayvancılıktır. Mevcut topraklarının %50 si meralarla kaplı olan bu ilde⁴⁰⁴ 1960'lı yıllarda bir milyondan fazla büyük ve küçük baş hayvan bulunmakta, ilin üst düzey yöneticileri, ildeki en önemli sorunlardan birisi olarak “hayvan ırkının ıslahını” görmekteydiler. Devletin tarımı geliştirmek için iller bankası karından köylere yardım için Ağrı iline yapmış olduğu tesisler ve bunların maliyeti aşağıda verilmiştir.

Yıl	Yapılan Tesis	Ödenek Miktarı
1947	Yoncalı Köyüne Traktör Alımı	23000
1948	Doğubayazıt Aşağı Telçeker Köyüne	9609
1949	Cumaçay' a Misafirhane Yapımı	5540
1949	Taslıca' ya Misafirhane Yapımı	5540
1950	Patnos – Kaynıca Köyüne Traktör	23000
1950	Merkez – Yurtpınar Köyüne Traktör	23000

Tablo 44:⁴⁰⁵

1.2 Bingöl

Doğu Anadolu Bölgesinde Yukarı Fırat'ın kollarından Murat Nehri bölümünde yer alır. 1936 yılında kabul edilen 2885 sayılı yasa ile il olan Bingöl,⁴⁰⁶ Doğuda Muş, kuzeyde Erzurum ve Erzincan, batıda Tunceli ve Elazığ, güneyde ise Diyarbakır illeriyle çevrilmiş olup 8125 km² genişliğinde, Türkiye yüzölçümünün yüzde biri büyüklüğündedir⁴⁰⁷

İlin eski adı Çapakcur'dur. Çapakcur sözcüğünün bir Türk boyunun adı olduğu ve “Çapaklı” Türk boyunun Anadolu'nun Denizli, Torbalı, Zile ve Salihli bölgelerinde aynı ismi muhafaza eden köy ve arazi isimlerinden anlaşılmaktadır.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Doğu Üniversitesi Tetkik Üyeleri, **Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor**, İstanbul ,1952, s.36.

⁴⁰⁴ **Ağrı İl Yıllığı**, 1967, s. 84.

⁴⁰⁵ Sait Asgın, **a.g.e.**, s. 200–201.

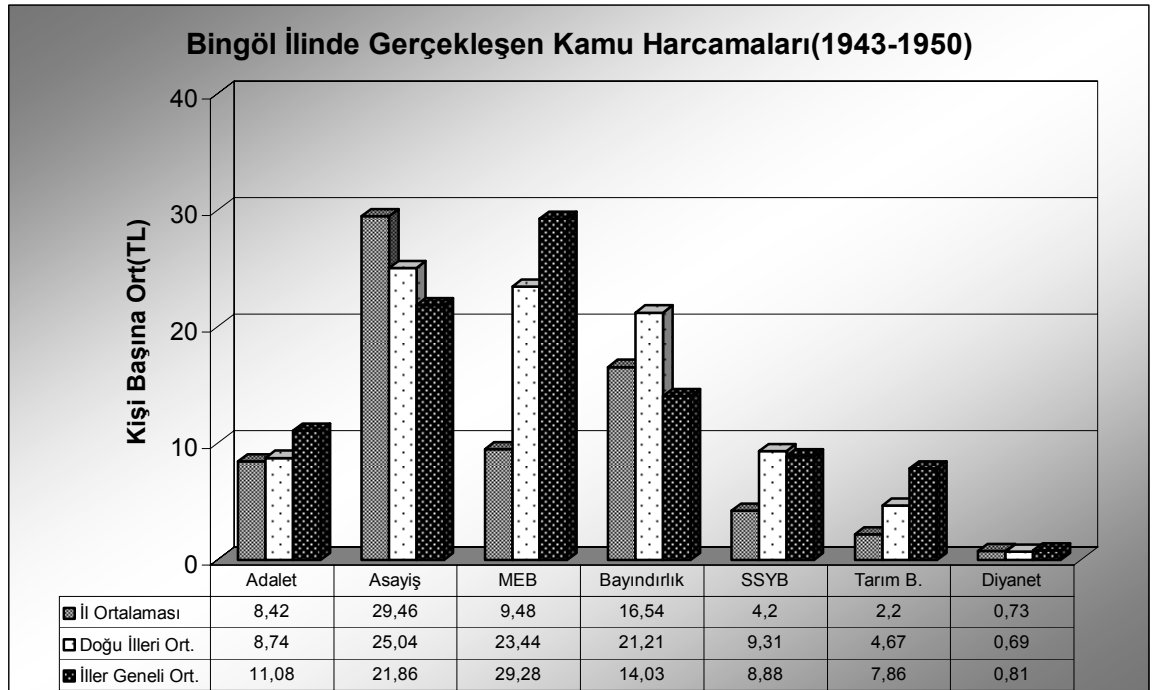
⁴⁰⁶ **Bingöl İl Yıllığı**, 1973, s.83.

⁴⁰⁷ Halil Şimşek, **Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları**, Ankara, 2001, s.1.

⁴⁰⁸ Yılmaz Akbulut, **Bingöl Tarihi**, Ankara, 1995, s.4.

Arazisinin %75'i dağlık ve engebeli araziden oluşan Bingöl ilinde tarımsal yerleşime uygun arazi az olduğu gibi 1960'lı yıllarda ticaretle de fazla gelişmemiş durumdaydı. Arazisinin %41 i ormanlarla kaplı olan ilde orman ve hayvan ürünleriyle çeltik fabrikası önde gelen faaliyetlerdi.⁴⁰⁹

Bingöl ilinde, incelediğimiz sektörlerde gerçekleşen kamu harcamalarını incelediğimizde dikkati çeken ilk durum asayiş harcamalarının yükseklidir. İncelenen dönemin tamamında iller genel ortalamasının üzerinde asayiş harcaması yapılmıştır. Dönem boyunca Bingöl'de gerçekleşen kişi başına asayiş harcaması, iller genel ortalamasından %25 daha fazladır.

Grafik :13⁴¹⁰

Bingöl'de incelenen diğer sektörlerde yapılan kamu harcamaları, iller genel ortalamasının altındadır. Bayındırlık ve diyanet harcamaları ülke genel ortalamasının altında kalmasına rağmen, bu ile yapılan kişi başına harcama Doğu illeri ortalamasının üzerinde olmuştur.

İller genel ortalamasından oldukça az kamu harcaması yapılan sektörlerden birisi millî eğitimidir. İller genelinde kişi başına düşen eğitim harcaması 29.28 TL/kişi

⁴⁰⁹ Sait Asgın, a.g.e., s.203.

⁴¹⁰ Grafik 13: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

olurken Doğu illeri ortalama 23.44 TL/kişi olmuştur. Buna karşılık Bingöl ilinde yapılan Eğitim harcaması iller genel ortalamasının % 67 gerisinde kalmıştır.

Bir diğer iller genel ortalamasından oldukça az kamu harcaması yapılan diğer bir sektör Sağlık hizmetleri olmuştur. Sağlık hizmetlerinin yapılması için yapılan harcama iller genel ortalamasının %52.7 gerisinde kalmıştır. Bu dönemki sağlık hizmetlerine bu ilde yeterli yatırımların yapılmaması, günümüzde de etkisini devam ettirmiş bu ildeki vatandaşların Sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için ya Erzurum veya Elazığ iline gitmek zorunda kaldığı görülmüştür.

Bu ilin en önemli geçim kaynaklarının başında yer alan Tarım ve Hayvancılığın geliştirilmesi hususunda yeterli bir harcama yapılmamıştır. Bingöl iline yapılan tarım harcaması kişi başına düşen miktar ülke genel ortalamasından % 72 daha az olduğu tespit edilmiştir.

Bingöl ilinde il özel idaresi eliyle yapılan sağlık, tarım, eğitim ve bayındırlık harcaması oranlarına baktığımızda 1941–1948 döneminde kişi başına düşen harcama oranı 18.21 TL/kişi olurken iller genelinde bu oran 28.67 TL/kişi olmuştur. İl Özel İdaresi eliyle yapılan harcama oranı iller genel ortalamasının %36 gerisinde kaldığı görülmüştür.

1943–1950 döneminde iller genelinde kişi başına gerçekleşen kamu geliri ortalamasını 100 kabul edersek hesaplanan değerler grafik 13'te gösterilmiştir. Buna göre aynı dönemde Bingöl'de gerçekleşen kişi başına kamu harcaması, iller genel ortalamasından %36.91, Doğu illeri genel ortalamasından %31.87 daha düşüktür.

Bingöl ilinde devletin yapmış olduğu yatırımlar ve yatırımların miktarı hakkında gerek arşivde ve gerekse de tetkik eserlerde gerekli bilgi ve belgelere ulaşamadık. Ancak devletin bu bölgede yapmış olduğu hizmetlerden birisi bölge halkının can ve mal güvenliğini sağlamak, bölgenin asayişini sağlamak en önemli hizmet olmuştur. Bu yönde Dördüncü Umumi Müfettiş ve Tunceli Vali ve Kumandanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan 1936 yılında bölgeye atandığında: “4. Umumi Müfettişlik mıntikasında can ve mal ehemmiyeti yoktu. Çünkü gerek Bingöl vilayetinde ve gerekse de Tunceli vilayetinde silahlı çapul kolları gezer, halkı ve köyleri vurur ve bu kollar Erzurum, Erzincan, Muş gibi yakın vilayetler mıntikasına geçerek, oradan aldıkları yardımcılarıyla birlikte yolları keser, adam öldürür, köy, ağıl, değirmen, karakol basar, davar, eşya, para çalar idi. Yabancı memleketlerden ve yakın vilayetlerden bizim mıntıkaya gelmiş bazı insanlar, halkı devletin aleyhine ayaklanmaya ve silah

kullanmaya teşvik ederlerdi. Mıntıkanın asayiş ve emniyet manzarası da budur". Şeklinde ifade edilmiştir.

Daha sonra yapmış olduğu incelemeler neticesinde bu sorunların çözümleri için Bingöl, Tunceli illerinde ve kazalarında hükümet konaklarının yapılması, devletin var olduğu izleniminin halka gösterilmesi Türklük duygusunun köklemesi için mekteplerin, dispanserleri, hastanelerin yapılmasını, yeni kurulacak kaza merkezlerinde ve yeni yapılan kışlalar civarında hükümet memurlarıyla ve subaylar için evler (lojmanlar) yapılmasını zarureti var olduğu ifade edilmiştir. Bu amaçla çalışmalara başlamış asayişin sağlanması için haberleşmenin önemi üzerinde durmuş. Bingöl–Çapakcur telgraf hattı gerçekleştirilmiştir ⁴¹¹.

Bu dönem içerisinde devletin bu ilde yapmış olduğu en önemli hizmet yatırımlardan ziyade asayişin sağlanmasıyla ilgili çalışmalar olmuştur. Bugün dahi Bingöl ilinin diğer doğu şehirlerine nazaran geri kaldığı, devletin bu ilde büyük ölçüde resmi binalar, asker birimler, okullar ve hastaneler kurduğu ancak bunların bugün dahi yeterli olmadığı görülmektedir. Büyük işletmeler ve yatırımların gerek devlet ve gerekse de özel sektör tarafından bu ilde gerçekleştirilmediği görülmektedir.

1.3 Bitlis

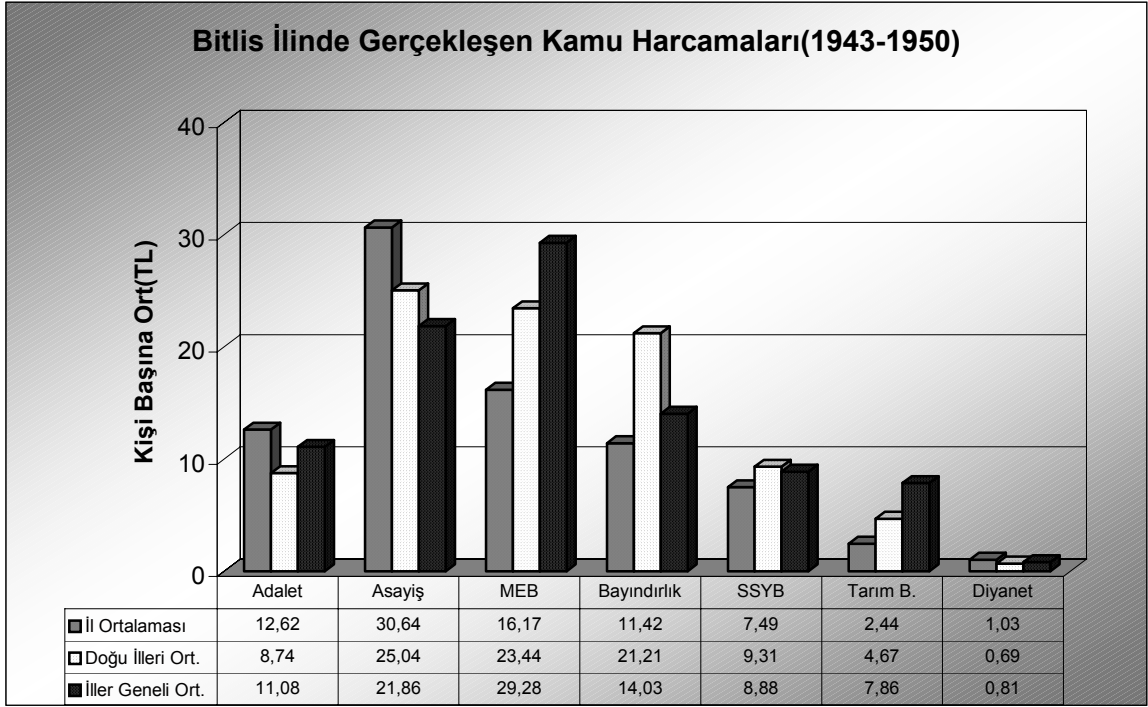
Yukarı Fırat ve Yukarı Murat bölümlerinin sınırları üzerinde bulunan Bitlis 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra, çok hareketli günler yaşayan ilimiz Osmanlı hakimiyetine kadar bazen eyalet bazen de sancak olmuştur. Osmanlı öncesi gelişmiş ticari merkezi rolünü bu dönemde kaybetmiştir. 1914–1918 harbinin son yıllarında vilayetin büyük kısmını Rus Ordusu tarafından istila edilmesi, Büyük askerî harekate ihtiyaç gösteren Ermeni çetelerin yaptıkları büyük zararlar memlekette dikili taş koymamıştır. Çocukların tamamını kaybetmiş, canını kurtarabilenler başka illere göç etmek zorunda kalmışlardı. ⁴¹² Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarında ilimiz tamamen ıssızlaşmış bütün ticari, ekonomik ve sanayi faaliyetleri ortadan kalkmış bir görünüm sergilemiştir. ⁴¹³

⁴¹¹ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s.256

⁴¹² **Bitlis İl Yıllığı**, 1973, s. 58 – 59.

⁴¹³ Hüseyin Koca, **a.g.e.**, s.332.

Bir zamanlar 40 bin kişinin yaşadığı kent nüfusu, şimdi 5 bini geçmeyen bir köy durumuna düşmüştür.⁴¹⁴ Cumhuriyetle birlikte bu şehre özel bir önem verilmiştir.

Grafik:14⁴¹⁵

Bitlis ilinde gerçekleşen kişi başına kamu harcamalı incelendiğinde 1943–1950 döneminde adalet, asayiş ve diyanet harcamalarının iller genel ortalamasının üzerinde olduğu görülmüştür.

İncelenen sektörler içerisinde adalet ve asayiş alanında yapılan kamu harcamaları, 1943–1950 dönemi iller genel ortalamalarının üzerindedir. Bu ile yapılan adalet harcaması kişi başına iller genel ortalamasından %12, asayiş harcamalarında ise %28’lik bir artış söz konusudur.

İller genel ortalamasının üzerinde harcama gerçekleştirilen diğer bir sektör diyanet harcamaları olmuştur. Kişi başına düşen diyanet harcaması Bitlis’te 1.03 TL/kişi olurken, iller geneli ortalaması da 0.81 TL/kişi olmuştur. Bu oran İller genel ortalamasına göre 0.22 TL/kişi artışı ifade etmektedir.

1943–1950 döneminde Millî Eğitim harcamaları kişi başına iller genel ortalamasının %44.7 gerisindedir. 1943–1945 döneminde iller genel ortalamasından %81 oranında bir düşüş olmasına karşın 1946–1950 döneminde bu düşüş %32 oranında

⁴¹⁴ Nejat Göyünç, **Cumhuriyet Türkiye’si ve Doğu Anadolu**, Ankara, 1985, s.114.

⁴¹⁵ Grafik 14: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

olmuştur. Bir önceki döneme göre 1946–1950 döneminde Bitlis ilinde eğitim harcamalarında bir artış vardır. Bayındırlık sektöründe ise 1943–1950 döneminde kişi başına yapılan kamu harcaması ortalaması, iller genel ortalamasının %22 gerisinde kalmıştır. Bu bayındırlık alanında ilde gerçekleşen kamu harcamasının önemli ölçüde düşük olduğunu göstermektedir.

Sağlık alanında yapılan kişi başına kamu harcamaları, 1943–1950 döneminde iller genel ortalamasının %15 gerisinde kalmıştır. Bu iller ortalamasının altında kalan sektörlere oranla daha az düşük bir orandır. Tarım sektörüne baktığımızda ilde bu dönemde gerçekleşen harcamanın da iller genelinin altında kaldığı gibi bölge illeri ortalamasının da altında kalmıştır.

Bitlis ilinde kişi başına gerçekleşen kamu harcaması ortalaması da dönemin doğu illeri ortalamasından %14, iller genel ortalamasından %20.8 daha düşüktür.

1941–1948 dönemlerinde Bitlis ilinde eğitim, bayındırlık, sağlık ve tarım sektöründe il özel idaresinin yapmış olduğu harcamaları incelediğimizde kişi başına yapılan harcamanın iller geneline göre %37 düşük bir harcama gerçekleştirilmiştir.

İl özel idaresinin bu dönem içerisinde yapmış olduğu harcama kişi başına 1941–1945 döneminde 3.06 TL/kişi olurken 1946–1948 döneminde önemli bir artış göstererek 8.04 TL/kişi olmuştur.

Yatırım harcamalarına göz attığımızda diğer doğu illerinde olduğu gibi en fazla yatırım ulaşımın sağlanması için harcadığı görülmüştür. 1927–1950 yılları arasında Bitlis ilinde 44.6 km lik yeni yol, 50 adet köprü, bu yol ve köprünün maliyeti 387.000 TL olmuştur⁴¹⁶ Diyarbakır'dan Irak sınırına yapılacak demir yolunun uygun bir noktadan ayrılacak bir hatla Bitlis – Tatvan ve Van üzerinden yapılacaktı ancak bu güzergahın çığdan kapanma ihtimali çok yüksek olduğundan ve bunun yanında 437 km lik demir yolunun 345 km düşmesinden Kurtalan – Bitlis – Tatvan güzergahı yerine Elazığ – Palu – Muş – Tatvan güzergahı tercih edilmiştir.⁴¹⁷ İldeki devletin yapmış olduğu en önemli yatırım 1930 yılında yapılan Tekel Tütün Fabrikasıdır.⁴¹⁸ 150

⁴¹⁶ Doğu Üniversitesi Tetkik Üyeleri, **Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor**, İstanbul, 1952, s.36.

⁴¹⁷ 12.4.1940 tarih ve 1/365 Numaralı Diyarbakır İstasyonunda Irak ve İran Hudutlarına Kadar Yapılacak Demir yolları Hakkında 3262 Sayılı Kanunun 1. Maddesinin Tadiline Dair Kanun Layihası , Nafia ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, bkz. **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem 6, C.11, Sıra No;113, s. 2 - 3

⁴¹⁸ **Atatürk Üniversitesi 50.yıl Armağanı**, Erzurum , 1973, s. 195.

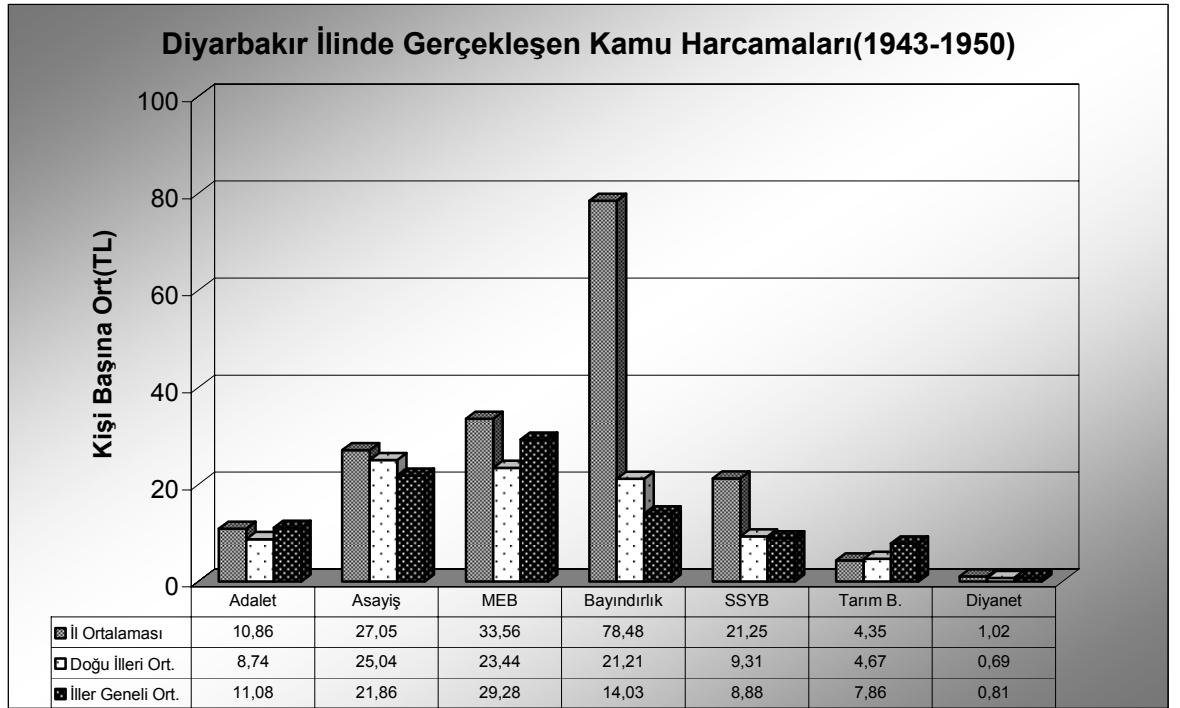

dolayında işçi çalıştıran fabrika yöresinin tütününü işleyerek “Doğu, Köylü, Asker”, markalarıyla sigara üretmiştir⁴¹⁹.

13 Ocak 1945 tarihinde sadece mahalli ihtiyaçların karşılanması bu sayede Bitlis’te bir canlılığın sağlanması için Orman işletme müdürlüğü açılmış, aynı durumdaki Van işletmesi lağvedilerek Bitlis’e bağlanmıştır⁴²⁰

1.4 Diyarbakır

Türkiye’nin Güneydoğu Bölgesinde bulunan Diyarbakır, 15300 km² lik bir alan üzerine kurulmuştur. İl Doğuda Siirt, Muş, Güneyde Urfa, Mardin, Batıda Adıyaman, Malatya, Kuzeyde Elazığ ve Bingöl illeriyle çevrilir. Denizden 660 m. yükseklikte olan Diyarbakır ilinin etrafı güney-doğu Toros Dağları’yla çevrilmiştir, ortası hafifçe çukurlaşmış yayla görünümündedir⁴²¹

Grafik:15⁴²²

⁴¹⁹ Mustafa Sönmez, **a.g.e.**, s. 112.

⁴²⁰ Sait Asgın, **a.g.e.**, s. 207

⁴²¹ Metin Kopar, **Tarih İçinde Diyarbakır**, Elazığ, 1987, Basılmamış Y ÜKSEK Lisans Tezi, s.4. **Diyarbakır İl Yıllığı**, 1967, s.119,

⁴²² Grafik 15: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

1943–1950 döneminde yapılan kişi başına toplam kamu harcaması ortalaması, adalet ve tarım harcamaları dışındaki tüm alanlar dışında iller genel ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. İncelenen sektörler içerisinde Millî Eğitim, bayındırlık, sağlık, asayiş ve diyanet harcamalarındaki yüksek ortalamalar dikkat çekicidir. Doğu bölgesi içerisinde en fazla harcama olan illerimizden birisidir.

İlde adalet alanında kişi başına yapılan kamu harcamaları, doğu illeri ortalamasından yüksek olmasına rağmen, iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Diyarbakır ilinde gerçekleşen kişi başına adalet harcaması 10.86 TL/kişi olurken bu oran iller genelinde 11.08 TL/kişidir. Yapılan adalet harcaması iller genelinin %0.22 TL/kişi altında olmuştur.

Asayiş alanında Diyarbakır’da yapılan kamu harcamaları ortalaması 1943–1945 döneminde iller genel ortalamasının altında olmasına rağmen 1946–1950 döneminde asayiş harcamalarında önemli bir artış yaşanmış, Diyarbakır iline yapılan asayiş harcaması iller geneline oranla %19’luk bir artış olmuştur.

Millî Eğitim, Diyarbakır’da öncelik verilen alanlardan birisi olmuştur. İncelenilen dönemlerde ilde yapılan eğitim harcamaları, iller genel ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. 1943–1950 döneminde ilde yapılan kişi başına eğitim harcaması, iller genel ortalamasının %12 üzerindedir.

Diyarbakır’da en fazla harcama yapılan sektörlerden birisi de bayındırlık olmuştur. Kişi başına yapılan bayındırlık harcaması iller genel ortalamasına göre %64 daha fazla harcama yapılmıştır. Bu doğu illeri içerisinde en fazla bayındırlık harcaması olan ilimiz olmuştur.

Sağlık ve diyanet alanlarında gerçekleşen kişi başına kamu harcaması ortalamaları da dönemin iller genel ortalamalarından sırasıyla %58 ve %20 oranlarında yüksektir. Bayındırlık alanında yapılan yüksek harcamanın yanında sağlık alanında Diyarbakır ilinde bu dönem itibarıyla yüksek bir harcama yapılmıştır.

Tarım hizmetleri için Diyarbakır’da yapılan harcama ortalaması iller genel ortalamasının %44 oranında bir düşük harcama kaydedilmiştir. Diğer sektörlerdeki görülen yüksek artışın tarım harcamalarında olmayışı dikkat çekicidir.

Belirtilen dönem içerisinde Diyarbakır ili için hesaplanan kişi başına kamu harcaması 58.70 TL’dir. Bu ortalama doğu illeri ortalamasından %44 ve iller genel ortalamasından % 40 daha fazladır.

1927-1948 Dönemlerinde Diyarbakır ilinde Millî Eğitim ve bayındırlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için il özel idaresi eliyle yapılan harcama bayındırlıkta 12.89 TL olurken bu oran iller genelinde 16.4 TL olmuştur. İl özel idaresinin Diyarbakır ilinde yapmış olduğu harcama iller genel ortalamasına göre %21 daha düşük olmuştur.

Aynı dönemler içerisinde Millî Eğitim harcamalarına baktığımızda il özel idaresinin kişi başına yapmış olduğu eğitim harcaması 11.39 TL olurken bu oran iller genelinde 26.34 TL olmuştur. Diyarbakır ilinde yapılan harcama iller genel ortalamasının yüzde yüz altında kalmıştır. Bu sonuçlara göre bu ile yapılan eğitim ve bayındırlık harcamalarına oranla düşüktür.

1936-1948 dönemindeki Özel idarenin yapmış olduğu kişi başına sağlık ve tarım harcamaları iller genel ortalamasına göre, sağlıkta %66 düşük olmasına karşın tarımda %32 lik bir artış söz konusudur.

Osmanoğulları Devri'nde en acı ve en yıkıcı manası ile ihmal ve tegallubun penceresine terkedilen Diyarbakır gittikçe gerilemiş medeni hayatın en küçük bir feyzine bile mazhar olmadan mazinin kötü mirasları içinde ezilmeye yüz tutmuştu. Atatürk devrinden sonra ana yurdun her bucağında olduğu gibi Diyarbakır da yeni bir hayatın feyizleri içinde yükselmeye, dünün kötü mirası içinden sıyrılıp Cumhuriyet rejiminin hayat verici varlığından azami derecede istifade etmeye başlamıştır.⁴²³

Öncelikle Diyarbakır'ın çevre illerle olan bağlantılarının sağlanması üzerinde durulmuş demir ve kara yolları yapımına önem verilmiştir.

Diyarbakır'a ulaşacak olan Fevzi Paşa - Malatya - Ergani - Diyarbakır demir yolu hattına 1 Haziran 1927'de başlanmış bu hattın yapılması için 45 milyon lira ödenek verilmiştir⁴²⁴ Fevzi Paşa - Diyarbakır demir yolu hattı 22 Kasım 1935'de Nafia vekili Ali Çetinkaya'nın katıldığı bir törenle işletmeye açılmıştır.⁴²⁵ 505 km uzunluğundaki Fevzi Paşa - Diyarbakır demir yolunun yalnız inşasına 37.973.196 lira harcanırken, ray, travers gibi yol malzemeleriyle birlikte harcanan para ise 79.739.000 lirayı bulmuştur.⁴²⁶

⁴²³ GültenKazgan, "Doğu- Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma", **İstanbul Üniv. İkt. Fak. Mecmuası**, S.23-24, İstanbul, 1963, s.130-131.

⁴²⁴ 24 Mart 1926 Tarih ve 793 Numaralı Malatya - Ergani - Diyarbakır demir yolunun inşası hakkında Kanun için bkz. , **TBMM Kavanin Mecmuası**, C.4, s. 535.

⁴²⁵ **Ulus**, 23 son Teşrin 1935.

⁴²⁶ H. Yakup Kalgay, "Millî Demir Yollarımızın İnşaat Bakımından Rakamlarla İfadesi", TC. Nafia Vekaleti, **Bayındırlık İşleri Dergisi**, Yıl 6, S. 7, I. Kanun 1939, s. 21 - 23.

Birinci umum müfettişi Abidin Özmen'in teşebbüsleriyle Nafia vekaletinden Diyarbakır'a gönderilen bir fen heyeti Diyarbakır şehrinin imar planını yapmış bu plan ile ilgili bilgileri başbakana vermiştir. Bu plan doğrultusunda eski Diyarbakır şehri yanında yeni bir şehir kurulacaktır. Bu vesileyle çalışmalara başlanmış yeni şehrin sahasına bir sene zarfında Birinci Umumi Müfettişlik binası, Birinci Umumi Müfettiş konağı, Kor. Komutan konağı ve bir de büyük garaj yapılmıştır. 276061 lira mukabiline yapılan bu modern binalar Diyarbakır şehrinin esasını oluşturmuştur. Bundan başka şehrin methalinde, Dağ kapısı'ndan itibaren yolun iki tarafında halk evi binası, ordu evi, halk evi, kütüphanesi, vali konağı, Nafia binası yapılmıştır. 150 bin lira ile Numune Hastanesi, 160 bin lirayla İnhisarlar Müskirat Fabrikası, 9 bin lirayla Erkek Sanat Okulu Pavyonu, 8 bin 700 lirayla Erkek Sanat Okulu Ağaç İşleri Atölyesi, 25 bin lirayla Numune Hastanesi için üç tane pavyon yapılmıştır.⁴²⁷

1923-1938 yılları arasında Diyarbakır'a bağlı kazalardan Lice'de, hükümet konağı, kaymakam binası, belediye numune evi, Lice'ye bağlı Hani Nahiyesinde modern bir halk evi binası, Silvan'da halk binası, iki numune karakol binası, mektep ve dispanser binaları Bismil'de 30 bin liralık bir hükümet konağı Ergani Osmaniye'de hükümet konağı, Kulp kazasında hükümet konağı vs binalar yapılmıştır.⁴²⁸

Cumhuriyet idaresinden sonra iktisadî ve içtimai kalkınmanın büyük amillerinden olan yol işlerinden ehemmiyet verilmiş Diyarbakır'ın civar vilayetlerle kazalar arasında esaslı yollar yapılmıştır. 85 km uzunluğunda olan Diyarbakır - Silvan yolu baştan sona kadar ıslah ve tamir edilmek suretiyle şose hâline konmuş beş tanesi betonarme olarak 11 tane menfez yapılmıştır. Ayrıca Silvan ile Diyarbakır arasında geçen Ambar Çayı üzerinde 135 metre tulünde büyük bir betonarme köprü inşaatına da başlanmıştır.

Diyarbakır - Mardin yolunda 5 tane betonarme menfez ve köprü 12 km yeni şose, 6 km şose tamiri, 5 km kamalı blokaj ve hâlen yol boyunda 3500 metre mikabitaş izaratı yapılmıştır.

Diyarbakır - Elazığ yolunda 15 km yeni tesviye 10 km tesviye ıslahı 4 km şose tamiri 12 km yeni şose 2 km kamalı blokaj yapılmıştır.

Diyarbakır - Urfa yolunda 3 betonarme menfez ve köprü tamiri 3 km şose tamiri, 1 km kırmızı hat tasihi, 5 km yeni şose yapılmıştır. Bu yolun 1,5 km'lik yenişehir dahilindeki kısmı da 17 metre genişletilerek tesviye ve kamalı blokaja ikmal edilmiştir.

⁴²⁷ Cumhuriyetin 15. Yılında Diyarbakır, 1938, s. 24 - 26.

⁴²⁸ Cumhuriyetin 15. Yılında Diyarbakır, 1938, s. 29 - 30.

Diyarbakır - Bismil yolunun arızaları tamamıyla düzeltilerek Anbar çayı üzerinde 7 tonluk bir ahşap köprü ve Batak derelerinde muvakkat ahşap köprüler yapılmıştır.

Diyarbakır - Lice - Silvan İltisak yolunda 4 km yeni şose 5 km tesviye ıslahı ve 45 km si yeni tesviye, geçit vermeyen sarp ve maktalı derelere mütaaddit muvakkat ve daimi ahşap menfezler ve Serdi Suyu üzerinde 11 metroluk bir betonarme köprü ve 500 metre tuğlunda 1500 metre mikaplık kuru istinat duvarı yapılmıştır.

Diyarbakır - Kulp yolunda 12 km tesviye ıslahı, 600 tulde, 1950 metre mikaplık kuru istinat duvarı, 50 km yeni tesviye, geçit vermeyen yerlere muvakkat ve daimi ahşap menfezler, Şakran Suyu üzerinde 28 metre tunda ayakları kargir tabliyesi ahşap olarak yeniden bir köprü yapılmıştır.

İstasyon ile Urfa kapı arasında 1027 metre tuğlunda ve 37 metre genişliğinde bir parke bulvar yapılmış ve bu bulvarı aynı zamanda iki dizi olmak üzere baştan nihayete kadar ağaçlandırılmıştır.

Ergani - Çermik yolunda 4 km şose tamiri, 3 km kamalı blokaj, 15 km yeni şose, 20 km yeni tasfiye, 15 tane betonarme menfez ve köprü yapılmış ve diğer tamir edilecek kısımlar içinde 12 km mikabı ham ve kırma taş ihzaratı yapılmıştır.

Ergani ve istasyon arasında 4 km uzunluğunda yeni bir şose yapılmıştır.

Ergani - Eğil yolunun 15 km si araba ve 30 km si patika iken son senelerde bu yol esaslı bir suretle ıslah ve otomobil mururuna müsait bir hâle konulmuştur.

Diyarbakır - Eğil yolu baştan başa ıslah edilerek otomobil geçebilecek bir hâle getirilmiştir.

Hani - Darahini yolu yeniden açılarak tesviyesi tamamlanmıştır.⁴²⁹

1927 yılından 1950 yılına kadar Diyarbakır ilinde toplam 476.8 km'lik yeni yol, 578 adet köprü yapılmış, toplam olarak 4.184.000 TL harcama yapılmıştır.⁴³⁰

1932 yılında Diyarbakır'da yörede yetişen üzümden şarap üretmek üzere Diyarbakır içki fabrikası kuruldu.⁴³¹ Diyarbakır kanalizasyonu ve içme suyu projeleri 1932 yılında uygulamaya konulurken bu projenin maliyeti 517.400 TL olmuştur.

Diyarbakır vilayetinde Sağlık Bakanlığı eliyle yapılan yatırımlara baktığımızda 1927 yılında zührevi hastalıklar dispanseri açılmıştır. 1936 yılı sonunda 150 bin lira

⁴²⁹ Cumhuriyetin 15. Yılında Diyarbakır, 1938, s. 33 - 36

⁴³⁰ Doğu Üniversitesi Tetkik Üyeleri, **Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor**, İstanbul , 1952, s. 36.

⁴³¹ Mustafa Sönmez, **a.g.e.**, s. 112.

maliyetle numune hastanesi yapılmış, modern bir bina olan bu hastanede 102 yatak mevcuttur. 1937 yılında 10 yataklı trahom hastanesi kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminde eğitime büyük önem verilmiş. 1926 yılında 4'e inen ilkokulların sayısı 1932 yılında 22, 1967 yılında da 439' a ulaşmıştır. 1948 yılında Dicle Köy Enstitüsüne bağlı uygulama okulu açılarak hizmete girmiştir.⁴³²

1950-1951 tarihleri arasında il ve ilçe merkezlerinde 17 ve köylerinde 115 ilkokul faaliyettedir. 1950 yılında Diyarbakır ilinde şehir merkezinde 2, köylerde ise 18 ilkokul açılmıştır.⁴³³

Posta ve telgraf idaresi Cumhuriyetin 15 yılı içinde 7500 lirayla 45 km uzunluğunda eğil, 44 km uzunluğunda Bismil, 51.8 km uzunluğunda Çınar kazalarına telgraf hattı çekilmiş ve bu ilçelerde birer telgraf ve posta merkezi açılmıştır.⁴³⁴

1.5 Elazığ

Elazığ'ın kentleşme tarihi yeni olmakla birlikte geçmişi Harput'a dayanmaktadır.⁴³⁵ Deniz seviyesinden 1020 metre yükseklikte bulunan şehir, 9151 km yüz ölçümüyle eski kültür ve medeniyet merkezlerinden Harput'un yer değiştirmesiyle kurulmuştur.⁴³⁶

Osmanlılar Dönemi'nde önemli yerleşim yerlerinden olan Harput Cumhuriyetin ilanından sonra da eski önemini korumuş ve ilk yıllardan itibaren devletin bütçeden önemli miktarda pay ayırdığı ve yatırım yaptığı şehirlerden birisi olmuştur. 1943-1950 dönemine ilişkin veriler incelendiği zaman kişi başı kamu harcamalarının iller geneli ortalamasından yüksek olan harcamalar bayındırlık ve sağlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi hususunda olmuştur. Elazığ ilinin sağlık sektöründe diğer doğu illerine göre özellikle bir merkez seçildiği görülmektedir. Sağlık sektöründe en fazla harcama verilen ildir.

Adalet ve Eğitim Bakanlıkları'nca yapılan kamu harcamaları da diğer doğu illerine oranla yüksektir. Bayındırlık ve sağlık harcamaları iller genel ortalamasında yüksek olmasına rağmen adalet, emniyet, jandarma, Millî Eğitim, tarım ve diyanetin

⁴³² Diyarbakır il Yıllığı, 1967, s. 251.

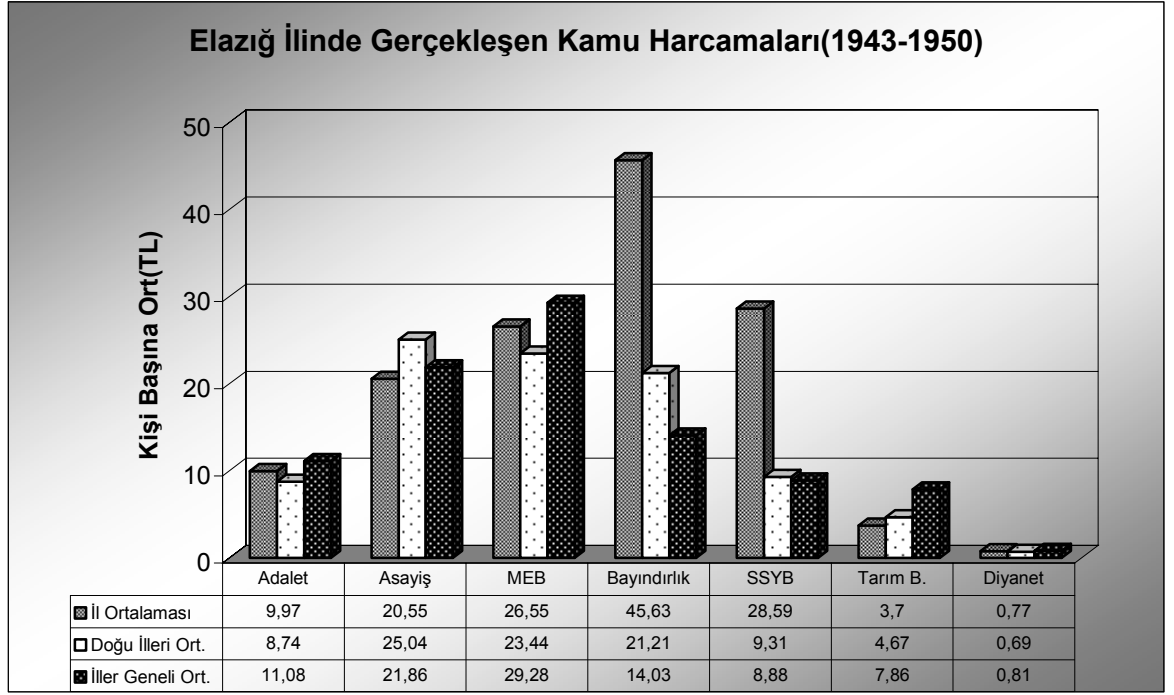
⁴³³ Ayın Tarihi, S.209, Nisan 1951, s. 67-68.

⁴³⁴ Cumhuriyetin 15.Yılında Diyarbakır, 1938, s. 73.

⁴³⁵ Necip Güngör Kısaparmak, Millî Eğitim Cephesi İle Elazığ, Elazığ, 1967, s. 5.

⁴³⁶ Elazığ İl Yıllığı, 1973, s. 9.

harcamalı iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Ancak 1946-1950 dönemlerinde Elazığ iline Millî Eğitimi hizmetlerinin gerçekleştirilmesi hususunda önemli bir kaynak sağlanmış, bu dönemdeki eğitim harcaması iller genel ortalamasıyla aynı oranda olmuştur. Bu da şunu göstermektedir ki bayındırlık ve sağlık harcamalarının yanında önemli miktarda harcama ayrılmış ve eğitimde bu ildeki insanların iyi bir eğitim yapmaları için devletin yüksek düzeyde katkıda bulunduğu görülmüştür.

Grafik:16⁴³⁷

Elazığ ilinde adalet, Millî Eğitim, bayındırlık, sağlık ve diyanet başkanlığınca yapılan harcamalar doğu illerine oranla yüksek düzeydedir. Doğu illeri içinde dönemin kişi başına harcama ortalamaları karşılaştırıldığında sağlıkta birinci, en yüksek ortalamayla Elazığ iline aittir. İller genel ortalamalarına baktığımızda sağlık hizmetlerine ayrılan pay iller genel ortalamasından %69 daha fazladır. Bunun yanında Millî Eğitim ve bayındırlık harcamalarında da diğer doğu illerine oranla yüksek bir pay ayrılan illerden birisi olmuştur.

Kişi başına yapılan kamu harcaması bakımından da Elazığ il ortalaması genel ortalamasının üstündedir. 1943-1950 döneminde ilde gerçekleşen kişi başına kamu

⁴³⁷ Grafik 16: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

harcaması ortalaması doğu illeri ortalamasının %25.9 ve iller genel ortalamasının %19 üzerinde olmuştur.

İl özel idaresi eliyle Elazığ ilinde kişi başına yapılan kamu harcaması 1927-1935 dönemine genel olarak baktığımızda Millî Eğitim ve bayındırlık harcamalarının oranı 7.98 TL olmuştur. Bu oran doğu illerinde 8.61 TL, iller genelinde ise 11.42 TL'dir. İl özel idarelerince Elazığ iline yapılan bayındırlık ve eğitim harcamasının oranı hem doğu illeri ortalamasından hem de iller genel ortalamasının altında bir harcama yapıldığı görülmüştür.

1936-1948 dönemlerine baktığımızda bayındırlık, eğitim, sağlık ve tarım hizmetlerinin yürütülmesi için il özel idaresince yapılan harcama oranı 30.67 TL düzeyinde olmuştur. Bu dönemlerde doğu illerinde bu oran 25.39 TL iller genelinde ise 36.37 TL olmuştur.

Elazığ il özel idaresince yapılan bayındırlık, sağlık, eğitim ve tarım harcamalarının oranı doğu illeri ortalamasından yüksek olmasına rağmen iller genel ortalamasının altında kalmıştır.

Yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla 17 Şubat 1923 "İzmir İktisat Kongresi"nde 1135 delegenin oy birliğiyle kabul ettiği Misak-ı İktisadî de alınan kararlar⁴³⁸ ile başlatılan kalkınma faaliyetinin Elazığ'a yansımaları ulaştırma sektöründe olmuş başlatılan Elazığ – Malatya yolu 1927 yılında bitirilmiştir.⁴³⁹

1930 dan itibaren Kara yolları yol yapımına büyük önem vermiş. Bu yönde en önemli gelişmelerden biri Elazığ–Malatya yolunda Fırat Nehri üzerinde yapılacak betonarme köprü inşaatının 15-01-1930 tarihinde münakaşaya açılmış olmasıdır.⁴⁴⁰

Bundan dolayı 1930 mali senesinde ihalesinin yapıp 1931 senesinde başlanması ve inşaatının tamamlanabilmesi için 180 bin lira ayrılmış ve bu karar 12-03-1930 tarihinde icra vekilleri heyetince kabul edilmiştir.⁴⁴¹ Bu yönde atılan önemli bir adımda Elazığ–Erzincan yolunda Fırat Nehri üzerinde inşa edilecek olan Keban Madeni köprüsünün 5-08-1935 de ihalesinin yapılmasıdır.⁴⁴²

1937 yılında Dördüncü Umumi Müfettiş ve Tunceli Vali ve Kumandanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan, Umumi Müfettişler toplantısında hükümetten

⁴³⁸ Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin 1. Sanayi Planı 1930**, Ankara, 1972, s. 34–35.

⁴³⁹ Bekir Ali Demirel, **Elazığ da Sanayi**, Elazığ, 1998, s.110.

⁴⁴⁰ **26 Nisan 1930 Tarih ve 1980 Sayılı Resmi Gazete**, s. 8864

⁴⁴¹ **BCA**, BMGMK: . 30.08.01 / 9.11.5

⁴⁴² **23 Temmuz 1935 Tarih ve 3061 Sayılı Resmi Gazete**, s.4560.

bazı isteklerde bulunduğunu ifade etmiş ve bunun bir rapor hâline getirerek bu raporu hükümete iletmış ve bu rapor doğrultusunda İsmet İnönü Elazığ–Muş yolunun yapılmasının bizzat talimatını vermiştir⁴⁴³ ve bu doğrultuda yol yapım çalışmalarına başlanmıştır.

1927'den 1950 yılına kadar Elazığ'da yapılan şose, karayolu ve köprülerin durumu ile harcanan para şöyleydi:

Yeni yol uzunluğu 375.3 TL

Merkez ve Köprüler 265 TL

Yapım maliyeti 4.923.000 lira yeni yol ve köprülerin yapılması için harcanmıştır.⁴⁴⁴

1937 senesinde Elazığ – Pertek – Hozat – Pulur şosesi 500.000 lira verilerek mütahite ihale edilmiş ve inşaatına başlanılmıştır. Bunun yanında Keşif Bedeli 300.000 liraya baliğ olan Murat Nehri üzerinde Palu arasında Külüşkür mevkiinde 180 metre ve Pertek'de 120 metre tülünde beton köprü inşasına başlanmıştır. Böylece Elazığ'ın çevre illerle bağlantılı yollarının yapılması noktasında devletin önemli bir özveri içerisinde bulunduğu, bu yolların büyük ölçüde tamamlandığı ve bu yolların tamamlanmasıyla birlikte Elazığ'ın doğu şehirleri içerisindeki öneminin artmasında ve bu şehrin gelişmesinde de önemli rol oynamıştır.

Kara yollarının yapılmasının yanında Demir yollarının yapımına da büyük önem verilmiştir. Elazığ demir yolu ulaşımına 1934 yılında ulaşmıştır.⁴⁴⁵ 1 Nisan 1933 de kabul edilen 2135 numaralı kanun⁴⁴⁶ ile Fevzi Paşa – Diyarbakır hattının uygun bir noktasından Elazığ'a bir şube hattının bir yılda yapılması için 600.000 lira ödenek verilmiştir.⁴⁴⁷ Bir yıl sonra 1934 yılında Elazığ – Yolçatı hattının inşaat ve ray döşeme işleri 1 Temmuz 1934 yılında bitirilmiştir.

Elazığ–Van hattının 118+500 ile 121+285. km'lerinde kurulacak olan iki demir köprüünün pazarlık ile alınması hakkındaki Bayındırlık Bakanlığının 15-06-1945 tarihince 4489 sayılı yazısıyla⁴⁴⁸ Maliye Bakanlığının 24-07-1945 tarihli ve

⁴⁴³ BCA, BMGMK: 030.10 / 71.469.5.

⁴⁴⁴ Mustafa Sönmez; **Doğu Anadolu'nun Hikayesi (Ekonomik Sosyal Tarih)**, Ankara, 1998, s.21.

⁴⁴⁵ Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927 – 1952)**, İstanbul, 2003, s. 255.

⁴⁴⁶ 1 Nisan 1933 Tarih ve 2135 Numaralı Elazığ Şube Hattının İnşasına Dair Kanun İçin bkz. TBMM **Kavanin mecmuası**, C.12, s.179.

⁴⁴⁷ 11 Mart 1933 Tarih ve 1/546 numaralı Fevzi Paşa – Ergani Hattının Elazığ'a bağlanması hakkındaki kanun ve Nafia ve bütçe encümenler mazbataları , bkz. **TBMM. Zabıt Ceridesi**, Dönem 4 , C.14 , Sıra No. 17, s.1.

⁴⁴⁸ **Nafia Dergisi**, S. 2, Temmuz 1934, s. 83.

112189/2/815 sayılı mütalaası bakanlar kurulunca 09-08-1945 tarihinde incelenerek kabul edilmiştir.⁴⁴⁹ Bu karar doğrultusunda iki demir köprü satın alınmıştır.

Elazığ–demir yolu hattının gerçekleştirilebilmesi için 1941 yılında 16.000 TL ayrılmış ihalesi yapılarak çalışmalara başlanılmıştır.⁴⁵⁰ Ayrılan bu para bu hattın bitmesine yetmemiş 1945 yılı sonuna kadar 36.313.963 lira harcanmıştır. Hattın 1955 fiyatlarıyla 155 milyon liraya mal olacağı tahmin edilmiştir.⁴⁵¹ İkinci dünya savaşının bitmesiyle yavaş yavaş normal düzene dönmüş ve gerekli malzemenin sağlanmasıyla inşaatı tamamlanan 70 km lik Elazığ – Palu bölümü 1 Temmuz 1946 da işletmeye açılmıştır. 1944’de verilen ek ödeneğin yetmemesi üzerine 11 Haziran 1947 tarih ve 5075 numaralı kanun ile 40 milyon liralık ek ödenek 120 milyon lira arttırılarak 160 milyon liraya çıkarılmıştır⁴⁵² 129 Km’lik Elazığ – Genç arası 16 Aralık 1947 yılında işletmeye açılmıştır.⁴⁵³

Elazığ – Van hattının yapılması çalışmalarına başlanılmış, bu hattın 41-94. km leri arasındaki ray döşeme işinin yapılabilmesi için 14-01-1946 tarihinde 417.756.33 liralık bir harcama ayrılmıştır.⁴⁵⁴ 1946 yılında Elazığ – Van demir yolu hattı için toplam 597 milyon lira sarf edilmiştir.⁴⁵⁵ 1948 yılında da Elazığ – Tatvan demir yolu hattı için 75 milyon liralık bir harcama yapılmıştır.⁴⁵⁶

Elazığ’ın çevre illere demir yolu hatlarıyla bağlanması bu şehrin önemini daha da arttırmıştır.

Elazığ⁴⁵⁷ vilayetinin demir yolu ile ticari merkezlere bağlanması ile vaziyetinin ehemmiyet kaybettiği anlaşıldığından müstahsillerin hukuk ve menfaatini korumak maksadıyla burada bir ticaret ve Zahire Borsası kurulması.. icra vekilleri heyetince 20-10-1936’da kabul edilmiştir. Bu kabul sonrası Elazığ’da Ticaret ve Zahire Borsası 1-1-1937 yılında faaliyete geçmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁴⁹ BCA, No: 030.18.01 / 108.19.8

⁴⁵⁰ Hüseyin Kalgay , “Elazığ – Van – İran Hudut Hattında İnşaat Faaliyetlerinden”, **Demir yolları Dergisi**, C.17, S. 197-200, Temmuz – 1 Teşrin , 1941, s. 715 – 716.

⁴⁵¹ Yakup Kalgay, “Elazığ – Van – İran Hattı”, **Demir Yolları Dergisi**, C.21, S. 248-250, Ekim – Aralık 1945, s. 25.

⁴⁵² İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demir Yolları (1923-1950)**, Ankara, 2001, s. 109-110.

⁴⁵³ Mithat Aridor, “Elazığ Genç Hattı İşletmeye Açıldı”, **Demir yolları Dergisi**, C. 22, S. 267-268, II kanun – Şubat, 1948, s. 41.

⁴⁵⁴ BCA, No: 030.18.01 / 109.80.10

⁴⁵⁵ TBMM. **Zabıt Ceridesi**, C. 17, 1945, s. 215

⁴⁵⁶ TBMM. **Zabıt Ceridesi**, C. 3, 1946, s. 201.

⁴⁵⁷ “Elazığ Beldesi” Adının “Elazığ” olarak değiştirilmesi hakkında kanun, **Düster**, 3.Tertip, C. 19, 10.12.1937, s. 96.

⁴⁵⁸ BCA, No: 030.18.1 / 76.11. 5.

Devlet demir yolları ardından bazı devlet işletmeleri de doğuda yer aldı. Sayıları sınırlı olmakla birlikte⁴⁵⁹ 1930 ve 1940 yıllarda bölgedeki yatırımların genel ekonomik durumu yatırım için elverişli olan illere yöneltildiği ve bu durumda Elazığ'ın biraz öne çıktığı görülmektedir. Bu öncelikle adı geçen illerin tarım kapasiteleri ve maden rezervlerinin etkili olduğu açıktır.⁴⁶⁰

Elazığ madenlerin limanlara taşınması açısından önemli bir vilayettir. Nitekim I.Cihan Harbi'nden sonra 1918 de İtibar-ı Millî Bankası, Ergani Bakır Madeni Anonim Şirketinin bir milyonunu Türkiye hükümeti, iki milyonunu İngiliz, Fransız, Alman ve Avusturya bankalarınca sermaye koyularak işletmeye devam ederken 1927 yılına gelindiğinde İtibarı Millî Bankası'nın İş Bankası'na devri, bunun da Etibank'a devri ile Ergani Bakır havzasının işletme hakkı tamamen Türk sermayesine devr oldu. 1936 yılına gelindiğinde Etibank tarafından işletmeye başlatılan⁴⁶¹ şark kromları da Türk Anonim Şirketi tarafından işletilmeye devam edildi. Güleman Krom madenleri de aynı kuruluş tarafından işletilmeye açılarak hem millî ekonomiye hem de bölge halkına iş imkânları sağlamış oldu.⁴⁶² Elazığ Keban Kurşun Madeni işletmesi de 1933 yılında MTA tarafından işletilmek üzere devralınmış ve 1940 tarihinde Etibank'a devredilmiştir.⁴⁶³

Kara yolu ve demir yollarının yanında hava yollarının yapımına da önem verilmiş, bu yönde istimlak yapılmasıyla ilgili bakanlar kurulu kararı alınmıştır.⁴⁶⁴ Alınan karar doğrultusunda çalışmalara başlanmıştır. Toplam 2596.417 km² alan üzerinde kurulmuş olup 1916 m² lik terminal binası 1720x32 metre ebatında asfalt kaplamalı bir pist 200x42 metrelik apron, 120x18 taksirut kafeterya, otopark ve VIP-CIP salonları olan bu hava alanı 1940 yılında hizmete açılmıştır.⁴⁶⁵ Hava alanının şehir ile bağlantısını sağlayan 10 km lik kara yolunun 5 km'sini asfaltlamasının yapılması için şose ve köprüler tahsisatından 100.000 liranın adı geçen İl'e verilmesi 14 Eylül 1942 de bakanlar kurulunca kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁶

⁴⁵⁹ Rahmi Doğanay, "1930 – 1945 Dönemi Doğu Anadolu'da Uygulanan Sanayi Politikaları", **F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi**, C.10, S.12, Elazığ, 2000, s. 224.

⁴⁶⁰ Mustafa Sönmez, **Doğu Anadolu'nun Hikayesi (Ekonomik ve Sosyal Tarih)**, Ankara 1998, s. 21.

⁴⁶¹ **Turan Gazetesi**, 13 Ağustos 1934, s. 233.

⁴⁶² Hüseyin Koca, **a.g.e.**, s. 493.

⁴⁶³ **BCA**, No: 030.18.1 / 91.64.12.

⁴⁶⁴ **BCA**, No: 030.18.1 / 95.52.9.

⁴⁶⁵ Elazığ I, **Ekonomi Kurultayı**, 8 Kasım 2000-2 Haziran 2001 Tanıtım toplantıları Hazırlık toplantıları, kurultay sonuç raporu 1-2, Haziran 2001, Elazığ, s. 189.

⁴⁶⁶ **BCA**, No: 030.18.1 / 99.83.1.

1942 yılında Elazığ'da 333 kilo sik(900 metre)lik dalga uzunluğu kullanılmak üzere bir hava seyrüsefer istasyonunun kurulması icra vekilleri heyetince kabul edilmiş, bu karar doğrultusunda bu istasyonun çalışmalarına başlanılmıştır.⁴⁶⁷

Diğer bir hizmet Elazığ Belediyesi, Hususi idaresi, Ticaret ve Sanayi Odası ve diğer müesses eşhas tarafından şehrin elektrikler tenvir ve x su isalesi gibi hususatla iştigal eylemek maksadıyla merkezi (Elaziz) olmak üzere kırk sene müddet ve 100.000 Türk lirası sermayeyle Elaziz Elektrik ve Su Türk Anonim Şirketi Kurulmuştur.⁴⁶⁸

Doğu Anadolu bölgesinde dokumacılığın gelişmesi açısından ilk icraat Elazığ'da gerçekleştirilmiştir.⁴⁶⁹ Ülkede ipek ve pamuk üretimini arttırmak amacıyla bakanlar kurulu 12-9-1929 tarihli kararıyla merkezi Elazığ olmak üzere “Elaziz İpek Mensucat Türk Anonim Şirketi” nin kurulmasına karar verilmiştir.⁴⁷⁰ Elli sene müddet ve 100 bin Türk sermayesiyle kurulan bu şirket⁴⁷¹ 1-12-1930 tarihinde faaliyete geçmiştir.⁴⁷²

Bu bölgede Cumhuriyetten sonra tüketim ve dokuma sanayi dalında bir çok kooperatif kurulmuştur. 1941 yılında Elazığ'da da “Elazığ İplik ve Küçük Sanat Kooperatifi”nin kurulması⁴⁷³ bakanlar kurulu kararıyla gerçekleştirilmiş, çeşitli semtlerde kurulan iki yüze yakın tezgahta günde ortalama olarak 6000 metre bez ve diril dokunmuş ve bunlar kooperatif tarafından satılmıştır.⁴⁷⁴ Kurulan bu kooperatif uzun bir süre faaliyet göstermiş ancak 20-12-1948 yılında iflas etmiştir.⁴⁷⁵

1932 yılında Elazığ'da Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yararlanan firma sayısı 3 tane olmuştur.⁴⁷⁶ Elazığ'da Buzbağ Şarapları üreten şarap fabrikası 1942 de faaliyete geçmiş tesisin yılda 50 bin ton şarap üretme kapasitesi vardır.⁴⁷⁷

Elazığ ili sağlık merkezlerinin kurulması ve bu sağlık hizmetlerinin yürütülmesi hususunda Doğu Anadolu bölgesinde önemli merkezlerden birisi olmuştur. Bu amaçla Elazığ'da inşası kararlaştırılan ve keşif bedeli 96.923 lira 64 kuruş olan Cüzam Pavyonu 1937 yılında bitirilemeyeceği anlaşıldığından, 1937 yılında hastanenin

⁴⁶⁷ BCA, No: 030.18.01 / 18.199.64.

⁴⁶⁸ BCA, No: 030.18.01 / 20.31.3.

⁴⁶⁹ **Turan Gazetesi**, 5 Mart 1933, s. 121.

⁴⁷⁰ BCA, No: 030.18.1 / 5.45.17.

⁴⁷¹ BCA, No: 030.18.01 / 18.184.78.

⁴⁷² R.Sunguroğlu, Ahmet Şükrü, **Büyük TC On Yılında Elaziz'de İktisadî Umran ve Refah Adımları**, Elazığ Sanayi Ticaret Odası, Elazığ 1931, s. 28.

⁴⁷³ BCA, No: 030.18.1 / 97.118.5.

⁴⁷⁴ BCA, No: 030.18.1 / 97.118.5., Bekir Ali Demirelli, Elazığ'da Sanayi, Elazığ, 1998, s. 63.

⁴⁷⁵ **Elazığ TSO 1972 Yılı Faaliyet ve Bölge Raporu**, s. 12.

⁴⁷⁶ **Turan Gazetesi**, 5 Mart 1933. s. 121.

⁴⁷⁷ Ersal Yavi, **Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu**, Ankara, 1994, s.119.

bitirilmesi için 42.701 lira yeni bir harcama ayrılmıştır.⁴⁷⁸ Ancak verilen bu ödenekte yetmemiş 1939 yılında 100 yataklı olmak üzere açılması kararlaştırılan cuzzam hastanesinin tesis, iaş ve masraflarının karşılanması için 40 bin liralık bir tahsisat konulmuştur.⁴⁷⁹ Yine sağlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için 1944 yılında Elazığ Hastanesi açılmıştır.⁴⁸⁰

Elazığ ilinin inkişafının en fazla hız aldığı yıllar 1933 ‘ten itibaren başlar 1933’ten 1936 yılının sonuna kadar geçen 4 yıl içinde Halk Evi, Çocuk bahçesi, Kültür Park, Kapalı spor salonu, Stadyum, Cumhuriyet Meydanı, Atatürk Anıtı, Muazzam Memleket Hastanesi, un fabrikaları, tabakhane, sinema, belediye binası ve bir sebze ve meyve hali kurulmuştur.⁴⁸¹

1950 yılında Elazığ’da bir Bakteriyoloji Enstitüsü kurulması kararlaştırılmış bu kurulun gerçekleştirilmesi için 650 bin lira ayrılmış ve harcanmıştır.⁴⁸²

1.6 Erzincan

Doğu Anadolu yaylasının geniş ovalarla kaplanmış ve yüksekli alçaklı bir takım dağlarla arızalanmış olan sahasını teskil eden Erzincan, etrafı dağlarla vasi bir ovanın ortasındadır.⁴⁸³ Tarihte Erzenga, Erez ve Eriza namları ile yad olunan bu şehir Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat Havzası’nda yer almaktadır.⁴⁸⁴ Türk gezgini Evliya Çelebi Erzincan için şu satırları yazmıştır. “Burası aynen bir cennet bağıdır. Nice bir hükümdar bu şehre sahip olmak istemiştir”.⁴⁸⁵

Verimli bir ovanın üzerinde bulunan ve su olanakları oldukça fazla olan Erzincan ilinin tarımla elverişli konumuna karşılık sanayide ciddi atılımların sağlanamadığı dikkati çekmektedir. Öyleki ilin toplam geliri içerisinde sanayinin payı 1960’lı yıllarda %20’ nin altında kalmaktadır.⁴⁸⁶

⁴⁷⁸ BCA, No: 30.18.01./ 18.199.64.

⁴⁷⁹ TBMM. Zabıt Ceridesi, C.1-2 , 1939, s. 36.

⁴⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, 1944, s.151.

⁴⁸¹ Hurşit Nazlı, *Elazığ İlinin Ziraî, Ticari, Nüfus ve Jeolojik Durumu*, Ankara, 1939, s. 64.

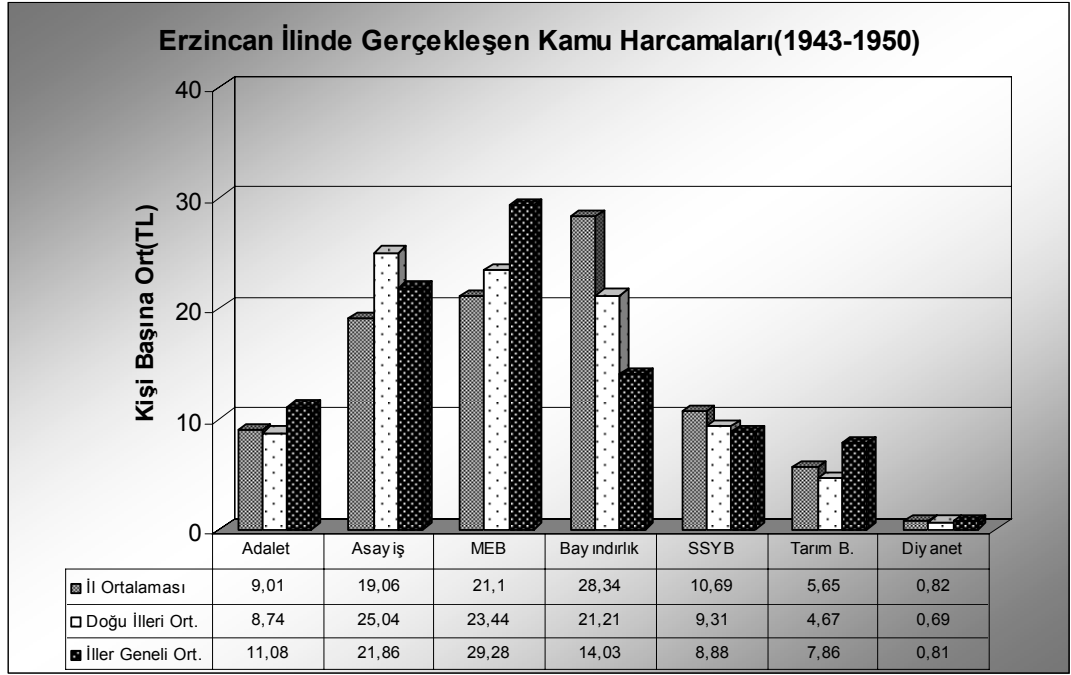
⁴⁸² TBMM. Zabıt Ceridesi, C.24, Ankara, 1950, s. 468.

⁴⁸³ *Vilayetlerimiz Erzincan*, s.61.

⁴⁸⁴ *Erzincan İl Yıllığı*, 1973, s.10.

⁴⁸⁵ Sait Aşgın, *a.g.e.*, s.216.

⁴⁸⁶ Ali Kemal, *Erzincan Tarihi Coğrafyası-Toplumsal Etnografi İdarî, İhsai İnceleme Araştırma Tecrübesi*, İstanbul, 1932, s.259.

Grafik.17⁴⁸⁷

Erzincan ilinde 1943-1950 döneminde gerçekleşen kamu harcamaları incelendiğinde bayındırlık, sağlık ve diyanet alanları dışında kalan, incelemelerimize dahil tüm sektörlerde, kişi başına harcama oranlarının iller genel ortalamasının altında kaldığı görülmektedir.. İlde meydana gelen depremlerden dolayı bayındırlık hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi için devletin büyük bir çaba ve yüksek bir harcama yaptığı görülmüştür. Kişi başına Doğu illeri genelinde düşen harcama miktarı 21.21 TL/kişi olurken, Erzincan ilinde bayındırlık hizmetleri için harcanan miktar oranı 28.34 TL/kişidir.Erzincan'da kişi başına yapılan bayındırlık harcaması iller genel ortalamasının %25 üzerinde olmuştur.

Sağlık hizmetlerinin yürütülmesi hususundaki gerek ülke geneli ve gerekse de doğu illeri ortalamasının üzerinde devletten harcama alabilmiştir. İlin gelişmesi açısından tarım önemli bir etken olmuş verimli topraklar ve iklimin elverişli olması devletin ilin tarımının gelişmesi hususunda gerekli özveri sağlanmış tarıma yapılan kamu harcaması oranı ülke geneli ortalamasında düşük olmasına rağmen bölge genel ortalamasında yüksek olmuştur. Eğitim harcamaları ülke ve bölge genel ortalamasının altında kalmasına rağmen bölgedeki diğer illere kıyasla eğitimde de yüksek bir harcamanın gerçekleştirildiği görülmüştür.

⁴⁸⁷ Grafik 17: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

1943-1950 döneminde iller genelinde kişi başına gerçekleşen kamu geliri ortalamasını 100 varsayarak hesaplanan ortalamaların grafiği verilmiştir. Buna göre anılan dönemde Erzincan'da kişi başına kamu harcaması ortalaması, iller genel ortalamasının %10 ve doğu illeri ortalamasının %17 üzerinde bir harcama yapıldığı görülmüştür.

Erzincan özel il idaresinin 1927-1935 döneminde eğitim ve bayındırlık harcamaları kişi başına düşen miktar 6.61 TL/kişi olmuştur. Bu oran doğu illerinde 8.61, iller genelinde 11.42 olmuştur. Özel idare eliyle yapılan eğitim ve bayındırlık harcamaları Erzincan ilinde iller geneli ortalamasının %42 gerisinde kalmıştır.

1936-1948 Erzincan ilinde il özel idaresince kişi başına yapılan kamu harcaması (Eğitim, Bayındırlık, Sağlık ve Tarım) 26.38TL/kişi düzeyinde gerçekleşmiş, bu oran doğu illeri ortalamasından %37 yüksek iller genel ortalamasından da %28.9 oranında düşük olmuştur.

İl özel idaresince Erzincan iline yapılan kişi başına harcamaların genel ortalamasının oldukça altında gerçekleştiği görülmüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Erzincan'da imalat sanayi hemen hemen yoktu. İlde faaliyette olan işletmeler ise genellikle küçük ölçekli aile işletmeleriydi. Bu işletmelerin çoğunluğu metal işleme(Bakırcılık gibi) ve tarıma dayalı sanayi dallarında yer alıyordu.

1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre ildeki toplam 319 işyerinde 564 kişi çalışıyordu ve işletme başına iki kişiden az çalışan düşüyordu. İşyerlerinin %43'ü tarımsal ürünleri işleyen işletmelerdi.⁴⁸⁸ Diğer doğu illerine nazaran Erzincan'da devletin büyük çapta harcama yaparak yapmış olduğu yatırımları göremiyoruz. 1941 yılından önce devletin bu ile yapmış olduğu yatırımlarla ilgili bilgi belgelere ulaşılmamıştır. Ancak 1941 yılından itibaren bu ilde az da olsa bazı yatırımlar gerçekleştirilmiştir.

1938 yılından itibaren Erzincan başta olmak üzere depremin getirmiş olduğu zararı ortadan kaldırmak şehrin yeniden imarını sağlamak için devletin büyük çaba sarf ettiği görülmüştür.⁴⁸⁹ 1939 depremi ile Erzincan ili tamamen yıkılmış, 1940'dan sonra şehirde yeniden bayındırlık çalışmaları başlamıştır. Erzincan'ın imar edilmesi ve yöre insanının yaralarının sarılması için devlet tarafından çok önemli tedbirler alınmış ve hayatî değer taşıyan kanunlar çıkarılmıştır. Erzincan'da ve Erzincan yer sarsıntısından

⁴⁸⁸ TC TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, 1944, s. 152.

⁴⁸⁹ 75. yılında Erzincan, Erzincan, 1999, s. 28.

müteessir olan mıntıkada zarar görenlere yapılacak yardım hakkındaki kanuna göre “Erzincan’da ve Erzincan yer sarsıntısından müteessir olan mıntıkanın icra vekilleri heyetince tespit edilecek olan mahallerinde umumî muvazeneden maaş ve ücret alan memur ve müstahdemlerden yardıma muhtaç olacak derecede malen veya bedenen ehemmiyeti zarara uğradıkları Mahalli İdare Heyetlerince tasdik olunanlara maaş ve ücretleri tutarının iki mislini ve mütekait ve yetimlere maaşları tutarının üç mislini geçmemek üzere icra vekilleri heyetince tayın edilecek miktarda avans verilmesi kararlaştırılmıştır.” Ayrıca bu kanun yöredeki halkın bazı vergilerden ve zamlardan belli bir süre için muaf tutulması sağlanmıştır.⁴⁹⁰

Erzincan depremini takip eden 1940 yılından 1946 yılı sonuna kadar Erzincan iline yapılan hükümet konağı, okul, cezaevi, dispanser, karakol inşası ve hususî idare, belediyelere ve halka yardım gibi masrafların tutarı 23.6 milyon lirayı bulmuştur.⁴⁹¹ Deprem⁴⁹² getirmiş olduğu felaketi ortadan kaldırmak ve şehrin ve şehirde yaşayan halkın temel ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla Kızılay’ın devreye girdiğini görüyoruz. Kızılay Genel Müdürlüğü’nün 15.11.1950 tarih ve 158959 verilerine dayanarak dönemin Bayındırlık bakanı Kemal Zeytinoğlu Erzincan ve havalisi için felaketzedeleri için Kızılay’a yapılan yardımları şöyle özetlemiştir. “Nakit yardım olarak yurtiçinden 4.788.545.83 TL, Hükümetçe 2.500.000 TL, yurtdışından 1.483.222.94 TL olmak üzere toplam 8.771.768.77 TL’dir. Aynı yardımlar ise yurtiçinden 1.061.578.79, yurtdışından 1.073.379.82 olmak üzere toplam 2.134.598.62 TL’dir. Böylece Kızılay kurumunda toplanan aynı ve nakdî bağışlar 10.906.727.39 liraya ulaşmıştır. Ancak bu meblağın sadece 1.282.493.29 TL’si Erzincan iline harcanmıştır.⁴⁹³ 1940 yılında yeniden kurulmakta olan Erzincan şehri içme suyu ve kanalizasyon projelerinin tanzimi için 5 milyon TL Nafia bütçesinden alınarak bu ilin bu ihtiyaçlarının temini için harcanmıştır.⁴⁹⁴

1941 yılında Erzincan Memleket Hastanesi inşaatı bitirilmiş hastanenin inşaatına 200.000 TL harcanmıştır.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ 17 Kanunusani 1940 Tarih ve 3773 sayılı Erzincan Depreminden Zarar Görenlere Yapılacak Yardım Hakkındaki Kanun, **Düster**, 3 Tertip , C. 21, s.384-385

⁴⁹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C, 3, 1947, s.199.

⁴⁹² 1939 Depreminde Erzincan ilinde yaklaşık 33000ölü olduğu ileri sürülmektedir.bkz. Erzincan Valiliği, **Deprem ve Erzincan**, İstanbul, 1992, s.33

⁴⁹³ **Ayın Tarihi**, S. 206 Ocak 1951, s. 27-28.

⁴⁹⁴ **BCA**,No: 08.10.01 / 93.114.4.

⁴⁹⁵ **BCA**,No: 08.10.01 / 18.199.94.

Yol yapımına önem verilmiş. Bu amaçla Sivas-Erzincan-Erzurum yolunun Erzincan vilayeti dahilinde isabet eden kısımların tamiri için 1941, mali yılı Nafia vekaleti bütçesinin şose ve köprülere yardım tahsisatından 15.000 liranın Erzincan vilayetine yardım olarak gönderilmiş şose ve köprülerin yapımı için harcanmıştır.⁴⁹⁶

Erzincan ilinin yeni kurulan Kızılay Mahallesi'ndeki yolların yapımı için 10.106 lira 44 kuruşun mezkur yolun inşaatına sarf edilmek üzere Erzincan Belediyesine yardım olarak verilmiştir.⁴⁹⁷

Askerî bakımdan açık bir hâlde bulundurulması gerekli görülen Erzincan Kemah yolunun 27. kilometresinin tamiri için 1941 yılı bütçesinin 10.000 lira yardım olarak gönderilmiş ve harcanmıştır.⁴⁹⁸

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan 1417 işyerinden birisi de Erzincan'da yer almıştır. İklimin ve toprağın getirmiş olduğu verimliliği artırmak, tarımın geliştirilmesi, yeni tarım alanlarının açılması Erzincan ilinde bataklık, dere ıslahı ve bent yapımına büyük önem verilmiş 1937-1951 arasında bu iş için cari fiyatlarla 3 milyon lira harcanmıştır.⁴⁹⁹

Erzincan ilinin çevre illerle ulaşımı yeterince olmadığından üretilen ürünlerin büyük bir kısmının ilde tüketildiği çevre illerle ticaretin olmadığı görülmüştür. 1931'de toplanan "Ziraat Kongresinde" üretimin pazara çıkmayıp tüketilen kısmının %80'lere vardığı ifade edilmekteydi. Örneğin bu kongreye Bitlis, Muş, Erzincan illeriyle ilgili bir rapor sunan Erzincan Ziraat Odası temsilcisi söz konusu illerde üretilen tarımsal ürünlerin %80'inin köylünün kendi tüketimi için; geri kalanın çok büyük bölümünün kent ve kasabalardaki zanaatkarların ürünleriyle takas edildiğini yalnızca %1'inin parayla satıldığını belirtiyordu.⁵⁰⁰ 1930-1945 yılları arası Doğu Anadolu gerçek manada bir pazarlamanın gerçekleşmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

11.3.1942 tarih ve 938 sayılı karar gereğince 1941 malî yılı Adi masraf bütçesinden 250.000 liranın "Erzincan ili Damızlık Aygırlar, İaşe Bakım Sıfat İstasyonlarına celp iade vesaire masraflarına ayrıldığı şeklindeki bilgiler, diğer doğu illerinde olduğu gibi Erzincan'da da bir ıslah istasyonunun kurulduğunu

⁴⁹⁶ BCA, No: 030.18.01 / 95.64.18.

⁴⁹⁷ BCA, No: 030.18.01 / 101.8.8.

⁴⁹⁸ BCA, No: 30.18.01 / 95.40.17.

⁴⁹⁹ Ersal Yavi, **Doğu Anadolu ve Erzincan**, Ankara, 1994, s.121-122.

⁵⁰⁰ Ersal Yavi, **a.g.e.**, s.119.120.

göstermektedir”⁵⁰¹ Böylece devletin Erzincan ilinde hayvancılığın gelişmesi için bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir.

Doğu illerinin meyveciliğini geliştirmek ve ıslah etmek üzere 1937 yılında tarım bakanlığınca Erzincan Ovası'nın batı kesiminde şehre 13 kilometre uzaklıkta 227 dönümlük arazi üzerinde bir fidanlık kurulmuştur. Yine 1940 yılında Tarım Bakanlığı'nca 560 dönümlük arazi üzerinde hayvan beslenmesinde değeri olan hayvan yemi tohumlarını üreterek doğu illerinin ihtiyacı karşılanmıştır.⁵⁰²

1.7 Erzurum

Erzurum,Doğu Anadolu yüceliğinin Aras, Karasu ve Çoruh silsilelerinin meydana getirdiği tabii yolların birleştiği yüksek noktada kurulan eski bir şehirdir. kuzeyde Çoruh, Rize, güneyde; Muş, Bingöl, batıda; Erzincan, Gümüşhane, doğuda; Kars ve Ağrı vilayetleriyle çevrili olan bu ilimiz 24768 km² lik bir yüzölçümüne sahiptir.⁵⁰³ Doğudan ve kuzeyden gelen yolların kapısı durumunda olan bu il her dönemde ticaretin aktif olduğu bir il olmuştur.⁵⁰⁴

Erzurum ilinde 1943-1950 döneminde gerçekleşen kamu harcamaları incelendiğinde Millî Eğitim alanı dışında yapılan tüm sektörlerde, kişi başına düşen harcama oranlarının iller genel ortalamasının altında kaldığı dikkat çekmektedir. Diğer doğu illerine nazaran asayiş probleminin yaşanmadığı bir ilimiz olan Erzurum'da asayiş ve adalet harcamalarının oldukça düşük nispette gerçekleştiği görülmektedir. asayiş harcamalarında kişi başına düşen harcama oranı iller genel ortalamasına göre %45 daha azdır.

Eğitim sektöründe ilde gerçekleştirilen kamu harcaması oranı da iller genel ortalaması ve bölge genel ortalamasından oldukça yüksektir. 1943-1950 dönemindeki Eğitim harcaması 39.83 TL/kişi olurken bu oran doğu illerinde 23.44 TL/Kişi, iller genelinde ise 29.28 TL/Kişi düzeyindedir. Eğitim harcaması iller genel ortalamasına oranla %26 daha fazladır.

Bayındırlık ve sağlık hizmetleri için yapılan kamu harcamaları iller genel ortalamasının gerisinde kalmıştır. Dönem boyunca Erzurum'da bayındırlık alanında

⁵⁰¹ BCA, No: 30.18.74 / 591.19. 42.

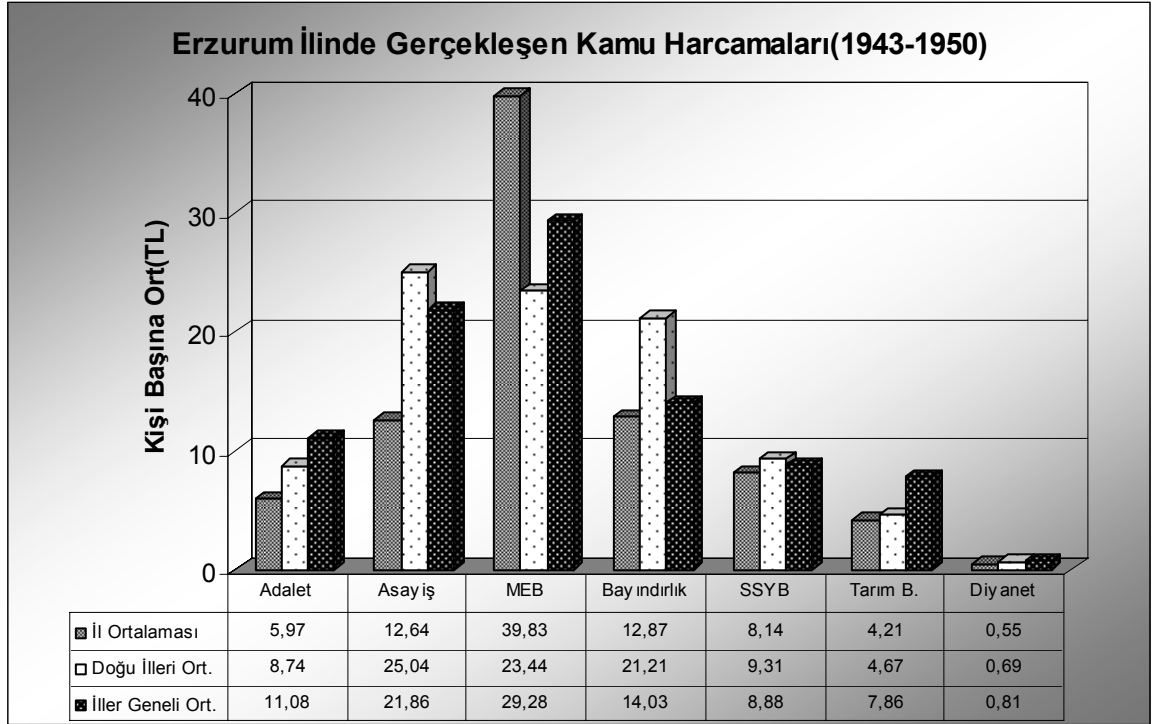
⁵⁰² Hidayet Pasin, Vedat Çelik, **Erzincan Tarihi Coğrafya, Folkloru**, Erzincan, 1962, s. 23.

⁵⁰³ Osman Arıkan, **Erzurum Şehrini Ekonomik Esasları**, Ankara, 1937, s. 30.

⁵⁰⁴ İsmail Hakkı Konyalı, **Erzurum Tarihi**, İstanbul, 1984, s. 9.

yapılan kişi başına kamu harcaması, iller genel ortalamasının %8, sağlık işleri alanında yapılan harcama ise, iller genel ortalamasının %8.3 gerisindedir.

Tarım ve diyanet alanlarında gerçekleşen kişi başına kamu harcaması ortalamaları da dönemin iller genel ortalamasından sırasıyla %46 ve %32 oranlarında düşüktür. Erzurum ilinde tarıma yapılan harcamaların diğer sektörlere oranla oldukça geride kaldığı görülmüştür.

Grafik:18⁵⁰⁵

Erzurum ilinde 1943-1950 döneminde gerçekleşen kişi başına kamu harcaması, iller genel ortalaması ve doğu illeri ortalamasından daha düşük bir durumdadır. İldeki kamu harcaması 32.05 TL/kişi olurken bu oran iller genelinde 34.99 TL/kişi düzeyinde gerçekleşmiştir.

Devletin il özel idaresi eliyle yapılan harcamalar incelendiğinde 1927-1948 dönemleri arasında bayındırlık harcamaları ortalaması kişi başına 10.28 TL/kişi olurken özel idarenin iller genel ortalaması kişi başına 16.4 TL/kişi olmuştur. İl özel idaresi eliyle yapılan bayındırlık harcamaları, ilde yapılan bayındırlık kamu harcamaları gibi düşük düzeyde gerçekleşmiştir.

⁵⁰⁵ Grafik 18: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

İl özel idaresinin Eğitim harcamalarına baktığımızda ilde yapılan kamu harcamalarına göre kıyasla özel idarenin eğitim harcamalarının azlığı dikkat çekilmektedir. Erzurum ilinde yapılan kişi başına eğitim harcamaları, iller genel ortalamasına göre %43 oranında düşüş olduğu görülmüştür.

Erzurum ilinde 1936-1948 dönemlerindeki sağlık ve tarım harcamalarına baktığımızda sırasıyla sağlıkta kişi başına yapılan harcama 1.27 TL/kişi oranında gerçekleşirken, tarımda ise bu oran 1.00 TL/kişi olmuştur. Her iki sektörde yapılan il özel idare harcamalarının tüm iller geneli harcamalarına oranla oldukça düşük kaldığı görülmüştür.

Erzurum şehri bugün Doğu Anadolu Bölgesi'nde bilhassa ekonomik bakımdan önemini muhafaza eden ve ileride de edecek olan bir yerdir. Bunun başlıca sebebi Erzurum şehrinin geçiş yolları üzerinde bulunması ve bölgede bir ağırlık veya çekim merkezi teşkil etmesidir. Bu bakımdan şehrin gerek kendi sınırları içerisinde ve gerekse çevre illerle olan bağlantılarının sağlanması açısından devletin 1923 yılından itibaren bu ilde önemli harcamalar gerçekleştirdiğini görüyoruz. 20. 5. 1933'de Sivas – Erzurum hattı ile Malatya'dan başlayan Divriği civarında bu hatla birleşecek iltisak hattının yaptırılması hakkında konu TBMM meclisinde görüşülürken Erzincan mebusu Aziz Semih Bey şöyle ifade ediyordu; “Şark vilayetlerimiz sultanlık devirlerinden beri hükümet merkezinden uzak olduğu için her türlü bakımdan mahrumdu. Bu vilayetler yolların uzandığı ve her noktayla ittisalinin azlığı dolayısıyla bir nevi sürgün yeri olmuştu... Anadolu yüksek yaylaları demir yoluna kavuşmak için kurduğu Cumhuriyet idaresini yarım asra yakın bekledi. Bu Erzurum hattı memleketin bel kemiği ve daha doğrusu büyük kan damarıdır. Bu hat memleketin her tarafını birbirine bağlayacak ve bir şekle koyacaktır. Şark ve vilayetleri adı ve farkı kalkacaktır. Şark vilayetlerimizdeki köylülerimizin hasılatı başka tarafa taşınacak ve şimdiye kadar nakliye ücretlerinin yüksekliği dolayısıyla olduğu yerlerde kalan mahsulat satılarak halkın refahına hizmet edecektir.”⁵⁰⁶

M. Kemal Ankara'dan Erzurum'a kadar yapılacak demir yolunu ülkenin önemli bir meselesi olarak görmüş ve daha Cumhuriyetin 11. ayında 30 Eylül 1924'de Erzurum'da yaptığı bir konuşmada “Şarki, diğer vatan aksamına bağlayacak bir

⁵⁰⁶ Kuruç Aktaran, a.g.e., s. 41-42.

şimendifer hattının(Erzurum) kadar temdidini Türkiye Cumhuriyeti için hayati bir mesele addediyorum” diyerek ifade etmiştir.⁵⁰⁷

Sivas-Erzurum hattı yaklaşık olarak 548 km uzunluğundaki Sivas-Erzurum hattı üzerinde, toplam uzunluğu 22422 m’yi bulan 138 Tünel, 22 tane demir köprü yaklaşık 80 milyon liraya mal olacağı hesaplanmıştır.⁵⁰⁸ bu hat 1939 yılında işletmeye açılmıştır.⁵⁰⁹ Erzurum-Hasankale’ye kadar olan Demir yolu ray döşemesi için 150.000 TL 28.3.1949 tarihinde Bakanlar kurulu kararıyla ayrılmış ve bu karar doğrultusunda çalışmalar başlamıştır.⁵¹⁰

1940’lı yıllara gelindiğinde Doğu Anadolu’da karayolu yapımı daha önem kazanacak 1927-1950 yılları arasında Erzurum yeni yol olarak 253 kilometre ve bunun yanında 419adet köprü ve bunun maliyeti ise 3.688.000 TL olmuştur. (6) 1941 yılı Erzurum il bütçesi 587.881 lira iken bunun 132.271 liralık kısmı yol ve köprü işlerine tahsis edilmiştir.⁵¹¹

Erzurum ilinde eğitime önem verilmiş, 1930 yılında Erkek Muallim Mektebinin yapılmasına karar verilmiş ve bu iş için 92000 lira gönderilmiştir.⁵¹²

Eski hastanelerin harap durumda olmasından dolayı 1930 yılında yeni bir Askeri Hastane’nin çalışmalarına başlanmış bu işin bitirilmesi için 115.000 lira ayrılmıştır.⁵¹³ Halkın sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi için 17.3.1937 gün ve 6163 sayılı karar ile 66 bin lira varidat fazlasından her mucibi keşif 50 bin lirası ile 40 yataklı bir Cildiye Hastanesinin yapılmasına karar verilmiştir.⁵¹⁴

10.06.1937 tarihinde 2490 sayılı kanununun 46. maddesinin⁵¹⁵ fıkrasına göre Erzurum İnhisarlar Baş Müdürlüğünün binasının yapılmasına karar verilmiş ve bu karar icra vekillerince onaylanmıştır.⁵¹⁶

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Üner, 17 Haziran 1937 tarihinde “Yüce Başvekil İsmet İnönü’nün Yüce Katına” hitabıyla doğrudan Başbakanlığa yazdığı raporda Erzurum’da yapılması planlanan inşaatlardan bahsetmiş, bahsedilen bu rapor İsmet

⁵⁰⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev ve Demeçler** , C.2, Ankara , 1989, s.212.

⁵⁰⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.15, s.2.

⁵⁰⁹ İsmail Yıldırım . **a.g.e.**, s.100.

⁵¹⁰ **BCA**, No: 30.18.01 / 119.23.7.

⁵¹¹ Doğu Üniversitesi Tetkik Üyeleri, **Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor**, İstanbul, 1952, s. 36.

⁵¹² 1942 Yılı Erzurum İli Bütçesi, CA Karton No: 18.74.625 – 1942 , s. 6.

⁵¹³ **BCA**, No: 08.18.01 / 13.53.19.

⁵¹⁴ **BCA**, No: 08.18.01 / 15.71.5.

⁵¹⁵ **BCA**, No: 08.18.01. / 199.61.1937.

⁵¹⁶ **BCA**, No: 08. 18.01 / 76.51.12.

İnönü'nün de onayladığı bu projede şu inşaatlar yer almıştır. Umumi Müfettişlik Kolordu Komutanlığı, Umumi Müfettiş Lojmanı, Kolordu Komutanı Lojmanı, Müstahkem Mevki Komutan Lojmanı, Mıntıka Jandarma Müfettişliği, Posta – Telgraf, ilkokul 22 çift Memur ve Subay Lojmanı ile otel , Gazino v.b projeler yer almaktadır.

Bu projeler iki kategoriye ayrılmış ve ilk kategori içinde üç yılda tamamlanmak üzere 720.000 lira ayrılmıştır. Ayrıca yollar, meydanlar, bahçelerle subay ve memur lojmanları için 150.000 TL ayrılacağına karar verilmiştir. Ancak daha sonra Nafia vekaleti tarafından 620.000 TL tahsisat ayrılmıştır.⁵¹⁷ Erzurum'da eğitim hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için devletin önemli miktarda harcama yaptığı, bu hizmet için 1936 yılında Kız Sanat Okulu açıldığı⁵¹⁸ ve 1938 yılında 92'lik bir imar hareketine girişilerek, ilçeler dahil 30 ilkokul, sinema, şehir elektriği vs. yatırımlar gerçekleştirilmiştir.⁵¹⁹ Erzurum'un Unlılaca nahiyesinde de posta ve telgraf merkezleri faaliyete geçirilmiş, 14 derslikli ilkokul binası ihale edilmiş, gazino, lokantası ve bir de otel planlamaya alınmıştır.⁵²⁰

Erzurum'da devletin bizzat kendi sermayesi ile kurmuş olduğu müesseseler şunlardır.⁵²¹

D.D.Yolları, 1939 yılında Erzurum'a ulaşmıştır.

T.M.Ofisi, 1944

THY, 1947

Et ve Balık Kurumu, 1949⁵²²

1941 yılında 3037 ve 3194 numaralı kanunlarla Dördüncü Umumi Müfettişlik inşaat işleri ve Van, Iğdır, Erzincan ve Erzurum su işleri için 185.773 lira 50 kuruş sarf edilmiş ve Erzurum da bu harcamadan payını almıştır.⁵²³

Devletin Erzurum'da tarım ve hayvancılığı geliştirilmesi için 1946 yılında Ticaret borsasını kurmuştur.⁵²⁴ Ayrıca yöre sanayisini geliştirmeye yönelik bir bankacılık

⁵¹⁷ Cemil Kocak, **a.g.e.**, s. 202 – 203.

⁵¹⁸ Sait Aşgın, "Atatürk Döneminde Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Gayretleri", **Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi**, Yıl 9. S. 36, Ankara, 2003, s.23.

⁵¹⁹ **Ayın Tarihi**, S.56 , Ağustos 1938, s.13.

⁵²⁰ **Ayın Tarihi**, S.55, Temmuz 1938, s.4.

⁵²¹ Devletin kendi sermayesi ile kurmuş olduğu bu yatırımların maliyeti ilgili bilgi ve belgeye ulaşılammıştır.

⁵²² Osman Arıkan, **a.g.e.**, , Ankara, 1973, s.70.

⁵²³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1941. C.16.17, s.78.

⁵²⁴ **Erzurum İl Yıllığı**, 1973, s. 271.

girişimi olmuş 1937–1938 yıllarında Elazığ Valisi olan Haşim İşcan'ın bütün çabalarına rağmen girişim başarılı olmamıştır⁵²⁵.

1.8 Gaziantep

Güneyde Arap Yarımadasından, Kuzeyde Toros Dağlarına uzanan Arap Çöllerinin sona erdiği yerde, Toros sıradağlarının eteklerinde verimli topraklar yer almaktadır. Arap çöllerini kuzeyde bir hilal gibi saran bu topraklara binlerce yıldan beri verimli Hilal adı verilmiştir. Ortadoğu ülkelerinin merkezinde yer alan Verimli Hilal topraklarında Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından gelen anakara yolları birbirini kesmektedir.⁵²⁶ Verimli Hilal'in bir parçası olan Gaziantep⁵²⁷ bu ticaret yollarının kavşağında bulunmaktadır.⁵²⁸ Millî mücadele döneminde büyük tahribat gören Gaziantep (1923–1950) yılları arasında hızlı bir düzelleme dönemine girmiştir.

Gaziantep ilinde kişi başına kamu harcamaları incelendiğinde dikkat çeken birinci husus tüm sektörlerde yapılan harcamaların iller genel ortalamasının altında olmasıdır. İkinci önemli husus ise kişi başına yapılan harcamaların yalnız iller geneli değil aynı zamanda doğu illeri ortalamasının altında kalmış olmasıdır. Bölge illeri içerisinde tüm sektörlerde bölge illeri ortalamasının altında kalan tek il Gaziantep olmuştur.

Gaziantep'te asayiş ve adalet alanında yapılan kamu harcamaları 1943–1945 ve 1946–1950 dönemlerinde de iller genel ortalamasının altında gerçekleşmiştir. Asayiş ve adalet harcamalarının doğu illeri ortalamasının altında gerçekleşen nadir illerimizden birisidir.

Millî eğitim alanında Gaziantep'te yapılan kamu harcaması ortalaması aynı dönemde iller genel ortalamasının %36, Doğu illeri genel ortalamasının da %20 gerisindedir. Bazı doğu illerine göre eğitim harcaması yüksek olmasına rağmen, tüm iller geneline göre azlığı dikkat çekicidir.

Millî eğitim alanındaki gelişmeye benzer bir durum bayındırlık ve tarım alanlarında yaşanmıştır. Bayındırlık alanında Gaziantep'te kişi başına yapılan kamu

⁵²⁵ Bahri Fındıkoğlu, **Erzurum'da Sanayileşme**, İstanbul, 1969, s. 8.

⁵²⁶ **Gaziantep İl Yıllığı**, 1973, s. 23.

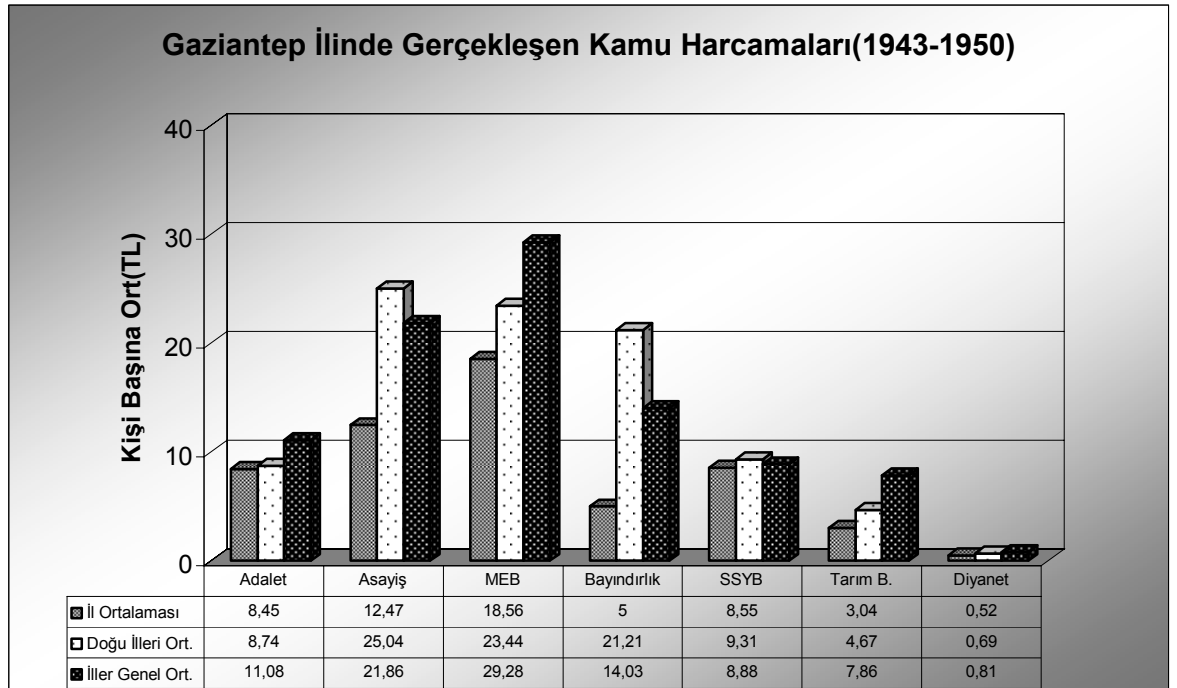
⁵²⁷ Antep halkının şehri işgal eden Fransız kuvvetlerine karşı gösterdiği kahramanlık sebebiyle Ankara hükümeti tarafından Antep'e Gazilik ünvanı verilmesi kararlaştırılmıştır. bkz. **BCA** No: 2.2.1921 / 626

⁵²⁸ Celal Pekdoğan, **Gaziantep Ticaret Odasının 100.yılı (1898–1998)**, Gaziantep, 1999, s. 11.

harcaması ortalaması 1943–1950 döneminde iller genel ortalamasının %75 altında iken 1946–1950 döneminde az da olsa bir artış göstermiş, genel ortalamasının %58 gerisinde kalmıştır. Tarım alanında ise Gaziantep’te yapılan kişi başına kamu harcaması ortalaması, iller genel ortalamasının %61 altındadır.

Mevcut sektörler içerisinde iller ortalamasının ve Doğu illeri ortalamasına en yakın harcama sağlık harcamasıdır. İller genelinde kişi başına düşen sağlık harcaması 8.88 TL olurken bu oran Gaziantep’te 8.55 TL/kişi olmuştur.

Diyanet alanında ilde gerçekleşen kamu harcamalarında doğu illeri ve iller genel ortalamalarının altında kalmıştır. 1943–1950 döneminde ilde yapılan kamu harcaması ortalaması iller genel ortalamasının %35 daha gerisinde kalmıştır.

Grafik:19⁵²⁹

Gaziantep’te kişi başına gerçekleşen toplam kamu harcamalarının seyri incelendiğinde Gaziantep’te yapılan kişi başına kamu harcaması ortalamasının, iller genel ortalamasının %49 ve doğu illeri ortalamasının %45 daha gerisinde olduğu gözlenmektedir.

İl özel idaresinin 1927–1948 dönemlerinde bayındırlık ve eğitim harcamalarına göz gezdirdiğimizde bu dönem içerisinde yapılan bayındırlık harcaması iller genel ortalamasının %12 gerisinde, Doğu illeri ortalamasının da %19 üzerinde

⁵²⁹ Grafik 19: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

gerçekleşmiştir. Kişi başına yapılan bayındırlık harcaması doğu illeri içerisinde yüksek bir oranda harcama yapılırken, iller genel ortalamasına göre düşük bir düzeyde harcama yapılmıştır.

Aynı dönem içerisinde kişi başına yapılan eğitim harcaması iller genel ortalaması % 27 oranında düşük bir harcama yapılırken, bu İl'e yapılan harcama Doğu illeri ortalamasından % 6 oranında yüksek bir harcama yapılmıştır.

1936–1948 dönemlerinde il özel idaresi eliyle Gaziantep ilinde yapılan sağlık ve tarım harcamalarına baktığımızda bu dönemde yapılan sağlık harcaması iller genel ortalamasının %34 üzerinde olurken tarımda yapılan harcama iller genel ortalamasının %29 gerisinde kalmıştır. Bu dönem içerisinde sağlık harcaması iller genel ortalaması üzerinde gerçekleşirken, tarım harcamalarının iller genel ortalamasının altında kaldığı görülmüştür.

Millî Mücadelenin kazanılmasından sonra kurulan Türk Devleti Gaziantep ilinde her sahada büyük bir yapılanma içerisine girdiği ve yatırımlarını birer birer gerçekleştirmek için çaba sarf ettiği tespit edilmiştir. Ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunana Gaziantep'te her şeyden önce çevre illerle olan bağlantılarının sağlanması için ulaşım yatırımları lüzumlu görülmüş bu amaçla TBMM'de 2 Ağustos 1944'te kabul edilen kanun ile Gaziantep ve Maraş'a yapılacak demir yolları için 20 milyon lira ödenek verilmiştir.⁵³⁰ yapılacak hat Fevzipaşa – Diyarbakır hattının 52.km sindeki Narlı istasyonundan Gaziantep'e kadar yaklaşık 84 km demir yolu yapılacaktır. 1947 yılında hattın yapılması çalışmaları başlamış, bu hat 1953' de bitirilerek işletmeye açılmıştır.⁵³¹

1925 yılında deri dabağatı ve deri yün kıl alım ve satım ile uğraşmak maksadıyla 75.000 lira sermaye ile Gaziantep Dabağat Anonim Şirketi kurulmuştur. Bu şirketin iç tüzük değişikliği icra vekilleri heyetince 14 Haziran 1925 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.⁵³² Kurumsal bazda bazı ekonomik düzenlemelerin yapıldığı bu bağlamda İcra Vekilleri Heyetinin 7.10.1923 tarihindeki kararıyla⁵³³ Gaziantep Mensucat T.A.Ş. 29.4.1925 tarihindeki kararıyla Gaziantep Konserve ve Mamulat-ı Ziraîye T.A.Ş'nin kurulmasına müsaade edilmiştir.⁵³⁴

⁵³⁰ TBMM. Zabıt Ceridesi, C.3, 1947, s.227.

⁵³¹ TC. Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlıkta 50. yıl, Ankara 1973, s.15.

⁵³² BCA No: 14.6.1925 / 2123.

⁵³³ BCA No: 7.10.1923 / 2809.

⁵³⁴ BCA No: 29.4.1925 / 1833.

Gaziantep'in bölge ekonomisi içerisinde ön plana çıkmasındaki en önemli olay 1930'lar da bir yandan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sağladığı imkânlar, diğer yandan 1929 gümrük tarifesi ile sağlanan korumacı önlemlerle önemli gelişmeler sağlanmıştır. Gaziantep'te Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan işletmelerin iş kollarına göre dağılımında ilk sırada 14 işyeri ile sabun sanayi, 8 işyeri ile un sanayi ve 3 işyeri ile pamuklu ve ipekli dokuma dalları gelmekteydi. 1930'larda Gaziantep sanayisinde en önemli gelişme dokuma sanayinde olmuştur.⁵³⁵

Gaziantep'te ticaret hayatının gelişmesi için bir borsanın açılmasına ihtiyaç duyulmuştur.⁵³⁶ Bu amaçla Gaziantep Ticaret ve Zahir Borsasının Talimatnamesi hazırlanmış ve bu talimatname iktisat vekaletinin 9.10.1929 tarih ve 27436 sayılı yazısıyla Baş Vekalet'e gönderilmiştir. Talimatname 12.10.1929 tarihinde İcra Vekillerine sunulmuş ve Heyetin 17.10.1929 tarihinde yaptığı toplantıda tasdik ve kabul olunmuştur.⁵³⁷ Ancak iki yıl sonra muamelatının azlığı ve varidatının kıyafetsizliği dolayısıyla devamında fayda görülmediğinden dolayı icra vekilleri heyetince 3.1.1932 tarihinde almış olduğu kararla Gaziantep Ticaret ve Zahir Borsası kapatılır.⁵³⁸

1938 yılında Gaziantep'te yetişmekte olan Hasankeyf tütünleri ticareti ile meşgul olmak ve "Doğu ve Cenup vilayetleri canlı hayvan ihracatçıları birliği" kurulması ilgili karar icra vekilleri heyetince 21.4.1938 tarihli toplantıda karar alınmıştır.⁵³⁹ Alınan bu karar canlı hayvan ticaretinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

İlin en önemli tarım gelirlerinden olan üzümü değerlendirmek ve bağıcılığı geliştirmek üzere kurulan Şarap fabrikası 7 Eylül 1947 de hizmete girmiştir. Şarap fabrikasının açılması İl'e bağıcılığın gelişmesinde aktif rol oynamıştır.⁵⁴⁰

⁵³⁵ 1932 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan toplam 1473 firmanın 28 tanesi Gaziantep'te bulunmaktadır. Gaziantep Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesinde yasadan yararlanan iller arasında ilk, Türkiye genelinde ise 8. sıradaydı. bkz.Hüseyin Özdeğer., "Gaziantep", İ. A. C. 13, İstanbul, 1996, s. 66-67.

⁵³⁶ Orhan Kılıç, "Gaziantep'te yapılan Bazı İdari ve İktisadî Düzenlemeler(1920-1930), Cumhuriyetimizin 75. Yılına Armağan, Gaziantep , 1999, s. 24-25.

⁵³⁷ BCA No: 17.10.1929 / 8446 Ek No: 176/62.

⁵³⁸ BCA No: 3.1.1932 / 12109, Ek No: 176-82.

⁵³⁹ BCA No: 24.11.1939 / 2-12364, Ek No: 179-146.

⁵⁴⁰ **Aydın Tarihi**, S.279, Şubat 1957, s. 63.

1.9 Hakkari

Hakkari ili, Doğu Anadolu Bölgesinin Güneydoğu ucunda yer alan bu ilimiz Doğuda İran sınır dağları, kuzeyden Başkale ovaları, Karadağ, Mordüz Platosu, Terma Dağı, Batısında ise Tanin Dağları gibi doğal sınırlar kuşatır. İlin Güneyi'ndeki doğal sınır eski Arabistan kütesinin kuzeye doğru sokulan oldukça dalgalı uçları oluşturur. Yeryüzü şekillerinin %88 ini dağlar oluşturur. Hakkari ilinde ekili-dikili alanın il alanı içindeki payı ancak %1.4'tür.⁵⁴¹

Ülkemizin en engebeli, en yüksek ve en dağlık yörelerinden biri olan Hakkari'de gerçekleşen kamu harcamaları incelendiğinde Adalet, Asayiş, Bayındırlık ve Diyanet harcamalarındaki kişi başına yapılan kamu harcamaları ortalamasının iller genel ortalamasının üzerindedir. Millî Eğitim, sağlık ve tarım harcamalarında ise iller genel ortalamasının altında kalmıştır.

1943–1950 döneminde, doğu illeri içerisinde, kişi başına en fazla asayiş harcaması olan il Hakkari il'i olmuştur. İlde aynı dönemin iller ortalamasından %82 daha fazla asayiş harcaması yapılmıştır. Yapılan harcama tüm iller geneli baz alındığında en yüksek düzeyde bir harcamanın olduğu görülmüştür.

Bayındırlık alanında, ilde yapılan kişi başına kamu harcaması ortalaması 1943–1945 döneminde iller genel ortalamasının %88 altında iken, 1946–1950 döneminde durum tamamen tersine dönmüş bu dönemde iller genel ortalamasının %75 üzerinde kalmıştır.

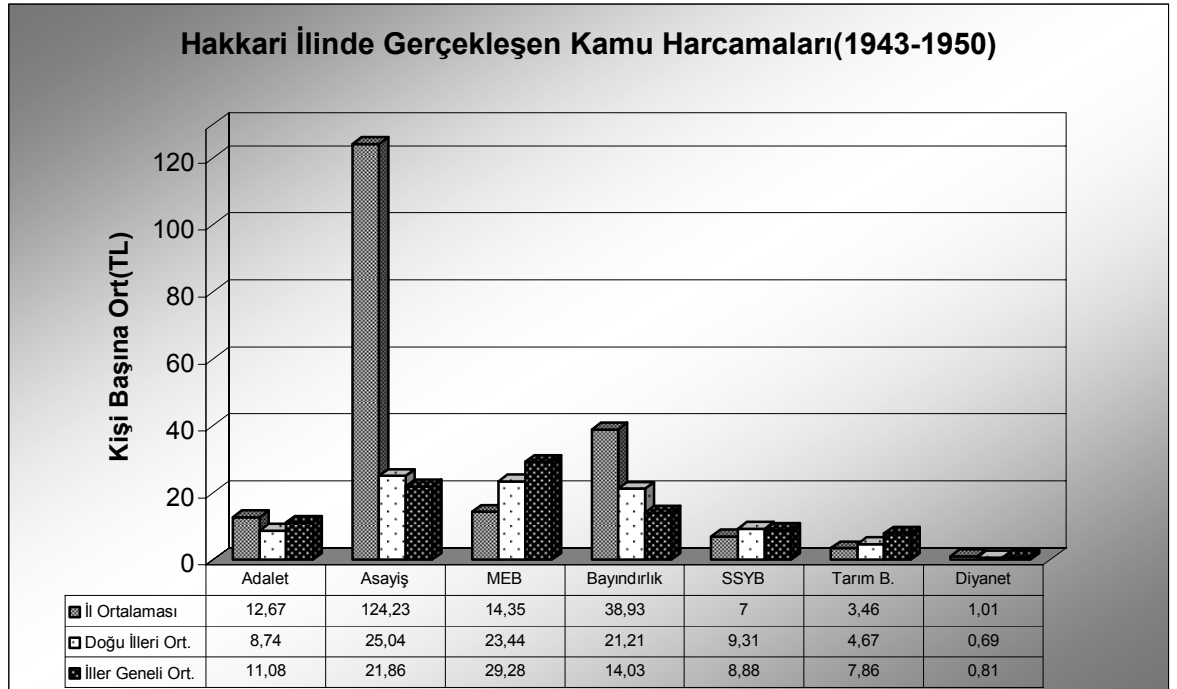
Adalet ve diyanet harcamaları bayındırlık ve asayiş harcamalarına göre yüksek bir miktar olmamasına rağmen adalette %12, diyanette %19 iller genel ortalamasının üzerinde bir harcama yapılmıştır.

1943–1950 döneminde Millî Eğitim harcamaları hem bölge ve hem de iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Eğitime yapılan harcama diğer doğu illerine nazaran oldukça düşüktür. Kişi başına yapılan eğitim harcaması, iller genel ortalamasından %50 daha düşüktür.

Sağlık ve tarım alanlarında gerçekleşen kişi başına kamu harcaması ortalamaları da dönemin iller genel ortalamasından sağlıkta %21, tarımda %55 oranlarında düşüktür.

---

⁵⁴¹ **Hakkari İl Yıllığı**, 1967, s.119.

Grafik:20⁵⁴²

Hakkari’de gerçekleşen kişi başına toplam kamu harcaması, yukarıdaki grafikte verildiği gibi 51.41 olarak hesaplanmıştır. Buna göre Hakkari ilinde gerçekleşen kamu harcaması iller genel ortalamasının %31 ve doğu illeri ortalamasının %37 üzerinde olmuştur.

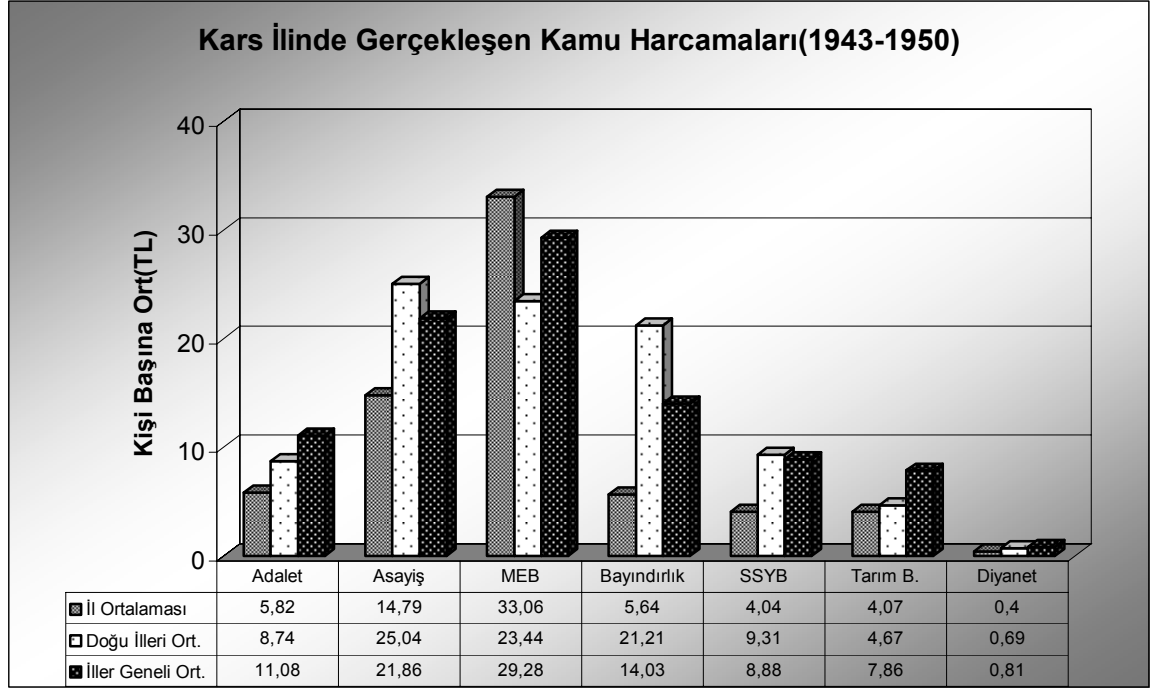
Hakkari ilinde 1941 – 1948 dönemlerinde il özel idaresi eliyle yapılan kamu harcaması kişi başına 18.6 TL/kişi olurken bu oran iller genelinde 28.67 TL/kişi olmuştur. Hakkari’de özel idaresinin yapmış olduğu harcama iller genel ortalamasına oranla %35 TL/kişi daha düşük olmuştur.

1.10 Kars

Doğu Anadolu bölgesinin Kuzeydoğu bölgesinde yer alan bu ilimizin doğusunda Ermenistan, güneydoğusunda Iğdır, güneyinde Ağrı, Batıda Erzurum, kuzeyinde Ardahan illeri ile çevrilidir. İl topraklarının %51’i platolarla, %19’u ovalarla, %30’luk kısmı ise dağlık alanlar oluşturmaktadır.⁵⁴³

⁵⁴² Grafik 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

⁵⁴³ **Kars İl Yıllığı**, 1967, s. 99.

Grafik:21⁵⁴⁴

Kars ilinde 1943–1950 dönemlerinde gerçekleşen kamu harcamaları incelendiğinde Millî Eğitim harcamaları dışındaki tüm sektörlerde yapılan harcamalar ülke genel ortalamasının altında kalmıştır. İldeki eğitim harcamaları diğer doğu illerine nazaran oldukça yüksek düzeyde olan bir ilimiz olmuştur. Bu alanda ilde gerçekleşen kişi başına kamu harcama ortalaması, iller genel ortalamasının %11 üzerindedir.

Asayiş alanında Kars'ta yapılan kişi başına kamu harcaması ortalaması dönemler boyunca iller genel ortalamasının altında olmuştur. 1943–1950 dönemi için ilde gerçekleşen asayiş harcaması, iller genel ortalamasının %32 altında olmuştur. Bu dönemlerde devlet için önemli bir sorun teşkil edecek ve yüksek bir miktarda harcama gerçekleştirilecek bir olay vuku bulunmamıştır. Doğu illerimiz içinde sakin olan illerimizdendir.

Kars'ta kişi başına yapılan bayındırlık harcamalarının doğu illeri baz alındığında oldukça düşük bir harcama olmuştur. Doğu illerine göre %73, iller genel ortalamasına göre de %59 oranında bir bayındırlık harcaması yapılmıştır.

Kars ilimizde tarım ve sağlık alanında yapılan kamu harcaması ortalamaları iller genel ortalamalarından düşük olduğu gibi Doğu iller ortalamasından da düşük düzeyde

⁵⁴⁴ Grafik 21: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

harcamalar olmuştur. Bölgenin en önemli geçim kaynaklarından olan tarımın geliştirilmesi açısından önemli bir harcamanın bu ilde gerçekleştirilmediği görülmüştür.

Adalet Bakanlığı eliyle ilde yapılan kişi başına kamu harcaması ortalaması da diğer doğu illerine oranla oldukça düşüktür. 1943–1950 dönemi için ilde gerçekleşen adalet harcaması ortalaması, iller genel ortalamasında % 47 ve doğu illeri ortalamasında %33 daha düşüktür.

İlde gerçekleşen diyanet harcamaları da diğer doğu illerine nazaran düşüktür. İlde diyanet eliyle gerçekleşen kamu harcaması 0.40 TL/kişi olurken bu oran Kars'ta 0.69 TL/kişi olmuştur.

Kars ili özel idaresinin eliyle gerçekleştirilen harcamalara göz attığımızda 1927–1948 dönemlerinde yapılan il özel idaresinin bayındırlık harcaması 9.3 TL/kişi olurken bu oran iller genelinde 16.4 TL/kişi olmuştur. Bu ile yapılan kamu harcamalarında olduğu gibi il özel idaresinin yapmış olduğu bayındırlık harcamalarının da düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

1927–1945 dönemlerinde il özel idaresi eliyle yapılan eğitim harcamalarına baktığımızda bu süre zarfında kişi başına düşen bayındırlık harcaması oranı 19.67 TL/kişi olurken bu oran iller genelinde 26.34 TL/kişi oranında olmuştur. Bayındırlık harcamalarında görüldüğü gibi eğitim harcamalarında da iller genel ortalamasına göre %25 bir azlık vardır.

1936–1948 dönemlerinde sağlık ve tarım harcamaları iller genel ortalamasına göre sağlıkta %8 bir artış olmasına karşılık tarımda ise %25 oranında bir düşüş olmuştur. Bu dönemler içinde iller genel ortalamasına göre kişi başına yapılan sağlık harcamaları iller genel ortalamasından yüksek olmasına karşılık tarımda ise bir düşüş olmuştur.

Bu dönem içerisinde devletin Kars iline yapmış olduğu yatırımların başında Kara yolları gelmektedir. 1927 yılından 1950 yılına kadar Kars ilinde 96 km'lik yol 218 adet köprü yapılmış ve yol ve köprülerle yapılan harcama 2.672.000TL yapılmıştır.⁵⁴⁵ Bu ilde yapılan demir yolu hattı daha önceleri yapılmıştı Kars'ın Rus işgali sırasında Ruslar Tiflis'ten Kars'a kadar uzanan dar bir demir yolu hattı yapmışlardı. Bu hat Cumhuriyetin ilk yıllarında Erzurum'a kadar uzatılmıştır.⁵⁴⁶

Kars ilinde özellikle devletin tarım ve hayvancılığa önem vermek istemiş, hayvan ticaretini geliştirmek için bir “İhracat Birliği” kurmuştur. Bu birlik iş ve Ziraat Bankası

⁵⁴⁵ Doğu Üniversitesi Tetkik Üyeleri, **Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor**, İstanbul, 1952, s.36.

⁵⁴⁶ Mustafa Sönmez, **a.g.e.**, s.107.

ortaklığında 1937 yılında canlı hayvan ihracatçılar birliği kurulmuştur. Tüzüğe göre birlik iş ve sermayeye sahipti. Şirkete 1938'de 32 tüccar, 75 lira yatırmış durumdaydı.⁵⁴⁷ 1937–1951 arasında Kars ilinde su kanalı ve bentler yapılmış bunun için 535.000 lira harcanmıştır.⁵⁴⁸ 1934 yılında kışın uzun sürmesi ilkbaharda tarlaların uzun müddet karla kaplı kaldığından ve halk elindeki tohumluğu tamamen kendisinin ve hayvanatının yiyeceğine sarf ettiğinden dolayı devletin tohum ihtiyacını karşılamak üzere tohumluk dağıttığı tespit edilmiştir.⁵⁴⁹ İlde hayvancılığı geliştirmek, iyi cins hayvan yetiştirmek için kurulmuş bir ıslah istasyonu olan Göle İnekhanesi kurulmuştur. Bu ıslah istasyonunda 1938 yılında 500'e yakın hayvan bulunmaktaydı.⁵⁵⁰ Ayrıca 1933 yılında bir süt tozu fabrikası kurulmuştur.⁵⁵¹

1.11 Malatya

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Havzası'nda Adıyaman, Malatya, Elazığ, Bingöl, Muş, Van çöküntü alanının güneybatı ucunda yer alan Malatya, Sultansuyu ve Sürgü Vadileri ile Akdeniz'e, Tohma Vadisi ile İç Anadolu'ya açılarak bu bölgeler arasında bir geçiş alanı oluşturur.⁵⁵²

Malatya ilinde 1943–1950 döneminde gerçekleşen kamu harcamaları incelendiğinde sektörel bazda gelen harcamalar içerisinde ülke genel ortalamasının üzerinde harcama kaydeden tek sektör tarım harcamaları olmuştur.

Bu dönemde tarımda ülke genel ortalaması 7.86 düzeyinde iken bu oran Malatya'da 10.87 düzeyindedir. Tarım ve bayındırlık dışındaki tüm harcama kalemleri ülke geneli ortalamasının altındadır. Sektörel bazda ülke genel birçok sektör olmasına rağmen adalet ve asayiş harcamasının en alt düzeyde gerçekleşen illerimizden birisidir. 1943 – 1950 döneminde adalet harcamaları iller genel ortalamasından % 41.84 , asayiş harcamalarında ise %60 düşük bir düzeyde olmuştur. Millî Eğitim hizmetlerindeki harcama oranı iller genel ortalamasından düşük olmasına rağmen bu ilde harcanan harcama oranı doğu illeri ortalamasından yüksek durumdadır.

⁵⁴⁷ Y.N.Rozalrev, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923 -1960)**, Ankara ,1978, s.119

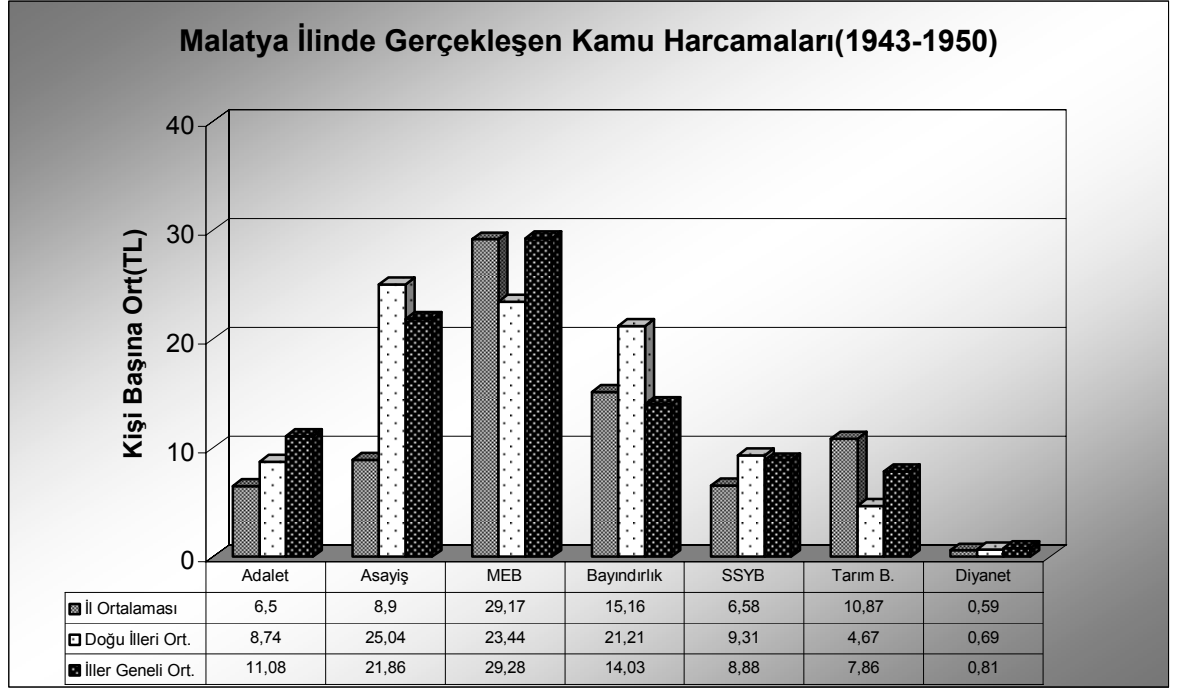
⁵⁴⁸ Mustafa Sönmez, **a.g.e.**, s.118.

⁵⁴⁹ **BCA**, No: 030.18.01 / 43.18.01.

⁵⁵⁰ **BCA**, No: 030.18.01 / 83.45.14.

⁵⁵¹ Sait Aşgın, **a.g.e.**, s.230.

⁵⁵² **Malatya İl Yıllığı** ,1973, s. 9.

Grafik:22⁵⁵³

Millî Eğitim hizmetleri için Malatya’da yapılan harcama ortalaması, iller genel ortalamasının %0.38 oranında düşük olmuştur. Malatya’da 1943–1950 döneminde bayındırlık alanında kişi başına yapılan kamu harcaması ortalaması iller genel ortalamasının %5.68 üzerindedir. Bu Malatya için tarım harcamaları ile birlikte iller genel ortalamasının üzerinde gerçekleşen ikinci harcama kalemidir.

Malatya ilinde kişi başına düşen toplam kamu harcaması oranlarına göz gezdirdiğimizde Doğu illeri genel ortalamasının altında yer aldığını görüyoruz. Kişi başına düşen harcama Malatya ilimizde 24.56 iken, Doğu illeri ortalaması 32.38, iller genel ortalaması 34.99 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Devletin özel idare eliyle bu ilde kişi başına yapılan kamu harcaması 1927 – 1948 dönemlerinde eğitimde 19.15 TL/kişi düzeyinde gerçekleşirken bu oran Doğu illerinde 18.02 TL/kişi, iller genelinde ise 26.34 TL/kişi olmuştur. İl özel idaresince yapılan harcamalar Doğu illeri ortalamasından yüksek olmasına rağmen ülke iller genel ortalamasının altında kalmıştır.

Özel idarenin 1927–1948 döneminde bayındırlık harcamalarına baktığımızda Malatya ili kişi başına harcama miktarı oranı 11.61 TL/kişi oranında gerçekleşirken bu

⁵⁵³ Grafik 22: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

oran Doğu illerinde 11.72 TL/kişi, iller genelinde ise 16.4 TL/kişi düzeyinde gerçekleşmiştir. Özel idarenin bayındırlık hizmetlerinin yürütülmesi için yapılan harcamanın hem doğu illeri ve hem de ülke genel ortalamasının altında kaldığı görülmektedir.

Özel idarenin genel bazda 1935–1948 dönemlerindeki harcama oranlarına baktığımızda (Eğitim, Bayındırlık, Sağlık ve Tarım) kişi başına düşen gelir ortalaması Malatya ilinde 24.07 YL/kişi iken Doğu illeri ortalaması 25.39 TL/kişi, iller genel ortalaması ise 37.15 TL/kişi oranında gerçekleşmiştir. Bu süre zarfında Malatya ili için özel idarenin yapmış olduğu harcama miktarı bölge ve iller genel ortalamasının altında kaldığı görülmüştür.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Doğu illeri içerisinde önemli bir yere sahip olan Malatya ilinde önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bu yatırımlar diğer illerde olduğu gibi bu ilin çevre illerle bağlantılarının sağlanması için Demir yolu ve Kara yolu yatırımlarına büyük önem verilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından itibaren geçen 15 sene içinde Malatya vilayetinde yeniden çilup silindirajı ikmal olundu. Yolların tulu (101) kilometre yeniden esastı tamiri icra edilen 12 kilometre ve sınaî imalatlı toprak tavsiyesinin tulu 412 kilometre olup bütün silindirilenmiş kırma taşın miktarı 60.600 metro mikabı balığ olmaktadır.

Yeniden açılan yolların tesviyesi için 1.990.88 metro mikabı kaya 1.414.418 metro mikabı toprak hafriyatı ircaa edilmiş ve 337.238 metre mikap ariyetimle ve 34.461 metre mikap hendek küşat ve tathiri ve ayrıca 83.258 metre mikap kırmataş yol kenarlarında ihzar edilmiş ve istinat dıvarı ve 59.692 metre kuru kargir inşaatı yapılmıştır.

Bu müddet içinde yeniden yapılan ahşap kargir, 130 adet köprü ve 281 adet menfez yapılmıştır. Bütün bu işler için umumi ve hususi bütçelerden ihale ve emanet sureti ile nakten 317.669 ve amele-i mükellefe karşılığı olarak ayrıca 686.662 ki cenam 1.004.331 lira sarf edilmiştir.

Malatya şehri ile istasyon arasında 453 metre tülunda ve 5956 metre murabbaında parke yapılmış ve bu uğurda demir yolu tahsisatından 25.812 lira 57 kuruş sarf edilmiştir.

Karayollarının yapımı yanında demir yollarına da büyük önem verilmiştir.

15 Haziran 1936'da Malatya – Yazihan arası,⁵⁵⁴ Yazihan - Hekimhan arasında 1 Kasım 1936'da işletmeye açılmıştır.⁵⁵⁵ Hattın son bölümü olan Hekimhan, Çetinkaya arasında 7 Haziran 1937'de bitirilmiş ve hattın tamamı 16 Ağustos 1937'de işletmeye açılmıştır.⁵⁵⁶ Ray, travers ve yol malzemesi hariç yalnız inşaata 7.829.769 lira harcanmıştır.⁵⁵⁷ Cumhuriyetin son 15 senesi içinde Malatya mülhakatında aşağıda gösterilen mahallelerde meydana getirilmiş yapılar ve bu yapıların oluşturulması için harcanan miktarlar şunlardır:

Malatya Belediye binası 49.999 lira

Malatya Pamuk Islah İstasyonu 37.876 lira 76 kuruş

Eski Malatya Belediye Binası; Kargir ve betonarme olarak meydana getirilen bu yapıyı 5.600 lira

Adıyaman İl Mektebi 20.890 lira 94 kuruş

Malatya Hükümet Konağı 242.643 lira

Malatya Cezaevi 100.227 lira 42 kuruş

Memleket Hastanesi 206.562 lira

Sinema binası 26.708 lira

Meyve Islah İstasyonu 46.231 lira 24 kuruş

Sıfat İstasyonu 5187 lira 46 kuruş

Behisni Hükümet Konağı 58.011 lira 28 kuruş

Behisni İlk Mektebi 50.000 lira

Behisni Belediye binası 9333 lira 56 kuruş

Akcadağ Belediye binası 3009 lira 20 kuruş⁵⁵⁸

1930 ların iktisat politikasına hakim olan “devletçilik” sanayileşme sürecine de devletin öncülük etmesini öngörmüş ve bu amaçla 1933'te Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı hazırlanmıştır. Planın uygulama görevi Sümerbank'a verilmiş ve bu plandaki iki proje Doğu Anadolu'ya ayrılmıştı bunlardan birincisi Malatya'daki Dokuma tesisi, ikincisi de Iğdır'da kurulacak olan pamuk fabrikasıydı.⁵⁵⁹ Malatya Bez ve İplik Fabrikası toplam 3.400.000 liraya mal olmuştur.

⁵⁵⁴ İ.U.M, 1949 İstatistik Yıllığı, s. 364.

⁵⁵⁵ *Ayn Tarihi*, 1936, s. 2.

⁵⁵⁶ *Demir yolları Dergisi*, C.113, S. 153, II Teşrin 1937, s.370.

⁵⁵⁷ *Demir yolları Dergisi*, C.19, S. 224-226, I.Teşrin I Kanun 1943, s.73.

⁵⁵⁸ *Cumhuriyetin 15. yılında Malatya*, s. 44- 45.

⁵⁵⁹ Mustafa Sönmez, *a.g.e.*, s. 112.

Malatya'ya 19 kilometre mesafede bulunan Pınarbaşı mevkiinden şehrin kenarında 1200 metre mikaplık depoya kadar olan bütün tesisat ikmal edilmiştir. Bu tesisatın bedeli 126.000 lira olmuştur.⁵⁶⁰

Devlet tarafından yapılan bu yatırımların yanında 1939 yılında Tekel Tütün Fabrikası kurulmuştur.⁵⁶¹

Doğuda hayvan ırklarının ıslahı çalışmaları Cumhuriyetin ilk yılların itibaren başlamış, atların (at cinslerinin) ıslahı için gerekli damızlık aygırları bulundurmak, halk hayvanlarını kitle ve vasıfça onarılmasını sağlamak gayesiyle 1928 yılında Malatya (Arga) da kurulmuştur. Doğu Anadolu Bölgesinde hayvan sayılarının iyileştirilmesi için Karacabey ve Sultansuyu (Malatya) Haraları için gerekli olan ve nakliyesi ile 15000 liraya kadar alınabileceği anlaşılan damızlık Arap aygırlarının Suriye ve Irak'tan satın alınmasına⁵⁶² Bakanlar kurulu kararıyla izin verilmiştir.

1938–1951 yılları arasında Malatya'da regülatör, bend, kanal, dere ıslahı gibi yatırımlar için 2.7 milyon liralık bir harcama yapılmıştır.⁵⁶³

1931 yılında Malatya'da Sürgüsüyu üzerindeki bentten “Sultan Suyu Harası” arazisini sulamak için bir kanal planı yapılmıştır. Bu planı uygulamak için leh'li Biyaloblaski adında bir yabancı su mühendisi 350 lira karşılığında iki seneliğine bu bölgede istihdam edilmiştir.⁵⁶⁴

1938 yılında Malatya'da Kayısı ıslahı istasyonu kurulmuş ve bu istasyonda yetiştirilen fidelerin dağıtılması, üretimin artmasında etkili rol oynamıştır.⁵⁶⁵

1.12 Mardin

Güneydoğu bölgesinin Dicle bölümünde yer alan Mardin Güneyi'nde Suriye ve Irak, doğuda Siirt, kuzeyde Diyarbakır ve batıda Urfa ve Diyarbakır illeri ile çevrilidir. Arazisinin büyük bir kısmı dağlık ve kısmen de ovoidür.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ Cumhuriyetin 15.yılında Malatya, s. 46-48.

⁵⁶¹ Nejat Göyünç, a.g.e., s.16.

⁵⁶² Ekrem Ceyhan, “Cumhuriyetin 15.yılında Bayındırlık Hizmetleri”, Atatürk'ün 50.yıl Armağanı, Erzurum, 1973, s.193.

⁵⁶³ BCA, No: 030.18.1 / 39.68.6.

⁵⁶⁴: BCA, No: 030.18.1 / 24.74.14.

⁵⁶⁵ Hayati Doğanay, Türkiye Ekonomik Coğrafya, C. 3, Erzurum, 1989, s. 551-552.

⁵⁶⁶ Mardin İl Yıllığı, 1973, s. 20.

Mardin ilinde 1943–1950 döneminde yapılan kamu harcamalarının en dikkat çeken yönü asayiş harcamaları dışında yapılan tüm harcamaların iller genel ortalamasının altında kalmıştır.

Adalet ve diyanet harcamaları dışındaki diğer sektörlerdeki harcamalarda bölge illeri ortalamasının altında kalmıştır.

Bu süre zarfında Mardin ilinde kişi başına asayiş harcaması iller genel ortalamasının %26 üzerindedir.

İlde yapılan adalet harcamaları iller genel ortalamasının altında kalmasına rağmen bölge içerisindeki iller itibarıyla yüksek oranda olmuştur. Bu alanda ilde gerçekleşen kişi başına harcama ortalaması iller genel ortalamasından %11 daha düşüktür ancak doğu illeri ortalamasında %11 daha fazladır.

İncelenen sektörler içerisinde Millî Eğitim ve bayındırlık alanında yapılan kamu harcaması 1943–1950 döneminde iller genel ortalamasının %71, bayındırlık işleri alanında yapılan harcama ise, iller genel ortalamasının %67 gerisindedir.

Sağlık ve tarım alanlarında ise durum pek farklı değildir. Her iki alanda da ilde gerçekleşen kamu harcamaları doğu illeri ve iller genel ortalamalarının altında kalmıştır. 1943–1950 döneminde ilde yapılan kamu harcaması ortalaması, iller genel ortalamasının sağlık alanında %27, tarım alanında ise %59 daha gerisinde kalmıştır.⁵⁶⁷

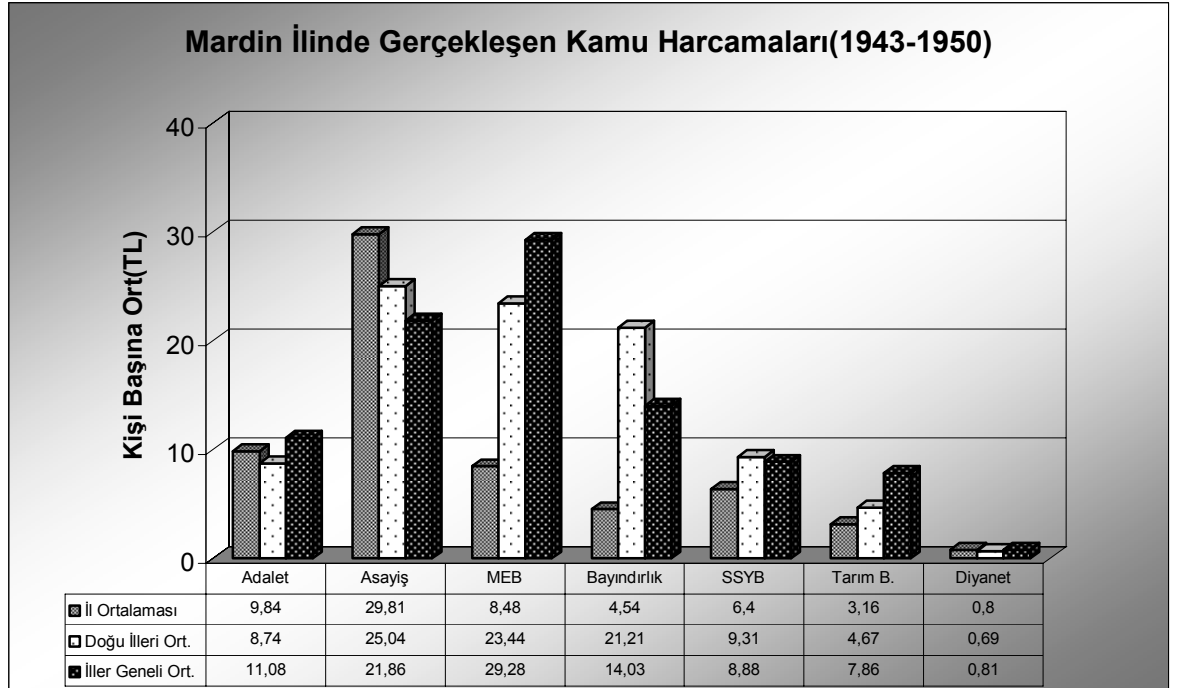
Diyanet alanında kişi başına yapılan harcama Doğu illeri ortalamasından yüksek olmasına rağmen iller geneli ortalamasının altında kalmıştır. Bu ilde dönem boyunca gerçekleşen diyanet harcamaları iller genel ortalamasının %1 altındadır.

İl özel idaresi eliyle 1927–1948 yılları arasında Mardin ilinde kişi başına düşen eğitim harcaması, iller genel ortalamasının %58 gerisindedir. Millî Eğitim Bakanlığınca Mardin iline yapılan harcamalardaki düşüklük il özel idaresi eliyle yapılan harcamalarda da görülmüştür.

1927–1948 dönemlerinde özel idare eliyle yapılan bayındırlık harcamaları kişi başına %7 oranında ülke iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Dönemler itibarıyla 1927–1945 yılları arasında özel idare eliyle yapılan eğitim harcamaları, iller genel

⁵⁶⁷ Mardin Milletvekili Aziz Uras'ın 27 Aralık 1950 tarihindeki meclis toplantısında Güneydoğu ovasının sulama projesi hakkında sözlü sorusu Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu tarafından cevaplandırılmıştır. Nusaybin Ovası, sulama sayesinde çok verimli hale gelecektir. Bu ovanın 50 bin dekarlık bir kısmının sulama tesisatı 10.11.1950 tarihinde mutaahhude ihale edilmiştir ve önümüzdeki inşaat mevsiminde faaliyete geçecektir diye cevaplamıştır. Ayrıca 1951 bütçesinde sulama projesi için 18 milyon lira ayrılmıştır. bkz. **Ayn Tarihi**, 1949, S. 19, s. 80 – 81.

ortalamasının altında kalmasına rağmen 1946–1948 döneminde %33 artış göstererek ülke iller genel ortalamasının üzerinde olmuştur.

Grafik:23⁵⁶⁸

Mardin ilinde 1936–1948 dönemlerinde il özel idaresi eliyle yapılan tarım ve sağlık harcamalarını incelediğimizde sırasıyla tarımda kişi başına yapılan harcama iller genel ortalamasının %36, sağlıkta ise %63 gerisinde kalmıştır. Mardin'in bağlı olduğu Birinci Genel Müfettişlik 1939 yılında yayımladığı Güneydoğu kitabında Mardin'in imarını şöyle anlatmaktadır. “Şehrin tam ortasında modern ve güzel bir Halkevi binası yapılmıştır. Halk evinin karşısına binalarda Belediye tarafından istimlak edilerek yıkılmış, buraya göz alabildiğine kadar uzayan bir sahayı gözeten geniş bir set hâlinde park yapılmıştır. İleride bu parka ebedi şefin abideleri dikilecektir Yeni bir hastane binası yapılmak üzeredir. Şehrin karşısında ve bahçeler içinde vali konağı yapılmıştır. Yeni bir ilkokulun temelleri atılmıştır. Şehre su getirilmesi için 9 Mart 1949 ‘da ihale açılmış iki yıl sonra şehir suya kavuşmuştur”⁵⁶⁹.

⁵⁶⁸ Grafik 23: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

⁵⁶⁹ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**, İstanbul, 2001, s.373.

1.13 Muş

Doğu Anadolu bölgesinin yukarı Murat- Van bölümünde;Erzurum,Ağrı,Bitlis, Diyarbakır, illeri ile çevrili bir ilimizdir. Yüzölçümü 8.196 kilometre olup, kent merkezi Güneydoğu Torosların uzantısı Haçireş Dağlar'ının en yüksek kısımlarından Kurtik Dağı'nın Kuze'ye açık yamaçlarında; Çar Deresi ve Karn Deresi vadileri arasında ovaya doğru açılan bir yerde kurulmuştur.⁵⁷⁰

Muş ilinde 1943–1945 döneminde gerçekleşen kamu harcamaları incelendiğinde sektörlerin büyük bölümünde ortalamaların altındadır. Asayiş ve adalet harcamaları dışındaki tüm sektörlerde yapılan harcamalar iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Adalet ve Asayiş harcamaları tüm dönemler itibarıyla iller geneline oranla yüksek olmuştur.

Millî Eğitim Bakanlığı eliyle Muş ilinde gerçekleştirilen kişi başına kamu harcamaları gerek kendi bölgesindeki iller itibarıyla gerekse de kendi bölgesi dışındaki illere oranla düşük olmuştur. Kişi başına yapılan eğitim harcamaları iller genelinde 29.28 TL olarak gerçekleşirken bu oran Muş ilinde 11.89 TL dir. İncelenen oranlar şunu göstermektedir ki bu ilde yapılan eğitim harcamalarının iller genel oranlarına göre %100 üzerinde bir azalma olmuştur.

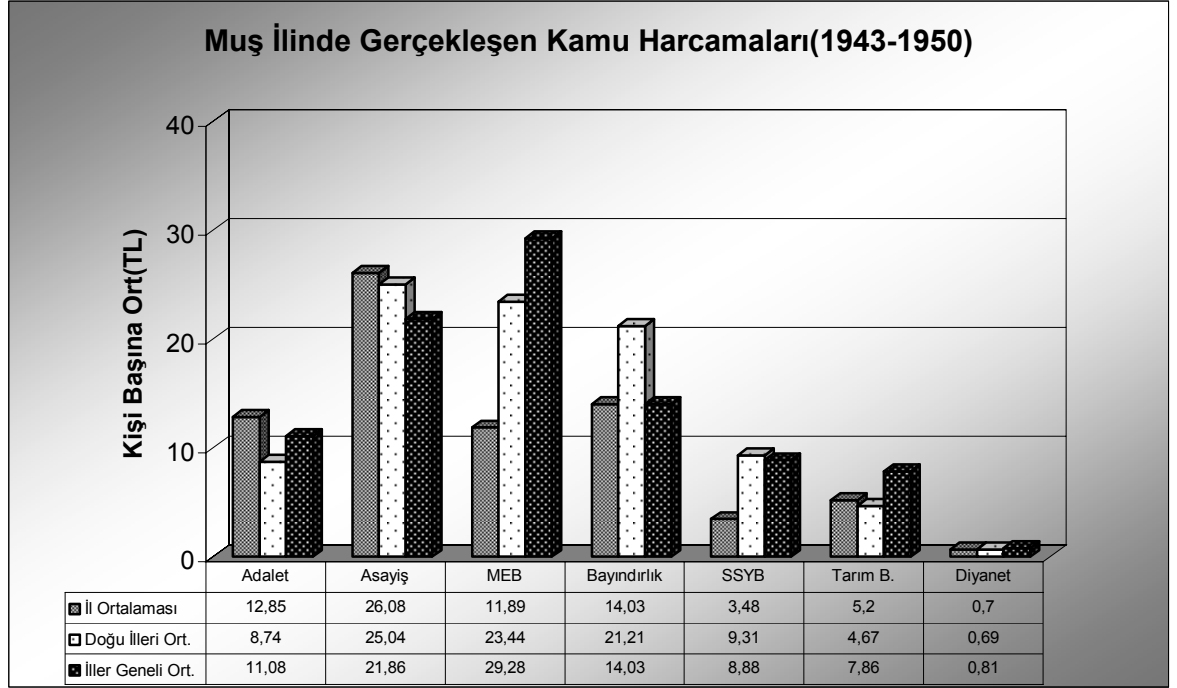
Muş'ta yapılan bayındırlık ve tarım harcamaları bölge iller ortalamasından yüksektir. Tarımda kişi başına yapılan tarım harcamaları doğu illerine oranla %10'luk bir fazlalık olmasına rağmen Bayındırlık harcamaları doğu illeri ile aynı oranda olmuştur.

İlde bu dönemler içerisinde en az kamu harcaması sağlık alanında olmuştur. Bu gün Muş ilinde sağlık hizmetlerinin azlığı döneminde yapılan kamu harcamalarının azlığı ile orantılı olmuştur. İller genelinde kişi başına yapılan kamu harcaması 7.89 TL olurken bu oran Muş ilinde 3.48 TL dir. Buna göre Muş ilinde gerçekleştirilen kamu harcaması iller geneline göre %74'ün gerisindedir.

1943–1950 döneminde Muş'ta yapılan diyanet harcamaları doğu illeri ortalamasından yüksek olmasına rağmen iller genel ortalamasından düşük olmuştur.

---

⁵⁷⁰ Muş İl Yıllığı, 1973, s. 9.

Grafik:24⁵⁷¹

Muş'taki kişi başına yapılan kamu toplam harcaması ortalaması ise, iller genel ortalamasından %36, doğu iller ortalamasında %31 gerisindedir.

Muş ilinde 1936-1948 dönemlerinde il özel idaresi eliyle yapılan harcamalar incelendiğinde (Millî Eğitim, Bayındırlık, Tarım, Sağlık harcamaları) kişi başına düşen il özel idaresi harcaması 18.8 TL/kişi olurken bu oran iller genelinde 37.15 TL/kişi olmuştur. İl özel idaresinin Muş ilinde yapmış olduğu harcama iller geneline oranla %100 az olmuştur. Sektörel bazda en yüksek düzeyde gerçekleşen harcama eğitim harcamaları olmuştur ki, yapılan eğitim harcamasında iller genel ortalamasının %55 gerisinde kalmıştır.

Muş ilindeki yatırımlar 1927–1950 itibarıyla daha çok çevre illerle olan bağlantıların sağlanması için, ulaşım yollarının yapılması ön planda olmuştur. Dördüncü Umumi Müfettiş ve Tunceli Vali Kumandanı Korgeneral Hüseyin Abdullah'ın ifadesi ile Başbakan İsmet İnönü'nün Elazığ – Muş yolunun yapılmasının bizzat talimatını vermiştir. Bu yolun tahminen iki milyona mal olacağı ifade edilmiştir.⁵⁷² 1927 yılından 1950 yılına kadar Muş ilinde 244 km yeni yol, 241 adet köprü yapılmış ve bunun maliyeti 1.312.000 TL olmuştur.⁵⁷³

⁵⁷¹ Grafik 24: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

⁵⁷² BCA, No: : 030.10 / 71.469.5.

⁵⁷³ Mustafa Sönmez, a.g.e., s. 11.

Bu dönemde Muş iline Demir yolu ulaşımının sağlanması çalışmaları başlamış Elazığ – Van hattı Genç İstasyonuna varmış ve işletmeye açılmıştır. Genç'ten Muş'a uzanacak demir yolu çalışmalarına başlanmış ancak mütahiti işini yapamayacak duruma girmesi dolayısıyla sözleşmesi fesh olunmuş ve yeniden eksitmeye çıkartılmıştır. Genç – Muş demir yolu hattının 60.000.000 liraya mal olacaktır. Ancak verilen bu ödenek bu hattan 5ya da 6 yıl içerisinde ikmali mümkün olacaktır.⁵⁷⁴

Muş ilinde yapılan yatırımların diğer doğu illerine nazaran düşük düzeyde kaldığı görülmüştür hatta bu eksiklik en yetkili ağızından dile getirilmiştir. İsmet İnönü'nün 1935 yılında çıktığı Doğu Anadolu Gezisi sonrası hazırladığı raporda Bulanık (Muş) ilçesi ile ilgili olarak “Halk düşkün feryatlı, henüz araziler mal olmamış, çayırliklar fena taksim edilmiş şikayet ederler” diyerek bu durumu dile getirmiştir.⁵⁷⁵

1.14 Siirt

Konumu doğal sınırlarla belirlenmiş olan Siirt Batman Çayı, Dicle Nehri, Cudi Dağları, Sason ve Çatak Dağları, Serk Dağları, Ketimhan Dağlar'ının sınırını oluşturduğu 10,496 kilometrelik alanın %75 dağlık olan bir ilimizdir. Güneydoğu ve Kuzey bölgelerindeki dağlar çoğu yerde geçit vermez. Buna karşılık Batıda geniş ve verimli düzlükler bulunur.⁵⁷⁶

Siirt ilinde gerçekleşen kamu harcamaları incelendiğinde adalet, asayiş, bayındırlık ve diyanet harcamaları dışında kalan, incelememize dahil tüm sektörlerde kişi başına harcama oranlarının iller genel ortalamalarının altında kaldığı dikkat çekmektedir. İller geneline göre kişi başına yapılan en yüksek harcama asayiş alanında görülmüştür. Doğu illeri içinde asayişte en yüksek harcama kayıt edilen ilimizdir. Anılan dönemde kişi başına yapılan asayiş harcaması iller genel ortalamasından %55 daha yüksektir.

1943-1950 döneminde Siirt ilinde gerçekleşen ikinci büyük harcama bayındırlık Sektöründe olmuştur. 1943-1945 döneminde kişi başına yapılan bayındırlık harcaması, iller genel ortalamasından %71 oranında yüksek olmasına karşılık, 1946-1950

⁵⁷⁴ TBMM. Zabıt Ceridesi, C.16, 1949, s.155.

⁵⁷⁵ Suat Öztürk, “2 Ağustos 1935 İsmet Paşanın Raporu”, **Hürriyet Gazetesi**, 8 Eylül 1992, s. 7.

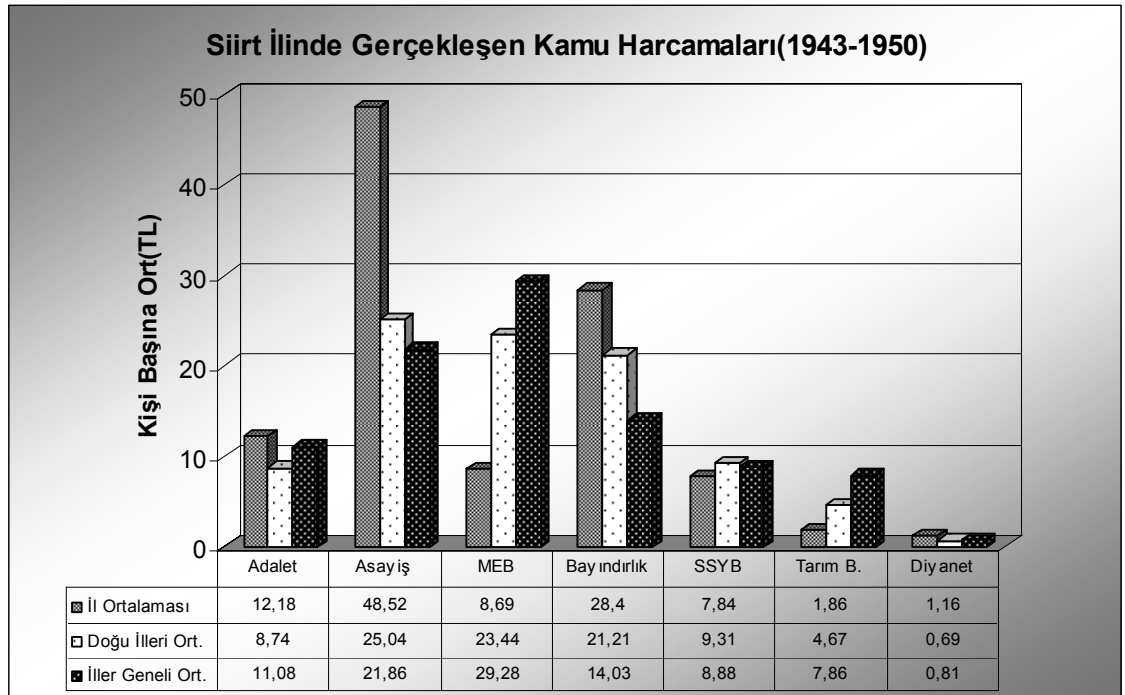
⁵⁷⁶ **Siirt İl Yıllığı**, 1973, s. 11.

döneminde büyük bir düşüş göstermiş, iller genel ortalamasından yüksek olmasına karşılık %26 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Adalet ve diyanet alanında ilde gerçekleşen kamu harcamalarında , doğu illeri genel ortalamalarının üzerinde kalmıştır. 1943-1950 döneminde ilde yapılan kamu harcaması ortalaması, iller genel ortalamasının adalet alanında %9 diyanet alanında ise %30 üzerindedir.

İller genel ortalamasından oldukça az kamu harcaması yapılan diğer bir alan Millî Eğitimidir. Millî Eğitim Bakanlığı eliyle Siirt'te gerçekleştirilen kişi başına harcamaların dönem ortalaması, aynı dönemin iller genel ortalamasının %70 gerisindedir.Sağlık ve tarım alanlarında gerçekleşen kişi başına kamu harcaması ortalamaları da dönemin diğer iller ortalamalarından sırasıyla %13, %76 oranlarında düşüktür.

Grafik:25⁵⁷⁷

Kişi başına yapılan kamu harcaması bakımından Siirt ili ortalaması genel ortalamaların üzerindedir.1943-1950 döneminde ilde gerçekleşen kişi başına kamu

⁵⁷⁷ Grafik 25: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

harcaması ortalaması, doğu illeri ortalamasının %24 iller genel ortalamasının %18 üzerinde olmuştur.

1927-1948 dönemlerinde Siirt ili İl Özel İdaresi eliyle kişi başına yapılan bayındırlık harcaması incelendiğinde, bu ile yapılan harcama, iller genel ortalamasından %30 ve doğu illeri ortalamasından %25 daha düşük olmuştur. İl Özel İdaresi eliyle yapılan harcamaların iller geneline oranda düşük düzeyde gerçekleştiği görülmüştür.

Bu dönem içerisinde il özel idare eliyle yapılan eğitim harcamaları incelendiğinde yapılan harcamanın iller genel ortalamasının altında kaldığı tespit edilmiştir. Siirt ilinde yapılan il özel idaresi harcaması iller genel ortalamasının %58 gerisinde kalmıştır.

İl Özel İdaresi eliyle yapılan tarım ve sağlık harcamaları da, iller genel ortalamasının gerisinde kalmıştır. 1936-1948 döneminde Siirt'te sağlık alanında yapılan kişi başına harcaması, iller genel ortalamasının %25, tarım işleri alanında yapılan harcama ise iller ortalamasından %32 daha azdır.

Siirt ilinde yapılan en büyük yatırım 1930'lu yıllarda Maden Tetkik Araştırma Enstitüsü tarafından başlatılan ve 1940'lı yıllarda yoğunlaşan sondaj çalışmaları neticesinde bu ilde bulunan petrolün işletilmeye açılmasıdır. Bu tesis Siirt ilinin çehresini değiştirdi. Siirt'in Raman ve Garzan alanlarında 1946'da 544 ton olan üretim 1950'li yıllarda 18.000 tonu bulmuştur.⁵⁷⁸

Bu ilde gerçekleştirilen ikinci önemli yatırım ilde yapılan yollar ve köprülerin yapımıdır. 1927-1950 dönemlerinde Siirt ilinde 197 km yeni yol ve 127 adet köprü yapılmış olup bunun maliyeti 999.000 lira olmuştur.⁵⁷⁹

1.15 Tunceli

Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde yer alan doğusunda Bingöl, batısında Malatya, Kuzeyinde Erzincan, kuzeydoğusunda Erzurum, güneyinde Elazığ ile çevrili 7.774 km. alana ve 1050 metre rakıma sahip olan⁵⁸⁰ bir ilimizdir.⁵⁸¹ Tarihin en eski devirlerinde itibaren iskan sahası olma özelliği taşıyan bu ilimiz kuzeyden güneye doğru meyilli dağlar ve bu dağları derin vadilerle parçalayan nehirler

⁵⁷⁸ Erdinç Tokgöz, **Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler**, Ankara, 1976, s. 53.

⁵⁷⁹ Doğu Üniversitesi Tetkik Üyeleri, **Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor**, İstanbul, 1952, s.36.

⁵⁸⁰ **Tunceli İl Yıllığı**, 1973, s. 43.

⁵⁸¹ Tunceli ili 25 Aralık 1935 tarih ve 2885 sayılı kanunla geçici Merkezi Elazığ da olmak üzere teşkil edilmiş ve yine aynı tarih 2884 sayılı kanuna göre Elazığ dan idare edilmiştir.

bulunmaktadır. Dar vadiler, dağlar arasında tarla ve kışlak olarak kullanılan ovalar, daha yükseklerde yaylalar... Burasını kendisine sığınanlara güç de olsa yaşama imkânı vermiş ve dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı kolayca savunma imkânı sağlamıştır.⁵⁸²

Bu ilimiz 1935 yılında il olmasından itibaren devlet bu ile büyük önem vermiş. Bu ilin bütün sorunlarının çözümlenmesi için büyük gayret sarf etmiştir.

Tunceli ilinde gerçekleşen kamu harcamaları, incelenen sektörlerin büyük bir bölümünde ortalamaların üzerinde olmuştur. bunlar arasında asayiş ve bayındırlık dikkat çekicidir. Asayiş harcamalarında yüksek bir grafik çizen Tunceli de 1943-1945 yılında kişi başına yapılan kamu harcaması 37.84 TL/kişi olurken 1946-1950 döneminde 52.20TL/kişi düzeyinde gerçekleşmiştir. 1943-1950 döneminde kişi başına düşen asayiş harcaması iller genel ortalamasında %75 daha fazla olmuştur.

Asayişte görülen benzer büyük harcama bayındırlık alanında görülmüştür. İller genel ortalamasının üzerinde gerçekleşen bayındırlık alanındaki kamu harcamaları 1943-1945 döneminde iller genel ortalamasından %89, 1946-1950 döneminde %48 bir artış söz konusudur. Bayındırlık harcaması kişi başına düşen harcama Doğu illeri ortalamasının çok üzerinde olduğu gibi iller genel ortalamasının da üzerinde olmuştur.

Sağlık Bakanlığı eliyle Tunceli ilinde gerçekleştirilen kişi başına kamu harcamaları da, diğer alanlardaki kadar olmamakla beraber, iller genel ortalamasının ve doğu illeri ortalamasının üzerindedir. Başta asayiş harcamaları olmak üzere bayındırlık ve sağlık alanlarında Tunceli iline özel bir önem verilmiştir.

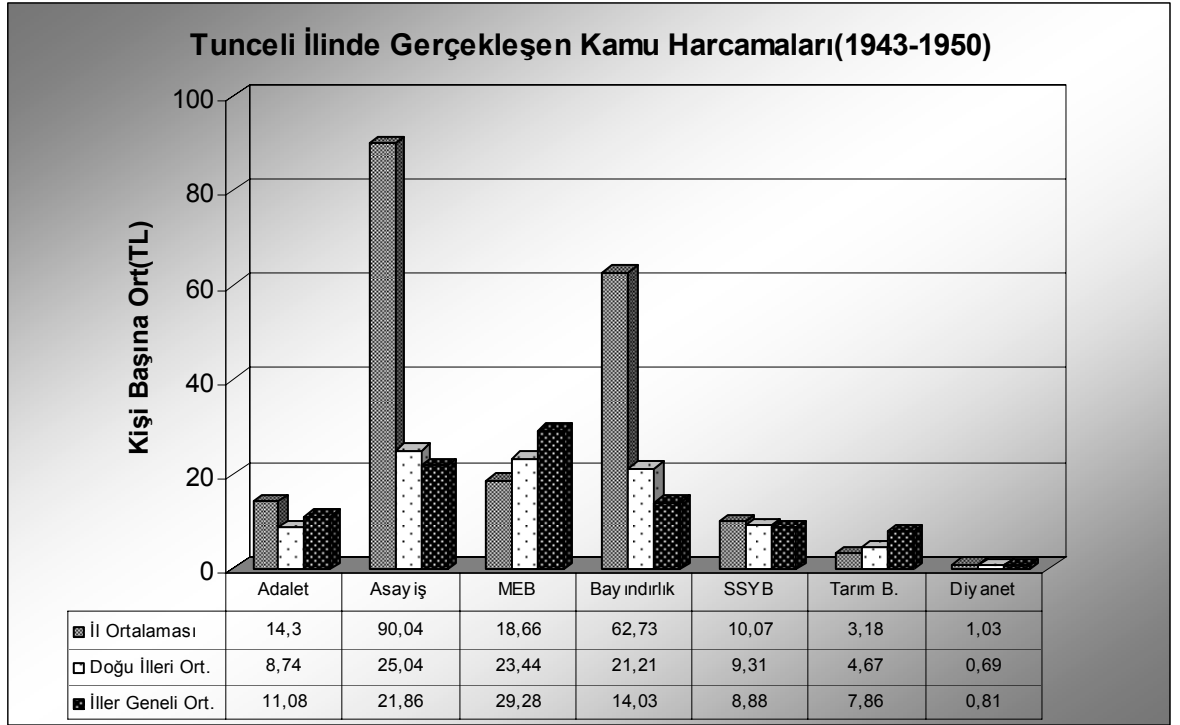
1943-1950 döneminde kişi başına düşen sağlık harcaması iller genel ortalamasının %11 üzerinde olmuştur.

Adalet ve diyanet hizmetleri için yapılan kamu harcamaları da, iller genel ortalamasının üzerindedir. Dönem boyunca Tunceli’de adalet alanında yapılan kişi başına kamu harcaması, iller genel ortalamasının %22, diyanet işleri alanında yapılan harcama ise, iller genel ortalamasının %21 üzerindedir.

Millî Eğitim ve tarım alanlarında ilde gerçekleşen kamu harcamaları doğu illeri ve iller genel ortalamalarının altında kalmıştır. 1943-1950 döneminde ilde yapılan kamu harcaması ortalaması, iller genel ortalamasının Millî Eğitim alanında %36, tarım alanında ise %59 daha gerisinde kalmıştır.

---

⁵⁸² Abdulkadir Yuvalı, “Tunceli ve Yöresi Tarihi üzerinde” **Doğu Anadolu’nun Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri**, 13-15 Mayıs Tunceli, s. 355.

Grafik:26⁵⁸³

1943-1950 döneminde Tunceli de kişi başına yapılan kamu harcaması ortalaması iller genel ortalamasının %65 üzerinde, olduğu gibi doğu illeri ortalamasının da %67 üzerinde gerçekleştirmiştir.

1941-1948 döneminde Tunceli de İl Özel İdaresi eliyle yapılan kişi başına eğitim, bayındırlık, sağlık ve tarım harcaması 27.81TL/kişi olurken bu oran doğu illerinde 19.83TL/kişi, iller genelinde 28.67TL/kişi bir harcama gerçekleştirilmiştir.Tunceli ilinde yapılan özel idare harcamaları iller genel ortalamasına yakın bir düzeyde olmuştur. Bu dört sektör içerisinde en yüksek düzeyde harcama Millî Eğitim alanında gerçekleşmiştir.

Tunceli ilinde 1923-1950 dönemleri arasındaki yatırımlara baktığımızda göze çarpan hususlardan birisi emniyet ve asayişin sağlanması ile ilgili yatırımlar, ikinci husus ise bayındırlık alanındaki yatırımlardır. Hükümet kuvvetlerinin bütün mıntika dahilinde her tarafa kolayca ve süratle gidip gelebilmelerini temin edecek yol ve köprülerin kısa zamanda yapılması, emniyetçe ve asayişin sağlanması içinde muhtelif

⁵⁸³ Grafik 26: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

yerlerde karakollar, hükümet konakları, mektup ve hapishaneler inşasına ihtiyaç vardı.⁵⁸⁴ Devlet bu ihtiyacı gidermek için yoğun bir çalışma içerisinde girmiştir.

Tunceli ilinde yapılan asayiş ve bayındırlık yatırımları toplu bir şekilde maliyetleri ile birlikte aşağıda verilmiştir:

-Gülüşür, Pertek ve Süngeç köprülerin yapımı 338.000TL

-Pülümür subay ve memur lojmanları 40.000TL

-Kışla ve Hükümet konağına 90.000TL⁵⁸⁵

-Hozat'ta bir taburluk kışla inşaatı 500.000TL

-Elazığ-Pertek-Hozat-Pülür yolunun 22km'si şose olarak yapılması 500.000TL

-Mazgirt, Türüşmek, Mameki, Seyithan Alışam köprülerinin yapımı

-Seyithan- Harcık suyu üzerinde köprü Mameki-Seyithan-Nazimiye yolu üzerindeki tünel inşaatı⁵⁸⁶

-Seyithan-Pülümür-Mutki yolu inşaatı 600.000TL⁵⁸⁷

-Ovacıkta bir jandarma taburu kışlası ile bir hükümet konağı. Pülümür de bir jandarma tabur kışlası bir hükümet konağı 100.000TL yapılmıştır.

-Tunceli ilinde Eğitime de büyük önem verilmeye çalışılmış bu amaçla 1936 yılında 21 adet mektep açılmış bu mekteplerde 37 öğretmen ve 1326 öğrenci eğitim görmüştür.⁵⁸⁸ Bir yıl sonrada 10 adet yeni okulun açılacağı hükümetçe ifade edilmiştir.

1.16 Urfa

Batıda Gaziantep, Kuzeybatı'da Adıyaman, kuzeydoğuda Diyarbakır, doğuda Mardin'le çevrili olan Urfa kendi adını taşıyan ve dalgalı düzlüklerden oluşan platosu ile güneyde Harran ve Suruç ovalarını barındırmakta olup eski uygarlık merkezlerinden Orta Mezopotamya ve Arap ülkeleri ile Avrupa arasındaki önemli geçiş noktaları üzerinde bulunmaktadır.⁵⁸⁹

⁵⁸⁴ Cemil Kocak , **a.g.e.**, s. 238

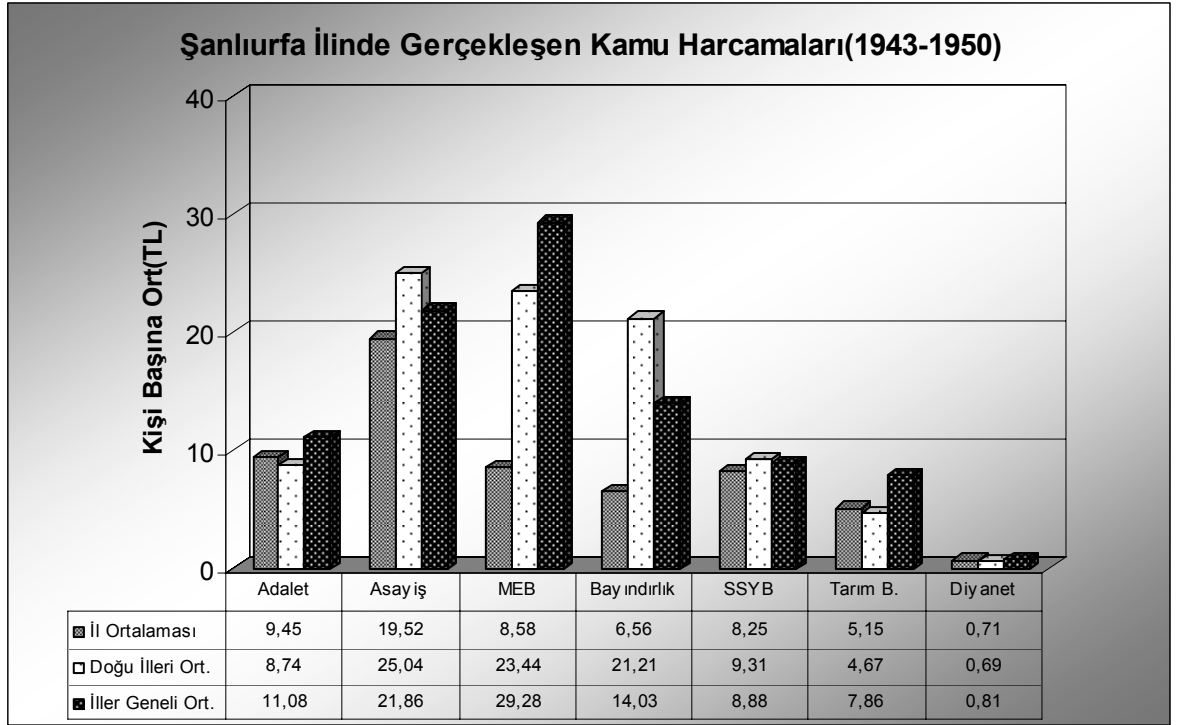
⁵⁸⁵ **BCA**, BMGMK: 030.10.01 / 71.469.5.

⁵⁸⁶ **BCA**, BMGMK: 030.10.01 / 72 470.6.

⁵⁸⁷ **BCA**, BMGMK: 030.10 .01./ 72 471.10.

⁵⁸⁸ Cemil Kocak , **a.g.e.**, s. 255.

⁵⁸⁹ **Urfa il yillığı** , 1973, s. 31.

Grafik:27⁵⁹⁰

Urfa ilinde incelediğimiz sektörlerde gerçekleşen kamu harcamaları incelendiğinde dikkati çeken en önemli husus bu ilde yapılan tüm sektörlerde iller genel ortalamasının altında bir harcama yapılmasıdır.1943-1950 döneminde yapılan tüm kamu harcaması oranı iller genel ortalamasının %44 gerisindedir.

Urfa ilinde gerçekleştirilen harcamalar incelendiğinde birinci sırada yapılan en yüksek harcama, asayiş harcamalarıdır. Buna rağmen bu alanda yapılan harcama iller genel ortalamasının 1943-1945 döneminde %4, 1946-1950 döneminde de %10 gerisinde kalmıştır İkinci sırada yapılan en yüksek kamu harcamasını adalet harcamalarını oluşturmuştur. Adalet Bakanlığı eliyle ilde yapılan kamu harcamalarının dönem ortalaması, iller genel ortalamasının %14 gerisindedir.

Millî Eğitim ve bayındırlık alanlarında gerçekleşen kişi başına kamu harcaması ortalamaları da dönemin iller genel ortalamasından sırasıyla %70 ve %53 oranlarında düşüktür.

Sağlık harcamaları için Urfa ilinde yapılan harcama ortalaması, iller genel ortalamasının %7 altında, doğu iller genel ortalamasının da %11 gerisinde kalmıştır. Sektörler içerisinde iller ortalamasına en yakın sektörlerden birisi olmuştur.

⁵⁹⁰ Grafik 27: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tarım ve diyanet hizmetleri için yapılan kamu harcamaları da iller genel ortalamasının gerisinde kalmıştır. Dönem boyunca Urfa da tarım alanında yapılan kişi başına kamu harcaması, iller genel ortalamasının %34, diyanet işleri alanında yapılan harcama ise, iller genel ortalamasından %12 daha azdır.

Urfa ilinde kişi başına gerçekleşen kamu harcaması ortalaması da dönemin doğu illeri ortalamasından %40 ve iller genel ortalamasından %44 daha düşüktür.

1927-1948 dönemlerinde İl Özel İdare eliyle Urfa ilinde kişi başına düşen eğitim harcaması iller genel ortalamasından %46 doğu illeri genel ortalamasından da %20 düşüktür. Urfa ilinde genel bütçe harcamalarındaki harcama oranının düşüklüğü, il özel idaresi harcamalarında da görülmüştür. Bu da bu ilde eğitimin büyük ölçüde gelişmesini etkilenmiştir.

Urfa ilinde 1927-1948 yılları arası kişi başına düşen bayındırlık harcaması da Millî Eğitim harcamalarındaki durumdan farklı değildir. Bu ilde Özel İdare eliyle yapılan eğitim harcaması iller genel ortalamasından %40 daha düşük oranda gerçekleşmiştir.

Sağlık ve tarım alanında 1936-1948 dönemlerinde Özel idare eliyle yapılan kişi başına harcama ortalamaları sırasıyla, dönemin iller genel ortalamasından %15 ve %44 oranlarında daha düşüktür. İlin en önemli gelir kaynaklarından en önemlisi tarım olmasına rağmen istenilen düzeyde tarımda harcama yapılmamış, bu da ilde tarımın gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

Viranşehir'e 58 km uzaklıkta, 170.000 hektarlık bir alan üzerinde kurulan Urfa Ceylanpınar Devlet Üretim Çiftliği tarım ürünleri yetiştirmek, üreticilere tohumluk, fidan, damızlık gereksinimlerini karşılamak yöre koşullarına en iyi uyumu sağlayabilecek bitki ve hayvan türlerini belirlemek amacıyla kuruldu. Ayrıca Ceylanpınar Çiftliğinde koyunculuk ve sığırcılık üzerine çalışan birde "Hayvancılık Şubesi" yer almaktaydı. Çiftlik bölgenin en önemli tarım işletmesi hâline geldi.⁵⁹¹

Birinci Umumî Müfettiş İbrahim Tali Bey'in müfettişlik döneminde (1928) yazılan bir raporda Urfa ili için "Urfa vilayeti, nazik bir hudut vilayeti olduğu hâlde hükümet teşkilatı oldukça zayıftır. Daha önce Halep vilayetine bağlı olduğu için hâlâ oranın tesirindedir. Hudut taburları ile rüsumet teşkilatının dışındaki devlet teşkilatı Anadolu'daki herhangi bir vilayet teşkilatından farksızdır. Halbuki dışarı ile teması

⁵⁹¹ Mustafa Sönmez, a.g.e., s. 115-116.

sürekli olan bu vilayette devlet teşkilatının çok kuvvetli olması icap eder... Hükümet binaları harap ve berbat bir hâldedir, Karakol binaları, nahiye konakları, adi, kulübe ve ahırlardan ibarettir. Bu vaziyet hükümetin itibarını sarsıyor. Hükümet binalarının, yani vilayet, kaza, nahiye daireleriyle jandarma karakollarını hükümeti temsil edecek bir inşa ve teşrif etmek lazımdır. Bunların ağaların evlerinden daha ihtişamlı ve güzel olması psikolojik olarak etkili olacaktır.”⁵⁹² Bu raporlar yeni kurulan Türk Devletini harekete geçirmiş şehrin yeniden imarı ve devletin otoritesinin sağlanması çalışmaları hızlı bir şekilde başlamıştır.

Urfa ilinde 1927-1950 yılları arasında toplam 133 adet köprü ve 384 km yeni yol yapılmış buna karşılık toplam 4.168.000TL ödenmiştir.⁵⁹³ Sağlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesine çalışılmış 1933 yılında Urfa ilinde trahom hastalığı ile mücadele edilebilmesi için 15 yataklı hastane ve dispanser açılmıştır.⁵⁹⁴

1.17 Van

Osmanlılar döneminde “Vilayat-ı sitte” adı verilen bu şehir I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine, bu gün Van Kalesinin güneyinde harabeleri bulunan eski Van, Ermeniler tarafından yakılmış, işgal sebebiyle tabiat şartları, hastalıklar ve başta Ermeni çeteleri tarafından halk şehit edilmiş ve şehir harabeye çevrilmiştir. Cumhuriyet ile birlikte şehir yeniden imar edilmiştir.⁵⁹⁵

Van ilinde kamu harcamalarının seyri izlendiğinde, incelenen alanlardan adalet, asayiş, bayındırlık dışındaki sektörlerde gerçekleşen kamu harcamaları iller genel ortalamalarının altında kalmasına rağmen bölge iller ortalamasının üzerindedir. En yüksek harcama asayiş hizmetlerinin gerçekleştiği sektörde olmuştur. Van ilinde 1943-1950 döneminde yapılan harcama iller genel ortalamasının %74, bölge iller ortalamasının da %70 üzerinde olmuştur.

İncelediğimiz sektörler içerisinde Van ilinde en yüksek ikinci kamu harcaması bayındırlık alanında olmuştur. Bayındırlık Bakanlığı eliyle ilde yapılan kişi başına kamu harcamalarının dönem ortalaması, iller genel ortalamasının %52 üzerindedir. İller genel ortalamasının üzerinde yer alan üçüncü sektör adalet harcamalarıdır. Adalet

⁵⁹² Hüseyin Koca, a.g.e., s. 364.

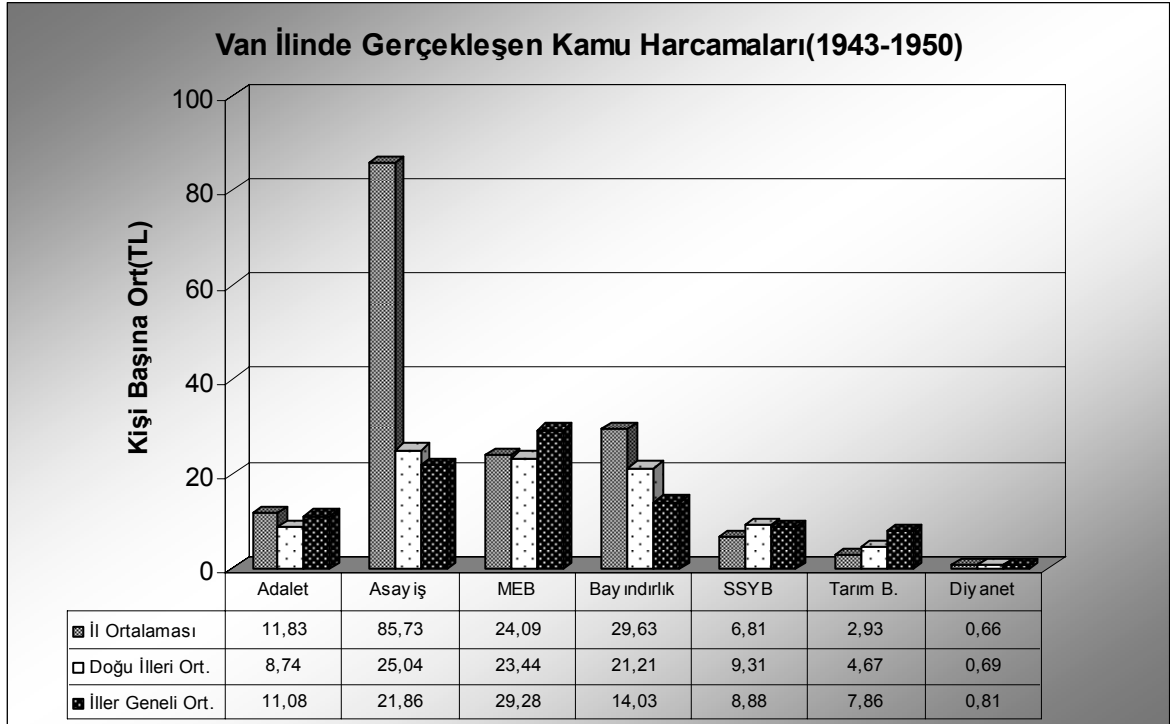
⁵⁹³ Doğu Üniversitesi Tetkik Üyeleri, **Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor**, İstanbul, 1952, s. 36.

⁵⁹⁴ BCA, No: 030.18.01 / 33.7.11.

⁵⁹⁵ **Cumhuriyetin 75. Yılında Van**, Van, 1998, s.26-27.

harcamalarında asayiş ve bayındırlıkta olduğu gibi hem iller geneli ile hem de doğu iller genel ortalamasının üzerindedir.

Grafik:28⁵⁹⁶

Doğu illeri ortalamasının üzerinde yer alıp ancak iller genel ortalamasının altında kalan eğitim harcamaları Van ilinde eğitim hizmetinin gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur. Eğitime yapılan harcama iller genel ortalamasına göre %21 bir azalma vardır. Ancak 1943-1950 döneminde Van ilinde eğitime yapılan harcama %2 oranında doğu illeri ortalamasının üzerinde olmuştur.

Sağlık alanında yapılan kamu harcamaları da, iller genel ortalamasının %23 altında gerçekleşmiştir. Buna rağmen Doğu illeri içerisinde sağlık hizmetleri yönünden yatırım gelen illerden birisi olmuştur.

Van ilinde tarım ve diyanet alanlarında yapılan kamu harcamalarının azlığı dikkat çekmektedir. Diyanet harcamalarındaki azlık pek yüksek düzeyde olmamasına rağmen

⁵⁹⁶ Grafik 28: 1943–1950 yıllarına ait BKH ile her dönem için DİE nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

tarım alanında Van ilinde yapılan harcama iller genel ortalamasının % 62 gerisinde kalmıştır.

İl Özel İdaresi eliyle yapılan Bayındırlık harcamalarında 1927-1948 döneminde yapılan harcamalar, iller geneli il özel idarelerinin yapmış olduğu harcamanın 513 gerisinde kalmıştır. Fakat doğu illeri ortalamasının da % 17 üzerinde olmuştur. En yüksek bayındırlık harcaması en yüksek 1927-1935 döneminde gerçekleşmiş kişi başına düşen harcama 7.08TL olmuştur.

Van ilinde il özel idaresi eliyle yapılan kamu harcamaları kişi başına iller genel ortalamasının % 12. Doğu illeri ortalamasının da % 32 üzerinde bir harcama yapılmıştır.

1936-1948 döneminde kişi başına il özel idaresi eliyle yapılan sağlık ve tarım harcamalarını incelediğimizde Van iline yapılan sağlık ve tarım harcamaları sırasıyla iller ortalamasına göre %10 doğu illeri ortalamasının da % 36 üzerinde bir harcama yapılmıştır. Tarımda ise iller genel ortalamasının 520, Doğu illeri ortalamasının da %31 üzerinde bir harcama yapılmıştır.

Tarım bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamaları oran düşük olmasına rağmen, İl Özel İdaresi eliyle yapılan tarım harcaması oranın yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Birinci Dünya savaşı yıllarında Ermeniler tarafından tamamen tahrip edilen şehir⁵⁹⁷ merkezi ve çevresi Cumhuriyetin ilk yıllarında gösterilen ilgi ile kısa sürede toparlanma yoluna girmişse olsa ihtiyaçlar olduğundan fazla idi. Buna rağmen devlet çalışmalarına başlamış özellikle Van ilinin çevre illerle olan bağlantıları üzerinde durmuştur. Mustafa Kemal Atatürk TBMM'nin 1937 yılı açılış nutkunda doğu bölgesi için "Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde her şubeden ilkokullarıyla ve nihayet üniversiteleriyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden faaliyete geçmelidir. Bu hayırlı teşebbüsün doğu vilayetleri gençliğine bahşedeceği feyiz Cumhuriyet hükümeti için ne eser olacaktır." Yolundaki emirleri Millî Eğitim Bakanlığınca incelenmesine rağmen bir sonuç alınamamıştır.⁵⁹⁸ 1927-1950 dönemlerinde Van ili merkez ve çevresinde toplam 296 km'lik yol yapılmış ve bu yollar üzerindeki köprülerle 910.000 TL'yi bulmuştur.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ Ercüment Kuran, "Cumhuriyet Devrinde Van'ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişmesi(1923-1980)", **Yakın Tarihimize Van Uluslar Arası Sempozyumu**, 2-5 Nisan 1990, 121.

⁵⁹⁸ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, Ankara, 1989, s. 420.

⁵⁹⁹ **Doğu Üniversitesi Tetkik Üyeleri, Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor**, İstanbul, 1952, s.36.

1930 yılında Van-Bitlis yolu üzerindeki 101 adet menfez ve köprü için şose ve köprüler kanununun 22.maddesinin son fıkrasına tevfikan vilayet hususi idaresine 40.000 lira verilmiştir.⁶⁰⁰

1948 yılında Elazığ-Van hattı inşası 134.kilometredeki Genç istasyonuna kadar ulaşmış. Buraya kadar 70 milyon lira harcanmıştır. 5075 sayılı kanunla alınan 120 milyon liralık ödenek yetkisinden 80 milyon sarf edilerek Genç-Tatvan yolunda ikmal edilecek. Her yıl 30-35 milyon verilmek suretiyle bu hat üç yılda Tatvan'a ulaşabilir.⁶⁰¹

1930-1945 döneminde Doğu Anadolu Bölgesinde mahalli bankacılık alanında da önemli mesafelerin alındığı ve önemli bankaların kurulduğu görülmektedir. Bu amaçla Van ilinde “Millî İktisat Bankası kurulmak istenmiş gerekli sermaye temin edilemediğinden kurulması için verilen izin 1931 yılında Bakanlar kurulu tarafından iptal edilmiştir.⁶⁰² Bu bankanın kurulamamasının en önemli nedeni sermaye yetersizliği olmuştur.

Bu dönemde Van ilindeki en önemli gelişmelerden birisi “Van Gölü İşletme İdaresinin” kurulmasıdır.⁶⁰³ İçişleri Bakanlığının muesesenin kuruluş maksadı, Van'da iskeleler arasında nakliyatı icra etmek gölde dalyan tesisi ile balık avcılığının ilerlemesini sağlamak, göl kenarında elverişli maddelerden kiremit ve tuğla imalini gerçekleştirmektedir.⁶⁰⁴ Bu işletme idaresinin kurulması bölge sanayisi açısından önemli gelişmelerden birisi olmuştur.⁶⁰⁵

Van ilinde Sağlık hizmetlerinin sağlanması için 1932 yılında 50 yataklı Van Devlet Hastanesi halkın hizmetine sunulmuştur.

⁶⁰⁰ BCA, No: 030.18.01./ 8.8.9.

⁶⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.3, 1947, s. 201.

⁶⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, 1948, s. 207.

⁶⁰³ BCA, No: 030.18.1./ 18.19.19

⁶⁰⁴ 19 Mart 1934 Tarih ve 26651 Sayılı Van Gölü Gemi İşletme İdaresinin Kurulması Hakkındaki Kanun **Düştür**, 3 Tertip, C.15, s. 217-218.

⁶⁰⁵ 1935 yılında Van Gölü işletme idaresinin bütçesi hakkında Mecliste yapılan görüşmeler sırasında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya şu ifadeleri dile getiriyordu. “Cumhuriyet Şeyh Sait vakasından ve onu takip eden hadiselerden sonra icap eden inzibat tedbirlerini tamamıyla aldı. Ona müteakip de oranın ümrasını gözetti. Bu muntazam bir program halinde devam edecektir devam etmesi de lazımdır. Van gölü işletmesi vapurları Van gölü sahillerinin ve havalisinin bire bir irtibat vasıtalarıdır. İki köy arasında, iki şehir arasında Devlet şosesini yaparken nasıl onun gelirini değil memleketin inkişafını gözetirse, Van gölünün işletmesinde kullanılan vapur ve sair vesaiti nakliye müteharrik bir köprü bir şose telakki edilmelidir.Bu bir amme hizmetidir.” bkz. **Ayın Tarihi**, S.17, Mayıs 1935, s. 20.21.

SONUÇ

Bölgeler arası dengesizlikler, zamanla çözümleri imkânsızlaştıracak problemleri beraberinde getirmiştir. Sadece ülkemize özgü olmayan ve gelişmiş ülkelerde bile rastlanan bölgeler arası gelişmişlik düzeyini en aza indirmek için bir çok tedbirler alınmış, yine de bu gelişmişlik farkı kapatılamamıştır. Bir yandan aşırı kalabalıklaşan ve beraberinde bir çok problemi getiren kutuplaşmış bölgeler oluşurken; diğer yandan her geçen gün nüfusunu ve gelişme hızını kaybeden bölgeler oluşmaktadır. Devlet alacağı önlemlerle bu farkların büyümesini önleyebilir. Bölgeler arası gelişmişlik farkı her zaman olmuştur ve olabilecektir. Ancak bu farkın normalden üst düzeye varması, devletin önlemler almasını gerektirir.

Ülkemizde bölgeler arası dengesizliklerin bir problem olarak ele alınması düşüncesi Mithat Paşaya kadar uzanır. Mithat Paşa ilk önce Tuna sonra Bağdat Valiliklerinde bulunmuş ıslahatçı bir yönetici olarak bilinir. Özellikle Bağdat Valiliğinde bulunduğu zaman vilayetlerdeki saltanat merkezlerine mahalli gelirlerin aktarılması hususuna karşı çıkmış, bu gelirlerin, geliri temin eden çevrenin kalkınmasına sarf edilmesi zaruretini şiddetle savunmuş, merkezi muhalefetin karşısında istifa etmek durumunda kalmıştır.

Yirminci yüzyılın başlarında ünlü Fransız sosyologu Le Play'in görüşlerini benimseyen Prens Sabahattin "Türkiye Nasıl Kurtulabilir" adlı eserinde ülkemizin kalkınması ile ilgili daha ziyade İngiliz Liberal Modeline dayalı teorik bir taslak ortaya koyuyordu. Aynı dönemde Ziya Gökalp ise, Güneydoğunun etnik meselelerine etnolojik, folklor, tarihi ve etnografik açıdan sosyolojinin modern metotlarını da kullanmak suretiyle yeni çözüm yolları teklif ediyordu.

Nihayet, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk; ülkenin toptan kalkınma modelini benimseyerek, hazırlamış olduğu ekonomik programlarla bütün bölgeleri kapsayan eşit bir kalkınmaya ağırlık veren bir yaklaşımı benimsemiştir.

Ülkenin tümüyle gelişme ihtiyacını giderme yolunda ciddi adımlar Cumhuriyet döneminde başlatılmıştır. Sanayî planları, ulaştırma altyapısının kurulması ve tarımsal gelişmeye yönelik çabalar, tümüyle gelişme ihtiyacı içinde olan Anadolu'nun kalkındırılmasına yöneliktir. Cumhuriyetten itibaren görülebilen en büyük hamle

Atatürk dönemine ait olandır. Atatürk'ten sonra da iktisadî sahada görülen özveri devam ettirilmeye çalışılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik durumu Cumhuriyetten günümüze kadar hassas dengeler üzerine kurulmuştur. Çoğu zaman bölgenin iktisadî yönden gelişmeyişi, siyasi emellere alet edilmiştir. Bölgenin özellikle belli düşünceler gereği bilinçli olarak geri bırakıldığı propaganda edilmiştir. Bunun yanında bölge iktisadî sorunlarının sebepleri üzerinde durulmamış ve bu bölgeye yapılan harcamalar rakamsal olarak ifade edilmemiştir.

Cumhuriyet döneminde ülkede yapılan inkılaplar Türk Milleti için kısa sürede bir umut ve ufuk doğurmuştur. Bunun sonucu başlayan kalkınma hamlesi büyük bir başarıyla sürdürülürken Doğu Anadolu Bölgesi de bundan nasibini almış, bütün olumsuzluklara karşın ciddî adımlar atılmıştır. Politikaların yürütülme başarısı, önceliklerin belirlenmesi ve nihayet arzulanan sonuçların alınıp alınmadığı tartışılabilir. Ancak bunların tamamı, Türkiye bütünü içerisinde değerlendirilmesi gereken hususlardır. Ama şu tabii gerçektir ki devletin önemli derecede harcamalar yaptığı ve önemli bazı yatırımları da gerçekleştirdiği tespit edilmiştir.

Doğu illerine yapılan toplam kamu harcamalarının, nüfuslarına oranla düşük kaldığı gözlenmektedir. 1943-1950 döneminde doğu illerinde yapılan kamu harcaması kişi başına harcama oranı, ülke geneli kişi başına düşen oranı ile karşılaştırıldığında doğu illerinde kişi başına 5.20 TL düşerken iller genelinde bu oran 6.55 TL olmuştur. Ülke genelinde kişi başına düşen harcama miktarı doğu illeri kişi başına düşen miktardan % 20 daha fazla olmuştur. Doğu bölgesinde devletin yapmış olduğu kamu harcamalarına baktığımızda iller bazında aynı oranlarda gerçekleşmediği görülmüştür. Devletin yapmış olduğu harcamaların aynı düzeyde olmayışı bazı doğu illerimizin daha da geri kalmasına neden olmuştur.

1943-1945 döneminde doğu illerinin bazılarında kamu harcamaları iller genel ortalamasının üzerindedir. Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Hakkâri, Siirt, Tunceli, Van illerinde kişi başına yapılan toplam kamu harcamaları, iller genel ortalamasından daha fazladır. Bu dönemde Erzincan ilinin iller genel ortalamasının üzerinde olmasının nedenleri arasında bir önceki dönemde bu ilde meydana gelen depremin yaratmış olduğu tahribatın giderilmesinden dolayı harcama oranı yüksek olmuştur.

1946-1950 döneminde ise Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Siirt, Tunceli, Van illerinde kişi başına yapılan toplam kamu harcamaları, iller genel ortalamasından

yüksek olmuştur. Bu illerin dışında kalan diğer doğu illeri kişi başına iller genel ortalamasının altında kalmıştır.

Doğu illerinden bazıları kimi kamu hizmetlerinde öne çıkmıştır. emniyet hizmetlerinde Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Siirt, Tunceli, Van; bayındırlık hizmetlerinde Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Siirt, Tunceli; adalet hizmetlerinde Bitlis, Diyarbakır, Muş, Van, Hakkari, Siirt, Tunceli; millî eğitimde Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Kars, Malatya, Van; sağlıkta Diyarbakır, Elazığ, Erzincan; tarımda Malatya; diyanette Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Siirt, Tunceli, Erzincan, Mardin illeri, öncelik verilen iller olmuştur. Dönem boyunca bu illerde gerçekleşen kamu harcaması ortalamaları, iller genel ortalamasının üzerinde seyir etmiştir.

1943-1950 döneminde Gaziantep ili doğu illerinde en az kamu harcaması olan il olmuştur. Tüm kamu sektörleri itibariyle Gaziantep ili kişi başına devletin yapmış olduğu kamu harcaması oranıyla iller genel ortalamasının altında kalan tek doğu ili olmuştur. Devletin bölgeye gönderdiği harcamalardan istenilen düzeyde pay olmasına rağmen Gaziantep'in bu günkü gelişmişlik düzeyi dikkat çekicidir.

Doğu Anadolu'da yapılan kamu harcamaları içerisinde asayiş harcamaları önemli bir yer tutar. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren çıkarılan ayaklanmalar bu bölgeye yapılacak yatırımları büyük ölçüde etkilemiştir. Asayişin sağlanması için harcanan paralar diğer sektörleri gelişmesinde kullanılabilseydi bu gün doğunun durumu daha farklı olabilirdi. Çünkü asayiş harcamaları, ekonomide kalkınma gayesiyle kullanılacak kaynakları bu tür kullanımdan alıkoymaktadır. Bu itibarla bu tür harcamalar kalkınmakta olan iller açısından olumsuz ve kalkınmayı engelleyici olarak görülmektedir. Asayiş olaylarının olmadığı illerde gözle görülen önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu iller Erzurum, Elazığ, Erzincan, Malatya, Gaziantep, Kars olmuştur. Asayişin sağlanması hususunda en yüksek miktarda harcama yapılan iller ise Bingöl, Hakkâri, Mardin, Tunceli ve Van illeridir.

Bu dönemde doğu illerindeki kişi başına harcamanın iller genel ortalamasının üzerinde gerçekleştiği bir diğer alan bayındırlıktır. Doğu illerinde yapılan kişi başına bayındırlık harcaması, hem göreceli hem de mutlak değer olarak yüksektir. Osmanlılar döneminde doğunun mahrum bırakılması gereken yatırımların yapılmaması, Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmaların gözle görülebilecek bir durumda oluşunu gölgelemektedir. Şu tabii bir gerçektir ki; bu bölgeye önemli bayındırlık harcamaları

yapılmıştır. Bunlar içerisinde en önemlisi demir yolu raylarının doğu illerine götürülmesidir. Bunun yanında kara yollarına da önem verilmiş yeni yollar, köprüler yapılmıştır. Bayındırlık alanında bu bölgede yapılan harcamaların, asayişin sağlanması için yapılan harcamalardan da yüksek olduğu görülmüştür. Yapılan bayındırlık harcamalarında doğu illeri düzeyinde baktığımızda Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Hakkari, Siirt, Tunceli, Muş, Mardin illerinde gerçekleşen harcama düzeyi diğer doğu illerinden yüksek olmuştur.

Doğu Anadolu'da adalet bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamaları iller geneli ortalamasının altında kalmıştır. Buna rağmen; Bitlis, Diyarbakır, Muş, Van, Hakkâri, Siirt, Tunceli illerinde yapılan harcamalar önemlidir.

Bütçe rakamları içerisinde eğitimde önemli bir artış sağlanmasına rağmen bu harcamanın ülke genelindeki dağılımında tam olarak eşit bir uygulamanın gerçekleşmediği görülmüştür. Buna rağmen devletin eğitim konusunda önemli bir mesafe kat ettiği de önemli bir gerçektir. 1927-1950 yılları arasında Doğu Anadolu'da eğitimde, gerek okuma yazma oranında istenilen düzey, gerekse eğitim verilecek binaların yapımı ve bu binalarda eğitim ve öğretim verecek öğretmen ve diğer memurların gönderilmesi hususunda da istenilen düzeye ulaşamamıştır. Mustafa Kemal'in Doğu Anadolu'da bir üniversitenin kurulmasını çok istemesine rağmen, 1950 yılına kadar bu bölgede bir yüksekokul kurulmamıştır. Buna rağmen bu bölgede önemli eğitim yatırımları ve harcamalarında yapıldığı tabii bir gerçektir. İller bazında Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Kars, Van illeri eğitim açısından en fazla şanslı olan doğu illeri olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren hazırlanan genel bütçeler içerisinde sağlık hizmetlerine ayrılan harcamanın yeterli bir düzeyde olmadığı, diğer kamu harcamaları içerisinde istenilen ödeneklerin ayrılmadığı görülmektedir. Sağlık hizmetlerinin yapılması hususunda yeterli miktarda harcamaların kısıtlı olması, bütün Türkiye'de olduğu gibi doğu Anadolu bölgesinde de sağlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde istenilen düzeye ulaşmasını engellemiştir. Buna rağmen Sağlık Bakanlığı eliyle kişi başına yapılan harcama oranlarına baktığımızda doğu illerine yapılan sağlık harcamaları iller düzeyinin üzerinde olmuştur. Doğu illerinin içerisinde en fazla sağlık harcaması olan iller; Diyarbakır, Elazığ, Erzincan'dır. Doğu illeri içerisinde coğrafi konumu göz önüne alınarak Elazığ ili bir sağlık merkezi durumuna getirilmek istenmiştir

Tarım bakanlığı eliyle yapılan harcama oranları ülke geneline nispeten doğu illeri ülke geneli ortalamasının altında kalmıştır. Ülkenin en önemli gelir kaynağı tarım ve hayvancılık olmasına rağmen bu sektörde istenilen düzeyde yatırımların yapılmaması bölgenin geri kalmasında önemli bir etken olmuştur. Ancak 1950'lere girerken doğunun tarımsal yapısı önemli dönüşümlere uğramış, demir yolu yapımının hız kazanması ile birlikte bölge, batı Türkiye ile birleşme konusunda önemli bir köprüye sahip olmuş çiftçinin ürettiği malın ticarete dönüştürülmesinde etkili bir kazanç sağlamıştır. Ancak tali yollarının yetersizliğinin yanı sıra kırsal kesimde toprak mülkiyetinin feodal karakterini koruması üretim ve verim artışı önünde ciddi bir engel olmuştur. Bölgenin feodal yapısının değişmesi için şart olan Toprak Reformunun yapılmayışı da bölgede tarımın gelişmesini büyük ölçüde engellemiştir. Bölge içerisinde en fazla tarım harcaması olan il Malatya olmuştur.

Diyanet hizmetlerinin yürütülmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı eliyle yapılan harcama oranları ülke geneline oranla doğu illerinde düşük düzeyde gerçekleşmiştir.

İl özel idare eliyle yapılan harcama oranları dönemler itibarıyla genel olarak doğu illeri iller genel ortalamasının altında kalmıştır. Ama şu unutulmamalıdır ki il özel idarelerinin yapmış olduğu harcamalarda, o ilde toplanan gelirlerin önemli bir etkisi vardır.

1923-1930 döneminde bölgede iktisadın her alanda bir ilköllük hakim olmasına rağmen, bölgenin tarım, ticaret ve sanayi alanındaki canlanması da bu dönem iktisadî politikalarıyla mümkün olmuştur. Öncelikle Teşvik-i Sanayi kanunundan yararlanabilen önemli sayıda işletmeler bu dönemde tesis edilerek bölge endüstrisine yeni bir çehre kazandırmıştır. Fakat bütün bu gelişmeler çok yavaş bir şekilde cereyan etmiştir. 1930-1945 yılları arası, devletin ekonomide planlı direnişe girdiği devredir. Yapılması düşünülen sanayi tesisleri önceden yapılan planlar gereğince çeşitli bölgelerimizde oluşturulmuştur. Doğu Anadolu bölgesi birinci sanayi planı gereğince maden, dokuma ve sigara sanayi gibi birçok endüstriyel kuruluşa kavuşmuştur. Çok önemli bir noktadır ki; bu sanayi planı dahilinde kurduğu tesislerin bir çoğunun Doğu Anadolu'ya yaymayı da ihmal etmemiştir.

Doğu Anadolu bölgesinde yapılan kamu yatırımlarında bazı iller diğer komşu illere karşı daha fazla yatırım alabilmişlerdir. Bu iller Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Kars, Malatya ve Van illeri olmuştur. Ama buna rağmen devletin eşitlik ilkesi doğrultusunda diğer doğu illerinde önemli yatırımlar yapmıştır.

Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluşundan itibaren bölgeler arasındaki bu farkları giderilmesi için büyük bir uğraş verdiği tabîî bir gerçektir. Yapılan yatırım ve harcamalar bunu büyük ölçüde doğrular niteliktedir. Bu dönemler itibariyle doğu bölgesinin diğer bazı bölgelere oranla daha büyük harcama ve yatırım alabilmiştir. Ama şu da unutulmamalıdır ki Doğu Anadolu'nun tarihî ve coğrafî şartları nedeniyle karşı karşıya bulunduğu gerçekler vardır. Özellikle; şiddetli karasal iklim ve tektonik hareketlerin barınmayı, tarımı ve ulaşımı; kısaca yaşamı güçleştiren elverişsiz doğal şartlarla mücadele etmenin yanı sıra, bölgede sosyal ve ekonomik istikrarsızlığın en önemli sebebinin teşkil eden bir geçiş bölgesinde bulunmanın jeopolitik dezavantajını, tarih boyu göğüslemek durumunda kalmıştır. Yoksa bazı çevrelerin doğunun ihmali ve burada bir art niyetin olduğu söz konusu değildir. Bu rakamlar ile ifade edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA**I. ARŞİVLER**

BCA, NO: 30.11.1 / 34.24.41

BCA, NO: 30.11.1 / 31.8.11

BCA, NO: 30.11.1 / 36.34.5

BCA, NO: 30.11.1 / 30.6.11

BCA, NO: 18.74.39.1930

BCA, NO: 18.74.41.1930

BCA, NO: 030.18.01 / 10.28.3

BCA, NO: 18.74.351.1931

BCA, NO: 18.74.72.1930

BCA, NO: 18.74.60.1930

BCA, NO: 18.74.56.1930

BCA, NO: 18.74.49.1930

BCA, NO: 18.74.90.1930

BCA, NO: 18.74.110.1931

BCA, NO: 18.74.123.1931

BCA, NO: 18.74.126.1931

BCA, NO: 18.74.103.1931

BCA, NO: 18.74.140.1931

BCA, NO: 18.74.174.1932

BCA, NO: 18.74.179.1932

BCA, NO: 18.74.170.1932
BCA, NO: 18.74.168.1932
BCA, NO: 18.74.172.1932
BCA, NO: 18.74.116.1931
BCA, NO: 18.74.208.1933
BCA, NO: 18.74.246.1934
BCA, NO: 18.74.324.1936
BCA, NO: 18.74.320.1936
BCA, NO: 030.11.1 / 7.23.13
BCA, NO: 18.74.250.1934
BCA, NO: 18.74.246.1934
BCA, NO: 18.74.329.1936
BCA, NO: 18.74.330.1936
BCA, NO: 18.74.331.1936
BCA, NO: 18.74.332.1936
BCA, NO: 18.74.208.1933
BCA, NO: 18.74.368.1937
BCA, NO: 18.74.360.1937
BCA, NO: 18.74.376.1937
BCA, NO: 18.74.395.1938
BCA, NO: 18.74.395.1938
BCA, NO: 18.74.396.1938
BCA, NO: 18.74.447.1939
BCA, NO: 18.74.433.1939
BCA, NO: 18.74.505.1940

BCA, NO: 18.74.513.1940
BCA, NO: 030.11.1 / 3.5.13
BCA, NO: 18.74.385.1938
BCA, NO: 18.74.564.1941
BCA, NO: 030.11.1 / 15.29.3
BCA, NO: 030.11.1 / 11.11.1
BCA, NO: 030.11.1 / 12.3.5
BCA, NO: 030.11.1 / 10.5.6
BCA, NO: 18.74. 559.1941
BCA, NO: 18.159.216.1941
BCA, NO :030.11.1 / 14.23.12
BCA, NO: 18.74.602.1942
BCA, NO: 18.74.606.1942
BCA, NO: 18.74.594.1942
BCA, NO: 18.74.639.1942
BCA, NO: 18.74.625.1942
BCA, NO: 18.74.240.1942
BCA, NO: 18.74.715. 1943
BCA, NO: 18.74.692.1943
BCA, NO: 030.11.1 / 11.10.10
BCA, NO: 030.11.1 / 01.02.1947
BCA, NO: 030.11.1 / 10.01.1947
BCA, NO: 030.11.1 / 25.1.1947
BCA, NO: 030.11.1 / 3.7.1947
BCA, NO: 030.11.1 / 28.12.1948

BCA, NO: 030.11.1 / 2.3.1948
BCA, NO: 030.18.01 / 108.19.8
BCA, NO: 030.18.01 / 109.80.10
BCA, NO: 030.18.1 / 76.11.5
BCA, NO: 030.18.1 / 91.64.12
BCA, NO: 030.18.1 / 95.52.9
BCA, NO: 030.18.1 / 99.83.1
BCA, NO: 030.18.01 / 18.199.64
BCA, NO: 030.18.01 / 20.31.3
BCA, NO: 030.18.1 / 5.45.17
BCA, NO: 030.18.1 / 18.184.78
BCA, NO: 030.18.1 / 97.11. 85
BCA, NO: 30.18.01 / 18.199.64
BCA, NO: 08.10.01 / 93.114.4
BCA, NO: 08.10.01 / 18.199.94
BCA, NO: 030.18.01 / 95. 64. 18
BCA, NO: 030.18.01 / 101.8.8
BCA, NO: 030.18.01 / 95.40.17
BCA, NO: 030.18.74 / 591.19.42
BCA, NO: 030.18.01 / 13.53.19
BCA, NO: 030.18.01 / 199.61.1937
BCA, NO: 030.18.01 / 6.51.12
BCA, NO: 18.7.625.1942
BCA, NO: 2.2.1921 / 626
BCA, NO: 14.6.1925 / 2123

BCA, NO: 7.10.1923 / 2809
BCA, NO: 29.4.1925 / 1833
BCA, NO: 17.10.1929 / 8446, Ek No:176/62
BCA, NO: 3.1.1932 / 12109, Ek No: 176-82
BCA, NO: 24.11.1939 / 2-12364, Ek No:179-146
BCA, NO: 030.18.01 / 43.18.01
BCA, NO: 030.18.01 / 83.45.14
BCA, NO: 030.18.1 / 39.68.6
BCA, NO: 030.18.1 / 24.74.14
BCA, NO: 030.10.1 / 71.4695
BCA, NO: 030.18.01 / 33.7.11
BCA, NO: 030.18.01 / 8.8.9
BCA, NO: 030.18.1 / .18.19.19
BCA, BMGMK, 030.10 / 71.469.3
BCA, BMGMK, 030.08.01 / 9.11.5
BCA, BMGMK, 030.10 / 71.469.5
BCA, BMGMK, 030.10.01 / 71.469.5
BCA, BMGMK, 030.10.01 / 72.470.6
BCA, BMGMK, 030.10.01 / 72.471.10

II. RESMİ YAYINLAR

1967 İl Yıllıkları

1973 İl Yıllıkları

Ayın Tarihi Dergileri

Düsturlar

Resmi Gazeteler

TBMM Kavanin Mecmuası

TBMM. Zabıt Ceridesi

III. SÜRELİ YAYINLAR

1. GAZETELER

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Turan

Ulus

Vakit

Yeni Asır

2. DERGİLER

Akademik Araştırmalar Dergisi

Atatürk Araştırmalar Dergisi

Atatürk Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Bayındırlık İşleri Dergisi

Demir yolları Dergisi

Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi

Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi

Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi

Hacettepe Üniversitesi İktisat İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi

Türk Dünyası Tarih Dergisi

Türk İdare Dergisi

IV. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

1. Kitaplar Ve Tezler

Ağrı İl Yıllığı, 1967.

AKBANK KÜLTÜR YAYINI, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)**, İstanbul, 1980.

AKBULUT, Yılmaz, **Bingöl Tarihi**, Ankara, 1995.

AKDOĞAN, Abdurrahman, **Kamu Maliyesi**, Ankara, 1985.

AKSOY, Şerfettin, **Kamu Maliyesi, Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri Bütçe Maliye Politikası**, İstanbul, 1991.

AKTAR, Ayhan, **Varlık Vergisi “Türkleştirme Politikaları”**, İstanbul, 2000.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul 1999.

ALPARSLAN, **İsmet; Atatürk Yılında Ağrı**, Ankara, 1982.

ARAR, İsmail, **1920-1965 Hükümet Programları**, Ankara, 1968.

ARIKAN, Osman, **Erzurum Şehrinin Ekonomik Esasları**, Ankara, 1937.

AŞKIN, Sait, **Doğu Anadolu’ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)**, Ankara, 2000.

ATATÜRK , M. Kemal, **Söylev Ve Demeçleri**, C.1, Ankara, 1989

Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı, Erzurum,1973.

ATATÜRK, M. Kemal, **Söylev Ve Demeçleri**, C. 2, Ankara, 1989.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye’nin Düzeni, Dün Bugün Yarın**, İstanbul, 1976.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri (1923-1927)**, Ankara, 1982.

AYDEMİR, Süreyya, **İkinci Adam**, C.2. İstanbul.

- AYDIN, Suavi, EMİROĞLU, Kudret; **Mardin Aşiret- Cemaat- Devlet**, İstanbul, 2001.
- BARATOV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ankara, 1982.
- BARATOV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, 1974.
- BAŞOL, Koray, **Türkiye Ekonomisi**, İzmir, 1983
- BAŞOL, Koray, **Türkiye İktisat Tarihi**, İzmir, 1994.
- BATIREL, Ömer Faruk, **Kamu Maliyesi Teorisine Giriş**, İstanbul, 1976.
- BAYDAR, Ertuğrul, **II. Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara, 1973.
- BAYINDIRLIK BAKANLIĞI, **Bayındırlıkta 50. Yıl**, Ankara, 1973.
- BERKSAM, Nazım, **Yol Davamız Nerede**, Ankara, 1950.
- Bingöl İl Yıllığı**, 1973.
- Bitlis İl Yıllığı**, 1973.
- BOZARSLAN, M. Emin, **Doğu’nun Sorunları**, Ankara, 1966.
- BULUTOĞLU, Kenan, **Kamu Ekonomisine Giriş**, İstanbul, 1981.
- CİLLO, Haluk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul ,1972.
- Cumhuriyet’in 15. Yılında, Diyarbakır** , 1938.
- Cumhuriyet’in 15. Yılında**, Malatya, 1938.
- Cumhuriyet’in 75. Yılında Van**, Van, 1998.
- ÇAVDAR, Tefik, **Türkiye Ekonomisi Tarihi (1900-1960)**, İstanbul, 2003.
- ÇAVDAR, Tefik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1939-1950)**, Ankara, 1995.
- ÇUBUKÇU, Süleyman, **Kavram İndeksli Sağlık Kanunları**, Ankara, 1970.
- DAĞ, Rıfat, **Doğu Ekonomisi, (1800’lerden Günümüze)**, Ankara, 1965.
- DEMİREL, Bedir Ali, **Doğu Anadolu Çıkmaz Sokak**, Elazığ,1995.
- DEMİREL, Bedir Ali, **Elazığ’da Sanayi**, Elazığ,1998..
- DERİM, Haldun, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, 1940.
- DİNLER, Zeynep, **Bölgesel İktisat**, Bursa, 1978.

Diyarbakır İl Yıllığı, 1967.

DOĞANAY, Hayati, **Türkiye Ekonomik Coğrafyası**, C.3, Erzurum, 1989.

Doğu Üniversitesi Teknik Üyeleri, Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor,

EKER, Aytaç, TÜGEM, Kamil, **Kamu Giriş Maliyesine**, İzmir ,1994.

EKİNCİ, Necdet, **Türkiye’de Çok Partili Döneme Geçişte Dış Etkiler**, İstanbul,1997.

Elazığ I. Ekonomi Kurultayı, 8 Kasım 2001.

Elazığ İl Yıllığı, 1967.

Elazığ Sanayi Ticaret Odası, Elazığ 1931

Elazığ TSO 1972 yılı Faaliyet Raporu.

EREM, Arslan, **Türkiye Ekonomik Analizi**, Muğla, 1982.

ERGİMAY, Akif, **Kamu Maliyesi**, Ankara, 1987.

ERGİN, Feridun, **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, Ankara, 1977.

EROL, Nejat, **İl Özel İdaresi Bütçe ve Muhasebe Usulü Yönetmenliği**, Ankara, 1998.

Erzincan İl Yıllığı, 1973.

Erzincan Valiliği, **Depremde Erzincan**, İstanbul, 1992.

Erzurum İl yıllığı, 1973.

FINDIKOĞLU, Bahri, **Erzurum’da Sanayileşme**, İstanbul, 1969.

Gaziantep İl Yıllığı, 1973.

Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, İstanbul,1992.

GÖYÜNÇ, Nejat, **Cumhuriyet Türkiye’si ve Doğu Anadolu**, Ankara, 1985.

GÜLOĞLU, Mahmut, **Millî Şef Dönemi (1934-1945)**, Ankara ,1974.

GÜRAL, Bünyamin, **İl Özel İdarelerinin Mevzuatı**, İstanbul 1993.

GÜRKAL, Nilgün, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın(1945-1950)**, İstanbul, 1998.

GÜRSOY, Bedri, **Kamusal Maliye**, C.1, Ankara, 1975.

GÜVEN, Sami, **1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerika Kalkınma Reçeteleri**, Bursa, 1988.

Hakkari İl Yıllığı, 1967.

HALLI, Reşat, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Ankara ,1972.

HAMDİ, Ahmet, **İktisadî Devletçilik**, İstanbul ,1931.

HATİPOĞLU, S. R. , **Türkiye’de Siyasi Buhran**, Ankara, 1936.

HATİPOĞLU, Zayyit, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisinin Gelişimi**, İstanbul, 1974.

HATİPOĞLU, Zayyit, **Gelişme Ve Türkiye İktisadı**, İstanbul ,1993.

HERAKMAN, Aykut, **Kamu Maliyesi(Devlet Faaliyetleri Ve Finansman Teknikleri)**, C.1, Ankara, 1988.

HİÇ, Süreyya, **Türk Ekonomisi I**, İstanbul ,1988.

HİÇ, Süreyya, **Türk Ekonomisi II**, İstanbul, 1994.

İÇ DÜZEN, **İl Özel İdareleri, İÇ DÜZEN Genel Rapor Kitap; 3**, Ankara

İktisadi Kalkınmanın Ziraât Cephesi, Ekonomik ve Sosyal Etütler, Konferans Heyeti, İstanbul, 1996.

İNAN, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin I. Sanayi Planı 1930**, Ankara, 1972.

İNAN, Afet, **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, 1982.

İNAN, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Sanayi Planı 1936**, Ankara, 1982.

İNÖNÜ, İsmet, **Cumhuriyet’in İlk Yılları**, İstanbul, 1999.

İstanbul, 1952.

İUM, 1949, **istatistik Yıllığı**.

KABACALI, Alpay; **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmalar**, İstanbul, 1991.

KALA, Ahmet, MURAT, Sedat, **İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul, İstanbul İstatistikleri 2 (1927-1990)**, İstanbul, 1997.

KALAFAT, Yaşar, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, 1992.

KARLUK,S.Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir,1995.

KAYABAL, İsmail, ARSLANOĞLU, Cemender, **Doğu Problemi Bir Materyal ve Kaynak Araştırması**, Ankara,1990.

KEMAL, Ali, **Erzincan Tarihi Coğrafyası- Toplumsal Etnografi, İdarî, İhsai İnceleme Araştırma Tecrübesi**, İstanbul, 1932.

KEPENEK, Yakup, **Gelişim ve Üretim Yapısıyla Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 1983.

KEPENEK, Yakup, YENTÜRK, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1994.

KEYDER, Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara, 1982

KISAPARMAK, Necip Güngör, **Millî Eğitim Cephesi İle Elazığ**, Elazığ, 1967.

KOCA,Hüseyin, **Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Politikaları**, Ankara, 1988.

KOCAK, Cemil, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İstanbul, 2003.

KONYALI, İsmail Hakkı, **Erzurum Tarihi**, İstanbul, 1984.

KOPAR, Metin, **Tarih İçinde Diyarbakır**, Elazığ, 1987.(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

KURUÇ, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C.I, Ankara, 1988.

KUYUCUKLU, Nazif, **Türkiye İktisadı**, İstanbul, 1986.

Malatya İl Yıllığı, 1973.

Mardin İl Yıllığı, 1973.

Muş İl Yıllığı, 1973.

MUTLU, Servet, **Doğu Sorunu Kökenleri Ekonomik Açıdan**, İstanbul, 2002.

NADAROĞLU, Halil, **Kamu Maliyesi Teorisi**, İstanbul, 1974.

NAZLI, Hurşit, **Elazığ İlinin Ziraî, Ticari, Nüfus ve Jeolojik Durumu**, Ankara, 1939.

NEMLİ, Arif, **Kamu Maliyesine Giriş**, İstanbul, 1979.

OKYAR, Fethi, **II. Hükümetinin Programı**, 27 Kasım 1924.

- ORTAYLI, İlber, **Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler**, Ankara, 1974.
- OZANKAYA, Özer; **Atatürk ve Laiklik**, İstanbul, 1983.
- ÖKCÜN, A.Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara,1968.
- ÖKTE Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, 1951.
- ÖMER, Erdoğan, **Kamu Maliyesi I, Kamu Harcamaları ve Kamu Geliri**, Ankara, 1986.
- ÖNDER, İzzettin, **Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri (1927-1967)**, İstanbul, 1974.
- ÖZER, İlhan, **Devlet Maliyesi**, C.2, Ankara, 1980.
- ÖZGÜR, Özlem, **Sanayileşme ve Türkiye**, İstanbul, 1976.
- ÖZTÜRK, Cemil, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Ankara, 1999.
- PALAZOĞLU, B.Bedir, **Atatürk İlkeleri**, Ankara, 1998.
- PARASIZ, İlker, **Türk Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, İstanbul, 1999.
- PASİN, Hidayet, ÇELİK, Vedat, **Erzincan Tarihi Coğrafyası Folkloru**, Erzincan, 1962.
- PEKDOĞAN, Celal, **Gaziantep Ticaret Odasının 100. Yılı (1898-1960)**, Gaziantep,1999.
- PEKTAŞ, Şerafettin, **Millî Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi (1931-1950)**, İstanbul, 2003.
- ROZALREV, Y.N, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)**, Ankara , 1978.
- SADİLLİLİ, Vedat, **İsyanlar 1**, Ankara, 1980.
- SHAW, Ezel Kural, SHAW, J. Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.2, İstanbul, 1983.
- Siirt İl Yıllığı**, 1973.
- SİLİER, O., **Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)**, İstanbul, 1981.

SÖNMEZ, Mustafa, **Doğu Anadolu'nun Hikayesi, Kürtler ve Sosyal Tarih (Ekonomik ve Sosyal Tarih)**, Ankara, 1998.

SUNGUROĞLU R., Şükrü Ahmet, **Büyük T.C. On Yılında Elaziz'de İktisadî Umran ve Refah Adımları**, Elazığ Sanayi Ticaret Odası, Elazığ, 1931.

SÜNMEZ, Mustafa, **Doğu Anadolu Hikayesi, Kürtler, Ekonomik ve Sosyal Tarih**, İstanbul, 1990.

ŞAHİN, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, 1998.

ŞAHİNÖZ, Ahmet, **“Cumhuriyet Döneminde Tarım Politikaları” Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 2002.

ŞİMŞEK, Halil, **Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları**, Ankara, 2001.

ŞİMŞEK, Halil, **Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları**, Ankara, 2001.

T.C. Bayındırlık Bakanlığı, **Bayındırlıkta 50. Yıl**.

TAMER, Mustafa, **İl Özel İdaresi**, Ankara, 2003.

TEKECİ, İlhan, İLKİN, Selim, **1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları**, Ankara, 1977.

TEKECİ, İlhan, İLKİN, Selim, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara, 1982.

TEZEL, Yahya, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)**, Ankara, 1986.

TİCARET BAKANLIĞI VE 50. Yıl, Ankara, 1973.

TİMUR, Taner; **Türk Devrim Sonrası**, Ankara, 1997.

TOKGÖZ, Erdinç, **“Atatürk Dönemi İktisat politikaları” Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 2002.

TOKGÖZ, Erdinç, **Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler**, Ankara, 1976.

TOKGÖZ, Erdinç, **Türkiye'nin İktisadî Gelişme Tarihi (1914-1919)**, Ankara, 1999.

TUNC, Tayanc, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul, 1973.

TUNCAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, 1981.

Tunceli İl Yıllığı, 1973.

TUNCER, Selahattin, **Kamu Maliyesi Ders Notları**, İstanbul, 1967.

TÜGEN, Kamil, **“Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkisi” Kamu Maliyesine Giriş**, İzmir, 1994.

TÜRK DEVRİM ENSTİTÜSÜ, **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri ve Mesajları**, İstanbul, 1945.

UBICINI, M. A, Türkiye 1850, C.I.(çev.Cemal KARAAĞAÇLI), **Tercüman, 1001 Temel Eser**, No: 63, İstanbul.

ULUATAM, Özhan, **Kamu Maliyesi**, Ankara, 1985.

ULUATAM, Özhan, **Kamu Maliyesi**, Ankara, 1999.

ULUDAĞ, İlhan, ARICAN, Ersan, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 2003.

Urfa İl Yıllığı, 1973.

ÜLKEM, Yüksel, **Atatürk ve İktisadî Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve “Eklektik Model”**, Ankara, 1981.

ÜLKEMEN, İ. Hakkı, **Mahalli İdareler Maliyesi**, Ankara, 1998.

ÜNALAN T. KURTULUŞ, E., **“Doğurganlık Tercihler” İçinde HÜNNE, Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması**, Ankara, 1988.

Vilayetlerimiz Erzincan.

YALÇINDAĞ, Selçuk, **İlçe Özel Yönetimi**, Ankara, 1977.

YAŞA, Mehmet, **Cumhuriyet Döneminin Türkiye Ekonomisi (1919-1946)**, C.1, İstanbul, 1946.

YAŞA, Memduh, **Amme Masrafları Miktar Strüktür Değişmelerin Tahlili**, İstanbul, 1952.

YAVİ, Ersal, **Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu**, Ankara, 1994.

YAVİ, Ersal, **Doğu Anadolu ve Erzincan**, Ankara, 1994.

YAVUZ, Fehmi, **Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi Üzerine Bir Araştırma**, Ankara 1966.

YENAL, Oktay, **Cumhuriyetin İktisadî Tarihi**, İstanbul, 2003.

YEŞİL, Ahmet, **Türkiye’de çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, 2001.

YILDIRIM, İsmail, **Cumhuriyet Döneminde Demir yolları (1923-1950)**, Ankara, 2001.

YILMAZ, Büyükerşen, TEKİN, Fazıl, **Kamu Maliyesi**, Eskişehir, 1989.

YÜCEL, H. Ali, **Türkiye’de Orta Öğretim**, Ankara, 1994.

75 Yılında Erzincan, Erzincan,1999.

2. Makaleler

AKSU, Levent, “Atatürk Dönemi (1923-1938) Millî Eğitim Sistemi ve Uygulamaları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 2004-216, Aralık 2004.

AKYILMAZ, Bahtiyar, “İl Özel İdaresi”, **Türk İdare Dergisi**, S.379, Haziran 1988.

AKYILMAZ, Bahtiyar; “İl Özel İdaresi”, **Türk İdare Dergisi**, S.382, Haziran 1989.

ALTUNYA, Niyazi, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Din Eğitimi”, **75. Yılda Eğitim**, İstanbul, 1999.

ARTDOR, Mithat, “Elazığ-Genç İşletmeye Açıldı”, **Demir yolları Dergisi**, C.22, S.267-268, 2.Kanun, Şubat, 1948.

ARUBA, C., “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikaları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişimi**, Ankara, 1982.

AŞGIN, Sait, “Atatürk Döneminde Doğu Anadolu’yu Kalkındırma Gayretleri”, **Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi**, S. 39, Ankara, 2003.

ATAÇ, Kuter; “Atatürk Döneminden Günümüze Hizmetler, Ulaştırma ve Bankacılık Sektörü”, **Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 2002.

BAŞARAN, Mehmet, “Köy Enstitüleri: Kurtuluş Savaşı Temeli Üstünde Tam Bağımsız Çağdaş Bir Toplum”, **75. Yılda Eğitim**, İstanbul, 1999.

CANKAY, Lale, “Atatürk Döneminin İktisad Politikası”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadî İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.9, S.2, İzmir, 1994.

CEYHUN, Ekrem, “Cumhuriyetimizin 15. Yılında Bayındırlık Hizmetleri”, **Atatürk’ün 50. Yıl Armağanı**, Erzurum, 1973.

CEYHUN, Ekrem, “Cumhuriyetimizin 50. Yılında Bayındırlık Hizmetleri”, **Atatürk 50. yıl Armağanı**, Erzurum, 1973.

Demir yolları Dergisi, C.113, S.153, 2.Teşrin,1937.

Demir yolları Dergisi, C.19, S.224-226, 1.Teşrin Kanun,1943.

DOĞANAY, Rahmi, “1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu’da Uygulanan Sanayi Politikaları”, **Fırat Ün. Sosyal Bilimler Dergisi**, C.10, S.12, Elazığ, 2000.

DOĞANAY, Rahmi, “Cumhuriyet Dönemi İsyanların Mahiyeti”, **Türkiye’nin Güvenlik Sempozyumu**, 17-19 Ekim 2001, Elazığ.

ERGÜN, İsmet, “Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İki Binli Yıllara Bakış”, **Hacettepe Üniversitesi, İktisadî İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.8, Ankara, 1990.

ERİDOR, Mithat, “Elazığ-Genç İşletmeye Açıldı”, **Demir yolları Dergisi**, C.22, S.267-268,2 Kanun, Şubat 1948.

ERYILMAZ, Bilal, “İl Özel İdarelerinin Mahalli İdare Sistemimiz İçindeki Yeri”, **Türk İdare Dergisi**, S.382, Mart 1989.

ERYILMAZ, Bilal, “Tanzimatın Türk Yönetim Hayatındaki Yeri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S.1, İzmir,1987.

GÜRSOY, Gencay, “Sağlık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.6-8, İstanbul, 1988.

HİÇ, Mükerrerem, “ Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi), **Türkler**, C.17.

KALGAY ,H. Yakup, “Millî Demir yollarımızın İnşaat Bakımından Rakamlarla İfadesi”, **T.C. Nafia Vekaleti Bayındırlık İşleri Dergisi**, S.7, 1. Kanun, 1939.

KALGAY, Hüseyin, “Elazığ-Van-İran Hudut Hattında İnşaat Faaliyetlerinden”, **Demir yolları Dergisi**, C.17, S.197-200, Temmuz-Teşrin,1941.

KARAGÖZOĞLU, Galip, “Atatürk’ün Eğitim Savaşı”, **Atatürk Araştırmalar Dergisi**, C.2, S.4, Kasım, 1985.

KATOĞLU, Murat, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat”, **Çağdaş Türkiye tarihi (1908-1980)**, C.4, İstanbul, 1990.

KAZGAN, Gülten, “Doğu- Güney Doğu Anadolu’nun Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma”, **İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası**, S.23-24, İstanbul, 1963.

KILIÇ, Orhan, “Gaziantep’te yapılan Bazı İdarî ve İktisadî Düzenlemeler (1920-1930)”, **Cumhuriyetimizin 75. Yılına Armağanı**, Gaziantep, 1999.

KURAN, Encüment, “Cumhuriyet Devrinde Van’ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişmesi (1923-1980)”, **Yakın Tarihimize Van Uluslar Arası Sempozyumu**, 2-5 Nisan 1990.

MÜKERREM, Hiç, “ Atatürk ve Ekonomik Rejim: Devletçilikten Günümüzdeki Piyasa Ekonomisine”, **Yeni Türkiye**, Eylül, Aralık 1998.

MÜKERREM, Hiç, “Atatürk’ün İktisadî Alandaki Görüş ve Politikalar”, **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye’si, Ticaret Odaları Birliği**, İstanbul, 1982.

NADAROĞLU, Halil, “İl Özel İdarelerinin Mahalli İdareler İçindeki Yeri ve Önemi”, **İl Özel İdareleri Başta Olmak Üzere Mahalli İdareler Toplum Kalkınması Sempozyumu**, Tokat, 1987.

NEVMORK, F., “Türkiye’de Harp Sonrası Maliye Meselesi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, No:1-4, C. 8, 1946-1947.

OKYAR, Osman, “Bir İktisat Siyaset Peşinde”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, No:1-4, C. 8, 1946-1947.

ÖNDER, İzzettin, “Türkiye’de Kamu Harcamaları”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 28-30, İstanbul, 1969.

ÖZATEŞLER, Mustafa, “Türkiye’de Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası”, **Dokuz Eylül İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 10, S.1, İzmir, 1995.

ÖZEL, Sabahattin, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”, **İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Araştırması**, S.2, İstanbul,2002.

ÖZER, Ahmet, “İl Özel İdarelerimiz ve Fransa’daki Son Gelişmeler”, **Türk İdare Dergisi**, S.383, Haziran, 1989.

ÖZER, Ahmet, “İl Özel İdaresi ve Mülkî Amirleri”, **Türk İdare Dergisi**, S. 72, Eylül, 1986.

ÖZMEN, Abidin, “Genel Müfettişlikler Hakkında Genel Düşünde”, **İdare Dergisi**, 1947.

ÖZYER, Tuncay, “Cumhuriyet Hükümetler Programında İç Güvenlik”, **Türk İdare Dergisi**, S.381, Aralık, 1988.

ÖZEDĞER, Hüseyin, “ Gaziantep Maddesi”, **İ.A**, C.13, İstanbul,1996.

SERİN, Necdet; “1923’ten Bu Yana Türkiye’de Sanayileşme Siyaseti”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Haziran, 1955.

TOPRAK, Zerrin, “İl Özel İdarelerinin Görevleri ve Kamusal Hizmet Yaklaşımı”,**Türk İdare Dergisi**, S.387, Ankara, 1990.

ÜLKEM, Yüksel, “1923’ten 1993’e Cumhuriyet Ekonomisi”, **Türkiye Cumhuriyetinin 75. yıl Armağanı**, Ankara 1998.

YUVALI, Abdulkadir, “Tunceli ve Yöresi Tarihi Üzerinde”, **Doğu Anadolu’nun Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri**, 13-15 Mayıs, Tunceli.

ZORAKOĞLU, Avni, “1929-30 Dünya Ekonomik Kriz Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, **Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara, 1982.

